ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

(ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ
ಸಾದರಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು
ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
ಡಾ. ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್
ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ
ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ೫೮೩ ೨೭೬
೨೦೦೫

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

(ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ
ಸಾದರಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು
ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
ಡಾ. ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್
ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ
ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ೫೮೩ ೨೭೬

೨೦೧೫

ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

"ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು"ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು **ಡಾ. ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್**, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಪದವಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇತರೆ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಮೂಲಕ ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ದಿನಾಂಕ : 16.12.2015
ಸ್ಥಳ : ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ

PMD
(ಶ್ರೀಮತಿ ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ)
ಸಂಶೋಧಕರು
ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು
ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ೫೮೩ ೨೭೬

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ದೃಢೀಕರಣ ಪತ್ರ

ಶ್ರೀಮತಿ ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ ಅವರು **"ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು"** ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಯಾವುದೇ ಭಾಗವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಉದ್ದೇಶ ಅಥವಾ ಪದವಿಗಳಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮೂಲಕ ದೃಢೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

C. S. Vasudevan

ದಿನಾಂಕ : 16.12.2015
ಸ್ಥಳ : ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ

(ಡಾ. ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್)
ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು
ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ೫೮೩ ೨೭೬

ಪರಿವಿಡಿ

ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳು

ಆಯ್.ಎ.	- I.A.	- ಇಂಡಿಯನ್ ಎಂಟಿಕ್ವೇರಿ
ಎ.ಇ.	- E.I	- ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಇಂಡಿಕಾ
ಇ.ಸಿ.	- E.C.	- ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕ
ಸೌ.ಇ.ಇ.	- S.I.I.	- ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್
ಕ.ಇ.	- K.I.	- ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್
ಎಮ್.ಎ.ಆರ್.	- M.A.R.	- ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್
ಎ.ಆರ್.ಐ.	- A.R.I.	- ಎನುವಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್
ವಿ.ಪಿ.ಆರ್.	- V.P.R.	- ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರೊಗ್ರೇಸ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್
ಕ.ಶಾ.ಸಾಂ.ಅ.	- ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ	
ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.	- ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ	

D:VaishnavaE Col. Print 4

ಅಧ್ಯಾಯ ೧

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಧಾನ

ಅಧ್ಯಾಯ ಒಂದು

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ವಿಧಾನ

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಶಿಲ್ಪ ಎನ್ನುವ ಪದ ಮೊದಲು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಪ್ರಮುಖವಾದ ೬೪ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಎನ್ನುವ ಕಲೆಯು ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಪದದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಪರಿಮಿತಿಗೊಂಡು ಶಿಲ್ಪ ಎಂದರೆ ಮೂರ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಯಿತು. ಶಿಲ್ಪ ಎಂಬ ಪದವು ಶೀಲಸಮುದೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಎಂಬ ಧಾತುವು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಶಿಲ್ಪಂಕರ್ಮಾಕಲಾಧಿಕಂ ಎನ್ನುವುದು ಅಮರಸಿಂಹನ ಅಮರಕೋಶ ದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಕರ್ತೃವಿನ ಅಧಿಕ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಭಾರತೀಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಮೂರ್ತಿಯ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು ಇವೆ. ಬಿಂಬ, ವಿಗ್ರಹ, ಮೂರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ಕುರಿತು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಈ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು ಗಳೆಂದರೆ ಭುವನಪ್ರದೀಪನ, ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ) ಭೋಜನ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ (ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು.೧೦-೧೧ನೇ ಶತಮಾನ) ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಪ್ರಕಾಶ (ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿನ ಕಾಲ), ಚಾಳುಕ್ಯ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ

ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೆ ಶತಮಾನ) ಮಂಡನನ ರೂಪಮಂಡನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನ) ಮಯಮತ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯-೧೨ನೇ ಶತಮಾನ). ಮಾನಸಾರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೦೦ ೭೦೦) ಪಿ.ಕೆ. ಆಚಾರ್ಯ ತಂತ್ರಸಮುಚ್ಚಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ (೧೫ನೆಯ ಶತಮಾನ) ವಿಮಾನಾರ್ಚಕಲ್ಪ , ಪದ್ಮಸಿಂಹಿತಾ , ಪ್ರಯೋಗ ಮಂಜರಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ನೆ ಶತಮಾನ) ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯ , ಶ್ರೀಕುಮಾರನ(ಕೇರಳ) ಶಿಲ್ಪರತ್ನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನ) ಮುಂತಾದವು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯಿಂದಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿರುವ ಗೂಳಿ, ಲಿಂಗ, ಪಶುಪತಿ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಅಧ್ಯಯನದ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಇವುಗಳು ನಂತರದ ಭಾರತೀಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ವೇದಗಳ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಿಜಾಂಶವಿದ್ದರೂ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನಂತರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲಘಟಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಗಳು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದವು. ಕಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲಿನ ವೃಷಭ, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದ ಆಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಮೌರ್ಯರ ಶಕ್ತಿ ಕುಂದುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಶುಂಗರು, ಕುಶಾನರು, ಕಳಿಂಗರು, ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದೆ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಸುವರ್ಣಯುಗ ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಪ್ತವಂಶದ ಅರಸರುಗಳು ಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಜ್ಞಾನ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಂತಹ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾಧಿಸಿದ ಸಾಧನೆಯು ಅಜರಾಮರವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವು ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಶಿಲ್ಪ ವೈಭವವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವರು ಬಳಸಿದ ಮಾಧ್ಯಮವು ಒರಟಾದ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು. ಆದರೂ ಅವರು ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನೋಟ, ಲವಲವಿಕೆ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಭಂಗಿಗಳು ನೋಡುಗರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸದೇ ಇರಲಾರವು.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ಮನೆತನವಾದ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ದೊರೆಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಬಲವಾದ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಬೀರಿತು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಗೆ ಪ್ರೇರಕವಾಯಿತು.

ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಅರಸ ಮೊದಲ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ತಮಿಳು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗಮ ವಂಶವು ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒತ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು. ಆದರೆ ನಂತರ ಸಾಳ್ವ ಮತ್ತು ತುಳು ವಂಶದ ಅರಸರುಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದವರು ಆಗಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆ, ಕಂಬ ಮತ್ತು ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ವತಂತ್ರ ಬೃಹದಾಕಾರವಾದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೂರಾರು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವು ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವು. ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅಲಂಕರಣೆಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ. ಹಿತಮಿತವಾದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿಂದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನೋಡುಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗಮನಿಸುವುದಾದರೆ ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ ಕೃಷ್ಣ, ವಸ್ತ್ರಾಪಹರಣದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನನಾದ ಕೃಷ್ಣ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳು, ಹನುಮ, ಗರುಡ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ, ಆಳ್ವಾರರು. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಡಿಗೂ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲದಡದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನದಲ್ಲಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಹಿಂದೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ. ಮುಸ್ಲಿಂ ಧಾಳಿಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಿ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಉದಯಿಸಿದ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಹಂಪಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು.

೧.೨. ಇದುವರೆಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ನಾನಾ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ನಡೆಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ,

ಕೆ.ಎಂ. ಸುರೇಶ ಅವರ 'ಸ್ಕಲ್ಪಚರಲ್ ಆರ್ಟ್ ಆಫ್ ಹಂಪಿ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮಗಳಾದ ಆನೆಗೊಂದಿ, ಕಮಲಾಪುರ, ಕಡ್ಡಿರಾಂಪುರ, ಮಲಪನಗುಡಿ, ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ, ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹೊಸಪೇಟೆ ಈ ಏಳು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಜೈನ ಮತ್ತು ಇತರೇ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾರೆ ಮತ್ತು ಚಿಕಣಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ

ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ೨೯ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲೂಕಿನ ೧೫ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲೂಕಿನ ೧೪ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪ, ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿಕಣಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಲೋಹ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಯಾವ ಆಗಮಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅಥವಾ ಆಗಮಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸವಿವರವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧]

ಅನಿಲಾ ವರ್ಗೀಸ್ ಅವರ ಕೃತಿ ರಿಲಿಜಿಯಸ್ ಟ್ರೆಡಿಷನ್ಸ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ, ಆ್ಯಜ್ ಥ್ರೂ ಈಟ್ಸ್ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರು ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೂಡ ಆಯಾ ಕಾಲದ ಧರ್ಮಗಳ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[೨]

ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಜಾರ್ಜಮಿಷಲ್, ಜಾನ್ ಎಮ್ ಫ್ರಿಡ್ಜ್ ಮತ್ತು ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರ ಅವರು ರಚಿಸಿದ ಕೃತಿ 'ರಾಮಚಂದ್ರ ಟೆಂಪಲ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಜಾರ ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಯಾವ ಆಗಮಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಾಮಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆಯೋ ಅಥವಾ ರಚನೆಯಾಗಿಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಾಗಿದೆ.[೩]

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ ಅವರ 'ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಟ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಯಾ ಮನೆತನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦-೧೪ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಜೊತೆಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಕೃತಿಯು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಣೆಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.[೪]

ರಹಮತ್ ತರೀಕೆರೆ ಅವರ ಧರ್ಮ ವಿಶ್ವಕೋಶವು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆಯು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಶ್ವಕೋಶದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ನವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿಯ ಧರ್ಮ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಗಳಿಲ್ಲ.[೫]

ಭರತ ಎ., 'ರಿಲೀಜನ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ' ಎಬ ಕೃತಿಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಕುರಿತು ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.[೬]

ಹಾಪಕಿನ್ಸ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., 'ರೀಲಿಜನ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ' ಈ ಕೃತಿಯು ಕೂಡ ಧರ್ಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳು ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಅವನ ಉಪದೇಶಗಳು, ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಪಂಗಡದ ಮೇಲೆ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿವೆ.[೭]

ಆರ್.ಜಿ. ಭಂಡಾರಕರ್ ಅವರ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಶೈವಿಸಮ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಮೈನರ್ ರೀಲಿಜಿಯಸ್ ಸಿಸ್ಟಮ್. ಈ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ರಾಯಚೌಧರಿ ಎಚ್., ಅವರ 'ಮೆಟಿರಿಯಲ್ಸ್ ಫಾರ್ ದಿ ಸ್ಟಡಿ ಆಫ್ ಅರ್ಲಿ ಹಿಸ್ಟ್ರೀ ಆಫ್ ವೈಷ್ಣವಾ ಸೆಕ್ಟ್', ಈ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಐತಿಹಾಸಿಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಒದಗಿಸಿದರೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಕೃತಿಯು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೮]

ಗೊಂಡಾ ಜೆ., ಅವರ 'ಆ್ಯಸಪೆಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಅರ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವನ ರೂಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಳವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿನ ಆಚರಣೆ ಮತ್ತು ನಂಬಿಕೆಗಳ ತೌಲನಿಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.[೯]

ಜಸ್ವಾಲ್ ಎಸ್. ಅವರ ಕೃತಿಯು ಆರಿಜನ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಡೆವೆಲೆಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಈ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಪುನರ್ ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಗಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಕೃತಿಯು ಪೂರ್ಣವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.[೧೦]

ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಪಿ.ವಿ., 'ಅರ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ರೀಲಿಜನ್ಸ್' ಈ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಇರುವ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅದರ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೧]

ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ.ಎ.ಎನ್. ಅವರ ಕೃತಿ 'ಡೆವೆಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ರೀಲಿಜನ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ' ಈ ಕೃತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಣೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.[೧೨]

ಕೆ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಅವರ ಕೃತಿಯು 'ಸಮ್ ಆ್ಯಸ್‌ಪೆಕ್ಟಸ್ ಆಫ್ ರೀಲಿಜನ್ ಆ್ಯಜ್ ರೀವಿಲ್ಡ್ ಬೈ ಅರ್ಲಿ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಲಿಟರೇಚರ್ ಆಫ್ ಸೌತ್' ಈ ಕೃತಿಯು ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಗಳು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯು ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುವುದು ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.[೧೩]

ಪಿ.ಕೆ. ಅಗರವಾಲ್ ಅವರ ಕೃತಿಯು 'ಸ್ಟಡಿಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ' ಈ ಕೃತಿಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯಂತೆ ಇದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಈ ಕೃತಿಯು ಮುಖ್ಯ ಆಕರವಾಗಿದೆ.[೧೪]

ಆಚಾರ್ಯ ಪಿ.ಕೆ. ಅವರ 'ಡಿಕ್ಷನರಿ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ' ಎಂಬ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[೧೫] ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದೆ.

ವಿ.ಎಸ್. ಅಗರವಾಲ್ ಅವರ 'ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಟ್' ಈ ಕೃತಿಯು ಭಾರತೀಯ ಕಲೆ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ.[೧೬]

ಎ.ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಕಾಯಿನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಕರೆನ್ಸಿ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಜರ ಚಿತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಲಾಂಛನಗಳು ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಟಂಕಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕೃತಿಯು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ.[೧೭]

ಟಿ.ಎ. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಅವರ ಕೃತಿಯು 'ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ' ಎರಡು ಸಂಪುಟುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲ ಸಂಪುಟವು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಸಂಪುಟವು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳು ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳಾದ ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಮೂಲಭೂತವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಕೃತಿಯು ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಕರಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಈ ಕೃತಿಯು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ಸೂಚಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಹಂಪಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೮]

ಜೆ.ಎನ್. ಬ್ಯಾನ್‌ರ್ಜಿಯಾ ಅವರ ಕೃತಿಯು 'ಡೆವೆಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ' ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯಾದ ನಂತರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಸ್ವರೂಪ, ಭಂಗಿ ಆಯುಧ ಮತ್ತು ಮುದ್ರೆಗಳು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಕೂಡ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೯]

ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ ಅವರ 'ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಆಫ್ ವಿಷ್ಣು' ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮತ್ತು ಅವನ ರೂಪಗಳು, ಉತ್ತರ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು, ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೨೦]

ಜೆ.ಎನ್. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯಾ ಅವರ 'ರಿಲೀಜನ್ ಇನ್ ಆರ್ಟ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ' ಈ ಕೃತಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಪುರಾತತ್ವದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆಯು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಂಶಗಳು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.[೨೦]

ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಮಠ ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಆರ್.ಎಸ್. ಪಂಚಮುಖಿ ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ನಂದಿಮಠ ಅವರ ಕೃತಿಯು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ತಾತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಆಯ್ದ ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ಅಧ್ಯಯನದ ಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೨೧] ಆದರೆ ಇವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನದ ಕೊರತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆ ಕೊರತೆಯನ್ನು ನೀಗಿಸಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಸವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸರೋಜನಿದೇವಿ ಕುಂದುರಿ ಇವರ 'ರಿಲೀಜನ್ ಇನ್ ವಿಜಯನಗರ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿನ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳು ಇದ್ದರೂ ಇತರ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಸ್ತ್ಯವಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಶಗಳು ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.[೨೨]

ರಾಜು ಕಾಳಿದಾಸ ಅವರ 'ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪಿಡೀಯಾ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ ಸಂಪುಟ–೨ ವಿಷ್ಣು' ಈ ಕೃತಿಯು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರವಾಗಿದೆ.[೨೪]

ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರ ಅವರ 'ಮಾಸ್ಟರ್ ಪೀಸಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕೃತಿಯು ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨೫]

ಬಾ.ರಾ. ಗೋಪಾಲ ಅವರ 'ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ರಾಮಾನುಜಾರ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ಅವರ ಜೀವನ ಮತ್ತು ತತ್ವಗಳನ್ನು

ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೃತಿಯು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಪ್ರಭಾವವು ಇದ್ದುದು ಅಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೨೬]

ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ ಅವರ ಕೃತಿ 'ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಾಮಾನುಜ ಕೂಟಗಳು' ಈ ಕೃತಿಯು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರ, ಆಚಾರ್ಯರರು ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರು, ೧೨ ಜನ ಆಳ್ವರರ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತ, ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳ, ಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮಾನುಜ ಕೂಟಗಳು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಪ್ರಮುಖ ಅನ್ನಛತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿಠ್ಠಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಮುಖ ಕೂಟಗಳಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೨೭]

ಆರ್.ಎನ್. ಸಾಲೆತೊರೆ ಅವರ 'ವಿಜಯನಗರ ಆರ್ಟ್' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರ ದಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[೨೮]

ಜಿ. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಅವರ 'ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಪುಟವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾನ ಲಕ್ಷಣದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣದ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಸಂಪುಟವು ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುವಿನ ಬಗ್ಗೆ, ವಾಸ್ತುಪುರುಷನ, ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಮಗ್ರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.[೨೯]

ಸಿ. ಮಹದೇವ ಅವರ 'ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿಯ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಲೌಕಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗಾರೆ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೦]

ಎಸ್.ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಅವರ ಕೃತಿಯಾದ 'ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ' ಈ ಕೃತಿಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೩೧]

ಎಸ್.ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಅವರ ಕೃತಿಯಾದ 'ಪ್ರತಿಮಾ ಕೋಶ' ಭಾಗ-೧, ಭಾಗ-೨ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮಾಕೋಶದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಮತ್ತು ಶಾಕ್ತ ಹಾಗೂ ಇತರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಹಂಪಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨೨]

ಅವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ದಿ ಐಕಾನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಇಮೇಜಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಂಪಲ್' ಈ ಕೃತಿಯು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮಾನ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣ, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಪೂಜಾ ವಿಧಾನಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುವ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆದೆರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬಿಡಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇದು ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಹಂಪಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ.[೨೩]

ಇದೇ ಲೇಖಕರ ಮತ್ತೊಂದು ಪುಸ್ತಕ 'ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ' ಈ ಕೃತಿಯು ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳಾದ ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ, ಗಣಪತಿ, ಶಾಕ್ತ ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ಕೊರತೆಯನ್ನು ನೀಗಿಸಲು ಹಂಪಿಯ ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೪]

ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೈ ಐಯಂಗಾರ್ ಅವರ 'ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೨೦೦೯ ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ೮೫ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದಶವತಾರ ಅಲ್ಲಾಳನಾಥ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ನಾಲ್ಕು ವ್ಯೂಹ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಇತರ ಮಹರ್ಷಿಗಳು, ಎಂಭತ್ತೈದು ರೀತಿಯ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಬಂಧವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಹೊಯ್ಸರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಿಮೀತವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ವಿಜಯನಗರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ.[೨೫]

ಕೆ. ಮಹೇಶ್ ಅವರ 'ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ, ತಮಿಳುನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಣೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ದೇವಾಲಯದ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆ ಕೊರತೆ ಇದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ.[೩೬]

ಗುರುರಾಜ ಎಸ್. ನವಲಗುಂದ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಗಳು', (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೫ ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇವರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾದ ಸಂಘರ್ಷಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಬಂಧವು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೩೭]

'ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-೩', ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳು, ಈ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಕಡ್ಡಿರಾಂಪುರ, ಕಮಲಾಪುರ, ನಲ್ಲಾಪುರ, ನಿಂಬಾಪುರ, ಬುಕ್ಕಸಾಗರ, ವೆಂಕಟಾಪುರ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಮಗ್ರ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟವು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಾಸನ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.[೩೮]

'ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಪುಟ-೧', ವಿಜಯನಗರ ಕಡ್ಡಿರಾಂಪುರ, ಕಮಲಾಪುರ, ವೆಂಕಟಾಪುರ, ನಿಂಬಾಪುರ, ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ, ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ, ಮಲಪನಗುಡಿ, ಕೊಂಡನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಜಂಬುನಾಥಹಳ್ಳಿ, ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಪಠ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಶಾಸನಗಳಿವೆ.[೪೦] ಅವುಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೩೯]

ಡಿ.ವಿ.ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ 'ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ'. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 'ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ'ಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಈ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಪಾಠಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಹಂಪಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಕೆಲವು ಆಯ್ದ ಶಾಸನಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.[೪೦]

'ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಜರ್ನಲ್‌ಗಳು' ೫-೧೫. ಈ ಜರ್ನಲ್‌ಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೪೧]

‘ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ’ದ ಸಂಪುಟಗಳು ೧–೨೯, ಈ ಸಂಪುಟಗಳ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ.[೪೨]

‘ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರೊಗ್ರೆಸ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್‌ಗಳು’. ಈ ರಿಪೋರ್ಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೪೩]

‘ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ’ ಸಂಪುಟಗಳು ೧–೧೯, ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಶಾಸನ, ಧರ್ಮ, ನಾಣ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಇರುವ ಲೇಖನಗಳ ಅಂಶಗಳು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.[೪೪]

‘ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ’ ಸಂಪುಟಗಳು ೧–೧೧, ಈ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಧರ್ಮ, ಶಿಲ್ಪ, ಈ ವಿಷಯಗಳ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೪೫]

ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹೆಚ್.ಕೆ. ‘ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇಮೇಜಸ್ ಆಫ್ ಗಾಡ್ಸ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಗಾಡೆಸೆಸ್’ ಈ ಕೃತಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದೇವ ದೇವತೆಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕುರಿತು ವಿವರಣೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ಕೊರತೆಯನ್ನು ನೀಗಿಸಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವಿವರಿಸ ಲಾಗಿದೆ.[೪೬]

ಸಿ. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿ, ‘ವಿಜಯನಗರ ಪೇಟಿಂಗ್ಸ್’ ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವುಗಳ ಪೂರಕಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.[೪೭]

ಇದೇ ಲೇಖಕರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ‘ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆ’ ಈ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಗುಹಾ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ಬಳಸುವ ಉಪಕರಣ ಮತ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಕುಶಾನರ ಕಾಲದಿಂದ ೧–೩ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೬–೧೯ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪–೧೮ನೆ ಶತಮಾನವರೆಗಿನ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇವಾಲಯದ ಒಳ ಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ.[೪೮]

ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾ ಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಅವರ ಕೃತಿ ‘ಸ್ಕಲ್ಪಚರಸ್ ಲ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಸ್ಟೈಲ್’ ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದ ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ. ಲೌಕಿಕ ಇತರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು

ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಆದರೆ ಆಗಮಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಈ ಕೃತಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ.[೨೯]

ಅರುಂಧತಿ ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಅವರ ಕೃತಿ 'ಇಮೇಜಸ್ ಅಟ್ರಿಬ್ಯೂಟ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಮೋಟಿಫಸ್ ಸ್ಟಡಿಸ್ ಇನ್ ಅರ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಟ್ ಆ್ಯಂಡ್ ನ್ಯೂಮಿಸ್ ಮ್ಯಾಟಿಕ್ಸ್' ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಆಯುಧಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಮಗ್ರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಈ ಕೃತಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೩೦]

ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕೃತಿ ೩ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ 'ಫರ್ದರ್ ಸೋರ್ಸ್‌ಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಆಕರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೩೧]

ಜಿ.ಎಸ್. ದೀಕ್ಷಿತ ಅವರ (ಸಂ), ಕೃತಿ 'ಅರ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಈಟ್ಸ್ ಹಿಸ್ಟ್ರೀ ಆ್ಯಂಡ್ ಕಲ್ಚರ್'. ವಿಜಯನಗರದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.[೩೨]

ರಾಬರ್ಟ್‌ಸಿವೆಲ್(ಮೂಲ), ಸದಾನಂದ ಕನವಳ್ಳಿ (ಅನು), 'ಮರೆತುಹೋದ ಮಹಾ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ' ಈ ಕೃತಿಯು ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೂಲ ರಾಜರು, ಹಾಗೇ ಇಡೀ ನಾಲ್ಕು ವಂಶಗಳ ಅರಸರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[೩೩]

ನೋಬರ್ಟ್ ನಟಾಲಿಯಾ ಅವರ 'ಆನೆಗೊಂದಿ' ಈ ಕೃತಿಯು ಆನೆಗೊಂದಿ ಪರಿಸರದ ಸ್ಮಾರಕ ಮತ್ತು ನಿವೇಶನ ಮತ್ತು ಜನಾಂಗೀಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೩೪]

ಸುಗಂಧ ಪುರಂದರ ಅವರ 'ಹಿಸ್ಟ್ರೀ ಆ್ಯಂಡ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ ಆಫ್ ಆನೆಗೊಂದಿ' ಈ ಕೃತಿಯು ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಆನೆಗೊಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[೩೫]

ಜಿ.ಎಸ್. ದೀಕ್ಷಿತ, ರಾಮಸ್ವಾಮಿ, ಭಾರ್ಗವಿ ಅವರು ರಚಿಸಿದ 'ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು' ಈ ಕೃತಿಯು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಜೀವನ ಆಡಳಿತದ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಮತ್ತು ಕಲೆಯ ಪೋಷಕ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[೩೬]

ಬಿ.ಎ. ಸಾಲೆತೊರೆಯವರ ಕೃತಿ 'ಸೊಷಿಯಲ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಲೈಫ್ ಇನ್ ದ ವಿಜಯನಗರ ಎಂಪಾಯರ್' ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಮೂಲತಃ

ಕರ್ನಾಟಕದವರು ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಸ್ಲಿಂ ದಾಳಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲು ಈ ಹಿಂದೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ನಿಲುವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೫೭]

ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ 'ವಿಜಯನಗರ ಆಫ್ ದಿ ಸಿಟಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಎಂಪಾಯರ್' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ದ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ ಆಫ್ ದಿ ಡೈನಾಸ್ಟೀಸ್ ಆಫ್ ದಿ ವಿಜಯನಗರ ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರ್‌ವನ್ನು ಆಳಿದ ನಾಲ್ಕು ವಂಶಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[೫೮]

ಟಿ.ವಿ. ಮಹಾಲಿಂಗಮ್ ಅವರ ಕೃತಿ 'ಆಡಿಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.[೫೯]

ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣರಾವ್ ಅವರ ಕೃತಿ 'ನೆವರ್ ಟು ಬಿ ಫಾರಗಾಟನ್ ಎಂಪಾಯರ್' ಈ ಕೃತಿಯು ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ವಿಜಯನಗರ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[೬೦]

ನಿರೂಪಮಾ ಅವರ (ಅನು), 'ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಆಮುಕ್ತ ಮಾಲ್ಯ' ಈ ಕೃತಿಯು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಸ್ವತಃ ಕವಿಯಾದ ಅರಸು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೬೧]

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ ಅವರ 'ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ದಿನಚರಿ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಅವನ ದಿನಚರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬೨]

ದೇವರಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ (ಸಂ), 'ಹಂಪಿ ಸಂಪುಟ ಕಲೆ, ಕ್ರೀಡೆ, ಕೌಶಲ' ಈ ಕೃತಿಯು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆ, ಕ್ರೀಡೆ, ಕೌಶಲ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇರುವ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇರುವ ಲೇಖನಗಳು ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.[೬೩]

ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಪೆಂಡಕೂರ (ಅನು), 'ಭಗ್ನ ವಿಜಯನಗರ ಚರಿತ್ರೆ' ಈ ಕೃತಿಯು ವಿಜಯನಗರವು ಅವನತಿಯ ಹಂತವನ್ನು ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಅವನತಿಯತ್ತ ಸಾಗುವ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲೂ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ.[೬೪]

ಎ. ಮುರಿಗೆಪ್ಪ (ಪ್ರ.ಸಂ), ಡಿ.ವಿ. ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ, ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷಿ ಪೂಜಾರಹಳ್ಳಿ ಅವರ 'ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಆಯ್ದ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಪುಟ'. ಈ

ಸಂಪುಟವು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ವಂಶದಿಂದ ಅಂತ್ಯಕಾಲದವರೆಗಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೬೫]

ತಿವಾರಿ ಎಸ್.ಜಿ., 'ಹಿಂದೂ ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ', ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕುರಿತು ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬೬]

ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ ಅವರ 'ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ' ಎಂಬ ಲೇಖನ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ ೧೦ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಅವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಒಲವಿನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೊಡುಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆ ತಾನು ನಂಬಿದ್ದ ದೈವಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗಿದ್ದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಮೇಲಿನ ಒಲವು ಮತ್ತು ಅನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೬೭]

ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಲೇಖನ 'ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಾಸಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೪ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನು ಸಂಗಮ ವಂಶದ ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನು. ಸಂಗಮರು ಮೂಲತಃ ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದನು. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಲೇಖನವು ಪೂರಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೬೮]

ಆರ್.ಹೆಚ್. ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರ 'ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಗಾರೆಯ ಅವಲೋಕನ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಗಾರೆಯ ಕಲೆಯ ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರ ಮತ್ತು ಆಳೆತ್ತರದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಲೌಕಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[೬೯]

‘ವಿಜಯನಗರ ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು’ ಎಂಬ ಅವರ ಮತ್ತೊಂದು ಲೇಖನ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೩ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದಲ್ಲಿರುವ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು ಇವುಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಅನಂತಶಯನ, ವಿಷ್ಣು ಈ ರೀತಿಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು. ಅದರಂತೆ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಈ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.[೭೦]

‘ವಿಜಯನಗರ ಚಿತ್ರ ಶೈಲಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದ ಮತ್ತಷ್ಟು ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು’ ಅವರ ಈ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೬ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವೂ ಕೂಡ ಮತ್ತಷ್ಟು ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳಾದ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅವನ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಕೂಡ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೭೧]

ಅವರ ಮತ್ತೊಂದು ಲೇಖನ ‘ಹಂಪೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗ ಮಂಟಪದ ಒಳಮಾಳಿಗೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು’, ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರ ಪರಂಪರೆಯ ಮುಂದುವರಿದ ಶೈಲಿ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರ ಪರಂಪರೆಯದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಜಂತಾ, ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯ ಬೌದ್ಧಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಯ ನಂತರ ಈ ಪರಂಪರೆಯು ಮುಂದವರೆದು ಕೊಂಡುಬಂದದ್ದು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಬಾದಾಮಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಐಹೊಳೆ ರಾವಳಫಡಿ ಲಯಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಆಯಾ ಕಾಲದ ಸಂವೇದನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.[೭೨]

‘ಹಂಪೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗ ಮಂಟಪದ ಒಳ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರೇ ವ್ಯಾಸರಾಜರದೇ’ ಈ ಲೇಖನ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ–೧೬ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಯತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟಿರುವ ಯತಿಯ ಶಿಲ್ಪ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರೇ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಸರಾಯರೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.[೭೩]

ಹೆಚ್.ಆರ್. ರಘುನಾಥಭಟ್ ಅವರು ‘ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರೇಖಾಚಿತ್ರ ಕಲೆ’ ಈ ಲೇಖನ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೇಖಾಚಿತ್ರ ಕಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೭೪]

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ ಅವರ 'ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ'. ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೭ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಏಳು ಬಾರಿ ತಿರುಪತಿಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದನು ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅನೇಕ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ. ತಿರುಪತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ೧೫೨೦ರಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ, ರಾಯವಾಚಕಮದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ರಾಣಿಯರಾದ ಚಿನ್ನಾದೇವಿ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲಾದೇವಿಯರ ಕಂಚಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಹದ ವಿಗ್ರಹಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಿಲೆಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.[೭೫]

ಎಸ್.ಕೆ. ಜೋಶಿ ಅವರ 'ಹಂಪಿಯ ಹರಿದಾಸರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರ ಒಂದು ಚಿಂತನೆ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಸರು ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಯಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಅಂಶಗಳು ಪೂರಕವಾಗುತ್ತವೆ.[೭೬]

ಹೆಚ್.ಟಿ. ತಳವಾರ ಅವರ 'ಕೃಷ್ಣಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ', ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃಷ್ಣಾಪುರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಲಾಂಛನಗಳು, ವಿಷ್ಣು, ಕೃಷ್ಣ, ರಾಮ, ನರಸಿಂಹನ ಏಕಶಿಲಾ ವಿಗ್ರಹ, ಬಡವಿ ಲಿಂಗ, ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಈ ಲೇಖನ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೭೭]

ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್ ಅವರ 'ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಹಬ್ಬ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ ಸಂ–೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಇವರು ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪಕ್ಷೋತ್ಸವ, ಮಾಸೋತ್ಸವ, ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವಗಳು ತಿರುನಾಳ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.[೭೮]

ಸಿ.ಎಸ್. ಪಾಟೀಲ ಅವರ 'ಹಂಪೆಯ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವು

ಕೂಡ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪೂಜಾ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತದೆ.[೭೯]

ಪ್ರಭಾಕರ್ ಎಂ.ಎನ್. 'ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ವಿಷಯಾನುಪೂರ್ವಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ', ಈ ಲೇಖನವು ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ–೨೪ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಹಂಪಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.[೮೦]

ರಾಜಗೋಪಾಲ ಕ.ವೆ. ಅವರ 'ಆದಿತ್ಯರು', ಎಂಬ ಲೇಖನವು ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ–೧೧ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇದು ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೮೧]

ಕರಣಾ ವಿಜೇಂದ್ರ ಅವರ 'ವೈಷ್ಣವಗೀತಿ ಮನೋಹರರ್' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ–೧೪ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಗೀತಿ ಮನೋಹರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯ ಲಕ್ಕುಂಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವರನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರದ ಮಹಾಜನರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ವೈಷ್ಣವಗೀತಿ ಮನೋಹರರ್ ಎಂದು ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಈ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೮೨]

ಕೂ.ಸಾ. ಅಪರ್ಣಾ ಅವರ 'ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಪರಿವಾರ ಆಲಯಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ಇತಿಹಾಸದ ದರ್ಶನ ಸಂ–೨೪ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೮೩]

ಹೇಮಾವತಿ ಶಿ. ಮೆಣಸಿಗಿ ಅವರ 'ಹಂಪಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪ' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೧೬ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿಯ ರಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಹರಿಹರನ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹರಿಹರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅರ್ಧಭಾಗ ಹರಿ ಅರ್ಧಭಾಗ ಹರನದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಶಿವನ ಆಯುಧಗಳು ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರುಗ, ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರದ ಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತ ಇದು ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣ ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು

ಸಂಯುಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಈ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೮೪]

ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ ಅವರ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೧೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ', ಈ ಲೇಖನವು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಶಾಸನ, ಸ್ಮಾರಕ, ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿ ಈ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.[೮೫]

ಸಿ.ಎಸ್. ವಾಸುದೇವನ್ ಅವರ 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಧಗಳು ಭೂವರಾಹ, ಯಜ್ಞವರಾಹ, ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದ ವರಾಹ ರೂಪಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಅವುಗಳ ಪ್ರಮಾಣ, ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಪೂರಕವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೮೬]

ಇದೇ ಲೇಖಕರ 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೯ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ, ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಯಾವ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ.[೮೭]

ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧಗಳೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೀಣಾ ಮುದ್ದಿ ಇವರು 'ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ೨೦೦೮ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವಿಧತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯ ನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[೮೮] ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಂಶೋಧಕರಾದ ಲತಾ ವಿಜಯಣ್ಣನವರು ಇವರು 'ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವರಾಹ

ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ೨೦೦೮ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೫೯] ಇವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿಧಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ವರಾಹ, ಯಜ್ಞವರಾಹ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದ ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅ. ಸುಂದರ ಅವರ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೦ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಲೇಖನದ ಶೀರ್ಷಿಕೆ 'ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ'. ಇವರು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಜಿನನನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.[೬೦]

ಡಾ. ಕೆ.ಎಂ. ಸುರೇಶ ಅವರ 'ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೦ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಹರಿಹರನು ವಿವಿಧ ಆಯುಧಗಳು ಸಂಯುಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಜಮನೆತನದವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹೋಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇರುವುದು ವಿರಳ. ಆದರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೬೧]

ಆರ್.ಹೆಚ್. ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಲೇಖನ 'ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯವನ್ನು ವ್ಯಾಸಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಆಂಜನೇಯ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[೬೨] ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ.

ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೈ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು 'ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿವಾಮನ ಮೂರ್ತಿಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವನ್ನು ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೧ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇವರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಮನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಚಿಕ್ಕದಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದಧಿವಾಮನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾಲ್ಕು

ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಸರಿನ(ಅಮೃತಕುಂಭ) ಮಡಿಕೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುವಿನಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಪುರಾಣ ಆಗಮ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಗಳ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳನ್ನು ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಶಿಲ್ಪರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಡೆಮೂಡಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ.[೮]

ಕೆ.ಎಂ. ಸುರೇಶ ಅವರ ಲೇಖನ 'ಹಂಪೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಅಥವಾ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಪದಿಂದ ಆನೆಯಾಗಿದ್ದ ಅಸುರನನ್ನು ಮೋಕ್ಷಗೊಳಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದರ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೯]

ಇವರೇ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಲೇಖನವು 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಇವರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿಂತ ಮತ್ತು ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೦]

ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅವರ 'ವಿಜಯನಗರದ ಹನುಮಂತ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಅವರು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಪಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹನುಮಂತ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಗುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಜನಪದರ ದೈವವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ವಾಯುವಿನ ಒಂದು ಅಂಶ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಭಕ್ತ ಆಂಜನೇಯ ಬಾಲ ಆಂಜನೇಯ ವೀರ ಆಂಜನೇಯ ಅವತಾರ ಅವತಾರತ್ರಯ ರೂಪ ಆಂಜನೇಯ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯನನ್ನು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಭಂಗಿಯದು ಬಲಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹೂ ಗೊಂಚಲ

ಮತ್ತು ಅವರುಗಳು ಇಲ್ಲಿಯೇ ರಾಮಾನುಜಕೂಟಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾನುಜ ಕೂಟಗಳು ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದವು. ವಿಜಯನಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ವಿಠಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಂಟಪಗಳು, ಕೊಳಗಳು, ಮಹಾದ್ವಾರಗಳು ಮುಖ್ಯ ಬೀದಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಂತೆ ರಾಮಾನುಜ` ಕೂಟಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಗುರುಗಳಾದ ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರು ಜೀವಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ೧೫೩೪ರಲ್ಲಿ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ೧೨ ಜನ ಆಳ್ವಾರರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೮]

ಸಿ.ಎಸ್.ವಾಸುದೇವನ್ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ ಇವರ ಲೇಖನ 'ಹಂಪೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೧೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರ ಜನ್ಮ ನಕ್ಷತ್ರ, ಜನ್ಮ ಸ್ಥಳಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[೯]

ಅ. ಸುಂದರ ಅವರ 'ಹಿರೇಜಂತಕಲ್ಲಿನ ಅಪೂರ್ವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ (ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರ' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೧ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ರೇಖಾಚಿತ್ರವು ಬಯಲು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದ ರೇಖಾಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದು ಇದು ಅಪರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಗಳಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯದು ಬಯಲು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ೨೪ ಬಾಹುಗಳಿರುವುದು, ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ಕಾಲುಗಳ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹವಿರುವುದು ಮತ್ತು ಐದನೆಯದಾಗಿ ಎಡಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ಭಕ್ತನಿರುವುದು ಇವನು ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುವ ಭಂಗಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸುಂದರವಾದ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಐದು ಮುಖಗಳಿದ್ದು, ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಎಡ–ಬಲಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವರಾಹ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ ಮುಖಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿನದು ಕಪಿಮುಖವಿರುವುದರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಲೇಖನವು ಮಹತ್ವವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ.[೧೦] ಈ ಲೇಖನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್. 'ಕಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೧ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಬಗಗೆಯ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಇವರು ಗುರುತಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿರಳ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಅವರು ವಿವಿಧ ತೆರನಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೦೧]

ಸ.ಚಿ. ರಮೇಶ ಅವರ 'ವರಾಹ ಲಾಂಛನದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಲಾಂಛನವು 'ವರಾಹ' ಇದು ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಅದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಲಾಂಛನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಗಳಿದ್ದಾಗ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಲಾಂಛನವು ವರಾಹವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಬಳಸಿ, ಅಂದರೆ ಒಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಲಾಂಛನವನ್ನು ಅವರು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಇವೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಇದನ್ನು ಲಾಂಛನವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾಜಮನೆತನವು ಒಂದೊಂದು ಲಾಂಛನವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದ ವೈಖರಿಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಇವರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೦೨]

ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ ಅವರ 'ಎ ರೇರ್ ಇಮೇಜ್ ಆಫ್ ಸುದರ್ಶನಚಕ್ರ ಆ್ಯಟ್ ಹಂಪಿ', ಈ ಲೇಖನವು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆಯುಧ ಪುರುಷನನ್ನು ಚಕ್ರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಲೇಖನವು ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೦೩]

ಡಿ.ಕೆ. ಸಿನ್ಹಾ ಅವರ 'ಎ ರೇರ್ ವರಾಹ ಇಮೇಜ್ ಆ್ಯಟ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿಕಲ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಹಂಪಿ', ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿಶೇಷವಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೧೦೪]

ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ ಅವರ 'ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪ' ಈ ಲೇಖನವು ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೯ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಕೀಕೃತ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಮೂರು ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಲೇಖನವು ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೦೫]

ಎಂ.ಎ. ಪ್ರಭಾಕರ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆ, ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೫, ೨೦೧೦ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಆಗಮಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.[೧೦೬]

ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಮವು ಅತಿಮುಖ್ಯ. ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಮವಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಮುನ್ನ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವೀಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳ ವೀಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಲಾಯಿತು. ಇದುವರೆಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಹಾಗೂ ನಡೆಯ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಂಡ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಗಳೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವೆಂದು ಅರಿತುಕೊಂಡು ವಿಷಯದ ಆಯ್ಕೆಯನ್ನು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ವಿಷಯದ ಆಯ್ಕೆಯು ಅಧಿಕೃತ ಗೊಂಡ ಬಳಿಕ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳತ್ತ ಗಮನಹರಿಸಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅಂಶಗಳು ಒಳಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದರ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಈ ಬಗೆಗಿನ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಣಾ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಮತ್ತು

ಕಾಲಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದಾಖಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆಕರಗಳಾದ ಕಾವ್ಯ, ಪ್ರವಾಸಿ ಕಥನಗಳು, ಸ್ಮಾರಕ, ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖ ಗೊಂಡಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು, ವಿಷಯ ಕಾಲ, ಅರಸರಾದಿಯಾಗಿ ದಾಖಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಆಕರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ವಿರಳ.

೧.೩. ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾತವಾದ ಅನಾದರಣೀಯವಾಗಿರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸಾಲದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಆಗಮಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ ಶುಲ್ಪಸೂತ್ರ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರಹಾಮಿಹಿರನ ಬೃಹತ್‌ಸಂಹಿತೆ ಯನ್ನು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೬-೭ನೇ ಶತಮಾನ) ಹಯಶಿರ್ಷ ಪಾಂಚರಾತ್ರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೯ನೇ ಶತಮಾನ) ಮುಂತಾದ ತಂತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೯ನೇ ಶತಮಾನ), ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫-೬ನೇ ಶತಮಾನ), ಗರುಡ ಪುರಾಣ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬-೧೦ನೇ ಶತಮಾನ) ಇತ್ಯಾದಿ, ಆಗಮಗಳಾದ ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ(ಪ್ರಾಚೀನ), ಕಾಮಿಕಾಗಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೇ ಶತಮಾನ), ಕಾರಣಾಗಮ , ರೌರಾಗಮ , ಅಜಿತಾಗಮ , ವೈಖಾನಸಾಗಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೯ನೇ ಶತಮಾನ) ಈಶಾನಶಿವ ಗುರುದೇವ ಪದ್ಧತಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ), ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಿಯಮದನ್ವಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗುವುದು ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಅತೀ ವಿರಳ. ಆ ಕೊರತೆಯನ್ನು ನೀಗಿಸಲು ಈ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

೧.೪. ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಒಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಈ ಪ್ರಬಂಧದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೯ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಅಂದರೆ ೪೦ ಚ.ಕಿ.ಮೀ. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ

ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಾವಶೇಷಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಈ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ೨೯ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲೂಕಿನ ೧೪ ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲೂಕಿನ ೧೫ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲದಂಡೆ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗ್ರಾಮಗಳು

೧. ಹಂಪಿ
೨. ಸಿಂಗನಾಥನಹಳ್ಳಿ
೩. ನಿಂಬಾಪುರ
೪. ಕಡ್ಡಿರಾಂಪುರ
೫. ಧಾಣಾಪುರ
೬. ಮಲಪನಗುಡಿ
೭. ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ
೮. ಗುಡಿ ಓಬಳಾಪುರ
೯. ಕಮಲಾಪುರ
೧೦. ಬುಕ್ಕಸಾಗರ
೧೧. ವೆಂಕಟಾಪುರ
೧೨. ಕಾಳಘಟ್ಟ
೧೩. ಕೃಷ್ಣಾಪುರ
೧೪. ಕೊಂಡನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ

ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗ್ರಾಮಗಳು

೧. ಆನೆಗುಂದಿ
೨. ಸಾಣಾಪುರ
೩. ತಿರುಮಲಾಪುರ
೪. ವಿರುಪಾಪುರಗಡ್ಡೆ
೫. ಹನುಮನಹಳ್ಳಿ
೬. ಅಂಜನಹಳ್ಳಿ
೭. ಚಿಕ್ಕರಾಮಾಪುರ
೮. ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರ
೯. ರಾಮಾಪುರ
೧೦. ಕೃಷ್ಣಾಪುರ
೧೧. ರಾಮದುರ್ಗ
೧೨. ಮಲ್ಲಾಪುರ
೧೩. ಬಸವದೇವನದುರ್ಗ
೧೪. ಸಿಂಗನಗೊಂಡ
೧೫. ರಂಗಾಪುರ

ಈ ಎರಡು ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ೨೯ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ.

೧.೫. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನವು ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ಕ್ರಮವಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯನ್ನು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಸಂಬಂಧಿ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಮಲಾಪುರ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ

ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣ, ಸ್ಥಳೀಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಮೌಖಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಜನಪದ ನಂಬಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಆನುಷಂಗಿಕ ಆಕರಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ, ನಂತರ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ. ಈವರೆಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಅಂದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನಂತರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ ಗುಡ್ಡ, ಬೆಟ್ಟ, ನದಿ, ಖನಿಜ, ವಾತಾವರಣ, ಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜವಂಶಗಳಾದ ಸಂಗಮ, ಸಾಳ್ವ, ತುಳು ಮತ್ತು ಅರವೀಡು ವಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಭಾರತ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಪಾಂಚರಾತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಖಾನಸಾಗಮ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಪೂಜಾ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಈ ಆಗಮಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಕೂರ್ಮಪುರಾಣ, ವಾಯುಪುರಾಣ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣ, ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ಗರುಡಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾದ ಶಿಲೆ, ಲೋಹ, ಕಂಚು, ಗಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಂತರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮಹಾಭಾರತದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಲವು ವಿಧದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ

ಕಂಡರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಕ, ಆಸೀನ ಮತ್ತು ಶಯನ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರುಶುರಾಮ, ಬಲರಾಮ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧತೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಜಿನನನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರುವುದು (ವಿಜಯನಗರ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ) ಅಪರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದ ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂಧನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಅಚ್ಯುತ ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಈ ರೀತಿಯ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶಾವತಾರಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದ ವೆಂಕಟೇಶ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಸಹಿತ ಅಥವಾ ಆಗಮ ರಹಿತವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಧರ್ಮಗಳು ಅವುಗಳ ಏಳಿಗೆಗೆ ಅರಸರು ಶ್ರಮಿಸಿದ ಹೋರಾಟಗಳು ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಭಾವ, ಧರ್ಮಗಳ ನಡುವೆ ಉಂಟಾದ ಸಂಘರ್ಷಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾರೋಪವಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನದದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಫಲಿತಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು, ನಕ್ಷೆಗಳು, ರೇಖಾಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., ಸ್ಕಲ್ಪಚರಲ್ ಆರ್ಟ್ ಆಫ್ ಹಂಪಿ, ಡೈರೆಕ್ಟೊರೇಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಮ್ಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೮

೨. ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ್, ರೀಲಿಜಿಯಸ್ ಟ್ರೆಡಿಷನ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ, ಆ್ಯಜ್ ಥ್ರೂ ಇಟ್ಸ್ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್, ಮನೋಹರ ಪಬ್ಲಿಷರಸ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೯೫

೩. ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೋಲ್ಲಾ ಜಾನ್ ಎಮ್ ಫ್ರಿಡ್ಜ್, ಜಾರ್ಜಮಿಷಲ್ ಮತ್ತು ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರ, 'ದಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಟೆಂಪಲ್ ಅಟ್ ವಿಜಯನಗರ', ಮನೋಹರ ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೯೨

೪. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, 'ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಪ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ', ಡೈರೆಕ್ಟೊರೇಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಮ್ಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೬

೫. ರಹಮತ್ ತರಿಕೇರೆ (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ-೩, ಧರ್ಮ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

೬. ಭರತ ಎ., ರೀಲಿಜನ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ವಾರಣಾಸಿ, ೧೯೬೩

೭. ಹಾಪಿಕಿನ್ಸ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ರೀಲಿಜನ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಬೊಸ್ಟನ್, ೧೮೯೫

೮. ರಾಯಚೌಧರಿ ಹೆಚ್., ಮೆಟಿರಿಯಲ್ಸ್ ಫಾರ್ ದಿ ಸ್ಟಡಿ ಆಫ್ ಅರ್ಲಿ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ ಆಫ್ ವೈಷ್ಣವ ಸೆಕ್ಟ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೫

೯. ಗೊಂಡಾ ಜೆ., ಆ್ಯಸಪೆಕ್ಟಸ್ ಆಫ್ ಅರ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೫೪

೧೦. ಜಸ್ವಾಲ್ ಎಸ್., ಓರಿಜಿನ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ವೈಷ್ಣುವಿಸಮ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೬೭

೧೧. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಪಿ., ಅರ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ರೀಲಿಜನ್ಸ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೩

೧೨. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ.ಎನ್., ಡೆವೆಲಪಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ರೀಲಿಜನ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೬೩

೧೩. ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಕೆ.ಆರ್., ಸಮ್ ಆ್ಯಸಪೆಕ್ಟಸ್ ಆಫ್ ರೀಲಿಜನ್ ಆ್ಯಜ್ ರೀವಿಲ್ಡ ಬೈ ಅರ್ಲಿ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಲಿಟರೇಚರ್ ಆಫ್ ಸೌತ್, ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೬೦

೧೪. ಅಗರವಾಲ್ ಪಿ.ಕೆ., ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಶೆಮ್, ಜೈಪುರ, ೧೯೬೦

೧೫. ಆಚಾರ್ಯ ಪಿ.ಕೆ. ಡಿಕ್ಷನರಿ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೬೫

೧೬. ವಿ.ಎಸ್. ಅಗರವಾಲ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಅರ್ಟ್, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೬೨

೧೭. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಎ.ವಿ., ಕಾಯಿನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಕರೆನ್ಸಿ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಡೈರೆಕ್ಟೊರೇಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಮ್ಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೭

೧೮. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ(ದ್ವಿತೀಯ ಮುದ್ರಣ) ಸಂಪುಟ–೧, ೨, ಮೋತಿಲಾಲ ಬನಾರಸಿದಾಸ್ ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೮೫

೧೯. ಜೆ.ಎನ್.ಬ್ಯಾನ್‌ರ್ಜಿಯಾ, ಡೆವೆಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ,

೨೦. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಆಫ್ ವಿಷ್ಣು, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೩

೨೧. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯಾ ಜೆ.ಎನ್., ರೀಲಿಜನ್ ಇನ್ ಆರ್ಟ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ, ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಶೈವಿಸಮ್, ಲಖ್ನೋ, ೧೯೬೮

೨೨. ನಂದಿಮಠ ಎ.ಸಿ., ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂಪುಟ–೨, ಬೆಂಗಳೂರು ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್.ಎಸ್. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ, ಧಾರವಾಡ, (೧೯೬೭) ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಮ್., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೬೬

೨೩. ಸರೋಜನಿದೇವಿ ಕುಂದುರಿ, ರೀಲಿಜನ್ ಇನ್ ವಿಜಯನಗರ, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೯೬

೨೪. ರಾಜು ಕಾಳಿದಾಸ, ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪಿಡಿಯಾ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, 'ವಿಷ್ಣು' ಸಂಪುಟ–೨, ೧೯೭೨

೨೫. ರಾಜಶೇಖರ ಎಸ್., ಮಾಸ್ಟರ್ ಪೀಸಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ ಆರ್ಟ್, ತಾರಪೊರೆವಾಲ ಸನ್ಸ್ ಪ್ರೈ.ಲಿ., ೧೯೮೩

೨೬. ಗೋಪಾಲ ಬಾರಾ., ರಾಮಾನುಜ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೮೩

೨೭. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಾಮಾನುಜ ಕೂಟಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೯

೨೮. ಸಾಲೆತೂರೆ ಆರ್.ಎನ್., ವಿಜಯನಗರ ಆರ್ಟ್, ಸಂದೀಪ ಪ್ರಕಾಶನ, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೮೨

೨೯. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶನ, ಸಂ.೧, ೨೦೦೧, ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶನ ಸಂ.೨, ೨೦೦೨, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ,

೩೦. ಮಹದೇವ ಸಿ., ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

೩೧. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಇಂಡಿಯನ್ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ೧೯೮೧

೩೨. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪ್ರತಿಮಾ ಕೋಶ ಭಾಗ–೧, ೨, ೧೯೮೦

೩೩. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ದಿ ಐಕಾನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಇಮೇಜಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಂಪಲ್, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ೧೯೮೧

೩೪. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೫

೩೫. ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೈ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೨೦೧೦

೩೬. ಮಹೇಶ ಕೆ., ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಪ್ರಕಟಣೆ ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ, ಮಂತ್ರಾಲಯ, ೨೦೦೮

೩೭. ಗುರುರಾಜ ಎಸ್. ನವಲಗುಂದ, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೫

೩೮. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-೩, ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

೩೯. ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಪುಟ-೧, ವಿಜಯನಗರದ(ಹಂಪೆ) ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೬

೪೦. ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ ಡಿ.ವಿ., ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಸಂಪುಟ-೧, ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೦

೪೧. ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಜರ್ನಲ್ಸ್ ೧-೧೫, ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

೪೨. ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂಪುಟಗಳು ೧-೨೯, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ (ರಿ), ಬೆಂಗಳೂರು

೪೩. ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರೋಗ್ರೇಸ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್, ಡೈರೆಕ್ಟೊರೇಟ್ ಆಫ್ ಅರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ, ಮೈಸೂರು

೪೪. ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟಗಳು ೧-೧೯, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು

೪೫. ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂಪುಟಗಳು, ೧-೧೧, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು.

೪೬. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹೆಚ್.ಕೆ., ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇಮೇಜಸ್ ಆಫ್ ಗಾಡ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಗಾಡಸೆಸ್, ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೧೬

೪೭. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿ ಸಿ., ವಿಜಯನಗರ ಪೇಟಿಂಗ್ಸ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೮೫

೪೮. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿ ಸಿ., ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆ (ಅನು), ಪಿ.ಆರ್. ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೦

೪೯. ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೋಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ್, ಸ್ಕಲ್ಪಚರ್ಸ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ, ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಸ್ಟೈಲ್, ಮನೋಹರ ಅಮೇರಿಕನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಸ್ಟಡೀಸ್, ೧೯೯೮

೫೦. ಆರುಂಧತಿ ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ, ಇಮೇಜಸ್ ಅಟ್ರಿಬ್ಯೂಟ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಮೋಟಿಫಸ್, ಇನ್ ಅರ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಟ್ ಆ್ಯಂಡ್ ನ್ಯೂಮಿಸ್‌ಮ್ಯಾಟಿಕ್ಸ್, ಸಂ೧, ಸಂದೀಪ ಪ್ರಕಾಶನ, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೯೩

೫೧. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ, ಫರ್ದರ್ ಸೋರ್ಸಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ ಸಂ.೩, ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೪೬

೫೨. ದಿಕ್ಷೀತ ಜಿ.ಎಸ್., (ಸಂ) ಅರ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಈಟ್ಸ್ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್. ಮೊಮೊರಿಯಲ್ ಫೌಂಡೇಷನ್, ೧೯೯೬

೫೩. ರಾಬರ್ಟ ಸಿವೆಲ್ (ಮೂಲ), ಸದಾನಂದ ಕನವಳ್ಳಿ (ಅನು), ಮರೆತುಹೋದ ಮಹಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ,

೫೪. ನಟಾಲಿಯಾ ನೋಬರ್ಟ್, ಆನೆಗೊಂದಿ, ಡೆಲ್ಲಿ ೧೯೭೮

೫೫. ಸುಗಂಧಾ ಪುರಂದರ, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿ ಆಫ್ ಆನೆಗೊಂದಿ, ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ, ಪೂನಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ೧೯೮೬

೫೬. ದಿಕ್ಷೀತ ಜಿ.ಎಸ್., ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಭಾರ್ಗವಿ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೭

೫೭ ಸಾಲೆತೂರೆ ಬಿ.ಎ., ಸೋಷಿಯಲ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಪೊಲಿಟಿಕ್ ಲೈಫ್ ಇನ್ ದಿ ವಿಜಯನಗರ ಎಂಪಾಯರ್, ಭಾಗ–೨, ೧೯೩೪

೫೮. ವೆಂಕಟರಮಣ ಎನ್., ವಿಜಯನಗರ ಸಿಟಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಎಂಪಾಯರ್, ಡೆಲ್ಲಿ ೧೯೨೭

೭೨. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., 'ಹಂಪೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದ ಒಳಮಾಳಿಗೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೭, ೨೦೦೩

೭೩. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., 'ಹಂಪೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದ ಒಳ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರದೇ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಸರಾಜರದೇ' ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೬, ೨೦೦೧

೭೪. ರಘುನಾಥಭಟ್ ಹೆಚ್.ಆರ್., 'ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರೇಖಾಚಿತ್ರ ಕಲೆ' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೮, ೨೦೦೪

೭೫. ರಾಜಶೇಖರ ಸಿಂದಗಿ, 'ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ'. ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೭, ೧೯೯೬

೭೬. ಜೋಶಿ ಎಸ್.ಕೆ., ಹಂಪಿಯ ಹರಿದಾಸರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರ ಒಂದು ಚಿಂತನೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೨, ೨೦೦೬

೭೭. ತಳವಾರ ಹೆಚ್.ಟಿ., ಕೃಷ್ಣಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೫, ೨೦೦೦

೭೮. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಹಬ್ಬ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು, ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ ಸಂ-೨, ೨೦೦೪

೭೯. ಪಾಟೀಲ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪೆಯ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೨, ೧೯೯೯

೮೦. ಪ್ರಭಾಕರ್ ಎಂ.ಎನ್., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ-ವಿಷಯಾನುಪೂರ್ವಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ-೨೪, ೨೦೦೯

೮೧. ರಾಜಗೋಪಾಲ ಕ.ವೆ., ಆದಿತ್ಯರು, ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ-೧೧, ೧೯೯೬

೮೨. ಕರಣಾ ವಿಜೇಂದ್ರ, ವೈಷ್ಣವಗೀತಿ ಮನೋಹರರ್, ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ ಸಂ-೧೪, ೧೯೯೯

೮೩. ಅಪರ್ಣಾ ಕೂ.ಸಾ., ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಪರಿವಾರ ಆಲಯಗಳು, ಇತಿಹಾಸದ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೪, ೨೦೦೯

೮೪. ಹೇಮಾವತಿ ಶಿ. ಮೆಣಸಿಗಿ, ಹಂಪಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೧೬, ೨೦೧೨

೮೫. ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪಿ ಪರಿಸದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೧೮, ೨೦೧೪

೮೬. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೮, ೨೦೧೪

೮೭. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೯, ೨೦೧೪

೮೮. ವೀಣಾ ಮುದ್ದಿ, 'ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು' (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಎಂ.ಫಿಲ್ ಸಂಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ, ೨೦೦೮

೮೯. ಲತಾ ವಿಜಯಣ್ಣನವರ, 'ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು' (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಎಂ.ಫಿಲ್ ಸಂಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ, ೨೦೦೮

೯೦. ಸುಂದರ ಅ., 'ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ'. ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೧೮, ೨೦೦೫

೯೧. ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., 'ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೦, ೨೦೦೬

೯೨. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., 'ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೨, ೨೦೦೭

೯೩. ಶೆಲ್ಪಪಿಳ್ಳೈ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, 'ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿವಾಮನ ಮೂರ್ತಿಗಳು', ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೧, ೨೦೧೧

೯೪. ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., 'ಹಂಪೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಅಥವಾ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೮, ೨೦೦೩

೯೫. ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೮, ೧೯೯೯

೯೬. ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, 'ವಿಜಯನಗರದ ಹನುಮಂತ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೫, ೨೦೦೦

೯೭. ತಳವಾರ ಹೆಚ್.ಟಿ., 'ಅಚ್ಯುತಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೨, ೧೯೯೭

೯೮. ಗೋಪಾಲ ಬಾ.ರಾ., 'ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರು', ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ–೧೦, ೧೯೯೫

೯೯. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್. ಮತ್ತು ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೧೫, ೨೦೧೦

೧೦೦. ಸುಂದರ ಅ., 'ಹಿರೇಜಂತಕಲ್ಲಿನ ಅಪೂರ್ವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ (ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ) ದೇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೧, ೨೦೦೬

೧೦೧. ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್., 'ಕಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೧, ೨೦೦೬

೧೦೨. ರಮೇಶ ಸ.ಚಿ., 'ವರಾಹ ಲಾಂಛನದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೮, ೨೦೦೩

೧೦೩. ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ, ಎರೇರ್ ಇಮೇಜ್ ಆಫ್ ಸುದರ್ಶನಚಕ್ರ ಆ್ಯಟ್ ಹಂಪಿ, ಎಮ್.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜರಾವ್ ಫೆಲಿಸಿಟೇಶನ್ ಕಮಿಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೫

೧೦೪. ಸಿನ್ಹಾ ಡಿ.ಕೆ., ಎ ರೇರ್ ವರಾಹ ಇಮೇಜ್ ಆ್ಯಟ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿಕಲ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಹಂಪಿ, ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ, ಸಂ–೫೩, ಭಾಗ–೩, ತ್ರಿವೇಂದ್ರಮ್, ೧೯೭೫

೧೦೫. ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೯, ೨೦೧೪

೧೦೬. ಎಂ.ಎ. ಪ್ರಭಾಕರ, ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆ, ಇ.ದ.ಸಂ.೨೫, ೨೦೧೦

ಅಧ್ಯಾಯ ೨

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

೨.೧. ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

೨.೨. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

೨.೩. ಭಾರತ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ

ಅಧ್ಯಾಯ ಎರಡು

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

೨.೧. ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲೂಕಿನ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ. ಹಂಪಿಯು ೧೫° ಯಿಂದ ೨೦° ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ೭೦° ಯಿಂದ ೩೦° ಪೂರ್ವರೇಖಾಂಶದಲ್ಲಿದೆ.[೧] ಇದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲೂಕು ನಂತರ ಮುಂದುವರಿದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ ಹಾಗೂ ಕರ್ನೂಲ್ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ದಾವಣಗೆರೆ, ಗದಗ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಗಡಿಗಳಾಗಿವೆ[೨] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಪೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರ, ಪಂಪಾತೀರ್ಥ, ಭಾಸ್ಕರ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಂಪಿಯನ್ನು ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲದ ಕಿಷ್ಕಿಂದೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಪೌರಾಣಿಕವಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಶಿವ ಮತ್ತು ಗಿರಿಜೆಯು ನೆಲೆಸಿರುವ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ.[೩]

ಭೂ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಶಿಲಾಸಂಪತ್ತು

ಹಂಪಿಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರವು ಬೃಹತ್ ಏಕಶಿಲಾ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳ ರಾಶಿಯನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡಿರುವ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ನಿಸರ್ಗ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬೃಹತ್ ಗವಿಗಳು, ಕಂದರಗಳು, ಏಕಶಿಲಾ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಬಂಡೆಗಳು, ಕಡಿದಾದ ಇಳಿಜಾರುಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ.[೪] ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ನಡುವೆ ನುಸುಳಿ ಹರಿಯುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯು ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯು ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ಜೀವನಾಡಿಯಾಗಿದೆ. ನದಿಯ ಎಡಬಲ ದಂಡೆಗಳ ಹಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ

ಆದಿಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಲವಾರು ಸಾಕ್ಷ್ಯಾಧಾರಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪುರಾಣ, ಪುಣ್ಯಕತೆ, ಐತಿಹ್ಯ, ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿಸಿದೆ. ಹಂಪಿಯ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಶಿ ರಾಶಿ ಬಂಡೆಗಳ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ನಿಸರ್ಗವೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯಂತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೫] ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪಾರಂಪರಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಳಸಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಗೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಒದಗಿಸಿದ ಕ್ರಮವು ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಖನಿಜ

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಫಲವತ್ತಾದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಹರಡಿದೆ. ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾದ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[೬] ಈ ಭೂ ಭಾಗವನ್ನು 'ಖನಿಜಗಳ ನಿಧಿ' ಎಂದು ಕರೆದರೆ ತಪ್ಪಲ್ಲ. ಖನಿಜ ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದರ ಉಪಯೋಗ ದಿಂದ ಮಾನವನು ನಾಗರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಡೆಗೆ ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಿದನು. ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಖನಿಜಗಳು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.[೭]

ಹಂಪಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಜಂಬುನಾಥ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಜನರು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಬೀಡು ಹಾಗೂ ಕಂಡುಬರುವ ಕುಲುಮೆಯ ತ್ಯಾಜ್ಯ ವಸ್ತುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕಬ್ಬಿಣ ತಯಾರಿಕೆಯ ನೆಲೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಡಣಾಯಕನಕೆರೆ, ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ, ಕಾಕುಬಾಳು, ವಡ್ಡರಹಳ್ಳಿ, ಸಂಡೂರು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.[೮]

ಇಲ್ಲಿನ ಹೇರಳವಾದ ಬೆಟ್ಟ ರಾಶಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಮೃದ್ಧ ಸಸ್ಯರಾಶಿಯ ತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ಆದಿಮಾನವನು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಹುಲಿ ಚಿರತೆ, ಆನೆಯಂತಹ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಆನೆಗುಂದಿಯು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಆನೆಗುಂದಿ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ.[೯]

ಇಂದಿಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಅಪರೂಪದ ಪ್ರಾಣಿ ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಸಸ್ಯವರ್ಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಪರೂಪದ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಜಾಗತಿಕ ಇತಿಹಾಸ

ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕಾದಿಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮಾಹಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.[೧೦]

ಹಂಪಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಮಲಾಪುರ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಂಪ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹುಲಗಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳ ನಡುವೆ ನುಸುಳಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮತ್ತೊಂದು ನಿಸರ್ಗದ ಕಾಣಿಕೆಯೇ ಸರಿ.[೧೧]

ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ನದಿಗಳು

ಈ ಪರಿಸರದ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೨೯.೫೬.೭೨ ಹೇಕ್ಟೆರ್ ಅದರಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ೧೮.೧೯.೨೦೭ ಹೇಕ್ಟರ್ ಶೇ. ೪೦ರಷ್ಟು ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮುಂಗಾರು ಹಾಗೂ ಹಿಂಗಾರು ಮಳೆಯ ಸೆರಗಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಲ್ಜೇಜೀಯಾ, ಅಕೇಶಿಯಾ, ಅರಬಿಕ್, ಯುಪೊರ್, ಬಿಯಾಸು ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಮರಗಿಡ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾದ ಮೊಲ, ಜಿಂಕೆಯಂತಹ ಸಣ್ಣ ಸಸ್ತನಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಜಿಯಾ, ಅಕೇಶಿ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸಸ್ಯಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಫಲವತ್ತಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಇದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ವರಾಹ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಉಗಮವಾಗಿರುವ ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು 'ತುಂಗಾ' ಇನ್ನೊಂದು 'ಭದ್ರಾ'. ಇವೆರಡೂ ಎರಡು ಸಂಗಮವಾಗಿ ಮುಂದೆ 'ತುಂಗಭದ್ರಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೨]

ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜಾಹ್ನವಿ, ಕೃಷ್ಣವೇಣಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ 'ತುಂಗಾವೇಣಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಪಂಪಾತೀರ್ಥವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ನೀರು ರುಚಿಕರವಾಗಿದ್ದು, ಇದರಿಂದ "ಗಂಗಾ ಸ್ನಾನ; ತುಂಗಾ ಪಾನವೆಂಬ" ನಾಣ್ಣುಡಿ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.[೧೩]

ವಾಯುಗುಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು

ಬೇಸಿಗೆ ಕಾಲವು ಫೆಬ್ರವರಿ ಅಂತ್ಯದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಸರಾಸರಿ ೧೬.೭° ಸೆ. ರಿಂದ ೪೩.೯° ಸೆ.ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಲ

ಇದು ೪೫° ರಿಂದ ೪೯° ಸೆ.ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗುವ ಮಳೆಗಾಲ ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ೫೭೪.೯ ಮಿ.ಮೀ. ಇರುತ್ತದೆ. ನವೆಂಬರ್ ಕೊನೆಯಿಂದ ಫೆಬ್ರವರಿಯವರೆಗೆ ಚಳಿಗಾಲವಿರುತ್ತದೆ. ಶುಷ್ಕ ವಾತಾವರಣವಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮನುಷ್ಯನ ವಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.[೧೫]

ಈ ಪರಿಸರದ ಕಾಡು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ನರಿ, ಜಿಂಕೆ, ತೋಳ ಮೊದಲಾದ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹಾಗೂ ನವಿಲು, ಕಾಗೆ, ಗೂಬೆ, ನೀರುಕೋಳಿ, ನೀರುಹಂದಿ, ಗುಬ್ಬಿ, ಕಿಂಗ್‌ಫಿಶರ್ ಮುಂತಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆಗಳಿವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳ, ಕೆರೆಗಳ ನೀರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲವೇ ಮಳೆಯಾಶ್ರಿತ ನೀರಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಭತ್ತ, ಗೋಧಿ, ಜೋಳ, ಮೆಕ್ಕೆಜೋಳ, ರಾಗಿ, ತೊಗರಿ, ಕಡಲೆ, ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ಬಾಳೆಗಳಂತಹ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಎತ್ತರವಾದ ಈ ಭೂ ಪ್ರದೇಶ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ಸುರಕ್ಷತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಇಂತಹ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನದಿ, ಸಣ್ಣನದಿ, ಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿಯುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಈ ನೀರಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಾಗಿ ಕೃಷಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶ ದೊರಕಿದೆ. ಮಣ್ಣು ಫಲವತ್ತಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಒಣ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದರೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ತೋಡಿದ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇಂದು ನೀರಾವರಿ ಭೂಮಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭೂ-ಭೌತಿಕ ಸ್ವರೂಪ ಹಾಗೂ ದೊರೆಯುವ ಅದಿರು ಖನಿಜ. ಶಿಲಾಸ್ತೋಮ, ಮಣ್ಣು ಒಕ್ಕಲು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಆರಂಭಿಸಲು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು.[೧೫]

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು, ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಹಲವು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜನ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಏಳಿಗೆಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ನೀರನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಆದಿಮಾನವನು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ವ್ಯವಸಾಯದ ಕಸುಬನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಂತರ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ತಮವಾದ ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಆಸರೆಯಾಯಿತು. ಇದು ಮುಂದೆ ಹಲವು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತ ಬೆಟ್ಟಗಳು ನಿಸರ್ಗ ನಿರ್ಮಿತ ಮತ್ತು ಕೊರೆದು ತಯಾರಿಸಿದ ಗವಿಗಳು ತಾಮ್ರ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಚಿನ್ನದ ಆದಿರು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ನೀರಿನ

ಸರಬರಾಜು ಕಾಡು ಮೊದಲಾದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವನು ವಾಸವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಹಂಪೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಿನ್ನರೇಶ್ವರ(ರಾಮಸಾಗರ) ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸೋಮನಾಥ (ಈಗಿನ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿವಪುರ ಸಮೀಪ), ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಜಂಬುನಾಥ(ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಸಮೀಪ) ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ವಾಣಿಭದ್ರೇಶ್ವರ(ಗಂಗಾವತಿಯ ಸಮೀಪ) ಇವುಗಳು ಗಡಿಗಳಿಂತಿದ್ದು ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ರಮಣೀಯವಾಗಿವೆ.[೧೬]

ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡ ಹಾಗೂ ಬಲ ದಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಆದಿಮಾನವನ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಾದ ಹಳೆಶಿಲಾಯುಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಾಗ ಆದಿ ಮಧ್ಯ ಅಂತ್ಯ. ಹಳೆಶಿಲಾಯುಗ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗ, ನವಶಿಲಾಯುಗ, ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ. ನವಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಹಂಪಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.[೧೭] ಇದರ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩೦೦೦ ರಿಂದ ೧೫೦೦. ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಉಜ್ಜಿ ನಯಗೊಳಿಸಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪಶುಪಾಲನೆ, ಕೃಷಿ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದವು. ಕೈಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ವಾಸದ ಮನೆಗಳು ಈ ಯುಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಮೊಸಳಯ್ಯನಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಮಲಪನಗುಡಿಯ ನೀರಿನಾಸರೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಾಪುರದ ವಾಲಿ ದಿಬ್ಬ ಇವುಗಳು ಆದಿಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳಾಗಿವೆ. ಮಾನವನು ಬಳಸಿದ ಅವಶೇಷಗಳಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳು, ಮಡಿಕೆ-ಕುಡಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಆದಿಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕುರುಹುಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಸವಲತ್ತುಗಳು ಈ ಪರಿಸರದ ಭೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾರಣ ಹಂಪಿ, ಆನೆಗುಂದಿ, ಕಾಕಬಾಳು, ಮಲ್ಲಾಪುರ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಆದಿಮಾನವನು ವಾಸಸ್ಥಳವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಾಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಭೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಆನೆಗುಂದಿ ಮುಂತಾದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದವರೆಗೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಆ ಪರಂಪರೆ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆಯಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು.[೧೮]

೨.೨. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ನಮಗೆ ದೊರಕುವ ಆಧಾರಗಳು ಶಾಸನಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕೊಪ್ಪಳ, ನಿಟ್ಟೂರು ಮತ್ತು

ಉದಯಗೊಳಂನಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಮೌರ್ಯ ಅರಸ ಅಶೋಕನ ಧರ್ಮಶಾಸನಗಳು ಹಂಪಿಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧-೨ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಮರಾವತಿ ಶೈಲಿಯ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲಿನ ಬೌದ್ಧ ಶಿಲಾಫಲಕಗಳು ಹಂಪಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ಈ ಶಾಸನಾಧಾರದಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ.[೧೯]

ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದ ಅರಸುಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೫-೬ನೆಯ ಶತಮಾನ), ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೮ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೯-೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಹೊಯ್ಸಳರು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೩ನೇ ಶತಮಾನ), ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನ) ಮತ್ತು ಇತರ ಅರಸುಮನೆತನದವರು ಪ್ರಮುಖರು. ಅವರ ಕಾಲದ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕೆಲಕಾಲ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಂಪಿಲಿ ಮತ್ತು ಕುರುಗೋಡು ಅರಸರು ಸಹ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ.[೨೦]

೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜರ ಮೇಲೆ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಆಕ್ರಮಣಕಾರಿ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಆಕ್ರಮಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಎದುರಿಸಲು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಆಕ್ರಮಣಗಳೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಸಹೋದರರುಗಳಾದ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಬುಕ್ಕರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು(ಹಂಪಿ) ರಾಜಧಾನಿ ಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ದಕ್ಷ ಅರಸರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಹಿಂದೂ ರಾಜ್ಯವು ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ ವರ್ಧಿಸಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಮಯದವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿತು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತುಂಗ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಕೃಷ್ಣ ನದಿಯವರೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಮಹಾಸಾಗರದವರೆಗೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ಕಡಲ ತೀರದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು.[೨೧]

ವಿಜಯನಗರದ ವಿವಿಧ ಅರಸುಮನೆತನಗಳಾದ ಸಂಗಮ, ಸಾಳುವ, ತುಳು ವಂಶಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಲವಾರು ಅರಸರುಗಳು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿದರು.[೨೨] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ರಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ನಾಟಕೀಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳಿಂದ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಸೋತರು. ರಕ್ಕಸ-ತಂಗಡಗಿ (ತಾಳಿಕೋಟೆ) ನಿರ್ಣಾಯಕ ಯುದ್ಧವು ರಾಜಧಾನಿ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದುರಂತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು. ಅದರ ತರುವಾಯ ಪೆನುಗೊಂಡ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗಿರಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಅರಸರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವು ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣವು ತಾನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ವೈಭವವನ್ನು ಮರುಳಿ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೨-೧೪೦೪), ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೦-೧೫೪೨), ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಸರುಗಳು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಅರೇಬಿಯಾ, ಇಟಲಿ, ಪರ್ಶಿಯಾ, ಪೋರ್ಚುಗಲ್ ಮತ್ತು ರಷ್ಯಾಗೆ ಸೇರಿದ ಫೆರಿಸ್ತಾ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೮), ನಿಕೋಲೋಕೊಂಟಿ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೦), ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨-೪೩), ಡೂರೆಟುಬಾರ್ಬೋಸ್(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೦), ಫೆರ್ನಾವೊ ನ್ಯೂನಿಜ್(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೫-೩೭), ಇಬ್ನಬಟೂಟ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನ) ಮುಂತಾದವರು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರನ್ನು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವೈಭವವನ್ನು ಕುರಿತು ಅತ್ಯಂತ ವಿವರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೨೩]

ಸಂಗಮ ವಂಶ

ಒಂದನೇ ಹರಿಹರ (೧೩೩೬-೧೩೫೬)

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಅದರ ಮೊದಲ ದೊರೆಯಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೫೬ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದನು. ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಹಿಂದೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಹರಿಹರನು ಅಂದು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ್ದ ಭೀತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದನು. ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದು ತನ್ನ ಆದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದನು.[೨೪]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಬಾರಕೂರು ಬಂದರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ನಂತರ ೧೩೪೬ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ವಿರುದ್ಧ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಚರಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದನು. ೧೩೪೭ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡನು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನು ಮಡಿದ ಮೇಲೆ ಹರಿಹರನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನು.[೨೫]

ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೫೬-೭೭)

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೭ರ ವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದನು. ಬುಕ್ಕನು ತಾನು ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಹರಿಹರನಿಗೆ ಬಲ ಭುಜದಂತಿದ್ದನು. ಈ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿರೋಧಿಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದನು. ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬನಾದ ಶಂಬುರಾಯನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದನು. ಮಧುರೈ ಸುಲ್ತಾನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿದನು.

ಎರಡನೆ ಹರಿಹರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೭-೧೪೦೬)

ಬುಕ್ಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೭ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಅವನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರನು ೧೩೭೭ರಿಂದ ೧೪೦೪ರವರೆಗೆ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಸರ್ವೋತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಾಯವು ಉಂಟಾಯಿತು. ಹರಿಹರನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಗಲಭೆಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಮೇಲಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಎರಡನೇ ಬುಕ್ಕರಾಯ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ದೇವರಾಯರು ಸಮರ್ಥ ರೀತಿಯಿಂದ ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದರು. ಹರಿಹರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಮನಿ ಸುಲ್ತಾನ ಮುಜಾಹಿದ್‌ಷಾನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದನು. ನಂತರ ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದನು. ರೆಡ್ಡಿಗಳ ಆಳ್ಟಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಆದ್ದಂಕಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಶೈಲಂನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ೧೩೯೮ರಲ್ಲಿ ವೇಲಮರನ್ನು ಮತ್ತು ಬಹಮನಿಯರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸೋಲಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು.[೨೬]

ಒಂದನೇ ದೇವರಾಯ ಕ್ರಿ.ಶ. (೧೪೦೬-೧೪೨೨)

ಒಂದನೇ ದೇವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮನಿ ಸುಲ್ತಾನ ಫಿರೋಜ್ ಷಾಹನೊಂದಿಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ೧೪೦೬ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನು ಮುದಗಲ್ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ದೇವರಾಯನ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ವಿಫಲನಾದನು. ಇದರಿಂದ ಸಿಟ್ಟಿಗೆದ್ದ ಸುಲ್ತಾನನು ಬಂಕಾಪುರದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡನು. ಎರಡನೇ ಯುದ್ಧವು ೧೪೧೩ರಿಂದ ೧೪೧೯ರವರೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಇದು ಎರಡು ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮ್ಯತ್ವದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹೂಡಿದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಸೈನಿಕರು ಅತೀ ಸಾಹಸದಿಂದ ಪಾನಗಲ್ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು. ಇವರಿಂದ ಫಿರೋಜ್ ಷಾ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿತು. ಈತನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಟಲಿ ಪ್ರವಾಸಿ ನಿಕೋಲೊಕೊಂಟಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದನು.

ಎರಡನೆ ದೇವರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೪-೧೪೪೬)

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಎರಡನೇ ದೇವರಾಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ವಿಜಯನಗರದ ವೈಭವವನ್ನು ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದನು. ಇವನನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿ ಗೋವಾ, ರಾಮೇಶ್ವರಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡನು. ಈತನಿಗೆ

ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು ಇತ್ತು. ಹಿಂದಿನ ಫಿರೋಜಾ ಷಾಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ್ದ ಅಪಮಾನಕರ ಪರಾಭವದ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆತನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಬಹುಮನಿ ಅಹಮದ್ ಷಾ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಇಟ್ಟನು. ಬಹಮನಿ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ ಬೀದರಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರ ದೇವರಾಯನು ಕೊಂಡವೀಡನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.

ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರ್ಶಿಯಾದ ಯಾತ್ರಿಕ ಅಬ್ದುಲ್‌ರಜಾಕ್ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದನು. ವೀರಪ್ರತಾಪ, ದೇವರಾಯ ಮಹಾರಾಯ, ಗಜಬೇಂಟೆಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು. ರಾಯನಿಗೆ ಇದ್ದ ಈ ಬಿರುದು ಆತನಿಗಿದ್ದ ಆನೆಗಳ ಬೇಟೆಯಾಡುವ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೭]

ಸಾಳುವ ವಂಶ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೫-೧೫೦೩)

ಸಾಳುವ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಾಳುವ ತಿಕ್ಕ ಎಂಬಾತನು ಸೇವುಣ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಸೇನಾನಿಯಾಗಿದ್ದನು.

ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೫-೧೪೯೧)

ನರಸಿಂಹನು ತನ್ನ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ದಕ್ಷತೆಯ ಫಲವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದನು. ದಕ್ಷಿಣ ಮೈಸೂರಿನ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಗಾರರು ದಂಗೆ ಎದ್ದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲೇಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಆಂಧ್ರದ ತೀರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಉದಯಗಿರಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೯೧ರಲ್ಲಿ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ತುಳುವ ವಂಶ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೩-೧೫೭೦)

ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕ ಈ ಸಂತತಿಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಇವನ ಮಗನಾದ ವೀರನರಸಿಂಹನು ಹೊಸ ತುಳುವ ವಂಶದ ಮೊದಲನೆಯ ದೊರೆಯಾದನು. ವೀರನರಸಿಂಹನು ಅತ್ಯಾಲ್ಪವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೩ರಿಂದ ೧೫೦೯ವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದನು.[೨೮]

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೯-೧೫೨೯)

೧೫೦೯ನೇ ಅಗಸ್ಟ್ ೮ನೇ ತಾರೀಖು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಿ ದಿನದಂದು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ವಿಜಯನಗರದ ಸಿಂಹಾಸವನ್ನೇರಿದನು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆ ಎಂದು ಈತ

ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಅನೇಕ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನು. ಒರಿಸ್ಸಾದ ಗಜಪತಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೦ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೩ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಸಮೀಪದ ಸಾಗರದ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದನು.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದನು. 'ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಜಾಂಬುವತಿ ಕಲ್ಯಾಣ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜ ಗಳೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಕವಿಗಳು ಆತನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು.

ಅಚ್ಯುತರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೯-೧೫೪೨)

ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಬಲವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಹೋರಾಟಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಚೆಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಕೇರಳ(ಚೇರ) ರಾಜ್ಯದ ತಿರುವಡಿಯನ್ನು, ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು.

ಸದಾಶಿವರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೨-೧೫೭೦)

ಸದಾಶಿವರಾಯನು ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಆಳಿದ ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಎದುರಿಸಿದ ನಾಮಮಾತ್ರ ದೊರೆಯಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿದನು.

ರಾಮರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೧-೧೫೬೫)

ರಾಮರಾಯನು ಗೋಲ್ಕಂಡದ ಸುಲ್ತಾನನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದ ಅಪಾರ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ರಾಮರಾಯನ ವಿದೇಶಾಂಗ ನೀತಿಯು ಮೊದಲು ಉತ್ತಮ ಫಲಿತಾಂಶ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.[೨೯]

ಅರವೀಡು ವಂಶ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೦-೧೬೪೬)

ತಾಳಿಕೋಟೆ ಕದನದ ನಂತರ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಚಂದ್ರಗಿರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಯಿಸಿದರು. ೧೫೭೦ರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲನ ಮಗನಾದ ವೆಂಕಟನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಸದಾಶಿವರಾಯನನ್ನು ಕೊಲೆಗೈದನು. ಸದಾಶಿವರಾಯನ ನಂತರ ತುಳುವ ವಂಶವು ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೧ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

ಎರಡನೇ ವೆಂಕಟಪತಿ ದೇವರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೬-೧೦೧೪)

ಈತನು ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ತಕ್ಷಣವೇ ಬಿಜಾಪುರ, ಗೋಲ್ಕಂಡದ ಮಹಮದ್ ಕುತುಬ್ ಷಾ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಪೆನುಗೊಂಡೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೦೦ರಲ್ಲಿ ಮೊಘಲದೊರೆ ಅಕ್ಬರನು ಅಹಮ್ಮದ್ ನಗರವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಈತನ ಅಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು.

ವೆಂಕಟಪತಿ ದೇವರಾಯನು ಶ್ರೀವೆಂಕಟೇಶ ಅನನ್ಯ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ತನ್ನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ ಎಂಬ ಹೊಸ ಮುದ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದನು.

ಮೂರನೆ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೨-೧೬೭೮)

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೨ರಲ್ಲಿ ಪೆದ್ದವೆಂಕಟಪತಿ ತಮ್ಮನ ಮಗನಾದ ಮೂರನೇ ಶ್ರೀರಂಗನು ಪಟ್ಟವನ್ನೇರಿದನು. ಈತನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಅರಸನಾಗಿದ್ದನು. ಗೋಲ್ಕಂಡದ ಸೈನ್ಯ ಉದಯಗಿರಿಗೆ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟಿತು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ರಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ನಾಟಕೀಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳಿಂದ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಸೋತರು. ರಕ್ಕಸ ತಂಗಡಗಿ(ತಾಳಿಕೋಟೆ) ನಿರ್ಣಾಯಕ ಯುದ್ಧವು ರಾಜಧಾನಿ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದುರಂತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು. ಅದರ ತರುವಾಯ ಪೆನುಗೊಂಡ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗಿರಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಅರಸರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವು ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣವು ತಾನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ವೈಭವವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೭-೧೪೦೪), ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೦-೧೫೪೨), ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಸರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಅರೇಬಿಯಾ, ಇಟಲಿ, ಪರ್ಶಿಯಾ, ಪೋರ್ಚಗಲ್ ಮತ್ತು ರಷ್ಯಾಗೆ ಸೇರಿದ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೮), ನಿಕೋಲೋಕೊಂಟಿ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೦) ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨-೪೩), ಡೂರೆಟ್ ಬಾರ್ಬೋಸ್(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೦), ಫೆರ್ನಾವೊ ನ್ಯೂನಿಜ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೫-೩೭), ಇಬ್ನಬಟೂಟ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನ ಮುಂತಾದವರು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರನ್ನು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವೈಭವವನ್ನು ಕುರಿತು ಅತ್ಯಂತ ವಿವರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೩೦]

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯು ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಬೆಳೆದ ಧರ್ಮ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಕ್ರಿಸ್ತಾನಂತರದ ಮೊದಲ ಕೆಲವು

ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಕುಲದ ಪಂಚವೀರರನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೬೧]

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೦೦ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಶಾಸನವು ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಘೋಸುಂಡಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವರ ಹೆಸರಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಎರಡು-ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳ ಮೊದಲು ಉತ್ತರ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಹರಡಿದ್ದು ವಾಸುದೇವನ ಪೂಜೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ನಿರ್ದಶನವೆಂದರೆ ಆಗ ವಿದಿಶಾ ನಗರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ 'ಗರುಡಧ್ವಜ' ಆಗಿನ ವಿದಿಶಾನಗರಿ. ಇಂದು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಸಾ ನಗರದ ಬಳಿಯಿರುವ ಬೇಸ್‌ನಗರದಲ್ಲಿ ಶುಂಗ ಮನೆತನದ ಕಾಶೀಪುತ್ರ ಭಾಗಭದ್ರನೆಂಬುವನು ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹಿಲಿಯೋಡರಸ್ ಎಂಬ ಇಂಡೊಬ್ಯಾಕ್ಟೇರಿಯನ್(ಯವನ) ಇಂಡೋ-ಗ್ರೀಕ್‌ರಾಜ ಅಂತಿಯಲ್ಕುಡಾಸ್‌ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ. ತಕ್ಷಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಿಯೋನ್ ಎಂಬಾತನ ಮಗನಾದ ಹಿಲಿಯೋಡರಸ್ ವಿದಿಶೆಯಲ್ಲಿ 'ಗರುಡಧ್ವಜ'ವೊಂದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ; ತಾನು ಭಾಗವತನೆಂದು ಈ ಗರುಡಗಂಬವು 'ದೇವದೇವನಾದ' ವಾಸುದೇವನಿಗೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯ ೨ ಸಾಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸುದೇವ ಭಕ್ತರಾದ ಭಾಗವತರ ನಿಲುವು ಏನಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾಲುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವಿದಿಶೆ ಭಾಗವತ ಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲು, ಅದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಗವಾನನಿಗೆ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದದ್ದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (ಭಗವತೋಪ್ರಾಸಾದೋತ್ತಮನ), ಘೋಸುಂಡಿ ಶಾಸನದ ವಿವರ, ಪಾರಾಶರೀಪುತ್ರನಾದ 'ಭಾಗವತ' ಗಾಜಾಯನನು ವಾಸುದೇವ ಸಂಕರ್ಷಣರಿಗೆ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಿದ್ದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. (ಕಾರಿತೋಯಂರಾಜ್ಞ ಭಾಗವತೇನ ಗಾಜಾಯನೇನ ಪರಾಶರೀಪುತ್ರೇಣ ಸರ್ವತಾತೇನ ಅಶ್ವಮೇಧಂಯಾಜಿನಾ ಅನಿಹತಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೇಶ್ವರಾಭ್ಯಾಂ ವಾಸುದೇವ ಸಂಕರ್ಷಣಾಭೌಂ ಪೂಜಾಶಿಲಾಪ್ರಕಾರೋ ನಾರಾಯಣವಾಟಿಕ) ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಾರಾಯಣವಾಟಿಕೆಯೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವರ ಸಂಬಂಧ ಇನ್ನೂ ಹಸಿರಾಗಿದ್ದ ಸಮಯವೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಮಾರಕವು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ವಿಲಾಸಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬುರ್ಹಿಖಂಡ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕರಂಡಮಕುಟವಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಜನ 'ಚತುರ್ಭುಜ ಭಗವಾನ್' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೇಲಿನೆರಡು

ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಗಳು ಇವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳು ಅಂಜಲಿ ಬದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಭಾರದ್ವಾಜಿಯೆಂಬಾಕೆ ಮಾಡಿಸಿದಳೆಂದು ಗದೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯ ಒಂದು ಸಾಲಿನ ಬರಹ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಯ ವರದ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲದೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮುದ್ರೆಯಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.[೨೨]

ಪರಮಭಾಗವತನಾದ ಈ ದೊರೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾಗಿ ಧ್ವಜವೊಂದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ಮೆಹ್ರಾಲಿ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನ ಮಗಳು ಪ್ರಭಾವತಿ 'ಭಗವತ್ಪಾದನಾನುಧ್ಯಾತೆ' (ರಿಟಪುರ ಶಾಸನ) ಅತ್ಯಂತ ಭಗವದ್ಭಕ್ತೆ ಆಕೆಯ ಗಂಡ ರುದ್ರಸೇನನು ಭಗವಚ್ಛಕ್ರಪಾಣೇಃ ಪ್ರಸಾದೋಪಾರ್ಜಿತ 'ಶ್ರೀಸಮುನಯ' (ಚಮ್ಮಕ್ ಶಾಸನ). ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮಗ ಮೊದಲನೆಯ ಕುಮಾರ ಗುಪ್ತ ಮಹೇಂದ್ರಾದಿತ್ಯನೂ ಪರಮ ಭಾಗವತನೇ ಗರುಡಧ್ವಜವಿರುವ ಅವನ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೨೩]

ಸಾತ್ತತ್ವರೆಂಬ(ಯಾದವ ಪಂಗಡ) ವಂಶದವರು ಭಾಗವತ ಪಂಥವನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದು ಕ್ರಿಸ್ತಾಬ್ದದ ಮೊದಲ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಸಾತ್ತ ತ್ವ ಕುಲದ ಹಿರಿಯನಾಗಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪಂಥ ಪ್ರವರ್ತಕನೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಆದ್ಯ ಪುರುಷನನ್ನು ದೇವತಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೇರಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿಯೇನು ಅಪರೂಪವಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ಆದರೆ ಸಾತ್ತ ತ್ವರು ಆರ್ಯ ಸಮಾಜದಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದ ಜನ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ಭಾಗವತ ಪಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಶಕರು ಮತ್ತು ಯವನರು ಇದ್ದರು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ಇಂಡೋಬ್ಯಾಕ್ಟೆರಿಯನ್ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಕ್ಷಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಅವರ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ವಿದಿಶೆ(ಭಾಗವತ ಪಂಥದ ಕೇಂದ್ರ)ಯಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಮೊದಲಿಗೆ ಬೇರೂರಿದ ಸ್ಥಳಗಳು. ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಅನಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೨೪]

ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕ್ಷತ್ರಪ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಶಕಛತ್ರಪತಿ ರಾಜುವಲನ ಮಗ ಷೋಡಾಸ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಿನ ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಾಸನವೊಂದನ್ನು 'ಆರ್.ಪಿ. ಚಾಂದಾ' ಶೋಧಿಸಿದರು. ಮಥುರೆಯ ಬಳಿಯಿರುವ ಮೋರಾ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯ ಬಾವಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಇದೇ ರಾಜನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಣಿವಂಶದ ಐವರು ಭಗವಾನರಾದ ವೀರರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಐವರು ವೀರರು ಬಲದೇವ, ಅಕ್ರೂರ, ಅನಾಧೃಷ್ಟಿ, ಸಾರಣ, ವಿದೂರಥ ಎಂದು ಲೂಡರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಅಲ್ಸ್‌ಡಾರ್ಫ್

ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಪಂಚವೀರರೆಂದರೆ, ವಂಶವೀರರಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಸಾಂಬ ಇವರೆಂಬ ಗ್ರಹಿಕೆ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಮಗಧದ ಗುಪ್ತರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೆಲ್ಲ ಹರಡಿ ಜನರ ಮನದಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿತು. ಮೊದಲ ಗುಪ್ತರ ರಾಜರೆಲ್ಲಾ ಪರಮಭಾಗವತರೇ ಕ್ರಿಸ್ತಾಬ್ಧ ನಾನ್ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಸರಿಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಬರೆಯಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಅವರ ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎರಡನೆಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಚತುರ್ಭುಜ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಭರತಪುರ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಬಯಾನಾದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.[೩೫]

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉದಯಗಿರಿಯ ಗವಿಶಾಸನವು ಮತ್ತು ಗುಪ್ತರ ರಾಜ ಎರಡನೇ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನ್ನು ಎಂಬುದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಭಿತಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ದಿನಾಂಕವಿಲ್ಲದ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನವು ಈ ಶಾಸನವು ಸ್ಕಂದಗುಪ್ತನ ಕಾಲದ್ದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ತರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಪ್ರಬಲತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.[೩೬] ಎರಾನ್ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನವು ಬುದ್ಧಗುಪ್ತನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೮೪ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಂತೆ ಜನಾರ್ಧನನಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಶಾಸನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.[೩೭]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಶಾಸನವೆನಿಸಿದ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೦. ಈ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದ ಶ್ಲೋಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣವನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುವ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಚಕ್ರವನ್ನು ಈ ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ವಂಶದ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಅರಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೇಶನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೭೮ರಲ್ಲಿ ಈ ಗುಹಾದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹಾಲಯವನ್ನು ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಗೃಹವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗಳೇಶನನ್ನು ಪರಮ ಭಾಗವತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.[೩೮]

ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವುಂಟು. ವಿಷ್ಣುವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಪ್ರಧಾನನೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಅವನು ತನ್ನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ಲೋಕ ಸಮಸ್ತವನ್ನೇ ಅಳೆಯುವುದನ್ನು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೯] ಅವನ ಎರಡು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಮರ್ತ್ಯರು ಕಾಣಬಹುದು; ಮೂರನೆಯದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಯಾರು ಕಾಣಲಾರರು. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು.[೪೦] ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಷ್ಣುವೇ ವರಿಷ್ಠ ದೇವತೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯೇ ಕನಿಷ್ಠ ದೇವತೆಯೆಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕವು ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ.[೪೧] ಅದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕದಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವವನು ಎಷ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇತಿಹಾಸ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇತಿಹಾಸ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಪರಮ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದನು.[೪೨] ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವಾಸುದೇವ-ಕೃಷ್ಣರ ಸಮೀಕರಣ ಕಾರ್ಯವು ನಡೆದದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಈ ಸಮೀಕರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವುಂಟು.[೪೩]

ಭಾಗವತದ (ಸು. ೯೦೦) ಪ್ರಕಾರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವೇ ಭಕ್ತಿಯ ತವರೂರು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರು ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಆಚಾರ್ಯರ ಪರಂಪರೆ ಆರಂಭವಾಗಿ ಆ ಪರಂಪರೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.[೪೪] ಆಳ್ವಾರ ಎಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಅನಂತ ಗುಣಗಳ ಧ್ಯಾನದ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥ. ಆಳ್ವಾರರು ದೊಡ್ಡ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು. ತಮಿಳುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹ ರೂಪವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ರಾಮಾನುಜರ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಆಳ್ವಾರರು ಹನ್ನೆರಡು ಜನ. ಅವರಲ್ಲಿ ಪೊಯ್ಗೈ ಆಳ್ವಾರರು ಮೊದಲಿಗರು. ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರ್ ಎಂಬುವವರು ಕೊನೆಯವರು.[೪೫]

ಇವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆಳ್ವಾರರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪೨೦೩ರಲ್ಲೂ, ಕೊನೆಯ ಆಳ್ವಾರರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೭೦೬ರಲ್ಲೂ ಇದ್ದುದಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಾಲ್ಪನಿಕವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲ ಆಳ್ವಾರರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೨ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.[೪೬] ಕೊನೆಯ ಆಳ್ವಾರರು ಸುಮಾರು ೯ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ನಾಥಮುನಿಗಳಿದ್ದರು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಶ. ಆದಿಯ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದರೂ, ಅದರ ನಿಯೋಜನೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಾಥಮುನಿಗಳೇ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣರೂಪವು ಒದಗಿ ಅದೊಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡದ್ದು, ಶ್ರೀ ರಾಮಾನುಜಾ

ಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಬಂದ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು(ಸು. ೧೩೫೦) ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದ ತತ್ವಗಳು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಲು ಅವರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಅಲ್ಪವಾದುದೇನಲ್ಲ.[೪೬]

೬ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ 'ಮಹಾಭಾಗವತನಾದ' ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ ಮಂಗಳೇಶನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೯೬-೬೦೯) ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹಾಲಯವನ್ನು ತೋಡಿಸಿದನು.[೪೭] ಮುಂದಿನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ, ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ದಾನಗಳ ವಿವರಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೫೫-೬೦ರ[೪೮] ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಟ್ಟಯ್ಯ ಮತ್ತೆ ಚಾವಯ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೀಪಾದವನು ಸೇರಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯವೊಂದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯ ಲಕ್ಕುಂಡಿ[೪೯] ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಮಹಾಜನರನ್ನು "ವೈಷ್ಣವಗೀತಿ ಮನೋಹರರು" ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಧರ್ಮವನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನವು "ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ"ವೆಂದು ಕರೆದು, ಅವರು ಶಿವಾಲಯವೊಂದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[೫೦] ವಿಷ್ಣುಗೃಹವೊಂದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿದೆ.[೫೧] ಹರಭಕ್ತನಾದ ಪಿಟ್ಟಿಮಯ್ಯ ಎಂಬಾತನ ಮೊಮ್ಮಗ ಎರಗ ಎಂಬಾತನು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[೫೨] ಶ್ರೀಗೋವಿಂದರಾಜನೆಂಬ "ವೈಷ್ಣವ ಚೂಡಾಮಣಿ"ಯ ಹೆಸರು ಬರುವ ಶಾಸನವು[೫೩] ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಕಾಲದ ಬೇಲೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.[೫೪] ರಾಮಾನುಜರ ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ರಾಮಾನುಜರು ಕರ್ನಾಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆದು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮುನ್ನವೇ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಆಳ್ವಾರರ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ಆಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದೆರಡು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ಇವೆ. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸು. ೧೯೦೦ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿಣ್ಣಕರ್ ಆಳ್ವಾರ್ ಎಂಬುವವರಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ. ಅವರ ಹೆಸರು ಇನ್ನೆರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಾಮಾನುಜರು ಕರ್ನಾಟಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮುನ್ನ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಆಳ್ವಾರರ ಪ್ರಭಾವದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಬೇರೆ ಸಾಧನಗಳಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ

ಬರುವ 'ವೈಷ್ಣವಗೀತಿ' ಎನ್ನುವುದು ಭಾಗವತ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮನ ಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.[೩೫]

ರಾಮಾನುಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ನಾಡಿನ ಬಿಟ್ಟಿದೇವನು ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ವೈಷ್ಣವ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವಾದ ವರಾಹಾವತಾರವು ಅನೇಕ ವೈಷ್ಣವ ಶಾಸನಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವರಾಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಪದ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರದಿಂದೆತ್ತಿ ತನ್ನ ದಂತಾಗ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.[೩೬] ಉಳಿದ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಾದ ಶ್ರೀರಾಮ[೩೭] ಮತ್ತು ಪರಶುರಾಮ[೩೮] ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿ ಆಚರಣೆಯ ಹೆಸರು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿದೆ.[೩೯] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೫೦ಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಕೃಷ್ಣನಿಗಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಅಂಶ. ವಾಸುದೇವನ ಹೆಸರು ೭ನೇ ಶತಮಾನದ ತಾಮ್ರಪಟಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದು ವಾಸುದೇವ ಮತ್ತು ದೇವಕಿಯರ ಪುತ್ರ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ.[೪೦]

ಮುಂದಿನ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನ "ನಮೋ ಭಗವತೇ ವಾಸುದೇವಯ" ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.[೪೧] ವಾಸುದೇವನೆಂದರೆ ಕೃಷ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ(ಇದು ಭಾಗವತ ಪಂಥ ಸ್ಪಷ್ಟ ಕುರುಹು ಆಗಿದೆ). ಹತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಪಂಪನು ತನ್ನ ಪಂಪ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಅವತಾರ ಪುರುಷನೆಂದು ಭಾವನೆ ಬರುವಂತೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.[೪೨] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಧಾ-ಕೃಷ್ಣರ ಕಲ್ಪನೆ ೯ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಈಚಿನದು. ಭಾಗವತದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಮಹಾಭಾರತ, ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ರಾಧೆಯ ಹೆಸರಿಲ್ಲ. ಸು. ೧೧೫೦ಕ್ಕಿಂತ ಮುನ್ನ ಕೃಷ್ಣನು ಕನ್ನಡಿಗರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸಿದನು.[೪೩]

ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ದ್ವೈತಮತವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಹರಿಯೇ ಪರಮಸತ್ಯ. ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳು ಹರಿಯ ಅನುಚರರು ಎಂದು ಸಾರಿದರು. ಹೀಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ತರುವಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಿಂತ ಮುನ್ನ ಇದ್ದ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ, ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜರು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ

ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ರಾಮಾನುಜರಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವರಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆಯಾದರೂ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರವಾದದ್ದು. ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಯನಿರತವಾದದ್ದು.[೬೪]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ರಚನೆಗಳು ೧೪೦೦ರಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ತಟದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಆರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಯಾದವ ವಂಶದವರಾದ ಸಂಗಮರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವನತಿಯೊಂದಿಗೆ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದ ವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ಆಶ್ರಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹಂಪೆ ವಿಜಯನಗರ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಇವರ ರಚನೆಗಳೇ ಜಾಸ್ತಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ವೈಷ್ಣವರು ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಯಿಸಿರಬೇಕು. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳಾದ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ ಗಳು ರಚಿತವಾದವು. ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾದ ರಚನೆಯೆಂದರೆ ವಿಠ್ಠಲದೇವಾಲಯ, ಇಲ್ಲಿನ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರು ಬಹುತೇಕ ಅಹೋಬಲದ ಪರಕಾಲ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಚಾತ್ರದ ವೈಷ್ಣವರ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವರ ಪ್ರಭಾವ ವಿಜಯನಗರದ ತುಳುವಂಶದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಾಕಾಷ್ಠಗೆ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ವೈಷ್ಣವರೇ ಆಗಿದ್ದರು.[೬೫]

ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಧರ್ಮ ಬೆಳೆದಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೆಳೆದವು. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಭದ್ರವಾದ ನೆಲೆಕಂಡುಕೊಂಡಿತು. ಈ ಧರ್ಮದ ದೇವರು ಹಾಗೂ ಸಮುದಾಯ ಇರುವುದು ಇತಿಹಾಸದುದ್ದಕ್ಕೂ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಗೇರಿತು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯಲು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ವಿಠ್ಠಲ, ವೆಂಕಟೇಶ, ನರಸಿಂಹ, ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಸಂಕೇತಗಳಾದ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಈ ಧರ್ಮದ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಶಾಸನ, ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು ಮಹತ್ವವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದಿನ ಅರಸರು ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಫಲವಾಗಿ ಧರ್ಮದ ಪ್ರತಿರೂಪಗಳಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು ಮತ್ತು ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆಡಳಿತದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಟಂಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕತೆಯ ಹಿಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮೂಲಾಧಾರಗಳಿಂದ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.[೬೬]

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಟಂಕಿಸಿದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಕರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವಂತೆ ರಾಜರು ಅನ್ಯಮತ ಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಧರ್ಮ ಏನೇ ಇರಲಿ ಅವರು ಟಂಕಿಸಿದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಸ್ಮಾರ್ತ, ವೈಷ್ಣವ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಅವುಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಾಣ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಅರಿಯಬಹುದು.[೬೭] ತಿರುಪತಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜರಿಗೆ ಬಹಳ ಭಕ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಈ ದೇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ದೇವರ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಅಥವಾ "ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶಯ ನಮಃ" ಎನ್ನುವ ಬರಹವಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದರು. ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಚಿತ್ರವು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.[೬೮]

ಒಟ್ಟಾರೆ ಹಿಂದೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ, ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಹೊಸ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅಸರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹನುಮಾನ, ಶ್ರೀರಾಮ, ವಿಷ್ಣುಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಕೃಷ್ಣ, ಗರುಡ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ, ಈ ದೇವತೆಯರ ಚಿತ್ರಗಳಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಒಲವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸುವ ಶಾಲೆಯು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ಅರಸರು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿರುವುದು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಒಲವಿನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ದೇವಕುಂಜರಿ ಡಿ., ಹಂಪಿ, ಪು. ೧

೨. ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ.(ಸಂ.), ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಪು. ೬೫-೬೯

೩. ದೇವಕುಂಜರಿ ಡಿ., ಹಂಪಿ ಪು. ೩

೪. ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಟಿ.ಆರ್., ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ ನಿಸರ್ಗ ಸಂಪತ್ತು, ಪು. ೪೭-೪೮

೫. ಅದೇ ಪು. ೫೦-೫೨

೬. ಗೆಜೆಟೀಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್, ಪು. ೮೬-೯೦

೭. ಅದೇ ಪು. ೯೨-೯೪

೮. ಅದೇ ಪು. ೯೭-೯೮

೯. ಗೆಜೆಟೀಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಬಳ್ಳಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ ಆ್ಯಂಡ್ ರಾಯಚೂರು, ಪು.೮-೧೨

೧೦. ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಟಿ.ಆರ್. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೩-೫೫

೧೧. ಅದೇ ಪು. ೫೬-೫೮

೧೨. ಗೆಜೆಟೀಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್, ಪು. ೬೦-೬೩

೧೩. ದೇವಕುಂಜರಿ ಡಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೭೨

೧೪. ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಟಿ.ಆರ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೯-೫೦

೧೫. ಅದೇ ಪು. ೫೨

೧೬. ಅದೇ ಪು. ೫೯-೬೦

೧೭. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಬಿ., ಸ್ಟೋನ್ ಏಜ್ ಕಲ್ಚರ್ ಆಫ್ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಪು. ೨೦-೨೫

೧೮. ಅದೇ ಪು. ೨೭-೨೯

೧೯. ಸಿವೆಲ್ ರಾಬರ್ಟ್, ಎ ಫಾರಗಾಟನ್ ಎಂಪಾಯರ್, ಪು. ೨೭೭

೨೦. ಅದೇ ಪು. ೨೫೦-೫೨

೨೧. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ.ಬಿ., ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಪು. ೩೭

೨೨. ಅದೇ ಪು. ೩೯-೪೦

೨೩. ಅದೇ ಪು. ೪೫-೪೯

೨೪. ಅದೇ ಪು. ೫೨-೫೬

೨೫. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀ ಕೆ.ಎ., ಸೋರ್ಸ್‌ಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ, ಪು. ೮೯-೯೦

೨೬. ಅದೇ ಪು. ೯೧-೯೩

೨೭. ಅದೇ ಪು. ೯೫-೯೬

೨೮. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ.ಬಿ., ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ, ೫೭-೫೯

೨೯. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ.ಎ., ಸೋರ್ಸ್‌ಸ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ, ಪು. ೯೭

೩೦. ಅದೇ ಪು. ೯೬-೯೮

೩೧. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ–ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು. ೧೩೪

೩೨. ಅದೇ ಪು. ೧೩೪-೧೩೭

೩೩. ಅದೇ ಪು. ೧೪೦-೧೪೧

೩೪. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೊನೊಗ್ರಾಫಿ, ಸಂ–೧, ಭಾಗ-೧, ಪು. ೬-೮

೩೫. ಅದೇ ಪು. ೯-೧೦

೩೬. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೩೮-೧೪೦

೩೭. ಅದೇ ಪು. ೧೪೨

೩೮. ಅದೇ ಪು. ೧೪೪

೩೯. ಭಂಡಾರಕರ್ ಆರ್.ಜಿ., ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಶೈವಿಸಮ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಮೈನರ್ ರಿಲಿಜಿಯಸ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ಸ್, ಪು. ೪೭

೪೦. ಅದೇ ಪು. ೪೮–೪೯

೪೧. ಅದೇ ಪು. ೫೦–೫೧

೪೨. ಅದೇ ಪು. ೫೩–೫೫

೪೩. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ಪು. ೪೯೦

೪೪. ಅದೇ ಪು. ೪೯೨

೪೫. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಾಂಗಾರ, ಅರ್ಲಿ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ ಆಫ್ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯ, ಪು. ೮-೧೦

೪೬. ಅದೇ ಪು. ೭೫

೪೭. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಾಂಗಾರ, ಕಾಂಟ್ರಿಬ್ಯುಷನ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ ಟು ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್, ಪು. ೨೮೬

೪೮. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ಸಂ.೨, ಪು. ೬೬೭

೪೯. ಇಂಡಿಯನ್ ಆ್ಯಂಟಿಕ್ವೆರಿ III, ಪು. ೩೦೫, ೫೭೮ A.D.

೫೦. ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್, ಸಂ.IX ೯೨೮, ೯೫೯-೬೦ A.D.

೫೧. BKI, I, ii 52, 1007 A.D.

೫೨. BKI, I, ii, 134, 1087 A.D.

೫೩. EC., BKI, VII SK, 137, 1114 A.D.

೫೪. EC., III tn 24c, 1090 A.D.

೫೫. ಅದೇ, tn 33, tn 35

೫೬. EC.,V, VI, 58, 1117, A.D.

೫೭. EC., V, VI tn 35

೫೮. ಗೋಸ್ವಾಮಿ ಎ., 'ಆರ್ಟ್ ಆಫ್ ದಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಾಸ್', ಪು. ೬೫-೬೮

೫೯. EC., XI, cl.21, 1087 A.D

೬೦. EC., III, Nj, 110, 1148 A.D.

೬೧. EC., XI, Cl. 25, 1131 A.D.

೬೨. EC., XI, Dg.66, 694 A.D.

೬೩. BKI. I, ii 136, 1091 A.D.

೬೪. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ತೀ.ನಂ. 'ಪಂಪಭಾರತ ಕೃಷ್ಣ', ಪು. ೯೬-೯೮

೬೫. ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, 'ಹಂಪಿ ಪರಿಸದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೧೮, ಪು. ೧೩೮-೧೪೦

೬೬. ಮಹೇಶ ಕೆ., 'ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು', ಪು. ೩೪-೩೯

೬೭. ಹವಳಯ್ಯ ಎನ್., 'ವಿಜಯನಗರ ನಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೫, ಪು. ೧೦೨-೧೦೫

೬೮. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಎ.ವಿ., 'ಕಾಯಿನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಕರೆನ್ಸಿ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಇನ್ ವಿಜಯನಗರ ಎಂಪಾಯರ್', ಪು. ೪೮

ಅಧ್ಯಾಯ ೩

ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ ಮೂರು

ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳು

ಆಗಮಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

ಪೂಜೆಗೆಂದು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪೂಜಾ ಕ್ರಮವು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳತೊಡಗಿತು. ಪೂಜೆಯ ಅಂಗಗಳು, ಪರಿಕರಗಳು, ಮಂತ್ರಗಳು, ತಂತ್ರಗಳು, ಮುದ್ರೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವು ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದವು, ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಆರಾಧನೆಗೆಂದು, ಸಮಾಜದ ಸಮಸ್ತರ ಹಿತಕ್ಕೆಂದು ಆಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿನ ಪೂಜಾ ಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಖಚಿತಗೊಳಿಸುವುದು ಇದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರ್ಚನೆ, ಪ್ರತಿಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಆಲಯನಿರ್ಮಾಣ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ 'ಆಗಮ'ವೆಂದು ಹೆಸರು.[೧]

ಆಗಮ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ, ಒಂದೊಂದು ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವೇದವೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು, ತಂತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಆಗಮ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಒಡೆದು 'ಆ' ಎಂದರೆ ಹೊರಬಂದದ್ದು 'ಗ' ಎಂದರೆ ಒಳ ಹೊಕ್ಕದ್ದು 'ಮ' ಎಂದರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಿಸಬಹುದು.[೨]

ಆಗಮಗಳು ದೇವತಾಪರವಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಶಿವನ ಪರವಾದವು ಶೈವಾಗಮಗಳು, ದೇವಿಯ ಪರವಾದವು ಶಾಕ್ತಾಗಮಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರವಾದವು ವೈಷ್ಣವಾಗಮಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರವಾದ ಆಗಮಗಳು ಅಂದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ವೈಖಾನಸ ಆಗಮ, ಎರಡನೆಯದು ಪಾಂಚರಾತ್ರ ಆಗಮ. ಈ ಎರಡು ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈಖಾನಸ ಆಗಮವು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಆಗಮವಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮವು

ಪ್ರಚಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಭಾಗವೆನಿಸಿ ಪಾದ್ಮಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಮಾಧ್ವ ತಂತ್ರಸಾರಾಗಮ ಇವು ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ದೇವತಾ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಂತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಆಗಮಗಳ ನೆಲೆ ಒಂದೇ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಉಪಾಸನಾ ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಕ್ರಿಯಾವಾದವನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವಾಗಮಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತೆಗಳೆಂದು ಅವು ಸಾತ್ವಿಕವೆಂದು ಆನಂತಶಯನ, ನರಸಿಂಹನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ವಾಡಿಕೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದ ನಿರ್ದೇಶನವಲ್ಲ ತಂತ್ರಗಳೂ, ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾತ್ವಿಕ–ರಾಜಸ–ತಾಮಸ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಳೆದುಬಂದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ಆಗಮಗಳ ಮೂಲ ನೆಲೆ ಒಂದೇ.[೨]

೩.೨. ವೈಖಾನಸಾಗಮ

ವೈಖಾಸನಾಗಮವು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಆಗಮವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ವಿಖಸನ ಮುನಿಯನ್ನು ತೈತ್ತರೀಯ ಅರಣ್ಯಕ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಉಗುರಿನಿಂದ ಬಂದವರು ವೈಖಾನಸರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಭಗವದಂಶಸಂಭೂತರಾದ ವಿಖನಸಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ವೈಷ್ಣವಾಗಮವು ವೈಖಾನಾಸಗಮ ವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೊರೆತ ಈ ಆಗಮವನ್ನು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೃಗು, ಅತ್ರಿ, ಮರೀಚಿ, ಕಷ್ಯಪರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ವಿಖನಸಮಹರ್ಷಿಗಳೇ ಈ ಆಗಮದ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ವೈಖಾನಸಾಗಮ'ವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಸಂಹಿತೆ, ಅಧಿಕರಣ, ತಂತ್ರ, ಕಾಂಡಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಮರೀಚಿ ಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಜಯ(ಆದಿ), ಆನಂದ, ಸಂಜ್ಞಾನ, ವೀರ ವಿಜಯ ವಿಜಿತ, ವಿಮಲ, ಕಲ್ಪಗಳೆಂಬ ಎಂಟು ಆಗಮಗಳು 'ಸಂಹಿತೆ'ಗಳೆಂದೂ ಭೃಗ, ಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ– ಖಿಲ, ಖಿಲಾಧಿಕಾರ, ಪುರಾಧಿಕಾರ, ವಾಸಾಧಿಕಾರ, ಅರ್ಚಾಧಿಕಾರ, ಮಾನಾಧಿಕಾರ, ಕ್ರಿಯಾಧಿಕಾರ, ನಿರುಕ್ತಾಧಿಕಾರ, ಪ್ರಕೀರ್ಣಾಧಿಕಾರ, ಯಜ್ಞಾಧಿಕಾರಗಳೆಂದು ಹತ್ತು ಆಗಮ ಭಾಗಗಳು ಅಧಿಕರಣಗಳೆಂದೂ ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋತ್ತವಾದಿ– ಪೂರ್ವತಂತ್ರ, ವಿಷ್ಣುತಂತ್ರ, ಉತ್ತರ ತಂತ್ರ, ಮಹಾತಂತ್ರಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು 'ತಂತ್ರ'ಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವರು.

ಕಾಶ್ಯಪ ಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ–ಸತ್ಯಕಾಂಡ, ಕರ್ಮಕಾಂಡ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡಗಳೆಂಬ ಆಗಮ ಭಾಗಗಳು ಮೂರಾಗಿದ್ದು 'ಕಾಂಡ'ಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ವಿಖನಸಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸೂತ್ರಗಳೇ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿವೆ.

ಈ ವಿಖನಸಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಬಂದ ಆಗಮಿಕರು 'ಗರ್ಭ ವೈಷ್ಣವ'ರೆನಿಸಿ ಶೈವ ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮಗಳಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೀಕ್ಷೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಸಾರ್ಧಕೋಟಿ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರವರ್ತಕರ ಮೂಲಕ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಗ್ರಂಥ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ್ವ ದರ್ಶನ'ವೆಂಬ (ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ) ಶಾರೀರಕ ಭಾಷ್ಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿ "ದಶವಿಧಹೇತು ನಿರೂಪಣ" ಉತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರೌಢ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ಮೇಲ್ಮೆಗೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಉಪಾನಾಮಾರ್ಗದ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಆಗಮಗಳಾದ ಶೈವಾಗಮ ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮಗಳಂತೆ ವಿಶ್ವದ ಕಲೆಗಳ ಮಾತೃಕೆಯಾಗಿರುವ ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ವೈದಿಕಾಗಮವೆಂದೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದು, ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ 'ಮಹಾತಂತ್ರ'ವೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೩.೩. ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ

ಭಗವನ್ಮುಖೋದ್ಗೀತವಾಗಿ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಸಾಂಗೋಪಾಂಗವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುವ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು 'ಏಕಾಯನಾಖ್ಯ ಶೃತಿ'ಯೆಂದು, 'ಸಾತ್ವತ ವಿಧಿ' ಎಂದು 'ಭಗವಚ್ಛಾಸ್ತ್ರ'ವೆಂದೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣು ಪರತತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಹೊರಟ ಮಾರ್ಗಗಳು ಮೂರು ವೈಖಾನಸಾಗಮ ಮೊದಲನೆಯದು, ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಎರಡನೆಯದು, ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮೂರನೆ ಯದು. ಈ ಮೊದಲೆ ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ದಿಗ್ದರ್ಶನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಶುಕಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರಿಯಾದ ದರ್ಶನದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀ ಗೋಪಿಚಂದನದಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಉಪಾಸಿಸುವ ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯವು 'ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯ'ವೆಂದು ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತಾನುಯಾಯಿಗಳಿಂದ ಅನುಷ್ಠಿತವಾದ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಭಾಗವು 'ತಂತ್ರಸಾರ' ಗ್ರಂಥರೂಪವಾಗಿಯೂ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾದ ಶ್ರೀಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಅನಂತ, ಗರುಡ, ವಿಷ್ವಕ್ಸೇನ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರರೆಂಬ ಐದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಐದು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವನ್ಮುಖದಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಭಕ್ತಿ-ಮುಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಜಾಲವೇ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮಗಳು. ಸಾಂಖ್ಯಾಯೋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಂದೆ ತೇಜೋವಿಹೀನವಾದುವೋ ಅದೇ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ,

ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮಗದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ ಮಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ಆಗಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ತಂತ್ರಾಂತರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. ಶೈವಾಗಮದಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನ, ಯೋಗ, ಕ್ರಿಯಾ, ಚರ್ಯ ಪಾದಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿವೆ.

ಚಕ್ರಾಬ್ಜ ಮಂಡಲ ದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಶಾಖಾ, ಸೂತ್ರ, ಗೋತ್ರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಪರಾರ್ಥಿ ಯಜನಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ದೀಕ್ಷಾ ನಿಯಮ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಆಗಮನುಷ್ಠಾನವು ಫಲಪ್ರದಗಳಾಗಲಾರವು ಎಂಬುದು ಆಗಮಗಳ ಖಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನಾದಿ ವಿವರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಗ್ರಾಮ–ನಗರ–ಪ್ರಾಸಾದ ಆಲಯಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕರಣ, ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಣ, ಮಂತ್ರ, ಪುರಶ್ಚರಣಗಳಂತೆಯೇ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ನೂರೆಂಟು (೧೦೮) ಸಂಹಿತೆಗಳಿವೆ. ಪಾದ್ಮಸಂಹಿತೆ ಮೊದಲಾಗಿ ೧೦೮ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ.[೪]

ಶ್ರೀ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ (ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ) ಮೂಲಾಧಾರವಾದ ಶ್ರೀ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಮಹತ್ವವನ್ನು 'ಶ್ರೀ ಪಾಂಚರಾತ್ರರಕ್ಷಾ' ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಾವಲೋಕನದಿಂದ ಆಗಮಗಳು ಅಧಿಕಾರಿ ಭೇದದಿಂದ ಹಲವು ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಶೈವ, ವೈಖಾನಸ ಮತ್ತು ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರರ ಹೊರತು ಮತ್ತೊಂದು ಆಗಮವು ಭಗವನ್ಮುಖೋದ್ಗೀತವಾದುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಸೂತ್ರಕಾರರುಗಳಾಗಲಿ, ಋಷಿಮುನಿಗಳಾಗಲೀ ಬೇರಾವುದಾದರೊಂದು ಆಗಮ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಮಂತ್ರ–ತಂತ್ರ–ನ್ಯಾಸ–ಮುದ್ರಾ–ಮಂಡಲಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮೂಲಾಗಮಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರಬೇಕಲ್ಲದೆ ಈ ಮೂರಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ.[೫]

ಶೈವಾಗಮಗಳು

ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತೆಂಟು ಸಂಹಿತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಶಿವನ ಐದು ಮುಖಗಳಿಂದ ಹೊರಬಂದ ವಿಭಾಗಗಳಂತೆ ಇವು ಕಾರಣಾಗಮದ ತಂತ್ರಾವತಾರಣ ಪಟಲದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಿರ್ದೇಶನ ಹೀಗೆ

ಅ. ಸದ್ಯೋಜಾತ ಮುಖದಿಂದ ಐದು ಆಗಮಗಳು-

೧. ಕಾಮಿಕಾಗಮ

೨. ಯೋಗಜಾಗಮ

೩. ಚಿಂತ್ಯಾಗಮ

೪. ಕಾರಣಾಗಮ ಮತ್ತು

೫. ಅಜಿತಾಗಮ

ಆ. ಶಿವನ ವಾಮದೇವ ಮುಖದಿಂದ ಐದು ಆಗಮಗಳು[೭]

೧. ದೀಪ್ತಾಗಮ

೨. ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಗಮ

೩. ಸಹಸ್ರಾಗಮ

೪. ಅಂಶುಮದ್ಭೇದಾಗಮ

೫. ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ

ಇ. ಶಿವನ ಅಘೋರ ಮುಖದಿಂದ ಐದು ಆಗಮಗಳು[೮]

೧. ವಿಜಯಾಗಮ

೨. ನೀಶ್ವಾಸಾಗಮ

೩. ಸ್ವಾಯಂಭೂವಾಗಮ

೪. ಅನಿಲಾಗಮ ಮತ್ತು

೫. ವೀರಾಗಮಗಳು

ಈ. ಶಿವನ ತತ್ಪುರುಷಮುಖದಿಂದ ಐದು ಆಗಮಗಳು[೯]

೧. ರೌರಾಗಮ

೨. ಮಕುಟಾಗಮ

೩. ವಿಮಲಾಗಮ

೪. ಚಂದ್ರಜಾನಾಗಮ

೫. ಬಿಂಬಾಗಮ

ಉ. ಶಿವನ ಈಶಾನಮುಖದಿಂದ ಎಂಟು ಆಗಮಗಳು[೧೦]

೧. ಪ್ರೋದ್ಗೀತಾಗಮ

೨. ಸರ್ವೋತ್ತಾಗಮ

೩. ಲಲಿತಾಗಮ

೪. ಪಾರಮೇಶ್ವರಾಗಮ

೫. ಸಿದ್ಧಾಗಮ

೬. ಕಿರಣಾಗಮ

೭. ಸಂತಾನಾಗಮ

೮. ವಾತುಲಾಗಮ

ಹೀಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ರುದ್ರಭೇದಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರಶೌತ್ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.

ಶೈವಾಗಮಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಕ್ರೂಢೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದ ಹದಿನೆಂಟು ಮಂದಿ ದಿವ್ಯರಾದ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ನಿಲುವನ್ನು ಪದ್ಧತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದುರ್ವಾಸಮುನಿಯನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಈ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೋ, ಯಾರು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದವರೋ ಊಹಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಉಗ್ರಜ್ಯೋತಿ ಸದ್ಯೋಜೋತಿ, ಶ್ರೀರಾಮಕಂಠ, ವೈದ್ಯಕಂಠ, ನಾರಾಯಣ ಕಂಠ, ವಿಭೂತಿ ಕಂಠ, ಶ್ರೀಕಂಠ, ನೀಲಕಂಠ, ಸೋಮಶಂಭು, ಈಶಾನಶಂಭು, ಹೃದಯಾದಿಶಂಭು ಹೃದಯ ಶಿವ, ಬ್ರಹ್ಮಶಂಭು, ವೈರಾಗ್ಯಶಿವ, ಜ್ಞಾನಶಂಭು, ತ್ರಿಲೋಚನ ಶಿವ, ಮರಣಶಿವ, ಈಶ್ವರಶಿವ ಮತ್ತು ಅಘೋರ ಶಿವ ಎಂದು ಒಂದು ಪಟ್ಟಿ ಇದೆ. ದುರ್ವಾಸ, ಪಿಂಗಲ, ಉಗ್ರಜ್ಯೋತಿ, ಸುಭೋಧಕ ಎಂದು ಮೊದಲಾದವರ ಇನ್ನೊಂದು ಪಟ್ಟಿಯೂ ಇದೆ.[೧೧]

೩.೪. ಪುರಾಣಗಳು

ಪುರಾಣವೆಂದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರಾ ಅತೀತಾನಾಗ ತಾವರ್ಥಾವಣತಿ ಎಂದು ಅಣು ಧಾತುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪುರಾ ಹಿಂದೆ, ಅತೀತಂ ಕಳೆದು ಹೋದುದು, ಅನಾಗತಂ ಬರಲಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುರಾಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಚಸ್ಪತಿ ಹಾಗೆಯೆ ಪುರಾಣವೆಂದರೆ ಪುರಾ ನೀ ಯತೇ, ಹಿಂದೆ ಆಗದ್ದು, ಪುರಾ ಭವಂ ಪುರಾಣಂ ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ನಡೆದಿದ್ದು ಎಂದು ಪಾಣನೀಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ಇದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ನಡೆದಿದ್ದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪುರಾಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅವು ಈ ಐದು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು.[೧೨]

೧. ದೇಶ, ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬೇಕು.

೨. ಸೃಷ್ಟಿ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವಿಕೆ

೩. ಉಪಸೃಷ್ಟಿ ಚರಿತ್ರೆ

೪. ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ ವಿವರ ಚರಿತ್ರೆ

೫. ಮನ್ವಂತರ ಚರಿತ್ರೆ ಅಂದರೆ ಯಾವ ಮನುವು ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಯಿಸಿದ ಎಂಬ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಐದು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲೂ, ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಕೂಡ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೇಳುವುದೇ ಪುರಾಣಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾದ ವರ್ಣನೆ, ಉಪಕಥೆಗಳು, ರಾಜರ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಹಸ ಕಥೆಗಳು, ಸಂತರ ಜೀವನ ವೃತ್ತಾಂತ, ಭಗವಂತನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಲೋಕಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವತಾರಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದುದರ ವಿವರಣೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳು ಇವೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಬಹಳ ಗಹನವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಸರಳವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಅವುಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಹಲವು ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣಗಳ ಉದ್ದೇಶ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವರದಿಯಲ್ಲ. ಬದಲು ದಿವ್ಯವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ತತ್ವಗಳ ವಿವರಣೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪುರಾಣದ ಕಥೆಯ ಸತ್ಯತೆಗಿಂತಲೂ ಕಥೆಯು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಸತ್ಯ ನೀತಿಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಮಾನವನ ವಿಕಾಸದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನೆರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪರವಸ್ತು ಪರಸತ್ಯವಾದ ಭಗವಂತ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದು ಬಂದು ಹೇಗೆ ತನ್ನ ದಿವ್ಯ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಎಸಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಗಳು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀರಾಮ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ಶ್ರೀಬುದ್ಧ, ಇತ್ಯಾದಿ ಭಗವಂತನ ಅವತಾರಗಳ ಕುರಿತಾದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಹಲವಾರು ಕಥೆ ಧರ್ಮಭೋದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಗ್ರಂಥ ಸಮೂಹಗಳಾಗಿವೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ, ಭಕ್ತಧ್ರುವ, ಪತಿಭಕ್ತೆ, ಸಾವಿತ್ರಿ, ಮಹಾಸತಿ ದಮಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಆದರ್ಶ ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ಚಿರನೂತನವಾದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಾರುತ್ತವೆ.[೧೩] ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಮಹಾಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಉಪಪುರಾಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟು ಪುರಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೩೬. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೧೮ ಆಗಿದ್ದು, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪುರಾಣಕ್ಕೂ ಉಪಪುರಾಣವೊಂದೊಂದು ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ೧೮ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಪುರಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿದೆಯಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು ಕೇವಲ ೧೮ ಮಹಾಪುರಾಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟಾದಶ(ಹದಿನೆಂಟು)[೧೪] ಈ ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

೧. ಗರುಡ ಪುರಾಣ
೨. ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ
೩. ನಾರದ ಪುರಾಣ
೪. ಪದ್ಮ ಪುರಾಣ
೫. ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣ
೬. ಭವಿಷ್ಯ ಪುರಾಣ
೭. ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಾಣ
೮. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ
೯. ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತ ಪುರಾಣ
೧೦. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣ
೧೧. ವಾಯು ಪುರಾಣ
೧೨. ಲಿಂಗ ಪುರಾಣ
೧೩. ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ
೧೪. ವಾಮನ ಪುರಾಣ
೧೫. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣ
೧೬. ವರಾಹ ಪುರಾಣ
೧೭. ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣ
೧೮. ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ[೧೫]

ಉಪಪುರಾಣಗಳು

ಉಪಪುರಾಣಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೂರ್ಮ, ಬೃಹದ್ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಏಕಾದ್ರಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದು, ಮೂರರ ಹೇಳಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ನಾಮಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೧೬] ಉಪಪುರಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ವಿಪುಲವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ

೧. ಅದ್ಯ ಉಪಪುರಾಣ
೨. ನರಸಿಂಹ ಉಪಪುರಾಣ
೩. ಸ್ಕಾಂದ ಉಪಪುರಾಣ
೪. ಶಿವ ಅಥವಾ ಶಿವಧರ್ಮ
೫. ದೂರ್ವಾಸ
೬. ನಾರದೀಯ
೭. ಕಾಪೀಲ
೮. ವಾಮನ
೯. ಊಷನ
೧೦. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ
೧೧. ವಾರುಣ
೧೨. ಕಾಲಿಕ
೧೩. ಮಾಹೇಶ್ವರ
೧೪. ಸಾಂಬ
೧೫. ಸಾರ
೧೬. ಪರಾಶರ
೧೭. ಮಾರೀಚ
೧೮. ಭಾರ್ಗವ[೧೭]

ಪುರಾಣಗಳು

ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಗಣಪತಿ, ಸೂರ್ಯ, ದೇವಿ ಈ ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪಂಥಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಂಖ್ಯೆ ಸೇರಿದಾಗ ಪುರಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವೀ ಪಂಥದವರ ಪುರಾಣವಾಗಿ ದೇವಿಭಾಗವತ, ಮಹಾಭಾಗವತ, ಕಾಲಿಕಾಚಂಡೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶೈವಪಂಥದವರ ಪುರಾಣವಾಗಿ ಶಿವ, ಸಾರ, ಶಿವಧರ್ಮೋತ್ತರ, ಶಿವರಹಸ್ಯ, ಏಕಾಂಬರಪುರಾಣ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿವೆ. ಅದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುಪಂಥದವರು ಪುರಾಣವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ, ನರಸಿಂಹ, ಬೃಹನ್ನಾರದೀಯ, ಕ್ರಿಯಾ ಯೋಗಸಾರ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಿವೆ. ಸೌರಪಂಥದವರ ಪರವಾಗಿ ಸಾಂಬಪುರಾಣವಿದೆ. ಗಣಪತಿ ಪಂಥದವರ ಪರವಾಗಿ ಮುದ್ಗಲ ಮತ್ತು ಗಣೇ ಪುರಾಣಗಳಿವೆ.[೮]

ಅಷ್ಟಾದಶ ಮಹಾಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಚಯ

೧. **ಗರುಡ ಪುರಾಣ:** ಶ್ರೀ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಗರುಡನಿಗೂ, ಗರಡನು ಕಶ್ಯಪನಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಉಪದೇಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹವೇ ಈ ಪುರಾಣದ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಆಚಾರ ವಿಚಾರಗಳು, ದೇವ, ಅಸುರ ಗಂಧರ್ವರ ವಿಚಾರ, ಸಕಾರ ನಿರಾಕಾರವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನುಸಂಧಾನ, ಕ್ರಿಯಾಯೋಗ, ಆತ್ಮತತ್ವನಿರ್ಣಯ, ಜ್ಯೋತಿಚ್ಛಂದೋವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ವಿಷಯಗಳು, ಪಿತೃಗಳ ವಿಚಾರ, ಪಿತೃದೇವತಾ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಯತ್ನಿಸುವ ವಿಧಾನ, ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

೨. **ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ:** ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಕುರಿತಾದ ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ವಿದ್ಯೆಯಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ರಸವರ್ಣನೆಗಳು, ಮಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರ ವಿಧಾನಗಳು, ರಾಜಧರ್ಮ, ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಇಹಲೋಕದ ಹಾಗೂ ಸರಲೋಕದ ಸುಖಜೀವನದ ಕುರಿತಾದ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೩. **ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣ:** ವೇದಾಂಗಗಳಾದ ಶಿಕ್ಷಾ, ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ವಿಚಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ೧೮ ಪುರಾಣಗಳ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಚಯ, ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಚರಿತೆ, ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಅನೇಕ ಉಪದೇಶಗಳು, ಕಥೆಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

೪. **ಪದ್ಮಪುರಾಣ:** ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಚಾರ ಭೂಮಿ, ಸ್ವರ್ಗ, ಪಾತಾಳ, ಇತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳ ವಿಚಾರ ಮತ್ತು ಇತರ ಜೀವನೋಪಯೋಗಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ದೇವರ ವಿಚಾರ ಅವತಾರ ವಿವರಗಳೂ ಸಹ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

೫. **ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣ:** ಈ ಪುರಾಣವು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಕುಮಾರನಾದ ಭಗವಾನ್ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸ್ವಾಮಿಯ ಜೀವನ ಲೀಲೆಗಳ ಕುರಿತಾದ ವಿವರಣೆಯೇ ಈ ಪುರಾಣದ ಮುಖ್ಯ

ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಶಿವ ವೈಭವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳೂ ಹಲವು ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ವೃತ್ತಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಇದು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪುರಾಣ.

೬. ಭವಿಷ್ಯ ಪುರಾಣ: ಈ ಪುರಾಣವು ಭವಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುವುದು ಆಗಿದೆ. ಇದು ಕೂಡ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪುರಾಣವಾಗಿವೆ.

೭. ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಾಣ: ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಚಾರ, ಸಾಂಖ್ಯಾ ವೇದಾಂತಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ, ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳು, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವಾದಿ ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಚರಿತ್ರೆಸಾರ ಕಲಿಯುಗಾರಂಭದ ವರೆಗಿನ ಧರ್ಮಾದಿ ವಿಚಾರಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

೮. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ: ಭಾಗವತ ಪುರಾಣವು ೧೮ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವೇದಾಂತ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಗೀತೆಯಂತೆಯೇ ಈ ಉದ್ಧವ ಗೀತೆ ಇದೆ. ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ ಎರಡು ವಿಚಾರಗಳು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕೂಡಿವೆ. ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಜನ್ಮಲೀಲಾ ವೃತ್ತಾಂತ ಕಲಿಯುಗದ ಮಹಾತ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಜೀವರಾಶಿಗಳು ಜಗತ್ತು ಇವುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಭಗವಂತ ಆತ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹಳ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದು ತುಂಬಾ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತದ ಗ್ರಂಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೯. ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತಪುರಾಣ: ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ವ್ಯಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರ, ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ, ಪಾರ್ವತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಸರಸ್ವತಿ ಇವರ ವಿವರಣೆಯ ಇದರಲ್ಲಿದೆ.

೧೦. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣ: ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಅಂದರೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಈ ಲೋಕ ಹಾಗೂ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಗುಟ್ಟು ಸೂತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ.

೧೧. ವಾಯುಪುರಾಣ: ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾಲದ ಮಾನ, ರಾಕ್ಷಸ ಗಂಧರ್ವ ಪಿತೃಗಳ ಹುಟ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿ, ವೃಕ್ಷಗಳ ಹುಟ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆ, ವೈವಸ್ವತ ಮನವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ ಚರಿತೆ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಏಳು ದ್ವೀಪಗಳ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಅದರ ವಿವರ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜನರ ಜೀವನ ವಿಚಾರ, ಏಳು ಲೋಕಗಳ ವಿವರ, ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ವಿಚಾರ, ಸಂಗೀತವಿದ್ಯಂ, ವೇದವಿದ್ಯ, ಪಾಶುಪತಯೋಗ, ವಿವಿಧ ಜಾತಿ ಆಶ್ರಮಗಳ ಜನರ ಕರ್ತವ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳ ವಿವರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಡಕಗವಾಗಿವೆ.

೧೨. ಲಿಂಗಪುರಾಣ: ಶಿವನ ಮಹಾತ್ಮೆ ಲೀಲೆಗಳ ವಿವರಗಳೂ ಲಿಂಗದ ಮಹಿಮೆ, ಲಿಂಗದ ವರ್ಣನೆ ಲಿಂಗದಿಂದಾಗಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ ರೂಪಗಳಾದ ಭಗವಂತನ ಲೀಲೆಗಳೂ ದೇವಮನುಷ್ಯರ ವೃತ್ತಾಂತ, ಲಿಂಗ ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಪರಶಿವ

ಪರಮೇಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳೂ ನೀತಿ ಬೋಧಗಳು. ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೧೩. **ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ:** ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯ ವಿಚಾರ ೨೮ ವ್ಯಾಸರಗಳು ಚರಿತ್ರೆ. ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯವರ ಆಶ್ರಮದವರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು, ಮರಣೋತ್ತರ ಕ್ರಿಯಾ ವಿಚಾರಗಳು, ಕಲಿಯುಗದ ರಾಜವಂಶಗಳ ಚರಿತೆ, ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವೃಂದಾವನಲೀಲೆ, ಜೀವನ ವೃತ್ತಾಂತ, ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಯೋಗದ ವಿಚಾರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿವೆ.

೧೪. **ವಾಮನ ಪುರಾಣ:** ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನು ತಳೆದು ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಐಶ್ವರ್ಯಮದವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಅವತಾರ ಲೀಲೆಗಳು, ದಾನವೀರನಾದವನ ಲಕ್ಷಣ, ದಂಭವು ಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದ ಶುದ್ಧ ಸಾತ್ವಿಕನ ಗುಣ ಸ್ವರೂಪಗಳು. ದಾನದ ಮಹಿಮೆ, ದಯೆ, ದಮಗಳ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿವೆ.

೧೫. **ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣ:** ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಭಾರತ, ಭೂಮಿಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಚಯ, ರಾಜರನೇಕರ ವಂಶಾವಳಿ ಚರಿತೆ, ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ ವಿವರಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೇವಿಮಹಾತ್ಮೇ ಅಥವಾ ಸಪ್ತಶತಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಸತ್ಯಾಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಭೋದಿಸಿದ ರಾಣಿ ಮದಲಸ, ನರಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇಷ್ಟ ಪಟ್ಟು ನರಕದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನು ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಲು ಬಯಸಿದ ರಾಜ ವಿಪಶ್ಚಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ರಾಜ ರಾಣಿಯರ ಕಥೆಯೂ ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ.

೧೬. **ವರಾಹಪುರಾಣ:** ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣವು ವರಾಹ ಅವತಾರವೆತ್ತಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ದಿವ್ಯ ಲೀಲೆಗಳ ವಿವರ, ಸಾನಂದೂರ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಮಹಾತ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ.

೧೭. **ಕೂರ್ಮಪುರಾಣ:** ಚತುರ್ವರ್ಣದ ಕರ್ತವ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳು, ಜೀವಿಗೆ ಸಿಗುವ ಮೋಕ್ಷ ವಿಚಾರ, ರೋಗರುಜಿನಗಳ ನಿವಾರಣೆಯ ಉಪಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

೧೮. **ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ:** ಕಾಶಿ, ಪ್ರಯಾಗ, ಇತ್ಯಾದಿ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ವರ್ಣನೆ ಮಹಿಮೆಗಳು ವೃತೋಪವಾಸಗಳು, ವಿಚಾರ, ಕಚದೇವಯಾನಿ ಕಥೆ ಯಯಾತಿ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ, ಶಿವನಿಂದ ತ್ರಿಪುರದಹನ ಮಾಡುವಿಕೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸ್ವಾಮಿಯ ಜನನ, ತಾರಕಾಸುರನ ವಧೆ, ದಾನ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ದಾನಗಳ ವಿವರ, ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯ, ರಾಜಕೀಯ ಸಂಗತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.[೯]

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು. ೨೨೦

೨. ಅದೇ, ಪು. ೨೧೧

೩. ಅದೇ, ಪು. ೨೧೧–೨೧೨

೪. ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಅ.ನ. (ಸಂ), ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ದರ್ಶನ, ಪು. ೭೫

೫. ಅದೇ, ಪು. ೭೬–೭೭

೬. ಅದೇ, ಪು. ೨೧೮

೭. ಅದೇ, ಪು. ೨೧೯

೮. ಅದೇ, ಪು. ೨೨೦

೯. ಅದೇ, ಪು. ೨೨೧

೧೦. ಅದೇ, ಪು. ೨೨೨

೧೧. ಅದೇ, ಪು. ೨೨೨–೨೨೪

೧೨. ಎದುರ್ಕಳಕೆ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಭಟ್, ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ಪರಿಚಯ,(ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ) ಪು. ೫೨

೧೩. ಅದೇ, ಪು. ೫೩

೧೪. ಅದೇ, ಪು. ೫೪

೧೫. ಅದೇ, ಪು. ೫೫

೧೬. ಅದೇ, ಪು. ೫೫–೫೭

೧೭. ಅದೇ, ಪು. ೫೯

೧೮. ಅದೇ, ಪು. ೬೦

೧೯. ಅದೇ, ಪು. ೬೦

ಅಧ್ಯಾಯ ೪

ರಚನಾ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾರಗಳು

೪.೧. ಪ್ರತಿಮಾ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

೪.೨. ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ

೪.೩. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕು

ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾರಗಳು

ಪ್ರತಿಮಾ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ

ಸಿಂಧೂ ಕಣಿವೆಯ ನಾಗರಿಕತೆ ಅಥವಾ ಹರಪ್ಪ ನಾಗರಿಕತೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಮೂರು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಸುಮೇರಿಯಾ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿತ್ತು. ಹರಪ್ಪ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ದೊಡ್ಡ ನಗರ. ಸಿಂಧೂ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪದ ಕುರುಹುಗಳು ಬಹು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಹರಪ್ಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮೆಹೆಂಜೋದಾರೋಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಕಲಾ ಕೌಶಲ್ಯ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಕುಶಲತೆಯು ಆ ಕಲಾವಿದರಲ್ಲಿ ಇತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸುಲಭ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮೆದು ಬಿಳಿಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು ಗಡ್ಡಧಾರಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ.[೧]

ಸಿಂಧೂಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು, ಮಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಸಮೇರಿಯಾ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಮೆಸಪೊಟೋಮಿಯಾದ ಲಗಾಣಿ, ಉರ್, ಟಾಲ್ ಅಸ್ಮರ್ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಸುಮೇರಿಯಾ ನಾಗರಿಕರೊಂದಿಗೆ ಸಿಂಧೂ ಕಣಿವೆಯ ನಾಗರಿಕರು ವ್ಯವಹಾರ ಸಂಬಂಧ ಇರಿಸಿಕೊಂಡ್ಡಿರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.[೨]

ಹರಪ್ಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನವುಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅವು ಅವರು ಬಳಸಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣದಿಂದಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದುವರೆಗೂ ಕೇವಲ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರೆತಿವೆ.[೩]

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ದೊಡ್ಡದು ಎಂದರೆ ೪೨ ಸೆಂ.ಮೀ. ಎತ್ತರ ಇರುವುದು ವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮೆದು ಬಿಳಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಡಿಲವಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಗಳ ರಚನೆಯ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದದು ಗಡ್ಡದಾರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ. ಇದು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗಿದ್ದು ೧೭.೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಎತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಅರ್ಧ ನಿಮೀಲಿತ ನೇತ್ರಗಳು ನೀಳವಾಗಿವೆ. ಅವನ ಚಪ್ಪಟೆ ಮೂಗಿನ ತುದಿಯ ಮುರಿದಿದೆ. ತುಟಿಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ದಪ್ಪವಾಗಿವೆ. ಮೇಲ್ತುಟಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗ(ಗೋಜಿ ಮೀಸೆಯು ಇರಬೇಕಾದ ಭಾಗ) ಕ್ಷೌರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸುಮೇರಿಯಾ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರುವುದು ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಿವಿಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆಗೂದಲು ಒಂದು ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಕಾರ ರೂಪಿಸಿರುವಂತಿದೆ. ಕಿವಿಯು ಎರಡು ಅಂಚುಗಳಿರುವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರವಿರುವುದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಸಣ್ಣದಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಅವನ ತಲೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವನ ಭುಜಗಳ ಮೇಲಿಂದ ವಸ್ತ್ರವು ಅವನ ಮೈ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡು ಕೆಳಕ್ಕೆ ತೂಗುಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಆ ವಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ಲವಂಗದ ಎಲೆಯಾಕಾರದ ಚಿತ್ತಾರದ ಅಲಂಕರಣ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಸ್ತ್ರವು ಅವನ ಎಡಬಾಹುವನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದು, ಬಲ ತೋಳಿನ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹರಪ್ಪಾದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಇರುವಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ಗಡ್ಡಧಾರಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯು ದೊರೆತಿದೆ. ಅದರ ಎತ್ತರವು ಕೂಡ ೧೭.೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಇದೆ. ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪಿನಂತಹ ಕಿವಿ, ತಲೆಗೂದಲು, ಗಡ್ಡಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಮೀಸೆಯೂ ಕೂಡಾ ಇದೆ. ಕಣ್ಣುಗಳು ದುಂಡಾದ ಗುಳಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಮುಖವು ಸೌಮ್ಯವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ನಿರೂಪಣೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವು ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪುರೋಹಿತನ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮೆದುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಎತ್ತರ ೪೦ ಸೆಂ.ಮೀ. ಇದೆ. ಪುರೋಹಿತನ ಬಲಮೊಣಕಾಲು ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಿದ್ದು, ಕೈಗಳು ಅದರ ಮೇಲೆ ಇವೆ. ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗವನ್ನು ಒಂದು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಮರೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗಡ್ಡವಿರುವ ಮುಖದ ವಿವರಗಳು ಸವೆದು ಹೋಗಿವೆ. ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ಮುಖವು ದೇಹದ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ.

ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದವು. ಈಗ ದೆಹಲಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯು ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವಳ ಬಲಗೈ ಬಲಸೊಂಟದ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡತೋಳನ್ನು ಅನೇಕ ಬಳೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಚನ್ನು ಕರಗಿಸಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಎರಕವನ್ನು ಹೊಯ್ಯುವುದನ್ನು ಸಿಂಧೂಕಣಿವೆಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಿಳಿದಿದ್ದರು ಎಂಬುದೆ ಅವರ ಲೋಹಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧೂಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಲೋಹದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚು. ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಾನವ ರೂಪಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು, ಅವು ಮಾನವ ರೂಪಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ನೈಜವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪವು ಹರಪ್ಪದ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬಹುವಾಗಿ ಸಿಂಗರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಶಿರೋಭಾಗವಿದ್ದು, ಬಿರಿದ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಮುರಿದ ಮೂಗು ಇದ್ದು, ಮಾತೃದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಸುರಳಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೂರ್ತಿಗೆ ಮೆತ್ತಿ ನಂತರ ಸುಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿಲ್ಲ.[೫]

ಈ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದ ದನಗಳು, ಕುರಿಗಳು, ನಾಯಿಗಳು, ಹಂದಿಗಳು, ಕೋತಿಗಳು, ಆನೆಗಳು, ಘೇಂಡಾಮೃಗಗಳು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಮೆಹೆಂಜೋದಾರೋ, ರಂಗಪುರ, ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಆದರೆ, ಸುರ್ಕೋಟಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿಂದ ಸಿಂಧೂಕಣಿವೆಯ ಜನರಿಗೆ, ಕುದುರೆ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಮೆಹೆಂಜೋದಾರೋಗಳಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರವೇ ದೊರೆತಿವೆ. ಬಹುವಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಗೂಳಿ ಮತ್ತು ಕೋಣಗಳ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮೆಹೆಂಜೋದಾರೋದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಈ ನಾಗರಿಕತೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಸುಮಾರು ೩೦೦೦ದಷ್ಟು ದೊರೆತಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳ ಇತಿಹಾಸವಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂದು ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಮುದ್ರೆಗಳಾಗಿವೆ.[೬]

ಚಿತ್ರಲಿಪಿಯೊಂದಿಗೆ ಒಂದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಮಾನವಾಕೃತಿಗಳ ಅಥವಾ ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಮಾಡಿ ತಯಾರಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಚಿತ್ರಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳು ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಮೆದು ವಸ್ತುವಿನ ಬಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚನ್ನು ಒತ್ತಿದಾಗ ಚಿತ್ರಗಳು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಿರುವಂತೆ ಅಚ್ಚನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅನೇಕ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ತೂಕ ಅಳತೆ ಬೊಟ್ಟುಗಳೊಂದಿಗೆ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ರಫ್ತಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಯನ್ನು ಧೃಢೀಕರಿಸಲು ಈ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತುಂಬಾ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಮುದ್ರಿಕೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಆ ಪ್ರಾಣಿಯ ಮುಖ್ಯ ಗುಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವಂತೆ ಆ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೋಟು ಕೊಂಬಿನ ದೃಢವಾದ ಗೂಳಿಗಳು, ಜಿಂಕೆಗಳು, ಆನೆಗಳು, ಘೇಂಡಾಮೃಗಗಳು, ಹುಲಿಗಳು, ಮೊಸಳೆಗಳು, ಬಹುನೈಜವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಬಹುಭಾವಾಭಿವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದೆ.[೭]

ಜಾನ್‌ಮಾರ್ಷಲ್ ಅವರು ಮೆಹೆಂಜೋದಾರೋದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಮೂರು ಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ದೇವನ ಸುತ್ತಲೂ ಹಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ. ಬಲಕ್ಕೆ ಘೇಂಡಾಮೃಗವಿದೆ ಮತ್ತು ಕೋಣ, ಎಡಕ್ಕೆ ಹುಲಿ ಮತ್ತು ಆನೆ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆ ಅಥವಾ ಮೇಕೆ. ಇದನ್ನು ಮಾರ್ಷಲ್ಲರು ಪಶುಪತಿ ಎಂದು ಕರೆದು ಇದು ಶಿವನ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ರೂಪ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರು. ಬಳೆಗಳು ಈ ದೇವನ ತೋಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದು, ಮುಖಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣ ಬಳಿದು ಅಲಂಕರಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕೋಣನ ಕೊಂಬುಗಳ ಶಿರಾಸ್ತ್ರಣವಿದೆ. V–ಆಕಾರದ ಕಂಠಹಾರ ಮತ್ತು ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ ಇದೆ.

ಸ್ವಸ್ತಿಕ ವೃತ್ತ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯ ಜ್ಯಾಮಿತಿಯ ಆಕಾರದ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಹರಪ್ಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಹಂತದ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಎಂಬ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತದೆ.[೮]

ಸಿಂಧೂಕಣಿವೆಯ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ವಿಪುಲವಾಗಿಯೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ರತ್ನಾದಿ, ಮಣಿಹಾರಗಳು, ಕಿವಿಯ ಓಲೆಗಳು, ಪದಕಗಳು, ಡಾಬುಗಳು(ವಡ್ಯಾಣಗಳು) ಬಳೆಗಳು, ಮಣಿಸರಗಳು, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಆಭರಣಗಳು, ಮಣಿಗಳು ರಫ್ತಿಗಾಗಿ ತಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಚಿನ್ನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಹಟ್ಟಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಯದು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಜ್ಯಾಮಿತಿಯ ಆಕೃತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಆಟಿಕೆಯ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯೊಂದು ದೊರೆತಿವೆ. ಅದರ ಚಕ್ರಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನವೇ. ತಾಮ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಎರಡು ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿರುವ ಹಕ್ಕಿಗಳು, ತೊಟ್ಟಿಲು, ರಾಟೆಗಳು, ಪಗಡೆದಾಳಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೯]

ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲ (ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩೨೪ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೮೮)

ಹರಪ್ಪ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಪತನದ ನಂತರ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆಯು ಮಸುಕಾಗಿತ್ತು. ಉಳಿದಿರುವ ಒಂದೇ ದಾಖಲೆ ಎಂದರೆ ವೇದಗಳು. ಋಗ್ವೇದದ ಕಾಲವನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೦೦೦ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈಗಿನ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ವೇದದಲ್ಲಿ ದಶಾರಾಜ್ಞೆಯುದ್ಧದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಅದು ಆ ಕಾಲದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದ ಭರತರು. ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ದೇಶಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಇರಿಸಿ ಭರತವರ್ಷವೆಂದು ಕರೆದರು. ಅದೇ ಇಂದಿಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಶಾಲದೇಶದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಂಪುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೋಸಲ, ವಿದೇಹ, ಮಗಧ ಇವೆಲ್ಲ ಹೀಗೆ ರೂಪುಗೊಂಡ ರಾಜ್ಯಗಳೇ.[೧೦]

ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ನಮಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ್ದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪದ ಉಳಿಕೆಗಳು ಎಂದರೆ ಅಶೋಕ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಶಾಲಿ(ಇಂದಿನ ಬಸರ್ ಬಖೀರ್)ದ ಸಿಂಹಸ್ತಂಭ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಒರಟುತನ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಹುನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಸಿಂಹ ಒಂದು ವರ್ಗವಾದರೆ ಬಹು ಒರಟಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದರೂ ಗೂಳಿ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳು ಭಾವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾಗಿರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಗ, ಬಸರು ಒಬೀರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ನಮೂನೆಯಾಗಿದೆ.[೧೧]

ಸಾಂಕಸ್ಯದ ಆನೆ ಮತ್ತು ರಾಂಪೂರ್ವದ ಗೂಳಿಗಳು ಬಸರಲಖೀರದ ಸಿಂಹವು ಲೌರಿಯಾ ನಂದನಗಢದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ ಕಲಾ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಮುನ್ನ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಂತೆ ಚುನಾರ ಮರಳುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಕ್ಷ, ಯಕ್ಷಿಯರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ಯಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೆಲವು ಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಬಲವಾದ ದೇಹ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಈ ವಿವರಣೆ ವಿದೇಶೀಯತೆಯನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಗಿರುವ ವಸ್ತ್ರಗಳು ತೊಯ್ದು ವಸ್ತ್ರಗಳಂತೆ ಮೈಗೆ ಅಂಟಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಬಿಗಿದಿರುವ ಸೊಂಟದ ಸುತ್ತಲಿನ ವಸ್ತ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಎರಡು ಅಂಚುಗಳೂ ಕೆಳಗಿನ ತನಕ ಇಳಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಮಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಂತರ ರೇಖೆಗಳನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು ಪಾಟ್ನಾದ ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ಖಂ

ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಮಣಿಭದ್ರ ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಪಾಟ್ನಾದ ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿ ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ನಯವಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಅಂಶವು ಯಕ್ಷರ ಮುಂಭಾಗದ ಅಲಂಕಾರ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿರುವ ಕಾಲುಗಳು ಮತ್ತು ವಸ್ತ್ರಾಲಾಂಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹ ಸೌಷ್ಠವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಪಾಟ್ನಾದ ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿಗಳು ಲೋಹಾನಿಪುರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಜೈನಬಿಂಬಗಳ ನಗ್ನ ಭಾಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತವೆ.[೧೨]

ಸಾರಾನಾಥ ಮತ್ತು ಸಾಂಚಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಹಗಳಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳು ಈ ವಿಕಾಸದ ಈ ಹಾದಿಯ ಫಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶಾತವಾಹನರು

ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ಅವರ ಸಾಮಂತ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಶಾತವಾಹನರು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೩೦ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೨೦ರ ತನಕ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಅದು ಕೂಡಾ ಉತ್ಖನನಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ. ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ವಡಗಾಂವಮಾಧವಪುರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ, ಬನವಾಸಿ, ಕುರುಗೋಡು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಅವರ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ.

ಶಾತನವಾಹನರ ರಾಜ್ಯ ಇಂದಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅವರು ಕಲೆಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಬೌದ್ಧ ಅವಶೇಷಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕಾರ್ಲೆ ಬೇಡ್ಸಾ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರೆದ ಚೈತ್ಯ ವಿಹಾರಗಳು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದ ಜಗ್ಗಯ್ಯಪೇಟೆ, ಗುಂಟಪಲ್ಲಿ, ಅಮರಾವತಿ, ಗೋವಿ, ಸಂಕರಣ ಮತ್ತು ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ತೂಪಗಳು ಕೂಡಾ ಅವರ ಕಲಾ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಕರಿಸುತ್ತದೆ.[೧೩]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಸ್ತೂಪದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡಬಂದಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧-೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂಪ್ತ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವೊಂದರ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಬೋಧಿವೃಕ್ಷ ವಜ್ರಾಸನ, ಪಾದಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಕೇತಗಳು ಬುದ್ಧನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧನ ಹಲವು ಭಂಗಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.[೧೪]

ಶುಂಗರು (ಕ್ರಿಪೂ. ೧೮೮–೭೬ ಕ್ರಿಪೂ.)

ಅಶೋಕನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಬಹು ಶೀಘ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸಮರ್ಥ ರೂಪವನ್ನು ಶುಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ರಚನೆಗಳೆಂದರೆ, ಶಿಲಾವೇದಿಕೆಗಳು. ಸಾಂಚಿಸ್ತೂಪದ ತೋರಣಗಳು, ಬಾರ್ಹತ್ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಗಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಸ್ತೂಪಗಳು.

ಈ ಕಾಲದ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ಸಾಂಚಿಯ ಸ್ತೂಪ (ಸಂಖ್ಯೆ–೨) ಇದರಲ್ಲಿ ಕಮಲ ವೃತ್ತ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಭುಜಾಕೃತಿಯ ಅಲಂಕರಣಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಣಗಳು ಉಂಟು. ಮಿಥುನಗಳು. ಸಿಂಹದೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡುವ ವೀರ, ಪೇಟಾದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಈ ರೀತಿಯ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಜಗ್ಗಯ್ಯ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತೂಪದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಉಬ್ಬುಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಭಾಗದ ಕಲ್ಲಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಸಮಕೋನದಲ್ಲಿ ಕಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಚಿತ್ರದ ಸುತ್ತಲೂ ನೆರಳಿನ ರೇಖೆ ಮೂಡಿಬಂದು ಪಕ್ಕದ ಚಿತ್ರದಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಮವು ಶಿಲ್ಪದ ರೂಪಕ್ಕೆ ನಿಖರತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯ ಆವರಣವನ್ನು ಇದು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಶುಂಗರ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿರುವ ಲಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಲಯವನ್ನು ಬಾರ್ಹತ್‌ನ ಪ್ರಸೇನಜಿತ ಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ವಲಯಾಕೃತಿಯು ಸ್ತಂಭವು ಅಪ್ಸರೆಯರ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂಬುಷ ಮಿತ್ರಕೇಶಿ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಸುಭದ್ರ ಇವರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ನೋಟಕರು ಕಣ್ಣನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ.[೧೫]

ಕಲ್ಕತ್ತಾ ಮ್ಯೂಜಿಯಂನಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಳೆತ್ತರದ ಯಕ್ಷ–ಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಖರೋಷ್ಠಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಲಿಪಿ ಬದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬಾರ್ಹತ್‌ನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಭಾವ, ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇವು ವ್ಯಕ್ತವಾದಾಗಲೂ ಗಾಂಭೀರ್ಯದ ಮುಸುಕನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಪರಿಸರದಿಂದ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ನಯವಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಬುದ್ಧಗಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಣವು ಹೆಚ್ಚು ನಯವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಶಾಲಿನತೆ ಇದೆ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳು ಬಹು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ

ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಬುದ್ಧಗಯೆಯ ಚಿತ್ರಣಗಳು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿವೆ.[೧೬]

ರಥದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಉಬ್ಬುಕೆತ್ತನೆಯೊಂದು ಇದೆ. ಬುದ್ಧಗಯೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆ ರಥಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಲ್ಲಿ ಎರಡು ಎಡಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡಿವೆ. ಸೂರ್ಯನ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕುಳಿತಿರುವ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಡ-ಬಲ, ಸರಿತೂಗಿಸಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಒಬ್ಬ ಮೇಲೊಬ್ಬರನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿ ಆಳ ಮತ್ತು ದಪ್ಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿದೆ.[೧೭]

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರನ ಶಿಲ್ಪವು ಬುದ್ಧಗಯೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಕಾಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಆಳವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮೂರ್ತಿಯು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನ ದೇಹವು ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯ ರೂಪಗಳಂತೆ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪುಷ್ಟವಾಗಿದೆ.[೧೮]

ಗಾಂಧಾರ ಶಿಲ್ಪದ ಘಟ್ಟ (ಕ್ರಿಪೂ. ೭೮– ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦)

ಗಾಂಧಾರ ಕಲೆ ಎಂಬುದು ಗ್ರೀಸ್ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಕಲೆಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಕಲೆಯು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯದಾತರು ಕುಶಾನ ಅರಸರು (ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೭೮ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦). ಈ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕ್ರಿ.ಶ. ೫ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಗಾಂಧಾರ ದೇಶವನ್ನು ಹೂಣರು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅನೇಕ ಬೌದ್ಧ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದ್ದರು. ಗಾಂಧಾರ ದೇಶವೆಂದರೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಂಡೆ ಮತ್ತು ಪೆಷಾವರ್, ಸ್ವಾತ್, ಬುನೆರ್ ಹಾಗೂ ಬಾಜಾರ್‌ಗಳ ಕಣಿವೆಗಳೂ ಸೇರಿದ್ದವು.[೧೯]

ತಕ್ಷಶಿಲೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಯವಾದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆರಂಭ ಮತ್ತು ೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡು ೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯತನಕ ಇದೇ ಮುಂದುವರಿದಿತ್ತು. ನಂತರ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಜೇಡಿಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುತಿದ್ದರು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಭದ್ರಗೊಳಿಸುದ್ದುಂಟು. ಈ ಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧-೨ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕಲೆಯು ಕುಶಾನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಹಂತವನ್ನು ತಲುಪಿತು.[೨೦]

ಗಾಂಧಾರ ಶಿಲ್ಪದ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಕೊಡುಗೆ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೀನಯಾನದಿಂದ ಮಹಾಯಾನಕ್ಕೆ ಬದಲಾದಾಗ ಈ ಶಾಖೆಯ ಪಂಥದವನಾದ

ನಾಗಾರ್ಜುನನು ಬುದ್ಧನ ಮೂರ್ತಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದನು. ಬುದ್ಧನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಗಾಂಧಾರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಥುರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಮಥುರಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಯಕ್ಷಮೂರ್ತಿಗಳು ಬುದ್ಧ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿ ನಿಂತರೆ ಗಾಂಧಾರ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಗ್ರೀಕ್ ದೇಶದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ.[೩೧]

ಕುಶಾನರು–ಮಥುರಾ ಶಿಲ್ಪದ ಘಟ್ಟ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೩೦೦)

ಕುಶಾನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದ ಗಾಂಧಾರದಲ್ಲಿ ಕಲೆಯು ಹೇಗೆ ವಿಕಾಸವಾಯಿತೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವು ಮಥುರಾದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಮಥುರಾ ಯಮುನಾ ತೀರದಲ್ಲಿದ್ದು. ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ೮೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಮೂರು ಶತಕಗಳ ಕಾಲ ಮಥುರಾ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಬರಲು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣ ಗಾಂಧಾರದ ಮೂಲಕ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದ ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವಾಗಿತ್ತು.[೩೨]

ಮಥುರಾದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯು ಬಾರ್ಹತ್ ಮತ್ತು ಸಾಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪರಂಪರೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಚೂರುಗಳು ಈ ಮಾತನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಕುಶಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಇತ್ತು ನಂತರ ಇದು ಗುಪ್ತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.[೩೩]

ಮಥುರಾದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಬಹುಸುಲಭ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೆಂಪು ಚುಕ್ಕೆಗಳಿರುವ ಮರಳುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಸಾರೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಸಿಕ್ರಿಯ ಶಿಲೆಯ ಗಣಿಗಳಿಂದ ತೆಗೆಯಲಾಯಿತು.[೩೪]

ಮಥುರಾದ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಲೆಗಳು ಕಾರ್ಖಾನೆಯಂತೆ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡವು. ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಬಹು ವಿಶಾಲ ಭಾಗದ ಜನರಿಗೆ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀನಯಾನ ಪಂಥದವರು ಬುದ್ಧನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕಂಡವರೇ ಅಲ್ಲ. ವಿಗ್ರಹ ಪೂಜೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಹಾಯಾನ ಪಂಥದವರೆಗೆ ಬುದ್ಧನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಬೇಡಿಕೆ ಇತ್ತು.[೩೫]

ಮಥುರಾ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಶಿಲ್ಪ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಹೊಸ ಕೊಡುಗೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಇತರೆ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಇದ್ದಿರುವ ರೂಪ(ಭಾವ) ಶಿಲ್ಪ(Portrait sculpture)ವನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದದ್ದು ಗಾಂಧಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಾನಿಗಳ ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಅವು ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳಂತಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಾವಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಪ್ರಭಾವ ಇರಬಹುದು. ರೋಮನ್ನರು ತಮ್ಮ ಅರಸರಾದವರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು

ಅವರ ಹೋಲಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ನಾಯಕರನ್ನು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಮಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಥುರಾದ ಬಳಿ ಮಚ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಕನ ಪ್ರತಿಮೆ ಇದೆ. ಆತನ ಪೂರ್ವರಾಜನಾದ ವಿಮ್‌ಕಾಡ್ಫಿಸನ್ ಮತ್ತು ಸಿಂಧ್‌ನ ಸತ್ರಪನಾಗಿದ್ದ ಚಸ್ತನ ರೂಪಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೨೬]

ನಿಂತಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಮೂರ್ತಿಯ ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನ ಮೂರ್ತಿಯು ಸಾರಾನಾಥದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಭೀಕ್ಷು ಬಲ ಕನಿಷ್ಕನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ೩ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಥುರಾ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಟ್ರಾದಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿರುವ ವಿಗ್ರಹವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲದೆ ಯಕ್ಷ–ಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೨೭]

ಗುಪ್ತರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ–೬ನೇ ಶತಮಾನ)

ಗುಪ್ತರ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದದ್ದು. ಶ್ರೀಗುಪ್ತನಿಂದ ಇವರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉಚ್ಛ್ರಾಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಯನಿಂದ ಓರಿಸ್ಸಾದ ತನಕ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ವಿಕಸನಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಾಯಿತು. ಈ ಮೊದಲಿನ ಭಾರತದ ಮಥುರಾ ಮತ್ತು ಗಾಂಧಾರ ಶೈಲಿಯು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿತು.[೨೮]

ಮುಸ್ಲಿಂ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಡಿಮೆ ದೊರೆತಿದ್ದರೂ ಆ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಥುರಾ ಮತ್ತು ಸಾರಾನಾಥಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಗುಪ್ತರ ಪ್ರಭಾವ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ ಬಹು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿತು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಗುಪ್ತರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ತರ ಮಿತ್ರ ರಾಜ್ಯವಾದ ವಾಕಾಟಕರ ಕಲೆಗೂ ಗುಪ್ತರ ಕಲೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ, ಕುಳಿತಿರುವ ಬೌದ್ಧ, ಹೈಂದವ, ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಈ ಕಾಲವು ಹೈಂದವ ಧರ್ಮದ ಪುನರುತ್ಥಾನದ ಕಾಲವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗುಪ್ತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ.[೨೯]

ಈ ಕಾಲದ ನಿಂತಿರುವ ಬುದ್ಧಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇವೆಲ್ಲ ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಮಥುರಾ, ದೆಹಲಿ ಮತ್ತು ಲಂಡನ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂನಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೊದಲಿನ ಮಥುರಾ ಶೈಲಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದು ವಿಶೇಷವಾದ ಹಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು

ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ತರ ಶೈಲಿಯ ಬುದ್ಧಮೂರ್ತಿಯು ಸಂಘತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಗಾಂಧಾರದ ಪ್ರಭಾವ ಇರಬಹುದು. ಮಥುರಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘತಿಯಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೆಗಳ ಸಾಲಿದ್ದರೆ, ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಎಳೆಗಳ ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ವಸ್ತ್ರದ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿದ್ದು ದೇಹದ ರೂಪವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬಿಗಿತವು ದೇಹದ ಉಬ್ಬು ತಗ್ಗುಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಇಂಪೆನಿಸುವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ವಸ್ತ್ರದ ರೇಖಾವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಂತಿಮವಾದ ಹಂತ. ಬುದ್ಧನ ದೇಹವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಾರತೀಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಕುಶಾನರ ಕಾಲದ ಬುದ್ಧನಂತೆಯೇ ಇದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಒರಟುತನವು ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಬದಲಾಗಿದೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೌಶಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವಿಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಭೌತಿಕ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವು ಅಮೂಲ್ಯವೂ ಆದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಬುದ್ಧನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಹೈಂದವ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಕೂಡ ಬುದ್ಧ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಬಾಸ್ಟನ್‌ನ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಆಫ್ ಮತ್ತು ಫೈನ್ ಆರ್ಟ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ವೈಕುಂಠ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ ಮತ್ತು ದೇಹದ ಅಳತೆಗಳು ಬುದ್ಧನನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಸಿಂಹಮುಖ, ವರಾಹಮೂರ್ತಿಯ ವರಾಹಮುಖಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಇದಿದ್ದರೆ. ಇದನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವೆಂದಾಗಲಿ, ಕೊನೆಗೆ ಹೈಂದವ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಗುರುತಿಸುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಕ ಮತ್ತು ಬಹು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಕಿರೀಟವು ಇದೆ.[೨೦]

ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಹೈಂದವ ಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ಈಗ ಮಥುರಾದ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ. ಕೆಲವರು ಭೋದಿಸತ್ವ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿಂತಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೆಂಪು ಮರಳುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಕಾಲುಗಳು ಮುಂಗೈಗಳು ಕಳೆದಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಭಾಗವು ನಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೊಂಟದ ಬಿಳಿ ಕಟಿಬಂಧವೊಂದರಿಂದ ವಸ್ತ್ರವೊಂದನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಪ್ರಭಾವವಲಯವು ಭಾಗಶಃ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧]

ಗುಪ್ತರ ನಂತರ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶೈಲಿಯು ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಕಾಲಮಾನದ ಇತಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ನಂತರದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ದೇವಗಢದ ದಶಾವತಾರ ದೇವಾಲಯವು ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಕುಶಲತೆಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬಹು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ವಿಮಾನದ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಕಡೆಗೆ ಉಬ್ಬುಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅನಂತಶಯನಮೂರ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಮಲಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಕಾಲನ್ನು ಭೂದೇವಿಯ ಮಡಿಲನಲ್ಲಿರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭೂದೇವಿ ಆ ಕಾಲನ್ನು ತನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಿಂದಲೂ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಆಕೆಯ ಬಳಿ ಗದೆ, ಬಿಲ್ಲು, ಆಯುಧ ಪುರುಷರಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಮೇಲೇರಿ ಬಂದಿರುವ ತಾವರೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಆತನ ಮೂರು ಮುಖಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವಿದೆ. ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ಮುದ್ರೆಯಿದೆ. ಮೃಗಚರ್ಮವು ಯಜ್ಞೋಪವೀತದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೀಯವಾಗಿದೆ. ಜಿಂಕೆಯ ತಲೆಯು ಭುಜದಿಂದ ತೂಗಿ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಇಂದ್ರ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಶಿವ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿಯರು ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಡತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಶಂಖ ಮತ್ತು ಖಡ್ಗಗಳು, ಆಯುಧ ಪುರುಷ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಖಡ್ಗವು ಮಧು ಮತ್ತು ಕೈಟಭರೊಂದಿಗೆ ಸೆಣಸಾಡಲು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗಿದೆ.[೩೨]

ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲ್ಪ ನರನಾಯಣದು. ನರನಾರಾಯಣರು ಅರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ರೂಪ. ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಬಹು ಕಠೋರವಾಗಿ ತಪಸ್ಸು ಆಚರಿಸಿದರು. ಬದರಿ ವೃಕ್ಷದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಜಟಾಮಕುಟಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾರಾಯಣನು ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಮಾಲೆ ಇದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಹಸ್ತ ಚಿನ್ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಉಪದೇಶವನ್ನು ಅಥವಾ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಳ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವಿದೆ. ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರ ದೇಹಕ್ಕೆ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡಂತಿದೆ. ಬದರಿವೃಕ್ಷದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ದಾನೆ. ಪೀಠದ ಕೆಳಗೆ ಜಿಂಕೆ ಮತ್ತು ಸಿಂಹಗಳು ಆವರಿಸಿರುವುದು ಕಾಡು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ.[೩೩]

ಮೂರನೆಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷದ ಕಥೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಡೆ ಬಹುವಾದ ಚಿತ್ತಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಇಕ್ಕೆಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆ–ಯಮುನೆಯರಿದ್ದಾರೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಜಂತಾದ ಮತ್ತು ಭೂಪಾಲದ ಉದಯಗಿರಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಾರ್ಲೆ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಭೂಪಾಲದ ಬಳಿ ಇರುವ ಉದಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವ ವರಾಹ ಅವತಾರ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನು ಭೂಮಿದೇವಿಯನ್ನು ಸಾಗರದ ತಳದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿದ್ದಾಗ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿಯು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಆಕೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಕೋರೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಸ್ವಾಮಿಯ ಎಡಗಾಲು ನಾಗರಾಜನ ಮೇಲಿದೆ. ವರಾಹಮೂರ್ತಿಯು ವನಮಾಲೆ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿ ಅಜಂತಾ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಲೆಗಳ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯಂತೆ ಇದೆ. ಗುಪ್ತರ ಪತನದ ನಂತರ ಬಂದವರಲ್ಲಿ

ಹರ್ಷವರ್ಧನನು ಬಹುಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದನು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತರ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದನು.[೩೪]

ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬–೮ನೇ ಶತಮಾನ)

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಾಕಾಟಕರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಭಾರತದ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಮಸುಕಾಗಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗಾಗ ಪಲ್ಲವರೊಂದಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಯುದ್ಧಗಳ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಕ್ತಿಯು ಬಹುಪಾಲು ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ಎರಡೂ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಕಲಾ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೊಡು–ಕೊಳ್ಳೆಗಳು ಮೌನವಾಗಿಯೇ ನಡೆದಿರುವ ಒಂದು ವಿಡಂಬನೆ.[೩೫]

ಚಾಲುಕ್ಯರ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಆಲಂಪುರ ಮತ್ತು ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಇಂದಿನ ಕಿರಿಯ ಊರುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಾರಾನಾಥದ ಅಲೌಕಿಕ ಕಲಾಪರಂಪರೆಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಲ್ಲಿಯ ಅವಿತ್ರವ್ಯ, ಕರುಣಾಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದೈವಿಕ ಸೌಂದರ್ಯದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಲಾಪರಂಪರೆಯೊಂದು ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಬಾದಾಮಿಯ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ ಮತ್ತು ೮ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಲಾಪಂಥಗಳ ಸಮಾಗಮ ನಡೆಯಿತು. ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡ ರಚನೆಗಳು, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಎರಡೂ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಹಿನಿಗಳು ಐಹೊಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಮೈಕಟ್ಟು ತೆಳುವಾಗಿ ಇದು ಅಮರಾವತಿಯ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಆಗಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಂತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಂಪುರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಕಲೆಯ ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗಿತ್ತು.[೩೬]

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಪಲ್ಲವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಲೀನ್ಯತೆ ಮೃದುತ್ವ ಮತ್ತು ತೆಳುವಾಗಿದ್ದು ಅಂಗಾಂಗಳ

ಸೌಂದರ್ಯವು ಗುಡ್ಡದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮಿಳಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅನುಭವಕ್ಷೇತ್ರ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಂತೆ ಅವರು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಮೂರ್ತಿಗಳ ಚಲನೆ ಈಗ ಇನ್ನೂ ಲಲಿತವಾಗಿದ್ದು, ನಿಖರವಾಗಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬಿಲ್ಲುಗಳಂತೆ ಆಕರ್ಷಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿವೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ನೆಳಲು ಬೆಳಕುಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ನೋಟಕರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತವೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೭]

ಬಾದಾಮಿಯ ೩ನೇ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ(ಐಹೊಳೆ) ವರಾಹಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ಚಲನೆಯಾಗಲಿ ಶಕ್ತಿಯ ಓಘವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ವರಾಹಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಲೆಂದು ಬಂದಿರುವ ದೇವದೇವಿಯರ ಚಿತ್ರಣದಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಬಹು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಡಗಡೆ ಸೇವಕಿಯರು ಮಧ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಬಲಗಡೆಗೆ ನಾಗರಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಾಮಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಎಡಪಾರ್ಶದ ಕೆಳಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆ ನರಸಿಂಹ ಅವತಾರ, ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅನಂತನ ಮೇಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಅಗಣಿತ ಮಿಥುಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಮಿಥುನಗಳು ಮರಗಳ ಕೆಳಗೆ ತಮ್ಮ ಸಂಗಾತಿಗಳ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಕೈಹಾಕಿ ಒರಗಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ವಿಪುಲವಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮೂರನೆಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಒಂದೇ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಹೆಯ ಸೂರಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಮಾಲಿಕೆ ಇದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಮೃತಮಂಥನ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣನ ಬಾಲಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೮]

ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಕಾಲದ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಲೆಯ ಪ್ರಭಾವವು ಎಲ್ಲಿಯ ತನಕ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವೇ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬುದು ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಈ ದೇವಾಲಯ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಬಹುವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮತ್ತು ಗುಂಡನ್ ಅನಿವಾರಿತಾಚಾರ್ಯನಂತಹ ಸ್ಥಪತೀಶ್ವರ ಮಹತ್ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳೇ ಗುರುತಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದರು. ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು.[೩೯]

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮-೧೦ನೇ ಶತಮಾನ)

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ದಂತಿದುರ್ಗನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುಬೇಗ ರಾಜತ್ವಕ್ಕೇರಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೫೨ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯದ ಸೀಮೆಗಿಂತಲೂ ಬಹುದೂರ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲೋರಾ ಮತ್ತು ಎಲಿಫೆಂಟಾಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಗುಹಾದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತಮ್ಮ ಶೈವ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಒಂದನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಅದ್ಭುತವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾವಣ್ ಕ್ ಖಾಯೀ ದಶಾವತಾರ, ಲಂಕೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಣಿತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.[೪೦]

ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಎಲಿಫೆಂಟಾ ದೇವಾಲಯಗಳೆರೆಡೂ ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅದ್ಭುತ ಸಾಧನೆಯಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ನಿಂತಿವೆ. ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅದ್ಭುತ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಮಿಶ್ರ ಶೈಲಿಯ ಅಪೂರ್ವ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಸ್ಥೂಲಕಾಯವು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಲಾಲಿತ್ಯವನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿ ಕೊಂಡು ಅಂತಃಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತವಾದ ಚಲನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊಮ್ಮಿಸಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರತಿಮಾ ಸಂಯೋಜನೆಯ ಕಥೆಯು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಪರೂಪಕ್ಕೆ ಕಂಡುಬರುವ ಮುಖಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧುರಪ್ರೇಮ ಮತ್ತು ಸಂಹಾರದ ಕೋಪ ಹಾರಿಹೋಗುವ ವೇಗ ಮತ್ತು ನಿಯಂತ್ರಿತ ಹೆಜ್ಜೆಯ ನೃತ್ಯ ಇವು ಇಲ್ಲಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಜನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಂಡಿವೆ.[೪೧]

ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಾಧನೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಬಹುಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ರೂಪಿಸಿರುವುದು ನೆರಳು, ಬೆಳಕು ಸಂಯೋಜನೆಯು ಭಾವನಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಿಣಾಮದ ಪ್ರಖರತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಂತೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಆಳವಾದ ಕೊಪ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯ ಅಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಕೆತ್ತನೆಗಳಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡು ಆ ಕಥಾಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ನಾಟಕೀಯಕಲೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಚಿತ್ರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.[೪೨]

ದಶಾವತಾರ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಾವತಾರದ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಹಲವು ಬಾಹುಗಳಿವೆ. ಹೆದರಿ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಬಹು ಅದ್ಭುತವಾಗಿದೆ. ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಝಳಪಿಸುತ್ತ ರಾಕ್ಷಸನ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎರಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಾಮಿಯ ಎಡಗಾಲು ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಬಲಗಾಲನ್ನು ತಡೆದು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ಅವನನ್ನು ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ಹಿಡಿದಿದೆ. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯ ಮುಂದಿನ ಚಲನೆಯಿಂದ ಸಿಂಹಮುಖದ ಕೇಸರಗಳೆಲ್ಲ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾಮಿಯ ನೋಟವೇ ರಾಕ್ಷಸನಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಭಯವನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕೈಯನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯಿಂದ ದೂರ ಓಡಲು ಬಳಸಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸನು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕಂಭವನ್ನು ತನ್ನ ಪಾದದಿಂದ ಒದ್ದುದ್ದನ್ನು ಶಿಲ್ಪ ಇಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಕಂಬದಿಂದ ಸೀಳಿಕೊಂಡು ನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿಯು ಹೊರಬಂದಿದ್ದಾನೆ.[೪೩]

ಎಲಿಫೆಂಟಾ ದ್ವೀಪವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಿಲ್ಪದ ಇನ್ನೊಂದು ಘಟ್ಟವನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲೋರಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಭಾವನ್ನು ತೋರಿದರೆ ಎಲಿಫೆಂಟಾ ಗುಹೆಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲ್ಪದ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲಿಫೆಂಟಾದ ಮಹೇಶಮೂರ್ತಿ, ಕಲ್ಯಾಣಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿ ಅಂಧಕಾಸುರ ಶಿಲ್ಪ. ಹೀಗೆ ಶಿವನ ಲೀಲೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೪೪]

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮–೧೦ನೇ ಶತಮಾನ)

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಎರಡನೆಯ ಕರ್ಕನನ್ನು ಗೆದ್ದು ಪುನಃ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೯೭೩ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮೊದಲನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಇಬ್ಬರೂ ಬಹುಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯದ ನೆರೆಯ ರಾಜ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ಯುದ್ಧಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.[೪೫]

ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹುಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ೧೧–೧೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಬಹುವಾದ ಅಲಂಕರಣೆಗಳು ಸ್ತಂಭಗಳು ಕೊಷ್ಠಗಳು, ದ್ವಾರಬಂಧಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಜ್ಯಾಮಿತಿ ಆಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೀರಾ ಸಣ್ಣ ವಿವರಗಳನ್ನು ನಜೂಕಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು ನೋಡಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಎರಡನ್ನು ಸಮನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಯೋಜನೆ

ಮಾಡಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಕೋಷ್ಠಗಳೇ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಎತ್ತರದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ. ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿ ಅಡ್ಡಗೆರೆಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದ್ದು, ಅವು ಪಾದಗಳ ತನಕ ಬಂದಿವೆ. ಕಿರೀಟ ಮತ್ತು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ.[೪೬]

ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಾದ ಬಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮಾಗಳದಲ್ಲಿರುವ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಕುರವತ್ತಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಕಟ್ಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇವುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.[೪೭]

ಬಾಗಳಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹವತಾರದ ಮೂರ್ತಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಕರಳುಗಳನ್ನು ಬಗೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದೃಶ್ಯವು ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದು ಇದಕ್ಕೆ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಬಹುವಾದ ಕಲ್ಪನಾ ಶಕ್ತಿ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕು. ಆದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವೇಗ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೪೮]

ಹೊಯ್ಸಳರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧–೧೪ನೇ ಶತಮಾನ)

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರೂ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಬಿಟ್ಟಿಗನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರಾಜ್ಯವೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಈತನನ್ನು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಬದಲಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಬದಲಿಸಿದರು. ಇವರ ರಾಜ್ಯವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು.[೪೯]

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೇಬೀಡು, ಬೇಲೂರು, ಸೋಮನಾಥಪುರಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳೇ ತುಂಬಿವೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಶಿಲೆ ಹೊಸದಾಗಿ ತೆಗೆದಾಗ ಮೆದುವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಾಡಿದಂತೆಲ್ಲಾ ಗಡುಸಾಗುವ ಗುಣವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ, ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಈ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಹುಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಬಹು ನಾಜೂಕಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.[೫೦]

ಈ ಕಾಲದ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಣಿತ ಆಭರಣಗಳೇ ವಸ್ತ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಕಿರೀಟಗಳು ಕಂಠಿಕೆಗಳು, ಹಾರಗಳು ವಲಯಗಳು ಪಾದಸರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳು ದೇಹದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿವೆ.[೫೧]

ಪಲ್ಲವರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬–೧೦ನೇ ಶತಮಾನ)

ಕಾಂಚಿಪುರವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಿಂಹವಿಷ್ಣು ಅವನೀಸಿಂಹನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಇವನ ರಾಜ್ಯವು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ

ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ತೀರದ ತನಕ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ತನಕ ದಕ್ಷಿಣದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲೆಗೆ ಅವರು ಆಶ್ರಯದಾತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ.[೩೧]

ಪಲ್ಲವರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಅಮರಾವತಿಯ ಕಲಾ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಕಲಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಈ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದರೆ ಒಂದನೇ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ ಈತನು ಕಲೆಯನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದನು. ಈತನಿಗಿರುವ ವಿಚಿತ್ರ ಚಿತ್ತ, ಚಿತ್ತಕಾಲಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಾಲ ಪುಲಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು. ಈತನ ಕಲಾಪ್ರಿಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಈತನ ಮಗ ಒಂದನೇಯ ನರಸಿಂಹವರ್ಮ ಮಾಮಲ್ಲ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬೩೦–೬೬೮) ಏಕಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ಹೊಸ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ ಅಥವಾ ಗಂಗಾವತರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಕಿದ ಈ ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ಬುನಾದಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಲ್ಪವು ನಿಂತಿದೆ.[೩೨]

ಪಲ್ಲವರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದುದು ಮಾಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಿರುವ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ ಶಿಲ್ಪ. ಇದನ್ನು ಗಂಗಾವತರಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಂತರ ಮಾಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಾಮಲ್ಲಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಹಿಷಾಸುರ ಮಂಟಪದ ಉತ್ತರ ಗೋಡೆಗೆ ಇರುವ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.[೩೪]

ಮಾಮಲ್ಲಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಐದು ರಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಈ ರಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೊಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ದ್ರೌಪದಿ ರಥವು ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗಾದೇವಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.[೩೩]

ಮಾಮಲ್ಲಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರಾಹ ಗುಹೆಯನ್ನು ಬೆಟ್ಟದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಅದರ ಮುಂದೆ ನೂತನ ನಿರ್ಮಾಣ ತಲೆ ಎತ್ತಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರೆಮಾಡಿದೆ. ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಗೋಡೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಣೆಯನ್ನು ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಯು ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ವಿಷ್ಣು, ಆದಿಶೇಷ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರೊಂದಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ರಾಜ ಮತ್ತು ಗಂಗಾಧರ ಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದರೆ, ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಹರಿಹರ ಸೇವಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.[೩೫]

ಚೋಳರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯–೧೨ನೇ ಶತಮಾನ) ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೦೦–೧೩೫೦)

ಚೋಳರು ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯–೧೨ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಯಿಸಿದರು. ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ನಾಡೆಲ್ಲಾ ವಿಜಯಾಲಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯಲಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಮೊದಲನೆಯ ಆದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ತಂಜಾವೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನೆರೆಹೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಚೋಳರು ಬಹು ತೀವ್ರವಾದ ಶೈವರಾದುದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ್ದಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಒಳಗೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೫೭]

ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪವು ಆ ಮೊದಲಿನ ಪಲ್ಲವ ಮತ್ತು ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಪಾಂಡ್ಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ರೂಪಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವ ವಿವಿಧ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಗಳ ಸಂಗಮವಾಗಿದೆ.[೫೮]

ತಂಜಾವೂರಿನ ಬೃಹದಿಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಚೋಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯ. ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಎರಕದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಕಾಲಾರಿಮೂರ್ತಿ, ಚಂಡೇಶಾನುಗ್ರಹ ಶಿಲ್ಪ.[೫೯] ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

೧೧೦೦–೧೩೫೦ರ ತನಕ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದವರಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯರು ಪ್ರಮುಖರು. ಪಾಂಡ್ಯರ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪಲ್ಲವರ ಗುಹಾಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತಿರುಮಲೈಪುರಂನಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಡೆದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸಾಧಾರಣ ಆಭರಣ ಅಲಂಕರಣ ರೂಪ ಸೌಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ.[೬೦]

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ

ಚೋಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪತನಗೊಳ್ಳುತ್ತಲೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಇದ್ದ ರಾಜಾಶ್ರಯ ತಪ್ಪಿತು. ಆದರೆ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆಯಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಂಗಮವಂಶದ ಹರಿಹರ ಕಂಪ ಮತ್ತು ಬುಕ್ಕರು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿದ್ದರೂ, ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹುವಾಗಿದ್ದರೂ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣೆ ವಿರಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳು, ಕೃಷ್ಣನ ಲೀಲೆಗಳು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ವಿವಿಧ

ದೃಶ್ಯಗಳು ಶಿಲ್ಪವಸ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿಷಯಗಳು ವಿಪುಲವು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವು ಆಗಿವೆ. ಅರಸರು ವೈಷ್ಣವರಾಗಿದ್ದುದೇ ಈ ವೈಷ್ಣವಾಭಿಮಾನ ಮೂಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ.[೬೧]

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ ದೇವಿಯರನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ, ಗೋದಾವರಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಕಾರ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಿಯರು ತಮ್ಮ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಮಂಡಿಸಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಗೋಪುರಗಳ ಕೆಳಗೆ ಚಿತ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಾಹನಗಳ ಬಾಯಿಂದ ಹೊಮ್ಮಿರುವ ದಟ್ಟವಾದ ಎಲೆ, ಬಳಿ, ಹೂಗಳು ಅಲಂಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.[೬೨]

ಈ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತವೆ. ಬೇಟೆಯ ದೃಶ್ಯ, ನೃತ್ಯ, ಕೋಲಾಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನೈಜವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತಗೊಂಡಿವೆ. ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿರುವ ಹೂಗಳು, ಬಳ್ಳಿಗಳು ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣಗಳಾಗಿ ರೂಪಿತಗೊಂಡಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ಕಾಲದ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಆಕರ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯವು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತೀರಾ ಯಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿದ್ದು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೊಡುಗೆ ಎಂದರೆ ಹಂಪಿ. ಈ ನಗರವು ವಿಜಯನಗರದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ಭಗ್ನ ನಗರವಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿಯ ವೈಭವವನ್ನು ಪೋರ್ಚಗೀಸ್ ಯಾತ್ರಿಯಾದ ಪಯಾಸನ ಬರಹಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈತನು ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ರಾಜನಾದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಬಹು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ವಯಂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿದ್ದನು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾದ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ನಡೆಯಿತು ಎಂದು ತನ್ನ ಬರಹದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಉಳಿದಿರುವ ಹಜಾರರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಅರಮನೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಘಲರ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಬಹುದಟ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೬೩]

ಕಾಂಚಿಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸೇರ್ಪಡೆ ಮಾಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯು ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯದ ನೂರು ಕಂಭಗಳ ಮಂಟಪವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವೇಲೂರಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪವು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಕಂಭಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಳಗಳು, ಸವಾರರೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಕುದುರೆಗಳು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ.[೪೪]

೪.೨. ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ

ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನವೆಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲು ಯಾವ ಮಾಧ್ಯಮಗಳ ಮೂಲಕ ರಚನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು ಎಂದರೆ ಶಿಲೆ, ಲೋಹ, ಗಾರೆ, ಕಂಚು ಇವುಗಳ ಬಳಸಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಾಧ್ಯಮವು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲೂ ಯಾವ ರೀತಿಯ ವಿಧಾನವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಏಕ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ಬಡವಿಲಿಂಗ, ಸಾಸಿವೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ. ಆದರೆ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಪಿಡಿಯ ಗೋಡೆಯ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಈ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಲಾಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೪೫]

ಶಿಲೆ

ಶಿಲ್ಪದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯು ಪ್ರಮುಖ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ತೆಗೆದು ನಿರ್ಮಿಸುವ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಶಿಲೆಯಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪವು ದೃಢವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭೂಮಿಯಿಂದ ತೆಗೆದ ಶಿಲೆಯು ಅಷ್ಟೊಂದು ದೃಢವಾಗಿ ರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಶಿಲೆಯ ಬಳಕೆಯು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಬಣ್ಣಗಳಿರುವ ಶಿಲೆಗಳು ನಿಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಬಿಳಿ, ಕೆಂಪು, ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಈ ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಛಾಯೆಯ ವರ್ಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಕರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಳದಿ, ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು.[೪೬]

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠಕರ ವಾದದ್ದು ಎಂದು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಶಿಲೆಯಾದ ಕ್ವಾರ್ಟ್ಜೈಟ್‌ನ್ನು ಬಳಸಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಿಂಬಗಳು ಅಚಲ ಬಿಂಬಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆಡೆ ಸಾಗಿಸಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಹ ಬಲಯುತವಾದ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.[೪೭]

ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧದ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲದಿಂದ ಅಗ್ರದವರೆಗೆ ಒಂದೇ ಆಕಾರ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತೂಕವಾಗಿರುವ ಸುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಬಡಿದರೆ ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವ ಶಿಲೆಯು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುವುದು.[೧೮]

ತುಂಬಾ ದೊಡ್ಡದು ಅಲ್ಲದ ತುಂಬಾ ಚಿಕ್ಕದು ಅಲ್ಲದ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಕೋನಗಳ ತಾಳವಾದ್ಯದಂತಹ ಸುನಾದ ಹೊಮ್ಮಿಸುವ ಮೂಲ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ಅಗ್ರವು ತೆಳುವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಭಾರದ, ಮುಟ್ಟಲು ಬಹು ಶೀತಲವಾಗಿರುವ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೯]

ಚಿಕ್ಕದಾದ ವೃತ್ತಾಕಾರದ, ಬಣ್ಣ ಒರಟಾದ ಹೊರಮೈಯ, ಬಡಿದಾಗ ಗಣಗಣ ಸದ್ದು ಬಂದ, ಮೂಲವು ತೆಳುವಾಗಿ ಅಗ್ರ ಭಾಗವು ದಪ್ಪಗೆ ಇರುವ ತ್ರಿಕೋಣಾಕೃತಿಯ ಅಥವಾ ಒಂದು ಬಾಹು ಎದುರಾಗಿರುವ ಬಾಹುವಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುರುವ ಶಿಲೆಯನ್ನು ನಪುಂಸಕ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಿಲೆಯಿಂದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲು ಶಿಲೆಗಳು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.[೨೦]

ಗಾರೆಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆ

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಅಷ್ಟು ಆಗಾಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಲು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಅದರ ಸರಳ ತಾಂತ್ರಿಕತೆ, ನವೀನ ಯುಗದ ಸಿಮೆಂಟಿನಷ್ಟೇ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಈ ಮಾಧ್ಯಮ ಬಳಸಲು ಸುಲಭವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಿಮೆಂಟ್ ನೀರನೊಂದಿಗೆ ಬೆರತೊಡನೆ ಕೆಲವೇ ಗಂಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಗಾರೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಕೆಲವು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಹಾಗೆ ಇಡಬಹುದು. ಗಾರೆಯ ಈ ಅನುಕೂಲಕರ ಮಿಶ್ರಣ ಅಂದಿನ ವಿಜಯನಗರ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಕಂಡಿರಬೇಕು.[೨೧]

ಗಾರೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸುಣ್ಣ, ಮರಳು, ನೀರು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅಂಟು ದ್ರಾವಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಮತ್ತು ರಚಿಸಬೇಕಾದ ಆಕೃತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆ, ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಗಾರೆಯ ಸರಿಯಾದ ಗುಣಮಟ್ಟದ ತಯಾರಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಕೃತಿಗಳು ಗಾರೆಯ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹಲವಾರು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ರುಜುವಾತುಪಡಿಸಬಹುದು. ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣದ ಗುಟ್ಟಮಟ್ಟ ಅತೀಮುಖ್ಯ. ಸೋಸಿ ತೆಗೆದ ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪಿನ ಸುಣ್ಣ, ಕಲ್ಲು ಸುಣ್ಣ ಅಥವಾ ಸುಣ್ಣಬುರಳಿ ಇವು ಮುಖ್ಯ

ವಸ್ತುಗಳು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮರಳು, ಲೋಳೆರಸ, ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ ಕಾಯಿ, ಬೆಲ್ಲ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ಸಲ ಮೊಟ್ಟೆಯೂ ಕೂಡ ಅಂಟು ದ್ರಾವಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನು ಹದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹಾಕಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ರುಬ್ಬಬೇಕು. ರುಬ್ಬಿದ ನಂತರ ಬೆಣ್ಣೆಯ ಹಾಗೆ ಹದಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಾವುದೇ ಆಕೃತಿಯ ರಚನೆ ಇರಲಿ ಅತ್ಯಂತ ನೈಜವಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಿಧ ವರ್ಗದ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಗಾರೆ ಗ್ರೀಕ್ ಮತ್ತು ಇಟಲಿ ದೇಶಗಳ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗ ವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅತಂಹದೇ ಪ್ರಯತ್ನ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಿವಿಧ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.[೨]

ತರುವಾಯ ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಯಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಒಳಗಿನ ಮೇಣದ ಮೂರ್ತಿ ಅಥವಾ ವಸ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರಗಿ ರಂಧ್ರಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಬರುವುದು ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೇಣವಿದ್ದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶೂನ್ಯ ಸ್ಥಳ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಮಧೂಚ್ಚಿಷ್ಟ ವಿಧಾನವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕರಗಿ ನೀರಾದ ಲೋಹ ಧಾತುವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸುರಿಯಬೇಕು. ಲೋಹ ಧಾತು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಆರಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗುವ ತನಕ ಬಿಟ್ಟು ಅನಂತರ ಮಣ್ಣಿನ ಮಬ್ಬೆಯನ್ನು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಒಡೆದು ಚೂರು ಚುರ ಮಾಡಿದರೆ, ಮೇಣದ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ವಸ್ತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲೇ ಲೋಹದ ವಸ್ತುವೊಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಹ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇಕಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅಲಂಕರಣೆ, ಕೆತ್ತನೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಮಾಡಿ ಒರಟು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಯ ಮಾಡಿ ಬೇಕಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಗಾತ್ರದ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಬಹುದು.[೨೩]

ಗಾರೆಶಿಲ್ಪ (ರಚನಾ ವಿಧಾನ)

ವಿವಿಧ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಾರೆಯಿಂದ ರಚಿಸುವ ಕಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗಾರೆಯನ್ನು ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈಜಿಪ್ತ ಸುಮೇರಿಯಾ ಮತ್ತು ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಕುರುಹುಗಳಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರೀಕ್ ಮತ್ತು ರೋಮಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಯಗಾರೆ ಒಂದು ಕಲಾಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಾರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಬಹುತೇಕ ಬಿಡಿ ಆಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಫಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಾರೆ ಮಾಧ್ಯಮವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ

ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣ ಗಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬನವಾಸಿ, ವಡಗಾಂವ ಮಾಧವಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಾವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ.[೨೪]

ಗಂಗರಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿ ಚಾವಣಿ ಮತ್ತು ಶಿಖರಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಗಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ಭಿತ್ತಿ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಐಹೊಳೆಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗಾರೆ ಲೇಪನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕುರುಹುಗಳು ಶಿಗ್ಗಾವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬನ್ನಿಕೊಪ್ಪದ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಮುಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಂಪಿಯ ಬಹುತೇಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಗಾರೆ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಾರೆಯನ್ನು ಸುಣ್ಣ, ಮರಳು, ನೀರು, ಅಂಟವಾಳಕಾಯಿ ಮತ್ತಿತರ ಅಂಟು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಗಾರೆ ಮಿಶ್ರಣಗಳ ಅಳತೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಕೃತಿಗಳು ವಿವರಿಸಿವೆ. ಕಾಮಿಕಾಗಮ, ಹರಿಭಕ್ತ ವಿಲಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಬಗೆಗಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳುಂಟು.[೨೫]

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಾರೆಯ ಗಜಾಮಟ್ಟ, ಅದನ್ನು ಬಳಸುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ರಚನೆ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಮರಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಗೆ ಸುಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮರಳಿನೊಂದಿಗೆ ಅಂಟವಾಳ ಕಾಯಿ, ಬೆಲ್ಲ, ಮೊಟ್ಟೆ ಲೋಳೆಸರಸ, ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ ಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನುಣ್ಣಗೆ ಅರೆದು ಗಾರೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುವುದು. ಆ ಗಾರೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ ಅನಂತರ ಕೆಲವು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು.[೨೬]

ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಥುರಾದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮರಳಿನೊಂದಿಗೆ ಅಂಟು ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಬಗೆಗೆ ಕಾಶ್ಯಪ್ಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಣ್ಣು ಗಾರೆ, ಕಲ್ಲು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಲೋಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ರೂಪಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿ

ಹೊಂದುವ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಲೇಪಿಸಿ, ಸುಂದರಗೊಳಿಸಬಹುದೆಂದು ಶ್ರೀಕುಮಾರನ ಚಿತ್ರಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಿರುವುದನ್ನು ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲದ ಕಾಂಚಿಪುರಂನ ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ಕಾಲದ ತಾಂಜಾವೂರಿನ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಲವು ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮರ, ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ತೇಳವಾಗಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಲೇಪಿಸಿ ಬಣ್ಣ ಹಚ್ಚಿರುವುದನ್ನು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಚಾರ ಆಗಮದಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪ ಗಾಂಧಾರ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿಂತ ಹಳೆಯದೆಂದೂ ಆಕೃತಿಯ ಬಟ್ಟೆಯ ಮತ್ತು ಅಂಗಾಂಗಳ ಉಬ್ಬು ತಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಮಾತ್ರ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆಂಬುದು ಕೆ.ಎಂ. ವರ್ಮಾ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.[೭೭]

ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲೂಕಿನ ನರಸಮಂಗಲದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦-೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಕೋಲಾರದ ಕೋಲಾರಮ್ಮ, ಅಂಗಡಿ ಗ್ರಾಮದ ವಾಸಂತಿಕಾ, ಕೂಡಲೂರಿನ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯ ಹಾಸನದ ಹಾಸನಾಂಬ, ಕೆಲಸೂರಿನ ಬಸದಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಪೂಜಾ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳು ಗಾರೆಯಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡಿವೆ.[೭೮]

ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವರ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಜೀವರಾಯ (ಆಂಜನೇಯ) ಶಿಲ್ಪ ಗಾರೆಯದು. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯ ನಗ್ನ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ ಹಾಗೂ ಜಗನ್ನಾಥ ವಿಜಯ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೆಪ್ಪರ ಬೊಂಬೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿಗೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಗಾರೆಯಿಂದ ಮಾಡದೆ ಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಒರಟು ರಚನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗಾರೆಯನ್ನು ಲೇಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಚೋಳಪುರಂನಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಈ ಬಗೆಯ ಗೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಂಬಿಗಳಿಂದ ಸ್ಥೂಲ ರಚನೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಗಾರೆ ತುಂಬಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮರದ ಗೂಟ ಹಾಗೂ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ

ಅಭಯ ಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಮರದ ಹಸ್ತಗಳ ರಚನೆಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಹುಶಃ ಇದೇ ವಿಧಾನವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಅನುಸರಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದರು.[೭೯]

ಶಿಲಾ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಮಾನ, ಪ್ರಮಾಣ, ಉನ್ಮಾನ, ಪರಿಮಾಣ, ಉಪಮಾನ, ಲಂಬಮಾನ, ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ರಾವಿಡ ಮಾದರಿಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸ್ವರೂಪವೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಹಂಪೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯ ಹಿಂದಿರುವ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ಅಲಂಕೃತಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳು ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಾಗಿರಲಿ ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಾಸ್ತುಭಾಗದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಖಾಲಿ ಕಾಣುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಲಾಕೃತಿಗಳಿಂದ ತುಂಬುವುದಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ವಾಸ್ತು ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದವು.[೮೦]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಹಂಪಿ ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ, ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯ, ವಿಠ್ಠಲದೇವಾಲಯ, ಅಚ್ಯುತರಾಯ ದೇವಾಲಯ, ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಇನ್ನಿತರ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖರ, ರಾಯಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಉಳಿದಂತೆ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಸದಾ ತೆರೆದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಳೆ, ಗಾಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲುಗಳಿಂದ ಹಾಳಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು. ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ಹಾಳಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ಸುಣ್ಣ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಮರೆಯಾಗಿ ಒರಟು ರಚನೆಗಳಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ.[೮೧]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆಡಗು ಬಿನ್ನಾಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಸುತ್ತದೆ. ಗಾರೆ ಹಸಿ ಹಿಟ್ಟಿನಂತಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಿ ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಮೂಡಿಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ರಚನೆ ಸರಿ ಬರೆದಿದ್ದರೆ, ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ

ಗಾರೆಯನ್ನು ಲೇಪಿಸಿ ಸುಂದರಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿದೊ ತಿಳಿಯದೆಯೋ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಸೃಜನಶೀಲತೆ ಪ್ರವೇಶವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ನವ್ಯ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರಿಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾನಾ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನೀಳ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದು ತೆಳುವಾಗಿ ಬಳಕುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ವಸ್ತ್ರದ ಅಲಂಕಾರವಿದ್ದು, ಕಸೂತಿ, ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮಣಿಗಳ ಹಾರಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಆಭರಣಗಳಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಗೋಡೆಗೆ ಒರಗಿ ನಿಂತ ಬಿಡಿಶಿಲ್ಪಗಳಂತೆ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರತಿಮಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂಗಾಂಗ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡಿವೆ. ನಂತರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅನುಭವದ ಸಾಕಾರ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಹಾಗೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಇತರ ಮಾಧ್ಯಮಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ.[೮೨]

ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಉಬ್ಬು ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು, ಒರಟು ಒರಟಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಯ ಕೆಲವು ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ(ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು) ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೇವಲ ಗೋಡೆಗಂಟಿದ ತೆಳು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಂತಿವೆ. ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳ ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಒರಟು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದ ಗಾರೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣದೊಂದಿಗೆ ರಚನೆಗೊಂಡ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶೈವ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಕಿರಿಯ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರದ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ, ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರದ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾಲು ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ಮಲಪನಗುಡಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಹಾಗೂ ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿಗೆ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಲೇಪಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲದೆ ಲೌಕಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಹ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ.[೮೩]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿಯ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ನಾಟ್ಯಗಣೇಶ, ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿವ ನಂದಿರೂಢ ಶಿವಪಾರ್ವತಿ, ಶೈವಯತಿ, ಗಣಸಮೂಹ, ಚಾತುರಧಾರಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಭಕ್ತಿವೃಂದ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ಕೊರಳಹಾರ ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕಡಗ, ಡಾಬು ಮತ್ತು ಕಿರೀಟಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡ ಈ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಮನಮೋಹಕವಾಗಿವೆ. ಪುರುಷ ದೇವತೆಯನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೈನಿಕ ಸಮೂಹ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಒರಿಸ್ಸಾದ ಮೇಲೆ ಕೈಗೊಂಡ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಯ ಚಿತ್ರಣವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಹುಭಾಗ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.[೮೪]

ಹಂಪೆಯ ಗಾರೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೈಮಾಟ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ವಿಠಲದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿ (ಪೂರ್ವ) ನಗ್ನ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪವೊಂದು ಲಜ್ಜಾಗೌರಿ ಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ದೊಡ್ಡ ಗೋಪುರದ ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಜೀವಂತಿಕೆಯಿಂದ ರೂಪಿವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ತುಂಬು ಯೌವನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಸುಂದರ ಕೇಶಾಲಂಕರ, ಲೇಪಾಕ್ಷಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಕೇಶಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಪಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸದಭಿರುಚಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.[೮೫]

ಹೀಗೆ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಗಳ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ವಿವಿಧ ಪಂಥದ ದೇವತೆಗಳು, ಪೌರಾಣಿಕ ಘಟನಾವಳಿಗಳು, ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು, ರಾಜ, ರಾಣಿ, ಯತಿ, ಶಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಮೂಹ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ರಾಯಗೋಪುರ(ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರ) ಹಾಗೂ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಉದಾ: ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಕನಕಗಿರಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಮರ, ಶಿಲೆ, ಲೋಹ ಮತ್ತು ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಕುಶಲಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನುರಿತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಒಂದು ವರ್ಗವೇ ಇತ್ತೆಂಬುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ.

ಆದರೆ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಈವರೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಮೂಲದ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಗಾರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪದ್ಧತಿ ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ಸಿಮೆಂಟ ಮತ್ತಿತರ ಆಧುನಿಕ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಾಗಿ ಗಾರೆ ಬಳಕೆ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಗಾರೆ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.[೮೬]

ಮಧೂಚ್ಛಿಷ್ಠ ವಿಧಾನ

ಭಾರತೀಯ ಕಲಾಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಹ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಅದರಲ್ಲೂ ಪಂಚಲೋಹ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟ ದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಅವರ ಇಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಹ ಮೂರ್ತಿ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ತಾಮ್ರ ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಬಹಳ ದುಬಾರಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ತಾಮ್ರದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಂತು. ತಾಮ್ರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಡುಸುತನ ನೀಡಲು ಅದಕ್ಕೆ ತವರವನ್ನು ೮:೧ ಅಂಶವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಂಚಲೋಹದ ಒಂದು ಧಾತುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರಗಿಸಿದ ಈ ಲೋಹವನ್ನು ಎರಕದ ಮೂಲಕ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪೂಜಾ ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ಈ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳೇ ಪಂಚಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ವಿಗ್ರಹಗಳು.[೮೭]

ಎರಕದ ಮೂಲಕ ಲೋಹವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ವಿಧಾನ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಿಗೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ವಿಧಾನದ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ನಿರೂಪಣೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ರಚಿಸಿದ ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಅಥವಾ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಮಧೂಚ್ಛಿಷ್ಠ ವಿಧಾನ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಮಧು ಎಂದರೆ ತಯಾರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಪೂಜಾಮೂರ್ತಿ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವಿನ ತದ್ರೂಪವನ್ನು ಜೇನು ಮೇಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಮೇಣದ ವಸ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಶುದ್ಧ ಮಣ್ಣನ್ನು ದಪ್ಪವಾಗಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಮೆತ್ತಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಗೆ ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮೇಣದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯ ಹೊರ ಅಂಚಿನವರೆಗೆ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯನ್ನು ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಲು ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಬಿಡಬೇಕು.[೮೮]

ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪ

ಶಾತವಾಹನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಿಂದ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕಂಚಿನ ಶಾಲಭಂಜಿಕೆಯರ ಮತ್ತು ಹಸುಕರುಗಳ ಸಣ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ತಲಕಾಡಿನ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಲೋಹ ಶಿಲ್ಪದ ತಯಾರಿಕೆಯ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ ಕುಲುಮೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಮೂಸೆಗಳು ಚಿಕ್ಕ ತಾಮ್ರದ ಕೊಳವೆ ಮತ್ತು ರೊಮನ್ ನಾಣ್ಯವೊಂದರ ಸುಟ್ಟಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ರೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಮುಂತಾದವು ಲೋಹಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ವಿಧಾನವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮನವರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಹಿಂದೂ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮೀಯರು ಪೂಜಾ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೋಗೇಶ್ವರ ಗುಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಪಳಿಯು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದು, ಈಗ ಇದು ಮುಂಬಯಿಯ ಪ್ರಿನ್ಸ್ ಆಫ್ ವೇಲ್ಸ್ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಹುಬಲಿಯ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರದ್ದು ಎಂದು ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಭಕ್ತಿಪಂಥದ ಪ್ರಭಾವ ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಈ ಪಂಥ ಪೂಜಾವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ತಂದಿತು.[೮೯]

ದೇವರನ್ನು ಭಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಕಲ ಐಹಿಕ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ದೇವರಿಗೂ ನಿವೇದಿಸುವ ಪರಿಪಾಠ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ರಥೋತ್ಸವ ವಾಹನ ಪ್ರಯಾಣ ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ, ಉಯ್ಯಾಲೆಯಾಡಿಸುವುದು, ಪುರ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಿಸುವುದು, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಅಭ್ಯಂಜನ, ಅಲಂಕರಣ ಮಾಡುವುದು. ಶೃಂಗಾರ, ವಾದ್ಯವಾದನ, ನಾಟಕ, ಪುರಾಣ, ಪ್ರವಚನ ಮುಂತಾದವುಗಳೆಲ್ಲವು ದೇವರ ಸೇವೆಯ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳಾದವು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಜದ ಸಕಲವರ್ಗದವರೂ ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ವೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಚಲವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದ(ಧ್ರುವಬೇರು) ದೇವರನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಅದನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಯುಕ್ತ ಸ್ಥಳವೊಂದರಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪರಿಪಾಠ ಮೊದಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾದವು.(ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ವಿಧಾನವನ್ನು ಮಧೂಚ್ಛಿಷ್ಟ ವಿಧಾನವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.[೯೦]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿ ಪೂಜಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂದಗತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದ ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಪ್ರಬಲ ರಾಜವಂಶಗಳೆಂದರೆ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿಯ ನೊಳಂಬರು ೯-೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಸೋಮಸ್ಕಂದ(ಸ್ಕಂದ ಕಳೆದು ಹೋಗಿದೆ) ಮೂರ್ತಿಯೊಂದು ನಂದಿಯ ಭೋಗನಂದಿಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯರ ಭಾವ-ಭಂಗಿಗಳು, ಮುಖಚರ್ಯೆ, ಅಂಗಸೌಷ್ಠವ ಅಲಂಕರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಪಲ್ಲವ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಸುತ್ತವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನೆಗೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಿಂಹಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪಲ್ಲವ ಮತ್ತು ನೊಳಂಬ ಇವೆರಡೂ ಕಲಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.[೧]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಬೆಳೆದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಬಲ ಧರ್ಮವೆಂದರೆ ಜೈನಧರ್ಮ, ಜೈನರು ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಕಂಚಿನ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸರಳ ನೈಜ, ಮುಗ್ಧ ಹಾಗೂ ಶಾಂತಿ ಮುಖಭಾವ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಜೈನ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಕ ಜಿನಮೂರ್ತಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಒಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಗಂಗಮಾರಸಿಂಹನ ಅಕ್ಕ ಕುಂದಣ ಸೋಮಿದೇವಿ ಮಾಡಿಸದಳೆಂದು ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.[೨]

ಇದೇ ಕಾಲದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪ ಪಂಪನ ತಮ್ಮನಾದ ಜಿನವಲ್ಲಭನ ಸಜ್ಜನೆ ಭಾಗಿಯಬ್ಬೆ ಮಾಡಿಸಿದ್ದು, ಈಗ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಕಲ್ಕತ್ತಾ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅರ್ಧ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಜಿನನಿಗೆ ಹಿಂಬಂದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಶಾಸನವಿದೆ. ಭಾಗಿಯಬ್ಬೆ ಮಾಡಿಸಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಜಿನಬಿಂಬ ಈಗ ಚೆನ್ನೈನ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಜಿನಬಿಂಬ ಗಂಗರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಕೊಳ್ಳೆಗಾಲ ಪ್ರದೇಶದ್ದು. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗುಂಡ್ಲಪೇಟೆ ಬಳಿಯ ಹಂಗಳದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಇರುವ ಮೂರು ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ದೀಪದ ಕಂಬಗಳು, ಕಲಶಗಳು, ಕಲಶ ಪೀಠಗಳು, ಗಂಟೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವು ಒಂದೆಡೆ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವು ಕೇವಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಪೂಜಾವಸ್ತು ಗಳಾಗಿದ್ದು, ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಚೌವೀಸ್ ವಿಗ್ರಹಗದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಲಿಪಿ, ಚಿಕ್ಕ ಜೋಗಬ್ಬೆ ಆಕೆಯ ಪತಿ ಸರ್ವಲೋಕಾಶ್ರಯ

ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ತಾಯಿ ಮಂಕಬ್ಬೆಯವರು ಜಿನಮುನಿ ರಾಮನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ಶಿಷ್ಯರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕಂಚಿನ ಜಿನಬಿಂಬಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ನಡೆದಿದೆ. ಕರಾವಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಜೈನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಮೂಡಬಿದ್ರೆ ಸಾವಿರ ಕಂಬದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿಯ ಸಂಗ್ರಹಗಳು.[೯೩]

ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಜೈನಧರ್ಮದಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ಬೌದ್ಧ ಪಂಥ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಅವನತಿಯತ್ತ ಸಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಅಪರೂಪವೆನಿಸಿವೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಬಳಿಯಿರುವ ರಾಜಘಟ್ಟದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಚೈತ್ಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಬುದ್ಧನ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಯ ೬-೭ನೆಯ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಅನೇಕ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮಂಗಳೂರಿನ ಕದ್ರಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಭಾರತೀಯ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಅಮೋಘವೆನಿಸಿರುವ ಇಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕೇಶ್ವರನ ಪ್ರತಿಮೆ ೯೬೮ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದದ್ದು, ಅಳೂಪದೊರೆ ಕಂದವರ್ಮ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ಕದರಿಕಾ(ಕದ್ರಿ)ಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದೆ.[೯೪] ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ೧.೨೦ ಮೀ. ಮೀರಿದ ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಈ ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪ ಮೂರು ಮುಖಗಳನ್ನು ಆರು ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಜಾಟಮುಕುಟದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಾಸನದ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಬುದ್ಧನ (?) ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಜೊತೆಗೆ ಅದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಬುದ್ಧ, ಮಂಜುಶ್ರೀ, ಮಂಜುಘೋಷರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಬೌದ್ಧ ಪಂಥದೆಂದೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ನಾಥಪಂಥದ್ದೆಂದೂ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೯೫]

ಆಗ್ನೇಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯ ತಯಾರಿಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೇವಾಲಯದ ನಿತ್ಯಪೂಜೆಯ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾದವು. ಶಿವ ದೇವಾಲಯವಾದರೆ ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯರು ನಟರಾಜ, ಭೈರವ, ಗಣೇಶ, ಸೋಮಸ್ಕಂದ, ಷಣ್ಮುಖ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯವಾದರೆ ವರದರಾಜ, ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತೆ,

ಆಂಜನೇಯ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಬೆಣ್ಣೆಕೃಷ್ಣ, ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಾವುದೇ ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಶಾಸನಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಅವುಗಳು ಆಕಾರ ಗಾತ್ರ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಮುಖಮುದ್ರೆ ಲಕ್ಷಣ ಅಂಗಸೌಷ್ಠವ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣವೆಂದು ಅನುಭವೀ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದೇ ಹೊರತು, ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ, ಪದಗಳಲ್ಲಿ, ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸ ಸರಿ. ಹೀಗಾಗಿ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಗೂ ಇತರೆ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ಅಂದಾಜು ಕಾಲವನ್ನು ಶತಮಾನದ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ.[೯೧]

ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ದೊರೆತಿವೆ. ಕೋಲಾರದ ಬಳಿ ನರಸಾಪುರದ ನಟರಾಜ (೧೩೩ ಸೆಂ.ಮೀ. ಎತ್ತರ) ಮತ್ತು ಶಿವರಾಮ ಸುಂದರಿ (೮೫ ಸೆಂ.ಮೀ.) ಈ ಶಿಲ್ಪ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವು ನಟರಾಜ ಶಿಲ್ಪ.

ರಾಜರಾಜ ಚೋಳ ತಂಜಾವೂರಿನ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಇದೇ ರೀತಿಯ ನಟರಾಜ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಭವ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ನರಸಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪವು ರಾಜರಾಜ ಚೋಳನ ಕಾಲದ್ದೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಚೋಳರ ಕಾಲದ ನಟರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಶಿವಗಂಗೆ, ಕೂಡಲೂರು ಮತ್ತು ನಂಜನಗೂಡು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಸೀತೆಬೆಟ್ಟ ಅಗರ ಮುಂತಾದೆಡೆ ಸೊಗಸಾದ ಭೈರವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಂಜನಗೂಡು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ, ತೆಂಕಣಾಂಬಿ ಮುಂತಾದೆಡೆ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ತೆಂಕಣಾಂಬಿಯ ರಾಮ, ಸೀತೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಶಿವ, ಗಂಗೆ, ಗೌರಿ ತಲಕಾಡು ಮಾಲಂಗಿಯ ಕಾಳಿ ಬೆಳ್ಳೂರಿನ ಸೋಮಸ್ಕಂದ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಚೋಳಕಾಲದ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.[೯೨]

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲ ಶಿಲಾವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಾಪನ್ನೇನೂ ಮೂಡಿಸಿಲ್ಲ. ಚೋಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಷ್ಟೇ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಹಜ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಲಂಕರಣದ ವೈಭವ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಕಂಚಿನಮೂರ್ತಿ ಈ ಪರಂಪರೆಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಶಿಲ್ಪ.

ಶಿವಗಂಗೆಯ ದಶಭುಜ ನಟರಾಜ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಅಲಂಕರಣೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಭವ್ಯ ನಿಲುವು. ಸಮತೋಲನ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪದ ಆಭರಣಗಳಿಗೆ ಸೂತ್ರವಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲನ್ನು ಅಂಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಂಚುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅದ್ವೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಕಂಚು ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಕಾಶ್ಮೀರಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದದಕ್ಕೆ ಕಾಶ್ಮೀರದಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಿಲ್ಹಣನೇ ಸಾಕ್ಷಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಿಕ್ಕೇರಿ, ನಾಗಮಂಗಲ, ತೆರಕಣಾಂಬಿ ಮತ್ತು ಶಿವಗಂಗೆ ಮುಂತಾಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ.[೯೮]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪರ್ವಕಾಲ. ವಿಜಯನಗರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಏಕಛತ್ರಛಾಯೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಹಿಂದೆಂದೂ ಕಾಣದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮಿಳಿತಗೊಂಡವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ ಪೂಜಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವರ್ಧಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವು ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಶಿವ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿ, ಅವತಾರಗಳು, ಪರಿವಾರ ದೇವತೆ, ಆಯುಧ ಪುರುಷರು, ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿ, ಆಳ್ವಾರರು ನಾಯನ್ಮಾರರು ಪರಿವಾರ ದೇವತೆ, ಭಕ್ತ ವಿಗ್ರಹ, ವ್ಯಕ್ತಿಮೂರ್ತಿ, ಗಂಟೆ ದೀಪಾರತಿ ಕಂಬ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದವು.[೯೯]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಮುಖಚರ್ಯೆ, ಆಭರಣ, ಅಲಂಕರಣೆ, ಅರಳಿದ ದುಂಡಾದ ಕಣ್ಣುಗಳು ಬಿಲ್ಲಿನಾಕಾರದ ಎತ್ತರಿಸಿದ ಹುಬ್ಬುಗಳು ಚೂಪಾದ ಮೂಗಿನ ಏಣು ಮತ್ತು ಮೂಗು ಮೇಲೆತ್ತಿದ ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆಗಳು ಉಬ್ಬಿದ ಕೆನ್ನೆ ಮತ್ತು ಗಲ್ಲ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೆಸಾಮಾನ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಬ್ಬು ಹೊಟ್ಟೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳಾದರೆ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ದುಂಡಾದ ಸ್ತನಗಳು. ವಿಶಾಲ ಭಗ ಪ್ರಧಾನವಾದ ನಿತಂಬಗಳು, ಕೇಶಗಂಟು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ವಸ್ತ್ರಗಳು, ಕುಚಬಂಧವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲು ಇಳಿಬಿದ್ದ ಸೀರೆಯ ನೆರಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ನೈಜತೆ, ಲಾಲಿತ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಕೊರತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿತ್ತು ತಿರುಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಆತನ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕಂಚಿ ವ್ಯಕ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿವೆ.[೧೦೦]

ವಿಜಯನಗರದ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ನಾಯಕರು, ಪಾಳೆಗಾರರು, ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಭಾವನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೋಲುವುದಾದರೂ ಒಟ್ಟು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅವನತಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ನಂಜನಗೂಡು, ತೆರಕಣಾಂಬಿ ಗುಂಡ್ಲಪೇಟೆ, ಮೈಸೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆ ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೆಲವು ಸಹಚರರನ್ನು ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ ತಯಾರಿಸಿದ್ದು, ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸಿದೆ.[೧೦೧]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಚು ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಬಳಕೆ ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳು ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿದ್ದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತಮಿಳು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ ತಯಾರಿಕೆ ಬಳಕೆ, ಪೂಜಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಬಳಕೆ ಕಡಿಮೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಈ ಭಾಗ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ, ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವದ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೊಗಿತ್ತು.[೧೦೨]

ಮಣ್ಣು:

ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕಾದರೆ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬೆರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಕ್ಕಿ, ಗೋಧಿ ಮತ್ತು ಜವೆ ಇವುಗಳ ಹಿಟ್ಟು ಸಮಪಾಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಒಟ್ಟು ಭಾಗದ ಎಂಟರಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ನೀರು ಉಳಿಯುವತನಕ ಕಾಯಿಸಬೇಕು. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಮರಳು ಸುಣ್ಣ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಸಮಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮರದ ಪುಡಿ ಮತ್ತು ಈ ಕಲ್ಕವನ್ನು ಬೆರೆಸಬೇಕು. ಈ ಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ನುಣುಪಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಗಟ್ಟಿಯಾಗುವ ತನಕ ಬೆರೆಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ನಂತರ ಇದನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಲೇಪಿಸಬೇಕು. ಮಣ್ಣಿನ ಬಲಸಂವರ್ಧನೆಗಾಗಿ ಕಷಾಯವನ್ನು ಬೆರೆಯಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಈ ಮೊದಲೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೆರೆಯಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೧೦೩]

ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನ ಜಲಸಂವರ್ಧನೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಮತ್ತು ಆಗಮಿಕರ ಭಾವ. ಅವರು ಇಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಅಷ್ಟ

ಬಂಧವನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸದೇ ತಯಾರಿಸಿ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪೀಠವು ದೇವಿಯ ಅಂಗದ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವ ಅಷ್ಟಬಂಧನ ಸುರಿಯಬಾರದೆಂಬುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ನೀರಿನಿಂದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವು ಅಭಿಷೇಕವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರಬೇಕು. ಆ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬಿಳಿಯ ಮಣ್ಣು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು, ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣು ಉತ್ತಮವೆಂದು, ಹಳದಿ ಮಣ್ಣು ಅಧಮವೆಂದು, ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣು ತ್ಯಾಜ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹಸುವಿನ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ, ನಾರಗಸೆಯ ಬೀಜದ ಎಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಕಲಿಸಿದ ನಂತರ ನೊರಜುಗಲ್ಲು, ಕಲ್ಲು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಪುಡಿ ಇವನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಕಾಲುಭಾಗದಷ್ಟು ಬೆರೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಖದಿರ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನ ಮಂಗಳ ತೊಗಟೆಯನ್ನು ಕಷಾಯವನ್ನು ಮಣ್ಣಿಗೆ ಬೆರೆಸಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ನಾದಿ ನಾದಿ ಮೆದುಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಂತರ ಶ್ರೀವೇಷ್ಟಕ (ನೀಲಗಿರಿ ತೈಲ) ಸರ್ಜರಸ, ಕುಂಕುಮ, ಕೇಸರಿ, ಪುಷ್ಪ (ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷ). ಕಂದರು (ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು) ಬೆರೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ನದಿ ಸಂಗಮದ ನುಣುಪಾದ ಮೆದು ಮಣ್ಣನ್ನು ಬೆರೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಡಿದು ನಾದಿ ಮೆದುಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಿಶ್ರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳ ಕಾಲ ಒಣಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಕಲ್ಲಿನಂತ ಅಥವಾ ಲೋಹದ ಮೂರ್ತಿಯಂತೆ ಗಡುಸಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಣ್ಣನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಾರದ ಪದ್ಧತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.[೧೦೪]

ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೂರ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಲೇಪವನವನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಮೆಣಸು, ಪಿಪ್ಪಲಿಯ ಚೂರ್ಣಗಳು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರಮಾಣದ ೧/೨೦ ಪಾಲು, ಅದರೊಂದಿಗೆ ತೆಂಗಿನ ನಾರನ್ನು ಅರೆದು ಲೇಪನವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತೆಂಗಿನ ನೀರು ತ್ರಿಫಲ ಕಷಾಯಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಲೇಪನವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆರಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೇಪನವನ್ನು ಮೂರ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಒಮ್ಮೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲೇಪಿಸಿದ ನಂತರ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಲೇಪಿಸುತ್ತಾ ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ಲೇಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಬಾರಿ ಲೇಪನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಜ್ಜಿ ನಂತರ ಲೇಪನಕ್ಕೆ ಅಣಿಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲೇಪನದ ವೇಳೆಗೆ ಛಿದ್ರಗಳಾಗಲಿ, ಸೀಳುಗಳಾಗಲಿ, ಹಳ್ಳಗಳ್ಳಾಗಲಿ ಇರಬಾರದು. ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ಲೇಪನದ ನಂತರ ಐದನೆಯ ಲೇಪನವನ್ನು ಹಾಕುವುದುಂಟು. ನಂತರವೇ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಿ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುವುದು.[೧೦೫]

ಐದನೆಯ ಲೇಪನವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕ್ರಮ ಇದು. ಒಂದು ಹಿಡಿ ಮಣ್ಣಿಗೆ ಒಂದು ಚಿಟಿಕೆ ಕಲ್ಲಿನ ಪುಡಿ ಸೇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಫಲ ಕಷಾಯವನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಅರೆದು ನುಣ್ಣನೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿರುವ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಲೇಪನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒಣಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೧೦೬]

ಮರ (ಕಾಷ್ಠ):

ಮರವು ಸೌದೆ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ವೃಕ್ಷಗಳು ಅನೇಕ ಬಗೆಯಾಗಿವೆ. ಮರದ ಗುಣ, ಲಕ್ಷಣಗಳು, ವೃಕ್ಷದ ಬಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೃಕ್ಷಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹುವಾದ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ದೃಢವಾದ ಮತ್ತು ಬಲವಾದ ಮರದಿಂದ ರಥವನ್ನು ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಮರದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಶಾಲ್ಮಲಿ ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಕನಿಷ್ಟ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೪೦೦ರಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಗಂಧಾ, ಅಧ್ಯಂಡಾ, ಪೃಶ್ನಿಪರ್ಣಿ, ಅಶ್ವತ್ಥ, ವಿಭಿತರ, ಬಿಲ್ವಕ, ಸ್ಪೂರ್ಜಕ, ಹರಿದ್ರ, ಆಲದ ಮರ.[೧೦೭]

ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪವು ಬಹುವಾದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತ್ತು. ಮರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಯಜುರ್ವೇದದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ರಥಕಾರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತಕ್ಷಕ ಬಹು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕಾಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿದ್ದ, ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮರದ ಬಳಕೆ ಬಹು ವಾಗಿದ್ದಿತು.[೧೦೮]

೪.೩. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳು

ದುಂಡುಶಿಲ್ಪ : (ಚಿತ್ರ)

ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮತ್ತೆ ಆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ತೆಗೆಯಲಾರದು ಇದನ್ನು ಅಚಲ ಬಿಂಬ, ಧ್ರುವ ಬೇರು, ಮೂಲಭೇದ, ಮೂಲವರ, ಮೂಲಬೇರು ಎನ್ನುವರು ಬಿಂಬಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಬಿಂಬದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಚಿತ್ರ ಅಥವಾ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.[೧೦೯]

ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ: (ಚಿತ್ರಾರ್ಧ)

ಶಿಲ್ಪದ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಚಿತ್ರಾರ್ಧ ಅಥವಾ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.

(ಚಿತ್ರಭಾಸ)

ಬಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಗೋಡೆಯ ಮರದ ಫಲಕಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿಡಿಸಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪ ಚಿತ್ರವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಚಿತ್ರಭಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.

ಶಿಲ್ಪದ ಆಕಾರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಅಡಿಯಿಂದ ಮುಡಿಯವರೆಗೆ ಕೆತ್ತಿರುವ ಬಿಂಬವು ವ್ಯಕ್ತಬಿಂಬ. ಎದೆಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವ ಬಿಂಬವು ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತ ಬಿಂಬ ಆಕಾರ ರಹಿತವಾದ ಪೂಜಾರ್ಹ ವಸ್ತುವು ಅವ್ಯಕ್ತ ಬಿಂಬವೆನಿಸಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಂಬಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತರೂಪ ಮತ್ತು ಭಾವಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸೌಮ್ಯ, ಶಾಂತ ಬಿಂಬ ಅಥವಾ ಪ್ರಸನ್ನ, ಉಗ್ರ/ರೌದ್ರ ಮೂರ್ತಿಗಳೆನ್ನುತ್ತವೆ.

ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಶಿಲ್ಪದ ಪೂರ್ಣ ಭಾಗವು ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.

ಸಿಂಧೂ ಬಯಲಿನ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಉತ್ಖನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸುಡಾವೆ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತೃದೇವತೆ, ಗಡ್ಡಧಾರಿ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಕಂಚಿನ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ. ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವುಗಳು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ.[೧೧೦]

ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಕೆತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬಿಡಿಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.[೧೧೧]

ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಈ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯು ಶಿಲ್ಪದ ಮುಂಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಚಿತ್ರಾರ್ಧ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಎರಡು ವಿಧ. High Reliefs ಮತ್ತು Low Reliefs ಎಂದು, ಉದಾ: ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನಟರಾಜ, ವಿಷ್ಣು. ಇಂಥ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು High reliefs ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. Low Reliefsಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ತಗ್ಗಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪವಿರುತ್ತದೆ.

ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೧೧೨]

ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಲೆ

ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಗಳ ಸಂಯೋಜನೆ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.[೧೧೩]

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ತಯಾರಿಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ತಾಂತ್ರಿಕ ಜ್ಞಾನ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಶಿಲ್ಪದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಗುಣಲಕ್ಷಣದ ಒಂದು ಕಲ್ಪನೆ ಶಿಲ್ಪಿಗಿರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದ ಹಂತದಿಂದಲೂ ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು. ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಯ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ, ಪೂರ್ಣ ಶಿಲ್ಪ ವಿಧಾನಗಳು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪದ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಡಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಆಯಾಮವಾದ ಆಳ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮುಂದೆ ಎದುರಾಗುವ ಎಡರು ತೊಡರು ಅಲ್ಪ. ಮೂರು ಆಯಾಮದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಕೆತ್ತಬಹುದಾಗಿದೆ.[೧೧೪]

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯಾಸಕರ ಶಿಲ್ಪದ ಎತ್ತರ ಅಗಲಕ್ಕನು ಗುಣವಾಗಿ ಭಾವಭಂಗಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅದರ ಆಳವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಇದೆಲ್ಲದರ ಒಂದು ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಆತ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಾಯಕ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಲೋಹದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಠಿಣವಾದ ಬೆಣಚು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಏಕ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಇಂಥ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪೂರ್ಣಭಾಗವು ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಂಬ, ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳು ಅರ್ಧಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಿಸುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲು ಎರಕದ ಮೂಲಕ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅರಿತಿದ್ದರು.[೧೧೫]

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ಎಸ್.ಆರ್. ರಾವ್., ಲೋಥಲ್ ಮತ್ತು ಸಿಂಧೂ ಬಯಲಿನ ನಾಗರೀಕತೆ, ಪು.೧೦-೧೨

೨. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ, ಸಂ.೧, ಪು. ೧-೫

೩. ಅದೇ ಪು. ೧೩-೧೫

೪. ಅದೇ ಪು. ೧೭-೧೯

೫. ಅದೇ ಪು. ೨೧-೨೨

೬. ಅದೇ ಪು. ೨೫-೨೭

೭. ಅದೇ ಪು. ೨೯-೩೧

೮. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ-ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು. ೧೫-೧೮

೯. ಅದೇ ಪು. ೨೦-೨೧

೧೦. ಅದೇ ಪು. ೨೨-೨೪

೧೧. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾತವಾಹನ, ಪು. ೨೦-೨೨

೧೨. ಅದೇ ಪು. ೨೪

೧೩. ಅದೇ ಪು. ೨೫

೧೪. ಅದೇ ಪು. ೨೫-೨೭

೧೫. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ, ಸಂ.೧, ಪು. ೩೨-೩೫

೧೬. ಅದೇ ಪು. ೩೭-೩೯

೧೭. ಅದೇ ಪು. ೪೦-೪೨

೧೮. ಅದೇ ಪು. ೪೫-೪೭

೧೯. ಅದೇ ಪು. ೪೯-೫೦

೨೦. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೫-೨೭

೨೧. ಅದೇ ಪು. ೨೮-೨೯

೨೨. ಅದೇ ಪು. ೩೦-೩೧

೨೩. ಅದೇ ಪು. ೩೧–೩೩

೨೪. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ, ಸಂ.೧, ಪು. ೧೬–೧೮

೨೫. ಅದೇ ಪು. ೧೯–೨೦

೨೬. ಅದೇ ಪು. ೨೩–೨೫

೨೭. ಅದೇ ಪು. ೨೭–೩೦

೨೮. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೦–೩೧

೨೯. ಅದೇ ಪು. ೩೨–೩೩

೩೦. ಅದೇ ಪು. ೩೫–೩೭

೩೧. ಅದೇ ಪು. ೩೯–೪೦

೩೨. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ, ಸಂ.೨, ಪು. ೩೦–೩೨

೩೩. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೫–೩೬

೩೪. ಅದೇ ಪು. ೩೮–೩೯

೩೫. ಅದೇ ಪು. ೪೦–೪೨

೩೬. ಅದೇ ಪು. ೪೭–೪೯

೩೭. ಗೆರಾಲ್ಡ್ ಪೋಕೆಮಾ, ಚಾಳುಕ್ಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್, ಸಂ.೨, ಪು. ೧೦೨–೧೦೫

೩೮. ಅದೇ ಪು. ೧೦೬–೧೦೮

೩೯. ಅದೇ ಪು. ೧೦೯–೧೧೦

೪೦. ಅದೇ ಪು. ೧೧೧–೧೧೨

೪೧. ಅದೇ ಪು. ೧೧೩–೧೧೫

೪೨. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೧–೫೨

೪೩. ಅದೇ ಪು. ೫೩–೫೫

೪೪. ಅದೇ ಪು. ೫೬–೫೭

೪೫. ಅದೇ ಪು. ೫೯–೬೦

೪೬. ಅದೇ ಪು. ೬೦–೬೧

೪೭. ಅದೇ ಪು. ೧೨೭

೪೮. ಅದೇ ಪು. ೧೨೮

೪೯. ಅದೇ ಪು. ೧೨೯

೫೦. ಅದೇ ಪು. ೧೩೦

೫೧. ಅದೇ ಪು. ೧೩೧

೫೨. ಅದೇ ಪು. ೧೩೩

೫೩. ಅದೇ ಪು. ೧೩೪

೫೪. ಅದೇ ಪು. ೧೩೫

೫೫. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೨–೩೫

೫೬. ಅದೇ ಪು. ೩೭–೩೮

೫೭. ಅದೇ ಪು. ೩೯–೪೦

೫೮. ಅದೇ ಪು. ೪೨–೪೩

೫೯. ಅದೇ ಪು. ೪೪–೪೫

೬೦. ಅದೇ ಪು. ೪೬–೪೮

೬೧. ಅದೇ ಪು. ೪೯–೫೦

೬೨. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೨–೫೫

೬೩. ಅದೇ ಪು. ೧೪೨

೬೪. ಅದೇ ಪು. ೧೪೩

೬೫. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ ಸಂ-೨, ಪು. ೨೮೭–೨೯

೬೬. ಅದೇ ಪು. ೩೧೯

೬೭. ಅದೇ ಪು. ೩೨೦

೬೮. ಅದೇ ಪು. ೩೨೧

೬೯. ಅದೇ ಪು. ೩೨೨

೭೦. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ-ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು. ೧೫-೧೮

೭೧. ಮಹದೇವ ಸಿ., 'ವಿಜಯನಗರ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪ' ಪು. ೨೦-೨೨

೭೨. ಅದೇ ಪು. ೨೪-೨೬

೭೩. ಅದೇ ಪು. ೨೭-೩೦

೭೪. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಕಲೆ ಒಂದು ಅವಲೋಕನ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೫, ಪು. ೧-೪

೭೫. ಅದೇ ಪು. ೬-೮

೭೬. ಅದೇ ಪು. ೧೦-೧೫

೭೭. ಅದೇ ಪು. ೧೬-೧೭

೭೮. ಮಹದೇವ ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪು. ೩೧-೩೨

೭೯. ಅದೇ ಪು. ೩೫-೩೮

೮೦. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೮೦೪-೮೦೫

೮೧. ಅದೇ ಪು. ೮೦೭

೮೨. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೮

೮೩. ಮಹದೇವ ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೫-೩೭

೮೪. ಅದೇ ಪು. ೩೯-೪೦

೮೫. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೯-೨೦

೮೬. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೮೦೮-೮೧೦

೮೭. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೨೦೬-೨೦೭

೮೮. ಅದೇ ಪು. ೨೦೮

೮೯. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ, ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೧೮೮

೯೦. ಅದೇ ಪು. ೧೮೯

೯೧. ಅದೇ ಪು. ೧೯೦

೯೨. ಅದೇ ಪು. ೧೯೨

೯೩. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದಶ, ಸಂಪುಟ–೧, ಪು. ೧೫೧

೯೪. ಅದೇ ಪು. ೧೫೨

೯೫. ಅದೇ ಪು. ೧೫೪

೯೬. ಅದೇ ಪು. ೧೫೫

೯೭. ಅದೇ ಪು. ೧೬೦

೯೮. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು. ೬೫–೬೭

೯೯. ಅದೇ ಪು. ೭೦–೭೧

೧೦೦. ಅದೇ ಪು. ೭೩

೧೦೧. ಅದೇ ಪು. ೭೫–೭೬

೧೦೨. ಅದೇ ಪು. ೭೭–೭೯

೧೦೩. ಸಾಂಕಾಲಿಯಾ ಹೆಚ್.ಡಿ. ಸಮ್ ಆ್ಯಸಪೆಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಪ್ರಿಹಿಸ್ಟಾರಿಕ್ ಟೆಕ್ನಲಾಜಿ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪು. ೩೦–೩೪

೧೦೪. ಅದೇ ಪು. ೪೦–೪೩

೧೦೫. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ ಸಂ-೨, ಪು. ೨೮೮–೨೮೯

೧೦೬. ಅದೇ ಪು. ೨೯೦

೧೦೭. ಅದೇ ಪು. ೨೯೩

೧೦೮. ಅದೇ ಪು. ೩೧೧

೧೦೯. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು.೮೦೧.

೧೧೦. ಅದೇ, ಪು. ೮೦೩.

೧೧೧. ಅದೇ, ಪು. ೮೦೪.

೧೧೨. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿ ಸಿ., ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಪು. ೬-೮.

೧೧೩. ಅದೇ, ಪು. ೮-೧೦.

೧೧೪. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ ಸಂ-೨, ಪು. ೩೧೩

೧೧೫. ಅದೇ ಪು. ೩೧೫

ಅಧ್ಯಾಯ ೫

ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

೫.೧. ಸ್ಥಾನಿಕ ಮೂರ್ತಿ

೫.೨. ಅಸೀನ ಮೂರ್ತಿ

೫.೩. ಶಯನ ಮೂರ್ತಿ

೫.೪. ದಶಾವತಾರ ಮೂರ್ತಿಗಳು

೫.೫. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮೂರ್ತಿಗಳು

೫.೬. ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ ಐದು

ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಷ್ಣುವು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ದೇವತೆಗಳಾದ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯವನು. ಬ್ರಹ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ವಿಷ್ಣುರಕ್ಷಕ, ಶಿವ ಲಯಕರ್ತ, ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಜಗತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು.[೧] ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವೈದಿಕ ದೇವತೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.[೨] ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಾದ ಋಗ್ವೇದ, ಯರ್ಜುವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅಥರ್ವವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೩] ವೈದಿಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೪] ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[೫]

ಶಕಪಾಣಿಯ[೬] ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಮಿಂಚು, ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಆಕಾಶ ತತ್ವದೊಂದಿಗೆ ಸಮೀಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ವೇದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನಾದ ಅರನ್‌ವಭಾ ಅವರ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಒಂದು ಅಗ್ನಿ, ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಅದೇ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರದ ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ಭಾನುವಾರ ಅಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕಗಳು ಪ್ರಮುಖ ವಾದಂತಹ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣು ದೇವತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಸುದೇವನ ಆರಾಧನೆಯು ಭಾಗವತ, ಸಾತತ್ವ, ಏಕಾಂತಿಕ ಮತ್ತು ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಮಹಾಭಾರತದ ನಾರಾಣೀಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಶೇಷಶಾಯಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ರೂಪವು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ಶೇಷನು, ಶಾಶ್ವತ ತತ್ವದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಶೇಷಶಾಯಿಯು ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ನರ, ನಾರಾಯಣ, ಹರಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ.[೭]

ನರನಾರಾಯಣನ್ನು ಮಹಾಭಾರತವು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[೮] ಏಕಾಂತಿಕ ತತ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ವೃಷ್ಣಿ ಬುಡಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರೊಂದಿಗೆ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವರೇ ಪಂಚವೀರರ ಗುಂಪಿನ ವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಮತ್ತು ಸಾಂಬ.[೯] ವಾಸುದೇವನನ್ನು ವೃಷ್ಣಿ ಕುಲದ ನಾಯಕನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವನನ್ನು ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೧೦] ವೃಷ್ಣ ಶಾರ್ದೂಲ,[೧೧] ವೃಷ್ಣಿಶೇಷ್ಠ,[೧೨] ವೃಷ್ಣಿ ವಿಷ್ಣು, ಈ ಹೆಸರುಗಳು ವಾಸುದೇವನ ಆರಾಧನೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೃಷ್ಣಿ ವಿವರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಬಲರಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೩]

ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ವಿಷ್ಣು ರಕ್ಷಕ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ, ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತು. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ೧೨ ಜನ ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೪]

ಉಪಪುರಾಣಗಳು ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮಪುರಾಣ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ನರಸಿಂಹ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪುರಾಣವಾದ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣವು ಕಲೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಇದು ವಿಪುಲ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪುರಾಣಗಳು ದಂತಕಥೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.[೧೫]

ಆಗಮಗಳಾದ ವೈಖಾನಸಾಗಮ ಪಾಂಚರಾತ್ರ ಮತ್ತು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತಂತ್ರಸಾರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಪಂಥವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮದಲ್ಲಿ ೧೦೮ ಸಂಹಿತೆಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇದಾಂತದೇಶಿಕರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಸಂಹಿತೆಗಳ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕಿಂತ ಹಳೆಯದಾದ ಆಗಮವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣವು ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಮುಖ್ಯ ಆಕರವಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ಆಸೀನ ಮತ್ತು ಶಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾನಿಕ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಕುಳಿತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಆಸೀನ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು. ಮಲಗಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಯೋಗ, ಭೋಗ, ವೀರ ಮತ್ತು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಅಧಮ ಎಂಬ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ವರ್ಗೀಕರಣ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಕ್ತರು ತಮ್ಮ ಆಸೆಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯೋಗಿಗಳು ಯೋಗ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಭೋಗವನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಭೋಗ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವೀರರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯ ಸಲುವಾಗಿ ವೀರ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಂತರ ವಿಶೇಷವಾದ ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಅಭಿಚಾರಿಕ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಬೇರೆ ರಾಜ್ಯದ ವೈರಿ ಪಡೆಯನ್ನು ಸೆದೆಬಡಿಯಲು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿ

ಬಾಗುವುದರಿಂದುಂಟಾಗುವ ದೇಹದ ನಿಲುವನ್ನು ಭಂಗಿ ಎನ್ನುವರು ದೇಹದ ಅಂಗಾಂಗಳು ನೇರವಾಗಿದ್ದು, ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಂತ ನಿಲುವಿಗೆ ಸಮಭಂಗಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದೇಹದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭಾಗವು ನಸುಬಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಭಂಗಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ತಲೆ, ನಡು ಮತ್ತು ಜಘನಗಳು ನೇರವಾಗಿರದೇ ಮೂರು ಕಡೆ ಬಾಗಿದ್ದರೆ ತ್ರಿಭಂಗಿ ಎನ್ನಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಶಿಲ್ಪ.[೧]

ದೇಹದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳು ಹಲವೆಡೆ ಬಾಗಿದ್ದು, ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಭಂಗಿಯನ್ನು ತೋರಿದರೆ ಅತಿಭಂಗಿ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ದೇಹವು ನೇರವಾಗಿದ್ದು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮುಂಚಾಚಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಬಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದರೆ ಇದನ್ನು ಆಲೀಢಭಂಗಿ ಎನ್ನುವರು. ವೀರಭದ್ರ, ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಮಾರುತಿ ಬಿಂಬಗಳು ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ನೇರವಾಗಿದ್ದು ಎಡಗಾಲನ್ನು ಮುಂಚಾಚಿ ನಿಂತ ಭಂಗಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಲೀಢಭಂಗಿ ಎನ್ನುವರು. ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ವೀರರ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.[೧೭]

ಆಸೀನ ಭಂಗಿ

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವು ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಭಂಗಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನು ಆಸನಗಳೆನ್ನುವರು. ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಆಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು ಇವು ಆ ಮೂರ್ತಿಯ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಅರಿಯುವಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದ್ಮಾಸನ, ಸಿದ್ಧಾಸನ, ಯೋಗಾಸನ, ವೀರಾಸನ, ಸುಖಾಸನ, ಶಯನಾಸಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.[೧೮]

ಪದ್ಮಾಸನ ಭಂಗಿ

ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಿಚಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ತೊಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ವಿರಮಿಸುವಂತೆ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಗೆ ಪದ್ಮಾಸನ ಭಂಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಪಾದ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ಪೀಠದ ಮೇಲಿದ್ದರೆ ಇದು ಸಿದ್ಧಾಸನ. ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದ ಕುಳಿತ ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪದ್ಮಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕೈಗಳು ಯೋಗಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯೋಗಾಸನವೆನಿಸುವುದು.[೧೯]

ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಬಲಮಂಡಿಯನ್ನು ಎತ್ತರಿಸಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸುಖಾಸನ ಇಲ್ಲಿ ಬಲತೋಳು ಮಂಡಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸುಖಾಸೀನ ವಿಷ್ಣು ಬಾದಾಮಿ.[೨೦]

ಶಯನ ಭಂಗಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾವಿನ ಆದಿಶೇಷನ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ದೇಹವನ್ನೊರಗಿಸಿ ಮಲಗಿರುವ ಭಂಗಿಗೆ ಶಯನಾಸನವೆನ್ನುವರು.[೨೧]

ಯಾನಕ ಭಂಗಿ ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಗರುಡ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಭಂಗಿಯನ್ನು ಯಾನಕ ಭಂಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.[೨೨]

ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿವರಗಳು ಮೂರು ಭಂಗಿ, ಮುದ್ರೆ ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳು. ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಸ್ಥಾನಿಕ, ಆಸೀನ ಮತ್ತು ಶಯನ ಬಿಂಬಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸ ಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಯೋಗಾಮೂರ್ತಿ, ಭೋಗ ಮೂರ್ತಿ, ವೀರ ಮತ್ತು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಮೂರ್ತಿಗಳೆನ್ನುವರು. ಈ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುವಂತೆ ಬಿಂಬವು ನಿಶ್ಚಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಸನ ಮತ್ತು ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.[೨೩]

ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಬಾಗುವುದರಿಂದುಂಟಾಗುವ ದೇಹದ ನಿಲುವನ್ನು ಭಂಗಿ ಎನ್ನುವರು. ದೇಹದ ಅಂಗಾಂಗಳು ನೇರವಾಗಿದ್ದು, ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಂತ ನಿಲುವಿಗೆ ಸಮಭಂಗಿ ಅಥವಾ ಸಮಪಾದ ಭಂಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಎಂಟು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎದೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಇರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪದ ಮುಖಭಾವವು ಸೌಮ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮನಮಾಲ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ವಿಠಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಠಲನಿಗಾಗಿ ಇರುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯೆನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದವು.[೨೪]

ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಭಾಗದ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಳ ಭಾಗದ ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಮೇಲಿನ ಎಡ ಬಲ ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆಯ ಭಾಗವು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕಂಕಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಶಿಲ್ಪದ ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಹರಡಿದಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಆಭರಣಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ಅನ್ವಯ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡಭಾಗದ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.[೨೫]

ಇದೇ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿರಥ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯು ಚಕ್ರವನ್ನು, ಮೇಲಿನ ಎಡಗೈಯು ಶಂಖವನ್ನು, ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಕ್ಷಮಾಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಮಾಲೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿ, ಆಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಕ್ಷಮಾಲೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಗಮ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ದೇವಿಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೬]

ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಗ್ಯಾಲರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ನರಸಿಂಹನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯವಾದ ಮಹಾಭಾರತವು ನರಸಿಂಹನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎಡಬಲ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ.[೨೭] ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಆಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಉರುದಾಮ ಮತ್ತು ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆರಿಗೆಯುಳ್ಳ ಧೋತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೮]

ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹನ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡೇ ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟರೆ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನಿಕ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಇದು ಯಾವುದೇ ಆಗಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರಿಟವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಇವೆ, ವನಮಾಲವಿದೆ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಡಗಗಳು ಇವೆ.[೨೯] ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಗಮದ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ದ್ವಾರದ ಹೊರಭಾಗದ ಬಲಕ್ಕೆ ಇರುವ ವಿಠಲನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಕೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಸೊಂಟದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿಸಿದೆ.[೩೦] ಈ ರೀತಿಯ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ವೃತ್ತಕುಂಡಲಗಳು ಇವೆ. ಭುಜಬಂಧಗಳು, ಕೈಗಡಗಳು ಇವೆ. ಕಾಲುಗಡಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟುವಿದೆ. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ವೀರರೇಖೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.[೩೧] ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಠಲನ ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ.

ಹಂಪೆಯ ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಎದುರಿಗಿನ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಸರಣಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅವತಾರಗಳು ದೇಹದ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧ ಭಾಗ ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದ ಅವತಾರಗಳಾದ ವಾಮನ, ರಾಮ, ಪರಶುರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ ಇವುಗಳು ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ.[೩೨]

ಕಮಲಾಪುರದ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ವಿಠಲನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಯ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಗೈಯು ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಆಭರಣ ಚೀಲ ಅಥವಾ ಹಣದ ಚೀಲವನ್ನು ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರೀಯ ಕುಂಚಗಳು ಶಿಲ್ಪದ ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿದೆ.[೩೩]

ಕಮಲಾಪುರದ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಯಜ್ಞವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು

ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕೊರಳ ಆಭರಣ ಹಾರ ಕೇಯೂರ ಭುಜಬಂಧ ಉರುದಾಮ ಕಾಲುಗಡಗ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೩೪] ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪತ್ನಿರಹಿತ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪರತ್ನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಪತ್ನಿಯು ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸದೇ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ರಾಮನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮತ್ತು ಸೀತೆಯ ಜೊತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ೨ನೆಯ ಕಂಬದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನು ಎತ್ತರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಲಂಕರವಾದ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿವೆ. ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ರಾಮನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರ, ಕಂಠಿಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ವೀರರೇಖೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೩೫]

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪ. ರಾಮನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲ, ಚಕ್ರ ಎಡ ಶಂಖ, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕುಂಡಲಗಳು, ಹಾರಗಳು, ಕಾಲಂದುಗೆಗಳು, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ ವಿಜಯನಗರದ ವಿಶೇಷ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ.[೩೬]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ರಾಮನು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ದೇಹದ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ವಕ್ಷಪಟ್ಟಿ, ವನಮಾಲಾವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಯ ಭಾವವನ್ನು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೩೭]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಟದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.[೩೮]

ಹೇಮಕೂಟ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಸೀತಾ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮತ್ತು ಹನುಮಾನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಎತ್ತರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಮನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಣ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.[೩೯]

ರಾಮನಿಗಾಗಿ ಇರುವ ದೇವಾಲಯವಾದ ಕೋದಂಡರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತಾ ಹಾಗೂ ಸುಗ್ರೀವ ಕುಳಿತಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನು ಉಳಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಮನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ.[೪೦]

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಬಲಗೈ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತ್ರಿಭಂಗಿ ಎರಡು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.[೪೧]

ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ರಾಮನು ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಡಿಯಾಗಿ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇದೆ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೪೨]

ಆಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು

ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ರಾಮ, ಸೀತಾ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಹಾಗೂ ಹನುಮಾನ. ರಾಮನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟ ಮಕುಟವಿರಬೇಕು. ಕೊರಳ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರವಿರಬೇಕು. ಸೀತಾ, ರಾಮನ ಬಲಕ್ಕೆ ಇರಬೇಕು. ಬಲಗೈ ಲೋಲ ಹಸ್ತವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ಹನುಮಾನ ಶಿಲ್ಪವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೪೩]

ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ವಿಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿರುತ್ತದೆ.[೪೪]

ವಿಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೪೫]

ಮತ್ತೊಂದು ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಣದ ಚೀಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಈ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಸೊಂಟದ ಮೇಲಿವೆ. ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ನೆರಿಗೆಗಳು ಕಾಲಿನ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೪೬]

ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ರಾಮನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿರುವ ಬಾಣವು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಕೈಯನ್ನು ಇಟ್ಟಂತೆ ಇವೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾದ ಬಿಲ್ಲು ಕೊದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ರಾಮನು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಯೂರ, ಕಡಗಳು ಇವೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮನ ಬಲಗೈಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬತ್ತಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಣಗಳು ಗೋಚರಿಸುವಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.[೪೭]

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮನು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವು ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಅಂಕು ಡೊಂಕಾಗಿರುವ ಬಿಲ್ಲು ಇದೆ. ಕಿರೀಟವಿದೆ, ಕೊರಳ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದ ವಸ್ತ್ರವಿದೆ.[೪೮]

ಮತ್ತೊಂದು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಈ ಬಿಲ್ಲು ಭುಜಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ. ರಾಮನು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕೊರಳ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೪೯]

ರಾಮನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮನು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿವೆ. ಎಡಭಾಗದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಇದ್ದು, ಭುಜಕ್ಕೆ ನೇತುಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ. ರಾಮನು ಕರಂಡ ಮಕುಟವನ್ನು ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೫೦]

ಮತ್ತೊಂದು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮನು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಬಲಗೈಯು ಕಟಿಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ಕೊದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆಭರಣಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಉರುದಾಮವು ಅಲಂಕರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೧]

ಮತ್ತೊಂದು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕಿದೆ. ಬಾಣವನ್ನು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿದೆ. ರಾಮನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.[೩೨]

ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ವಿಠ್ಠಲನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು ಇವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೩೩]

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಣದ ಚೀಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳಾದ ಹಾರಗಳಿವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೩೪]

ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಒಂದು ಕೈಯು ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಣದ ಚೀಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೩೫]

ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಸಾದಾ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಧೋತಿ ಧರಿಸಿದೆ, ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳಿವೆ, ಕಿರೀಟವಿದೆ.[೩೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ವಿಠ್ಠಲನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಟೊಂಕದ ಮೇಲಿರಿಸಿದೆ.	೬	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	"	೧೨	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೪	"	–
೪		ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	"	೧೦		–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೮	"	–
೬	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	"	"	೧	"	–
೭	"	ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೮	"	ಹಳೇ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೯	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೬	"	–
೧೦	"	ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ	"	"	೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೫೬		

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ವಿಠ್ಠಲನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಂದು ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಹಣದ ಚೀಲ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪ ಅಲಂಕರಣದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೫೭]

ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಎರಡು ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಳಲನ್ನು ಹಿಡದು ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಕತ್ತರಿ ಹಾಕಿರುವಂತೆ ಇದ್ದು, ಕೃಷ್ಣನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳ ಹಾರಗಳು, ಕೇಯೂರವಿದೆ, ಭುಜಬಂಧಗಳಿವೆ.[೫೮]

ಮತ್ತೊಂದು ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕೃಷ್ಣನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಗಾಲು ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಎತ್ತಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೫೯]

ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ (ಬಲ) ಚಕ್ರ (ಎಡ) ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಉತ್ತರೀಯವನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರೀಯದ ಮೇಲೆ ಕೈಗಳನ್ನು ಊರಿದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲು ಅಲಂಕರಣದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೬೦]

ವಾಮನನ ಶಿಲ್ಪ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಂತೆ ತೋರಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೬೧]

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟದಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೬೨]

ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಗರುಡವಾಹನ ಆಸನ ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾಸನ ಅಥವಾ ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಮೂರ್ತಿಗಳು. ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಗರುಡವಾಹನ ಮೂರ್ತಿಯ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.[೬೩]

ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಮಡಿಚಿದೆ, ಬಲಗಾಲು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹಾರಗಳು ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಬೆರಳುಂಗುರ, ಕಂಕಣಗಳು, ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟದ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ದೇಹದ ಮೇಲಿರುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.[೬೪]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ತ್ರಿರಥ ಪೀಠದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಗಳು ಕೊಳಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಕುಂಡಲ ಗಳನ್ನು ಕೊರಳ ಹಾರ ತೋಳ್ಬಂದಿಯನ್ನು ಕಂಕಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕೃಷ್ಣನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಅಪರೂಪ ವಾಗಿದೆ.[೬೫]

ಕಮಲಾಪುರದ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ ದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡ ಕಾಲನ್ನು ಮಡಿಚಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿದ್ದು, ಬಲಗಾಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸುಣ್ಣವನ್ನು ಬಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನು ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಮೊಳಕಾಲಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆರಿಗೆಗಳು ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೬೬]

ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಮಡಿಚಿ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಬಲ, ಎಡ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲ ಎಡಗೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯು ವಿರಳವಾಗಿದೆ.[೬೭]

ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೊರಳ ಹಾರ ಕೈಗಡಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೋತಿಯು ಎರಡು ಕಾಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಪಾದದವರೆಗೆ ಇಳಿಬಿದ್ದಿದೆ.[೬೮]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪತ್ನಿಸಮೇತರಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಪ್ಪು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನೋಡಲು ಆಕರ್ಷವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಆಯುಧ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.[೬೯]

ಹಜಾರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದ ೨ನೇ ಕಂಬದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮಹಾರಾಜಲೀಲಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ, ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಮಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಾಗಲು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಐದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನು ನೆರಳು ನೀಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ–ಭೂದೇವಿ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳಹಾರ ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಡಗಗಳು, ವಿಷ್ಣುವು ಧರಿಸಿರುವ ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂಥಹ ಅಪರೂಪದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಆದಿಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಅಥವಾ ವೈಕುಂಠನಾಥ ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೭೦]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಿಂದ ಭೂದೇವಿಯ ಸೊಂಟನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳಾದ ಕಂಠಹಾರಗಳು, ಕೊರಳಹಾರಗಳು ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಚನ್ನವೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಧೋತಿಯು ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಭೂದೇವಿಯ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಆಸೀನವಾಗಿದ್ದು ಬಲಗೈಯಿಂದ ವಾರಾಹನನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಭೂದೇವಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.[೭೧]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿರಥ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದ್ದು, ನರಸಿಂಹನು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವನು. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ನರಸಿಂಹನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯಿಂದ ನರಸಿಂಹನ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.[೭೨]

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನರಸಿಂಹಶಿಲ್ಪ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತನಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಒಂದೇ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯು ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತನಾಗಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಈ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಕೈ ಮಾತ್ರ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಯೋಗಪಟ್ಟವಿದೆ. ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನು ನೆರಳು ನೀಡುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಮುಖದ ಭಾವವು ಉಗ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.[೭೩]

ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದ್ದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ, ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ನರಸಿಂಹನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯಿಂದ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಕರಂಡ ಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೀರೆಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೭೪]

ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಕಲ್ಕಿಯು ಕುದುರೆಯ ಮುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೭೫]

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತ ನಾರಾಯಣನ ಶಿಲ್ಪವು ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಕ್ಕೆ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಆಭರಣಗಳಾದ ಕಂಠಹಾರ, ಕೊರಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ನಾರಾಯಣನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.[೭೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಸಾದಾ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಾರಾಯಣನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.	೧	ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೨	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೧	"	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೨	"	–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೬	"	ಹಳೇ ಶಿವನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೭	"	ಶಾಸನವಿರುವ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೧	"	–
೯	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೦	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೧	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ನಾರಾಯಣನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಎಡ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.	೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೩		

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೩

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ: ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತನಾದ ನರಸಿಂಹನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ಬಲ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗೈಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ದೇವಿಯು ನರಸಿಂಹನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಂದು ಕೈಯಿಂದ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾಳೆ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳಿವೆ. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಗಗಳು, ಕೈಬಳೆಗಳು ಇವೆ. ದೇವಿಯ ಸೀರೆಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.[೭೭]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿನ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಉತ್ಕುಟಿಕ ಆಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಯೋಗಪಟ್ಟವಿದೆ, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಮಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಈ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಮಂಡೆಯವರೆಗೆ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೭೮]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕೋಷ್ಟ ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ನರಸಿಂಹನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಮುಖವು ಪ್ರಸನ್ನವದನವಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಮೇಲಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಿಂದ ದೇವಿಯ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ದೇವಿಯು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯು ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದಾಳೆ. ನರಸಿಂಹನು ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೇವಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳ ಕಾಲುಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದೆ.[೭೯]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು, ಭೂಮಿ ದೇವಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ವರಾಹವು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಎಡಗಾಲನ್ನು ಎತ್ತಿದೆ. ಆ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ವರಾಹದ ಮುಖವು ದೇವಿಯ ಸ್ತನಗಳ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಆದರೆ ದೇವಿಯು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ವಸ್ತ್ರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೮೦]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಕಿಯು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ ಮತ್ತು ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪದ ಆಭರಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುದುರೆಯ ಮುಖ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.[೮೧]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಬದಿಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಳಿತ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಮಂಡಿಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯೋಗಪಟ್ಟವಿಲ್ಲಾ. ಇದು ಕೇವಲ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳ ಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರ, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೮೨]

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಆಸೀನ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾದಾ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಈ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ಎಡಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸಿದೆ. ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕಂಠಹಾರಗಳು, ಕೊರಳಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಪೇಟಾವನ್ನು ಧರಿಸಿದಂತಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇಂಥಹದ್ದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪ ಕಮಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.[೮೩]

ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಗಿರಿಜಾ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭುಜವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸುಖಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪದ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಯಾವುದೇ ಆಭರಣ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಗಿರಿಜಾ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕೂಡ ದ್ವಿಭುಜ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ

ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸೀನವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿಬಾಹು ನರಸಿಂಹನು ಯಾವುದೇ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.[೮೪] ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಮಡಿಚಿದ್ದು, ಬಲಗಾಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.[೮೫]

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶ್ವರೂಪದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎಂಟು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಲಗಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಬಾಣ, ಖಡ್ಗ, ಅಭಯ ಹಸ್ತವಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಬಿಲ್ಲು, ಗುರಾಣಿ, ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ದೇವಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕಿರೀಟಮುಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣ ಗಳಾದ ಕೊರಳ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ವನಮಾಲ, ಯೋಜ್ಞೋಪವೀತ ಭುಜಬಂಧ ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲುಗಡಗ, ಕೇಯೂರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಿಯು ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.[೮೬] ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪ. ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು, ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ವಿರಳ.[೮೭] ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಗಮ ರಹಿತ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಆನೆಗೊಂದಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಎಡ, ಬಲ ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ವರದ ಮತ್ತು ಆಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ನರಸಿಂಹನು ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳ ಹಾರ ಮತ್ತು ಕಂಠಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಇದೇ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ರಾಮನು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಮತ್ತು ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ನೆರಿಗೆಗಳು ಕಾಲುಗಳವರೆಗೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಯಜ್ಞೋನೋಪವೀತ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು ಇವೆ.[೮೮]

ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳು

ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾವಿನ ಮೇಲೆ ದೇಹವನ್ನು ಒರೆಗಿಸಿ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಈ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದವು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯವು. ಸಾಲೆ ತಿರುಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ವೈಖಾಸನ ಪಂಥದ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.[೮೯]

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪದ್ಮನಾಭ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಅನಂತನು ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ತಲೆಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೊಳಕಾಲ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ–ಭೂದೇವಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲನ್ನು ಒತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿವರಣೆಯು ಪದ್ಮಪುರಾಣ ಮತ್ತು ರೂಪಮಂಡನದಲ್ಲಿದೆ.[೯೦]

ಹಂಪೆಯ ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹಾವಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಶೇಷನ ಹೆಡೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನೆರಳು ನೀಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಐದು ಹೆಡೆಗಳು, ಏಳು ಹೆಡೆಗಳು ಇರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ. ಆದರೆ ಈ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗ, ಭೋಗ, ವೀರ ಎಂಬ ವರ್ಗದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಗರುಡನ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ ಅಥವಾ ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಅಭಿಚಾರಿಕಾ

ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಗಳು ಇಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನೆರಳು ನೀಡಲು ಆದರೆ ವಿಷ್ಣು ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಕೊರಳಹಾರ, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲುಗಡಗ ವನಮಾಲ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಪತ್ನಿಯರು ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕಮಲದ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಆಸರೆಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಯುಧಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಗಳು ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿನಿಂತಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಆಯುಧಗಳಿಲ್ಲ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಲ್ಲ.[೧]

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು, ಆಗಮವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ಇದು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಭೂ ಸಹಿತ ಶಯನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಶ್ರೀದೇವಿಯ ಸ್ತನಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳನ್ನು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವಕ್ಷಪಟ್ಟಿ, ಭುಜಬಂಧಗಳು, ಕಂಕಣಗಳು, ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸಡಿಲವಾದ ಪಾದಸರಗಳು ಇವೆ.[೮]

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಎಡ ಕಾಲಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭೂದೇವಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಗಳ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಭೂದೇವಿಯ ಕೂಡ ಕುಚಬಂಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕುಚಬಂಧವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದ ಅಲೆಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಜಲಶಯನಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೯]

೩. ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಳಭಾಗದ ವೈಷ್ಣವ ಗ್ಯಾಲರಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದು, ನಾಗನ ಹೆಡೆಗಳು

ಭಗ್ನವಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿಷ್ಣುವು ತಲೆಯನ್ನು ದಿಂಬಿನ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಯ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು, ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಚನ್ನವೀರ ವನಮಾಲಾವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪ ವೀತವಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಬಳಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಗಳು ಪದ್ಮಪೀಠದ ಮೇಲಿವೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಿಲ್ಪವು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೪]

೪. ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಬಳಿಯಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗೆ ಇರುವ ಈ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಯ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದು, ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ದಿಂಬಿಗೆ ಇಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಉದ್ದವಾಗಿ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ವನಮಾಲವನ್ನು, ಯಜ್ಞೋಪ ವೀತವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭುಜ ಬಂಧಗಳು, ಕೇಯೂರ, ಕೈಗಡಗಳು, ಕಾಲುಕಡಗಗಳು ಸಡಿಲವಾದ ಪಾದಸರಗಳು ಇವೆ. ಪದ್ಮ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದದ ಬಳಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಭೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಮತ್ತು ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರಗಳು, ಕೈಕಡಗಳು, ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಸರಗಳು ಇವೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೊರಬಂದಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.[೫]

೫. ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ ಶಿಲ್ಪವು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಲಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು

ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಪದ್ಮಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಯ ಕೆಳಭಾಗ ದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಳಭಾಗದ ಎಡಗೈಯು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೈ ಕಂಕಣಗಳು, ಕೈಕಡಗಳು, ಸಡಿಲವಾದ ಪಾದಸರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೈಕಡಗಳು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಎಡಕೈಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಭೂದೇವಿ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ನಿಯೋತ್ಪಲವಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದಿರುವ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮುಖದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಈ ರಂಗನಾಥ ಶಿಲ್ಪವು ಇಂದಿಗೂ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.[೬]

೬. ಕಮಲಾಪುರದ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ಹಾವಿನ ಮೇಲೆ ಶಯನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರವಿದ್ದು, ವಿಷ್ಣುವು ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಯ ಕೆಳಗಡೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ವನಮಾಲಾ, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಬಳಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಮೇಲೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನಾದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.[೭]

೭. ಹಂಪಿಯ ರಸ್ತೆಯ ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರ ಗುಡ್ಡದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಗೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ಹಾವಿನ ಮೆಲೆ ಶಯನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಇವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ಬಲ ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಕೈಯು ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಿದೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು

ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಗಡಗಳು, ಕಂಕಣಗಳು, ಪಾದವಲಯಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ವನಮಾಲವಿದೆ.

ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು ಹಾರಗಳು, ಕೈಗಡಗಳು ಇವೆ. ಭೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀದೇವಿಯರು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೯೮]

೮. ರಾಜ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಅರಮನೆಯ ಕೋಟೆಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯನ್ನು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧಗಳನ್ನು, ಧೋತಿ ಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸಡಿಲವಾದ ಸರಗಳು ಇವೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಿಂದ ಹೊರಬಂದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಆಸೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೯೯]

೯. ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶೃಂಗಾರದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯ ನವರಂಗದ ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ಉದ್ದವಾಗಿ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕೊರಳಹಾರ ಮತ್ತು ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧಗಳು ಇವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕೀರಿಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಿಯರು ಕೊರಳಹಾರ ಕೈಗಡಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೦೦]

೧೦. ಹಸ್ತಗಿರಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಐದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪತ್ನಿ ರಹಿತ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯನ್ನು

ತಲೆಯ ಹತ್ತಿರ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ವನಮಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೧೦೧] ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

೧೧. ಆನೆಗೊಂದಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥನ ದುಂಡುಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಉದ್ದವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ರಂಗನಾಥನು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ಹಾವಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಯ ಹತ್ತಿರ ಇರಿಸಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಇದರ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರಗಳು, ಶ್ರೀದೇವಿಯ ಕುಚಬಂಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಕಿರೀಟ ಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲನ್ನು ಒತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಕಮಲದಿಂದ ಹೊರಬಂದಿದ್ದು, ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.[೧೦೨]

೧೨. ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಗವಿರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರು ಭುಜಬಂಧ, ಬಾಹುವಳಯ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಿಯರು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಬಂದಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.[೧೦೩]

೧೩. ಆನೆಗೊಂದಿಯ ನವವೃಂದಾವನ ಗಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ನವವೃಂದಾವನಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಶಯನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿ ಇಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಉದ್ದವಾಗಿ ಚಾಚಿ ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ಇಟ್ಟಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕೈಗಡಗ, ಕೈಲುಗಡಗ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಿಂತಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ದೇವಿಯು ಆಭರಣಗಳಾದ ಹಾರಗಳು, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲುಗಡಗ, ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಕಮಲವು ಹೊರಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಮುಖದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೧೦೪]

೧೪. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಎದುರು ಬಸವಣ್ಣನಿಂದ ಮೇಲೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಶಯನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಇವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದೆ. ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೈಗಡಗ ಕಾಲುಗಡಗ, ಕೇಯೂರ, ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು ಇವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ವನಮಾಲ ವಸ್ತ್ರಗಳ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬಲಗೈಯಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.[೧೦೫]

೧೫. ಸಂಗಾಪುರದ ಕೆರೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕೆರೆಯಹೆಸರು ಕೂಡ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಕೆರೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಸುತ್ತಿನ ಬಾಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ (ಎಡ) ಶಂಖ, (ಬಲ) ಚಕ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಸಂತಾನಮಂಜರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಟಕ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾಲ ಬಳಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲಗಾಲು ದೇವಿಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲು ಬಲಗಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಭೂಮಿಪಾದವಾಗಿಟ್ಟಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಭರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ವನಮಾಲ, ಸಂತಾನಮಂಜರಿ, ಕಾಲುಗಡಗ ಕೈಗಡಗ, ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು, ಕೇಯೂರ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣಗಳೊಂದಿಗಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಿಯು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣವಿನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಒತ್ತುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲ್ಪ. ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನಾಭಿಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.[೧೦೬]

ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಗಡೆ ಇರುವ ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕೇಯೂರು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲ ಇದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಲಗೈಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.[೧೦೭]

ಹಂಪೆಯ ಸಾಸಿವೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹೇಮಕೂಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗೆ ಈ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಶ್ರಿದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರಗಳನ್ನು, ವನಮಾಲ, ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕೇಯೂರು, ಕೈಗಡಗ ಕಾಲುಗಡಗ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.[೧೦೮]
(ಕೋಷ್ಟಕ: ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	೧೩–೧೪	ಅಭಿಚಾರಿಕ ಶಿಲ್ಪ ಶಯನ ಎರಡು ಕೈಗಳು	೧	ಪದ್ಮಪುರಾಣ	–
೨	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	೧೫–೧೬	ಅಭಿಚಾರಿಕ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಆಯುಧಗಳು ಇಲ್ಲ	೧	ಪದ್ಮಪುರಾಣ ಅಭಿಚಾರಿಕಾಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	–
೩	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ		ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪ	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೪	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	೧೫–೧೬	ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	"	–
೫	"	ಅಕ್ಕ ತಂಗಿ ಗುಡ್ಡದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪ	೧೫–೧೬	"	೧	"	–
೬	"	ರಾಜಪ್ರಾಂಗಣದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆಯ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ	೧೫–೧೬	"	೧	"	–
೭	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ	೧೫–೧೬	"	೧	"	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೮	"	ಎದುರು ಬಸವಣ್ಣ ಹಿಂಭಾಗದ ಮಂಟಪ	೧೫-೧೬	"	೧	"	-
೯	"	ಹಸ್ತಗಗಿರರಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ	೧೫-೧೬	ಅಭಿಚಾರಿಕ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪ ಎರಡು ಕೈಗಳು	೧	ಪದ್ಮಪುರಾಣ ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಶಯನಮೂರ್ತಿ	-
೧೦	"	ಅರಸನ ತುಲಾಭಾರ ಮಂಟಪದ ಹತ್ತಿರ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪ	೧೫-೧೬	ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪ, ಭೋಗ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	"	-
೧೧	"	ಮಳಲವಿನಾಯಕ ಕೊತ್ತಲದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಜಲಶಯನ ದೇವರ ಕೊತ್ತಲದ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	೧೫-೧೬	ಭೋಗ ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರುವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿ	-
೧೨	"	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ		ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	೧	"	-
೧೪	ಆನೆಗುಂದಿ	ನವವೃಂದಾವನ ಗಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯತಿಗಳ ವೃಂದಾವನದ ಎದುರಿಗೆ ಇದೆ. ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	-
೧೫	"	ಗವಿರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ		"	೧	"	-
೧೬	"	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ		ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	೧	"	-

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೭	ಕಮಲಾಪುರ	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ವೈಷ್ಣವ ಗ್ಯಾಲರಿಯಲ್ಲಿ	೧೫–೧೬	ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	"	–
೧೮	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ	೧೫–೧೬	ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರುವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿ	–
೧೯	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	೧೫–೧೬		೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨೦	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	೧೫–೧೬	ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	೧	"	–
೨೧	ಸಂಗಾಪುರ	ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ		ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪ	೧	ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರುವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿ	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨೧		

ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೩
ಭೋಗಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೧
ಜಲಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೫
ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೨

ಗಾರೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ

೧೮. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ೧೬ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾಗಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಚಾಚಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ವನಮಾಲ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೦೯]

೧೯. ಅರಸ ತುಲಾಭಾರ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಸ್ತರ ಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆಯ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆ, ಎಡಗೈಯು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದೆ. ಆಭರಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ದೇವಿಯರು ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ನಾಭಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಭಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.[೧೧೦]

೨೦. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿನ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೈನ್ನು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆ, ಎಡಗೈ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಇಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಬರಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದಂತೆ ಇದೆ. ನಾಗನ ಹೆಡೆಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವು ಎರಡು ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಚಾಚಿದ್ದು, ಎಡಗಾಲನ್ನು ಬಲಗಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಭೂಮಿಪಾದದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವೈರಿಗಳನ್ನು ಸೆದೆಬಡಿಯಲು ಇಂತಹ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ, ಮುಕ್ತ ಪೂಜೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಮಹಾಬಲಿಪುರಂನಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೂರ್ತಿ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಶಯನ ಅಭಿಚಾರಿಕ ಮೂರ್ತಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೧೧೧]

ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪೂರ್ಣ ಸರಣಿಯ ದಶಾವತಾರಗಳ ಫಲಕಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ದಶಾವತಾರಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ

೧. ಮೊದಲನೆಯ ಸರಣಿಯು ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಇರುವ ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರ ವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆನಲ್ಲಿ ಈ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

೨. ಎರಡನೆಯ ಸರಣಿಯು ಕಮಲ(ಲೋಟಸ್)ಮಹಲ್ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ದಶವತಾರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಒರಟಾಗಿರುವ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ.

೧. ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ

ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ದಶಾವತಾರಗಳು ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣು ಅವತಾರವನ್ನೆತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಕುರಿತು ಶಾಕ್ತೇಯರ ಕಥೆಯೇ ಈಗ ಪ್ರಚಲಿತವಾದುದು. ದೇವಿ ಭಾಗವತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಭೃಗುವಿನ ಶಾಪಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ದಶಾವತಾರವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು.[೧೧೨]

ಭೃಗು ಮಹರ್ಷಿಯ ಪತ್ನಿ ಖ್ಯಾತಿ ಈಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯ ತಾಯಿ. ಖ್ಯಾತಿಯ ಮಗ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಮೃತ ಸಂಜೀವಿನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು. ದೇವದಾನವರಿಗೆ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಅಪಜಯದಿಂದ ಭೀತರಾದ ದೈತ್ಯರು ಮಹರ್ಷಿಯ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಖ್ಯಾತಿ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಮೊರೆ ಇಟ್ಟರು. ಋಷಿ ಪತ್ನಿ ತಡೆದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂತೆಗೆಯಲಿಲ್ಲ. ಸಿಟ್ಟಿಗೆದ್ದ ಖ್ಯಾತಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದಳು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿಯ ರುಂಡವನ್ನು ಚೆಂಡಾಡಿದನು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕ್ರೋಧೋದಧಿಪಿತನಾದ ಭೃಗು ಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಶಪಿಸುತ್ತ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬಾರಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬಾ ಎಂದನು.[೧೧೩]

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳು ಕೋಪ ಶಾಪಗಳ ಪರಿಣಾಮವಲ್ಲ. ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ

ಪೂರ್ಣಾವತಾರ ಅವನು ಆಯಾ ಜೀವಾತ್ಮನ ಮೂಲಕ ನಿಜವೀರ್ಯಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವುದು ಅಂಶಾವತಾರ, ವರಾಹ, ನಾರಾಯಣ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ಮೋಹಿನಿ, ನೃಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ರಾಮ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರಗಳು ಪೂರ್ಣಾವತಾರ ಗಳೆಂದೂ, ನಾರದ, ಸುಯಜ್ಞ, ಕಪಿಲ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಮುನಿಕುಮಾರ, ಪೃಥ್ವಿ, ಋಷಭ, ಧನ್ವಂತರಿ, ಪರಶುರಾಮ, ವೇದವ್ಯಾಸ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅಂಶಾವತಾರಗಳೆಂದು ವಿವಿಧ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೧೧೬]

ನರಸಿಂಹಾವತಾರ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪರಶುರಾಮನ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ವಾಮನಾವತಾರ ಈಗ ನಡೆಯುವ ಮನ್ವಂತರದ ಏಳನೆಯ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಪರಶುರಾಮಾವತಾರ ಇದೇ ಮನ್ವಂತರದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೇ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಬುದ್ಧಾವತಾರ ಈ ಕಲಿಯುಗದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇದೇ ಕಲಿಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕಿಯ ಅವತಾರ ನಡೆಯಲಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪುರಾಣೋಕ್ತ ಕಾಲಗಣನೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ದಶಾವತಾರಗಳ ಪರಿವಿಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಚಲಿತ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಂತೆ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮಾದಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಮನ್ವಂತರ ಎಂದರೇನು? ಕಲ್ಪವೆಂದರೇನು? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[೧೧೭]

ಚಾಂದ್ರಮಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳಾದಾಗ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನವಾಗುತ್ತದೆ ಸೌರಮಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷವಾದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಉತ್ತರಾಯಣ ದೇವತೆಗಳ ಹಗಲು, ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ರಾತ್ರಿ ಇಂತಹ ಕಾಲಗಣನೆ ಪ್ರಕಾರ ದೇವಮಾನದ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ಮುಗಿದಾಗ ಒಂದು ದೇವಯುಗ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರ ಚತುರ್ಯುಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಚತುರ್ಯುಗಕ್ಕೆ ೪೩,೨೦೦೦ ಸೌರವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಚತುರ್ಯುಗಗಳು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಬಾರಿ ಪ್ರಳಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅವನ ಒಂದು ಹಗಲಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರೂ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರೂ, ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮನೆಗಳೂ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ಮನುವಿನ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರದ ಅವಧಿಯೇ ಮನ್ವಂತರ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದೊಂದು ದಿನಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈಗ ಶ್ವೇತಾವರಾಹ ಕಲ್ಪ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ವೈವಸ್ವತನೇ ಮನುವಾದ್ದರಿಂದ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರ, ಈ ಹಿಂದೆ ಸ್ವಾಯಂಭೂ ಸ್ವಾರೋಜಿಷ, ಉತ್ತಮ

ತಾಮಸ ರೈವತ, ಚಾಕ್ಷುಷ ಎಂಬ ಆರು ಮನ್ವಂತರಗಳು ಕಳೆದು ಈಗ ನಾವು ಈ ಕಲ್ಪದ ಏಳನೆಯ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಪೌರಾಣಿಕ ಈಗ ನಾವು ಈ ಕಲ್ಪದ ಏಳನೆಯ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಪೌರಾಣಿಕ ಕಾಲಗಣೆ ಇದೇ ಮನ್ವಂತರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ ನಡೆಯಿತು.[೧೧೮]

ಇಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ಅವತಾರಗಳು ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಈ ಅವತಾರಗಳ ಕ್ರಮಬದ್ಧತೆಯನ್ನು ಜೀವವಿಜ್ಞಾನದ ಜೊತೆ ತಳುಕುಹಾಕಿ, ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದವರಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನೀರು ಮಾತ್ರವಿತ್ತು. ಜಲಚರಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಕಣ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ಡಾರ್ವಿನನ ವಿಕಾಸವಾದದ ಪ್ರಕಾರ ಕೇವಲ ಜಲಚರವಾದ ಮೀನು, ಅನಂತರ ಜಲದಲ್ಲೂ ನೆಲದಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಕೂರ್ಮವಾಯಿತು. ಕೇವಲ ಭೂಚರವಾದ ವರಾಹನಾದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ ನರಸಿಂಹ, ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯನ ಆದಿ ಸ್ವರೂಪದ ಗುಜ್ಜಾರಿಯಾದ ವಾಮನ ಹೀಗೆ ಜೀವಕೋಟಿಯ ವಿಕಾಸವಾಗುತ್ತ ಈಗಿನ ಮಾನವನಾದ ಎಂಬ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ದಶಾವತಾರ. ಆದರೆ ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಭಾಗವತದ ಅವತಾರಗಳ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ಸ್ಯಾವಾತಾರ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಚಾಕ್ಷುಷ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ವರಾಹಾವತಾರ ಈ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಶ್ವೇತ ವರಾಹ ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು.

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಅರ್ಧಭಾಗ ಮೇಲಿನ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧ ಭಾಗವು ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೀನಿನ ರಚನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶಿಲ್ಪರತ್ನವು ಈ ರೀತಿಯ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯವತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳಿವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ವರದ ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದೆ.

ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಕಥೆಯೂ ಭಾಗವತ, ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯ ಮನುವನ್ನು ನೆರೆಹಾವಳಿಯಿಂದ ಉಳಿಸಿದ್ದ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅವತಾರದ ಕಥೆಯು ವೇದ ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯು ಈ ಕಥೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೧೯] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೨	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	
೩	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೪	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೪	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೨	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	
೬	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರಿನ ಹತ್ತಿರ)	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	
೭	"	ರಂಗ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೯	"	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೧೦	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಗುಡ್ಡದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೧೧	"	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೩	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೨	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೨	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	
೧೩	"	ಜಂಬುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೧೪	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೩	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೧೫	ಮಲಪನಗುಡಿ	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೧೬	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೧೭	ಬುಕ್ಕಸಾಗರ	ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೧೮	"	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೧೯	ರಾಮಸಾಗರ	ಕಿನ್ನರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೨೦	ಮಲ್ಲಾಪುರ	ವಾಣಿಭದ್ರೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೭	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೪೪		

ಪ್ರಾಣಿರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೨೨
ನರಮೃಗ ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೨೨

೨. ಕೂರ್ಮಾವತಾರ

ಕೂರ್ಮಾವತಾರವು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಮಿಕ್ಕ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಮನುಷ್ಯ ಸಮಾಜದ ಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿನಿಷ್ಠವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರನಿಷ್ಠವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಭಕ್ತೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಭಗವಂತ ಅವತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬದ್ಧವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೈಚಳಕವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮಾಯಾವೇಷವನ್ನು ಜಗತ್ತು ಕಂಡು ನರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದಾಗ ಭಕ್ತಕೋಟಿಯ ಭಕ್ತಿ ಪ್ರವಾಹದ ಕಟ್ಟೆ ಒಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆತ ಕೂರ್ಮನಾದಾಗ ಅವನನ್ನು ಯಾರು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಳುಗುತ್ತಿರುವ ಮಂದರ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಸಮುದ್ರ ಮಥನದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ದೇವಾಸುರವರ್ಗಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತೇ ಇಲ್ಲ. ಕೂರ್ಮನಾಗಬೇಕೆಂದು ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದೂ ಇಲ್ಲ. ಸುರಾಸುರರು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಕುಸಿದಾಗ, ಭಗ್ನ ಮನೋರಥವಾಗಿ ಕಳೆಗುಂದಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವರಾದಾಗ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಕೈಗೊಂಡ ಅಪೂರ್ವ ಅವತಾರವಿದು.[೨೦]

ಈ ಅವತಾರ ಆರನೆಯ ಚಾಕ್ಷುಷ ಮನ್ವಂತರದ ಕಥೆ. ಈ ಚಾಕ್ಷುಷನು ಚಕ್ಷುವಿನ ಮಗ. ಇವನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ್ರುಮನು ಇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದನು. ಆಪ್ಸರೇ ಮೊದಲಾದವರು, ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಹವಿಷ್ಮತ, ವೀರಕ ಮೊದಲಾದವರು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಭಗವಂತನು ವೈರಾಜನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಭೂತಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಿತನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಂಶಾವತಾರವನ್ನೆತ್ತಿದ್ದನು. ಇದೇನು? ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳು ದೇವೇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರ ಹೆಸರೇ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕಾಣಬಹುದು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಮನ್ವಂತರಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಭಗವಂತನ ಅವತಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಸಚಿವಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ, ರಾಯಭಾರಿಗಳು ಬದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಹಾಗೇ ಎನ್ನಬಹುದು.[೨೧]

ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಏಳನೆಯ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆದುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆರನೆಯ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವೇ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೆ ದುರ್ವಾಸ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಐರಾವತವನ್ನೆರಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕಂಡರು ಅವನ ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿಶ್ವರನಾಗಿದ್ದನು.[೨೨]

ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಏಳನೆಯ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆದುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆರನೆಯ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾರ್ಮಾವತಾರವೇ ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[೧೨೩]

ಈ ಅವತಾರದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಂಥನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವು ಒಂದು. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವನ್ನು ಆಮೆಯ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಪುರಾಣಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ. ಶ್ರೀತತ್ವನಿಧಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೂರ್ಮನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಮನುಷ್ಯನಾಗಿರಬೇಕು. ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಆಮೆಯದ್ದಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಈ ದಶಾವತಾರದ ಫಲಕದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೇ ಅವತಾರವಾದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮನುಷ್ಯನದಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಆಮೆಯದಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೧೨೪] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಕೂರ್ಮವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೨	"	ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧		
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೭	"	
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧೫	"	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೭		
೬	ಆನೆಗುಂದಿ	ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಠ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	
೭	"	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
೮	"	ಮುಕ್ತಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೨	"	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧		
೯	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೫	"	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧೧		
೧೦	"	ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
				ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೭		

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೧	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧೦ ೭	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ	
೧೨	"	ಗುಡ್ಡದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
೧೩	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೨	"	
೧೪	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೧	"	
೧೫	ಮಲಪನಗುಡಿ	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
೧೬	ವೆಂಕಟಾಪುರ	ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
೧೭	ಬುಕ್ಕಸಾಗರ	ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
೧೮	ಚಿಕ್ಕರಾಮಾಪುರ	ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ –	೧	"	
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೮೦		

ಪ್ರಾಣಿರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೫೦
ನರಮೃಗ ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೩೦

೩. ವರಾಹ

ಭಗವಂತನು ವರಾಹನಾದ ಕಥೆ ಮಹಾಭಾರತ ವನಪರ್ವದಲ್ಲೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವರಾಹನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಯಜ್ಞವರಾಹನೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿರುವುದು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಆ ದಿವ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಕಾಣುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಈ ದಿವ್ಯ ಮಂಗಳ ಮೂರ್ತಿ ಯಜ್ಞ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯಿತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿವೆ. ರೋಮರಾಜಿಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಭೆಗಳಿವೆ. ಯಜ್ಞನದ ಹವಿಸ್ಸಾಗಿರುವ ಘೃತವೇ ನಿನ್ನ ನೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯ, ಉದ್ಗಾತೃ, ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂಬ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಾಹಕ ಋತ್ವಿಜರಿದ್ದಾರೆ. ನಿನ್ನ ಮುಖದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ರುಕ್, ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ರುವ್‌ಗಳಿವೆ. ಉದರದಲ್ಲಿ ಇಡಾ ಎಂಬ ಯಜ್ಞ ಭಕ್ಷಣ ಪಾತ್ರೆ ಇದೆ. ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಮಸವಿದೆ. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಭಾಗ ಪಾತ್ರೆಯಾದ ಪ್ರಾಶಿತ್ರವಿದೆ. ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂಬ ಯಜ್ಞ ಪಾತ್ರೆಯಿದೆ ಎಂದು ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಾದ ಹವ್ಯಕವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಬೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರತ್ಯ ಪರಿಕರವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಕುಶ ಮತ್ತು ಕಾಶವೆಂಬ ಹುಲ್ಲುಗಳು ಯಜ್ಞವರಾಹನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ರೋಮಗಳೆಂದೇ ಪ್ರತೀತಿ. ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಯ ರೋಮರೋಪವಾದ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಕಂಡರೆ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅತಿಯಾದ ಭಯ, ಆದುದರಿಂದ ಪಿಂಡಗಳನ್ನು ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ತಿಲವೆಂದರೆ ಪಿಶಾಚರಿಗೆ ಭಯ ಆದುದರಿಂದ ಉದಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ತಿಲೋದಕವನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರಾದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶ, ತಿಲಕಗಳ ಕಿರು ಪಿಂಡೋದಕ ಸಮರ್ಪಣೆ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಜರುಗತ್ತದೆ.[೧೫]

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ವರಹಾವತಾರವಾದುದು ಪ್ರಾಣಿಸಂಖ್ಯಾ ಸ್ಫೋಟದ ಪರಿಣಾಮವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿ ಬೆಳೆದಾಗ ಈ ಭಾರವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಾಳಿಕೊಳ್ಳಲು ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸನಕ, ಸನಂದನ, ಸನಾತನ, ಸನತ್ಕುಮಾರರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಅವರು ನಿವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮ ಪರಾಯಣರಾದರು. ಅವರು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆದಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಡೆಯಲಾರದ ಕೋಪಕ್ಕೊಳಗಾದನು ಆ ಕೋಪವು ಅವನ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ನೀಲಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮಗುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮ ತಳೆಯಲು ಅವನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವನಾದುದರಿಂದ ಭವನಾದನು.

ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕ ನಿನ್ನನ್ನು ರುದ್ರನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ನಿನಗೆ ಹೃದಯ ಇಂದ್ರಿಯ, ಪ್ರಾಣ, ಆಕಾಶವೇ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಮನ್ಯು ಮನು ಪುಹೋನಸ್,

ಮಹಾನ್, ಶಿವ, ಋತಧ್ವಜ, ಉಗ್ರದೇವ್, ಭವ, ಕಾಲ, ವಾಮದೇವ, ದೃತವೃತ, ಇವು ಹನ್ನೊಂದು ನಿನ್ನ ಹೆಸರುಗಲಾಗಿರಲಿ ನೀನು ಪ್ರಜಾವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದನು. ರುದ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾ ರುದ್ರರಾದರು. ಅವರೆಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಭಕ್ತಿಸತೊಡಗಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಡೆದನು. ಅನಂತರ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದನು. ಧರ್ಮ–ಅಧರ್ಮಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಲೋಭಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಸರಸ್ವತಿಯೂ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು, ಹೀಗೆ ಮೊದಲ ದೇಹವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದನು. ಹೊಸಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಒಡೆದನು. ಕ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಅದು ವಿಭಾಗವಾಗವಾದ್ದರಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕಾಯ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಒಡೆದ ಈ ಕಾಯಾರ್ಧಗಳು ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಜೋಡಿಯಾಗಿತ್ತು. ಪುರುಷನ್ನೇ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು. ಸ್ತ್ರೀಯ ಶತ ರೂಪಾದೇವಿ. ಇವರಿಂದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ಸಂಯೋಗದ ಮಿಥುನ ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಸ್ವಯಂಭುವ ಮನುವು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಶತರೂಪೆಯೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿರಿ, ಪ್ರಜಾಪಾಲನೆ ನಡೆಯಲಿ ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪ್ಪಣೆಯಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಳಯ ಜಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಮುಳುಗಿದೆ. ನಮಗೂ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ವಾಸಿಸಲು ಸ್ಥಳವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ರಾಜನು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡರು ನಾನು ಲೋಕಸೃಷ್ಟಿಗೆ ತೊಡಗಿದ್ದಾಗ ಭೂಮಿಯ ಜಲಸಮಾಧಿಯಾಗಿದೆ. ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ನಾನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದವನು ಅವನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಯೋಚಿಸುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಅವನ ನಾಸಿಕದ ಹೊಳ್ಳೆಯಿಂದ ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಗಾತ್ರದ ಹಂದಿಯು ಕ್ಷಣಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆಯತೊಡಗಿದ ವರಾಹನ ಗರ್ಜನೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಭಯ ಹುಟ್ಟಿಸಿತು. ಕೋರೆದಾಡಿಗಳಿಂದ ಭೀಕರನಾಗಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಋಷಿಗಳ ಕಡೆಗೆ ಶಾಂತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿದ್ದ ವರಾಹನು, ಪರ್ವತೋಪಮಾವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರ ಜಲರಾಶಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಆದಿವರಹಾನು ಬಗೆ ಬಗೆಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಅವನ ಶಕ್ತಮಾಂಸಾದಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳೇ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಅತ್ಯಾಗ್ನಿ ಸ್ಟೋಮ, ಲಾಕಥ್ಯ, ಷೋಡಶೀ, ವಾಹಿಪೇಯ, ಅತಿರಾತ್ರ ಮತ್ತು ಆಸ್ತೋರ್ಯ ಮಗಳೆಂದು ಸತ್ರಗಳೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ವರ್ಣಿಸಿದರು ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ವರಾಹ ರೂಪಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಕೋರೆದಾಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಳುಗಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಮೇಲೆದ್ದು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ತಡೆದು ನಿಂತನು.[೧೬]

ಮರೀಚಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗ ಕಶ್ಯಪರು ಅವರ ಪತ್ನಿ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳಾದ ದಿತಿ ಒಂದು ದಿನ ಕಷ್ಯಪರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಕಾಲವಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ

ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಮದ ಕೆನ್ನಾಲಗೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಕುಳಿತಿದ್ದರು. ಆಗ ದಿತಿ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಪೂರೈಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಕಶ್ಯಪರು ಕಾಮ ಕಲುಷಿತತವಾದ ನಿನ್ನ ಕೋರಿಕೆ ಸತ್ಪುತ್ರರನ್ನು ಕೊಡಲಾರರು ವೇದ ವೇದಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ಸತ್ಯಮಯ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶವಿರುವ ಆ ದಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣೋಕ್ತವಾಗಿ ಆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಾಪವಿತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾವತಾರದವರೆಗೆ ಅವರು ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ವೈಕುಂಠದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರೆಂದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದ ಇಬ್ಬಗೆಯವರಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಷಯಾದಿಗಳಿಂದ ಚಾಂಚಲ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಮುಕ್ತರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಗಂಗಾಧಿ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಮನೋವಿಕಾರ ಸಂಭವಿಸಬಹುದು.[೧೨೭]

ಜಯ ವಿಜಯರು ರಾಕ್ಷಸರಾದಾಗ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸ್ಥಾನ ಬರಿದಾಗಿತ್ತೇ ಅಸುರರಾದ ಅವರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೇ ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನಗಳು ಬರಿದಾದಗ ತಮಗೊಂದು ಅವಕಾಶ ಸಿಗಬಹುದೆಂಬ ಆಸೆ ಅನೇಕರಿಗೆ ಇರಬಹುದು. ಆಸೆ ಹುಟ್ಟಿದರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ವರ್ತಮಾನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅಪಯಾಕಸ್ತ ವಿದ್ಯಾವಂತನು ಉಚ್ಚಪದವಿಗೆ ಏರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಅಭಿಮತದಂತೆ ಜಯ–ವಿಜಯರು ಪೂರ್ಣಾಂಶದಿಂದ ಪತಿತರಾಗಲಿಲ್ಲ. ದೇವೇಂದ್ರನ ವಜ್ರಘಾತಕ್ಕೆ ಗೌರವ ಕೊಡಲು ಗರುಡನು ಗರಿಯೊಂದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಪಾರ್ಷನಾದನು.[೧೨೮]

ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲಾಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅವತಾರವಾಗಿ ವರಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸ ಲಾಗಿದೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವಾಗಿ ಕಂಡನು. ಮೂಲತಃ ವರಾಹ ಅವತಾರವು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಪುರಾಣಗಳು ಈ ಅವತಾರದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿವೆ.

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರ ಕಂಠಹಾರ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಧರಿಸಿದ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರವು ಹರಡಿದೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವರಾಹದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಯಜ್ಞವರಾಹ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಪುರಾಣವು ಈ ಸ್ಥಾನಿಕ ವರಾಹದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೧೨೯] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೨	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	–
೨	"	ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೧	" "	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೩	ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧ ೨	ವೈಖಾನಸಾಗಮ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತೆತ್ತರೇಯ ಸಂಹಿತೆ	–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೪	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೩	ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ	
೬	ಕಮಲಾಪುರ	ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	–
೭	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	–
೮	"	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ – ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨ ೧	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೯	ಕಮಲಾಪುರ	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ನರಮೃಗ ರೂಪ -	೧	"	-
೧೦	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ -	೨	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	-
೧೧	ಹೊಸಪೇಟೆ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ -	೩	ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ	-
೧೨	"	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ಪ್ರಾಣಿರೂಪ -	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	-
				ನರಮೃಗ ರೂಪ -	೧	ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ	
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೩೦		

ಪ್ರಾಣಿರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು -	೧೦
ನರಮೃಗ ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು -	೨೦

೪. ನರಸಿಂಹ

ನಾನು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಬಯಸುವಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಪರ್ಯಂತವಾದ ಆಯಸ್ಸು ಸಂಪತ್ತು, ಐಶ್ವರ್ಯ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಗಳ ಭೋಗ ಇವು ಯಾವುದನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಕಾಲದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ಕಬಳಿಸುವೆಯೆಂಬುದು ನನಗೆ ಗೊತ್ತು ಆದುದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಸೇವಕರ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು ಎಂದಿಷ್ಟನ್ನೇ ನಾನು ಬೇಡುತ್ತೇನೆ.[೧೩೦]

ದುರಾತ್ಮಕನಾದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ಕೊಂದರು. ಆರದ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಭಯಂಕರನಾಗಿದ್ದ ನರಸಿಂಹನ ಮುಂದೆ ಬಾಲಕ ಪ್ರಹ್ಲಾದನು ಮಾಡಿದ ಈ ಸ್ತುತಿ, ಶ್ರುತಿ, ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದುದು. ಭಗವಂತನ ಸೇವಕರು ತಮ್ಮ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡವರು. ಮಮಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರು, ಅಹಂಕಾರ ಉರ್ಜಿತರು ಮನುವಿನ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರ ಭೃತ್ಯರು ಅಧನರು, ಅವರ ಗಳಿಕೆ ಒಡೆಯನದು ಅಂಥವರ ಸಹವಾಸ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ವಾಭಿಮಾನ, ಸ್ವಾರ್ಥಗಳಿಂದ ದೂರ ಸರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಸದುದ್ದೇಶವೇ ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ದಿವ್ಯ ಸಂದೇಶ, ಐಹಿಕ ಭೋಗ ಸಹಕಾರಿಗಳಾದ ಆಯುಸ್ಸು ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಕಾಲಗ್ರಸಿತವಾಗುವ ನಶ್ವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಗಳು, ಅವುಗಳಿಂದ ಶಾಶ್ವತ ಶಾಂತಿ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಅವನ ಅರಿಕೆಯ ಆಶಯವಾಗಿತ್ತು. ಭಗವಂತನ ದಾಸ್ಯವೇ ಜೀವನ ಶರಣಾಗತಿ ಹಾಲಲದ್ದು, ನೀರಲ್ಲದ್ದು ಯಥಾ ಯೋಗ್ಯಂ ತಥಾ ಕುರು ಎಂಬುದೇ ಶರಣಾಗತನಾದ ದಾಸರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಅವನಿಗೆ ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅದು ಭಾವನೆ ಬಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಜೀವನವು ದೇವರ ದಾಸ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ನ್ಯಾಸ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶರಣಾಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳವರು, ಭಗವಂತ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸುಖಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದವರು ಅವರು ಸದಾ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಉಜ್ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಮನನ ಮಾಡುವರು ಮುನಿಗಳು.

ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಮಗ ದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಿಂದಲೇ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ ಹಿರಣಾಕ್ಷ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಷದವರಾಗಿದ್ದವರು. ತಮ್ಮ ಗರ್ವ ಹಾಗೂ ಭೇದಬುದ್ಧಿಯ ಅಂಧತೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸನಕಾದಿಗಳಿಂದ ಶಾಪಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಲೋಕಕಂಟಕನಾದ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿಯಿಂದ ವಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಸಹೋದರನ ಮರಣಕಾರವಾಗಿ ಭುಗಿಲೆದ್ದ ಕೋಪದಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ರಾಕ್ಷಸಭಟರನ್ನು ಕರೆದು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ವಧಿಸಿರಿ, ದ್ವಿಜರು ಮಾಡುವ ಧರ್ಮ ಕರ್ಮ

ತಪಸ್ಸು ಅಧ್ಯಯನ ವ್ರತ ದಾನಗಳು ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೇರಿನಂತಿವೆ. ತಮ್ಮನ ಮರಣದಿಂದ ಅತೀವ ವೇದನೆಗೊಳಗಾದಾಗ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪ ಅಂತೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ತೀರಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಸೋದರನ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯ ತುಂಬಿದನು.[೧೩೧]

ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕವು ನರಸಿಂಹನ ಅವತಾರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅವತಾರವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವತಾರವಾಗಿದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ನರಸಿಂಹನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ನರಸಿಂಹನ ಮುಖವು ಉಗ್ರರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಕಣ್ಣುಗಳು ತೆರದಂತೆ ಇದೆ. ದೇವತೆಯು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಾಲಅಡಿಯವರೆಗೆ ಇದೆ.

ಸ್ಥಾನಿಕ ನರಸಿಂಹನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಸಿಂಹದ ಮುಖವಿರಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಅಭಯ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿರಬೇಕು.[೧೩೨] (ಕೋಷ್ಟಕ: ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೪	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೬	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೪	"	–
೪	"	ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ (ಏಕಶಿಲ)	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–
೫	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೮	"	–
೬	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೪	"	–
೭	"	ಹೊದೆಯಬಾಗಿಲ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೦	"	–
೮	"	ಕೋದಂಡರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–
೯	"	ಹಳೇ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೪	"	–
೧೦	"	ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–
೧೧	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	"	–
೧೨	"	ಮುಕ್ತಿನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	"	–
೧೩	"	ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	"	–
೧೪	ಕಮಲಾಪುರ	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–
೧೫	"	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೬	"	–
೧೬	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	"	–
೧೭	"	ಜಂಬುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೮	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೫	"	–
೧೯	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೨	"	–
೨೦	ಮಲಪನಗುಡಿ	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ	"	ನರಮೃಗ ರೂಪ –	೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೫೭		

ಪ್ರಾಣಿರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೦
ನರಮೃಗ ರೂಪ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೫೭

೫. ವಾಮನಾವತಾರ

ಬಲಿಯು ವಿರೋಚನನ ಮಗ. ಪರಮಭಾಗವತೋತ್ತಮನಾದ ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ಮೊಮ್ಮಗ. ದಾನವ ಸಾಮ್ರಾಟನಾದರೂ ಮಾಧವ ದ್ವೇಷಿಯಲ್ಲ, ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಂಚನೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದವನು ಸುರಾಸುರರು. ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಮಥನ ಮಾಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುವಾಗ ಸಿಕ್ಕಿದ ಸುವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿದ್ದರೂ, ದೇವತೆಗಳು ಕೊಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ತಪ್ಪಿದ್ದರು. ರೊಚ್ಚಿಗೆದ್ದ ರಾಕ್ಷಸ ಸಂಕುಲ ಅಮರ ಕುಲದ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿತು. ಪೀಯೂಷಪಾನ ಮಾಡಿದ ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ, ನಿಮಿಷ ನಿಮಿಷಕ್ಕೂ ದಾನವ ಸೈನ್ಯ ಧ್ವಂಸವಾಗುತ್ತಾ ಬಂತು. ರಾಕ್ಷಸ ಸೇನಾಪತಿಗಳಾದ ಬಲಾಸುರ, ಪಾಕಾಸುರ, ಜಂಭಾಸುರನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾದರು. ನಮುಚಿಯು ವಜ್ರದಿಂದ ಹತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಶರೀರವಾಣಿಯ ಆದೇಶದಂತೆ ಹಸಿಯು ಅಲ್ಲ, ಒಣಗಿದುದೂ ಅಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನೊರೆಯಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ವಧೆ ಮಾಡಿದನು. ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾಬಲಿಗೆ ಎದುರಾದ ದೇವೇಂದ್ರ ತನ್ನ ಅಬ್ಬರವನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ಬಲಿಯು ಹೇಳುವ ಮಾತು ಧೀರೋದಾತ್ತ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ದಿವ್ಯ ಸಂದೇಶದಂತಿತ್ತು.

ದೇವೇಂದ್ರ ಕಾಲನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಜಯ ಅಥವಾ ಅಪಜಯ, ಯಶಸ್ಸು ಅಥವಾ ಅಪಯಶಸ್ಸು ಮರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಸತ್ಯವಾದಿಯೂ ಶೂರನೂ ಆದ ಬಲಿ ತನ್ನ ಮೈಹಾಯಸವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುರೇಂದ್ರ ಸಮನಾಗಿ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಅಣಿಯಾದನು. ಆದರೆ ವಜ್ರಾಘಾತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ವಿಮಾನ ಸಮೇತನಾಗಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಸತ್ತು ಹೋದನು.[೧೩೩]

ಭೃಗು ಪುತ್ರನಾದ ಶುಕ್ರಾರ್ಯರು ಮೃತ್ಯು ಸಂಜೀವಿನಿ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಬಲಿಯನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದನು. ಕೃತಜ್ಞನಾದ ವೈರೋಚನಿ ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಗುರುಗಳ ಪಾದಕಮಲಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ, ಸೇವಾ ನಿರತನಾದನು. ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಗುರುಗಳು ವಿಶ್ವಜಿತ ಎಂಬ ಮಹಾಯುಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು. ಜಾಜ್ವಲ್ಯ ಮಾನವನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞಗ್ನಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿದ್ವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಶ್ವಗಳ ಸಮೇತವಾಗಿ ದಿವ್ಯ ರಥವೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಯಿತು.[೧೩೪]

ಈ ಅವತಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಅವತಾರದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಾಮನನು ೫೬ ಅಂಗಲವಾಗಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕಮಂಡಲು ಮತ್ತು ಛತ್ರಿಯನ್ನು

ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿರಬೇಕು. ಜಿಂಕೆ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಉಪವೀತವಿರಬೇಕು. ವೇದ ಅಧ್ಯಯನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಂತೆ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಾಮನನ ಮುಖವು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ವಾಮನನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಗಡಿ ರೇಖೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರೇಖಾ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೩೫] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ನರರೂಪ -	೧	ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ	-
೨	"	ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ನರರೂಪ -	೧	"	-
೩	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೬	ನರರೂಪ -	೨	"	-
೪	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಎದುರಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮನ	"	ನರರೂಪ ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ ೨ ಕೈಗಳು ಇವೆ. ಬಲ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲು, ಎಡ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿ ಇದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಂತಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ.	೧	ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ (ನೋಡಿ: ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಾಫಿ, ವ್ಯಾಲ್ಯೂಂ-೧, ಭಾಗ-೧	-

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೫	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಸರಣಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಾಮನ	"	ನರರೂಪ –	೧	"	–
೬	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರ)	"	ನರರೂಪ –	೧	"	–
೭	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ನರರೂಪ –	೧	"	–
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ನರರೂಪ –	೨	"	–
೯	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	ನರರೂಪ –	೩	"	–
				ವಾಮನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೩		

ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೩

೬. ರಾಮಾವತಾರ

ರಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುವಾಗ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಗೌರವ ಭಾವನೆ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭುವನಾಭಿರಾಮನೂ, ರೂಪಜೀತಕಾಮನೂ ಆದ ದಾಶರಥಿ ರಾಮ. ಆ ಶ್ರೀರಾಮನೇ ಮಾನವಕುಲದಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶನಾದವನು. ಮನುಷ್ಯನು ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಂದನಾದರೂ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಮಾನವನಾಗಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಾವಿರಾರು ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮಹಾಪುರುಷನು ಅವಿರ್ಭವಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅನೇಕ ದಶವರ್ಷಗಳೇ ಬೇಕಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಕೋಟ್ಯಾಂತರ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಮಹಾತ್ಮನ ಉದಯವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯ. ಆ ರೀತಿಯ ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ಆರಾಧ್ಯನಾಗಿ ಮರ್ಯಾದಾ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾಗಿ ಮಾನವನೊಬ್ಬ ತನ್ನ ದಿವ್ಯ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಾದುದು ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಅಯೋಧ್ಯಾಪತಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ. ದೇವರಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಆಕಾಶ ಗಮನ, ಪರಕಾಯ ಪ್ರವೇಶ, ಅಘಟಿತ ಘಟನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಅಷ್ಟಸಿದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧ ನಡತೆ ಆದರ್ಶ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ ವಾತ್ಸಲ್ಯಪೂರ್ಣ ವ್ಯವಹಾರ ಅಪೂರ್ವ ಬಂಧು ಪ್ರೇಮಗಳಿಂದ ನರನು ನಾರಾಯಣನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಈ ಅವತಾರದ ದಿವ್ಯ ಸಂದೇಶವಾಗಿದೆ.[೧೩೬]

ರಾಮಾವತಾರದ ಕಥೆಗೆ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ವಿಸ್ತಾರ ತೀರಾ ಕಡಿಮೆ. ವೈವಸ್ವತ ಮನುವಿನ ವಂಶಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ ರಾಜರ ಪರಿಚಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆಯು ಕೇವಲ ಎರಡೇ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಾವಣ ವಧೆಯ ತನಕದ ಇತಿಹಾಸ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಭಾಗವತರ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ದಶರಥನ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಠಿ ಮಂಥರೆಯ ದುರ್ಬೋಧನೆ, ಸೀತೆಯ ಅಗ್ನಿಪರೀಕ್ಷೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಘಟನೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥಾ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುವ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಪರೀಕ್ಷಿತನೊಡನೆ, ನೀನು ರಾಮ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕೇಳಿರುವೆಯಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿ, ರಾಮಚರಿತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ತೊಡಗಿದುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕಿರಿದುಗೊಳಿಸಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಕೈ ಬಿಟ್ಟಿರಬಹುದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮ, ನಾನು ಮನುಷ್ಯನು, ಬೇರೆನೂ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಾಸರು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿಲ್ಲ. ಆ ಕುರಿತಾಗಿ ರಾಮನ ನಿಲುಮೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ಗೋಜಿಗೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿ ರಾಮನಿಗಾಗಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದೀನನಾಗಿ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿದ್ದದು ಏಕೆ? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀ ಸಂಗಭ್ರಾಂತರಾದ ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ದುರ್ದಶೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಸರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೩೭]

ರಾಮನನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯವಾದ ರಾಮಾಯಣದ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂಬುದು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮನನ್ನು ರಾಜನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವುದು, ರಾಮನ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ (ರಾಮ, ಸೀತಾ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ) ತೋರಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ, ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ ಮತ್ತು ವೈಖಾನಾಸಗಮವು ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕೆಂದು ಆಗಮದ ನಿಯಮವಿದೆ.[೧೩೮] (ಕೋಷ್ಟಕ: ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ನರರೂಪ ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಸೀನ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ರಾಮನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.	೪೦	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	"	೧೨	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೬	"	–
೪	"	ಕೊದಂಡರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	"	೨	"	–
೫	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨೫	"	–
೬	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೭	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೪	"	–
೮	"	ಹಸ್ತಗಿರಿ ರಂಗನಾಥ	"	"	೪	"	–
೯	"	ಹಳೆ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೨	"	–
೧೦	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೧	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೩೦	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೧೨	"	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೩	ಹೊಸಪೇಟೆ	ಜಂಭುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೪	"	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೦	"	–
೧೫	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೦	"	–
೧೬	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೭	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೬	"	–
೧೮	ಬುಕ್ಕಸಾಗರ	ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
				ರಾಮನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೯೭		

ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೯೭

೭. ಪರಶುರಾಮ

ಭಗವಂತನ ಅವತಾರವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹಾದಿ ಅವತಾರಗಳ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದುದು. ಲೀಲಾಮಾನುಷ ವಿಗ್ರಹನಾದ ಭಗವಂತನ ಅವತಾರ ಹೊಂದಿದೊಡನೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಿಕೆ, ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಾಠ ಇತ್ಯಾದಿ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪರಶುರಾಮಾವತಾರ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಈ ಪರಿಪಾಠ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರೂಪನೇ ಆದ ವಾಮನನೂ ಜನ್ಮವೆತ್ತುವಾಗ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ, ಕೌಸ್ತುಭ, ಶೋಭಿತ, ಕೇಯೂರಾದಿ ಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ಮಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಸುಶೋಭಿತ ಗಾತ್ರವುಳ್ಳವನು. ಅನಂತರ ಅವನು ಕುಬ್ಜನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪರಶುರಾಮನು ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿದನು? ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ವರ್ಣನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಸಾಮಾನ್ಯರಂತೆ ಜಮದಗ್ನಿ ಮತ್ತು ರೇಣುಕೆಯರ ಐದನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದನು. ತನ್ನ ಜನ್ಮ ಅಥವಾ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪವಾಡವನ್ನು ತೋರಿದವನಲ್ಲ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಭಗವಂತನ ಅವತಾರವೆಂದು ಯಾರೂ ಮನಗಂಡಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.[೧೫]

ಪರಶುರಾಮನು ಘೋರ ಪ್ರಕೃತಿಯವನೂ, ಕ್ಷಾತ್ರ ಸ್ವಭಾವದವನೂ ಆಗಲು ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಅವತಾರಗಳಂತೆ ರಾಕ್ಷಸ ವಧಾಪ್ರಸಂಗಗಳು ಈ ಅವತಾರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ನಡೆದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಪವಾಡಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಕಗ್ಗೊಲೆ, ಮಾತೃಹತ್ಯೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಭಾರ್ಗವರಾಮನು. ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಅವತಾರವಾಗಿರಬುದೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯೋಚಿತವಾದ ಸಿಡುಕು, ದುಡುಕು, ಮಾತೃ, ಪಿತೃ ವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಹಠಮಾರಿತನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಶುರಾಮನ ಅವತಾರ ಮಾನವ ಜೀವನಕ್ಕೆ ತೀರಾ ಹತ್ತಿರವಾದುದು.[೧೬]

ಭಾರ್ಗವರಾಮನ ನಡವಳಿಕೆ ಹೀಗಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಪೂರ್ವ ನಿರ್ಧತವಾಗಿತ್ತು. ಭೃಗು ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಔರ್ವನೆಂಬ ಮಗನಿದ್ದನು. ಅವನ ಮಗನೇ ಋಚೀಕ, ಗಾಧಿರಾಜನ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದಾಗ, ಋಷಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಕೊಡಲು ರಾಜನಿಗೆ ಮನಸ್ಸಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಶಾಪಾನುಗ್ರಹ ಸಮರ್ಥನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಲು ಧೈರ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಯ್ಯಾ ಮಹರ್ಷಿ! ನಮ್ಮ ಕುಲಪದ್ಧತಿಯೊಂದಿಗೆ ಕನ್ಯಾ ಶುಲ್ಕವಾಗಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನೀನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಸತ್ಕವಿತಿಯನ್ನು ಧಾರಾದತ್ತವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ಆ ಕುದುರೆಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಧವಳಾಂಗದಿಂದೊಪ್ಪಿ ಒಂದೇ ಕಿವಿ ಕಪ್ಪಗಿರಬೇಕು. ಗಾಧಿರಾಜನ ಉಪಾಯ ಫಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ತಪಸ್ವಿಯಾದ ಋಚೀಕ

ಬೇಕಾದ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ವರುಣನಿಂದ ಪಡೆದನು. ಗಾಧಿರಾಜನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಸತ್ಯವತಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದನು.[೧೪೧]

ಒಮ್ಮೆ ಸತ್ಯವತಿ ಆಕೆಯ ತಾಯಿಯು ಸಂತಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಋಚೀಕನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರಪೂತವಾದ ಚರುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಋಷಿಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಚರು ಶ್ರೇಷ್ಠವಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ತನಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಸತ್ಯವತಿಯನ್ನು ತಾಯಿ ಒತ್ತಾಯಿಸಿದಳು. ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಮಗಳು ಒಪ್ಪಿದಳು. ಇಬ್ಬರೂ ಚರುವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದರು. ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದ ಋಚೀಕ ಸತ್ಯವತಿ ಚರುವನ್ನು ಅದಲು-ಬದಲಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಿರಾ ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಭಯಾನಕ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಕ್ಷಾತ್ರ ಗುಣದವನು ಜನ್ಮವೆತ್ತುತ್ತಾನೆ! ನಿನ್ನ ತಾಯಿ ಗರ್ಭದಿಂದ ಜನಿಸುವನು ಬ್ರಹ್ಮವಿದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದನು. ಸತ್ಯವತಿಗೆ ತನ್ನ ತಪ್ಪಿನ ಅರಿವಾದಾಗ ಕಾಲ ಮಿಂಚಿ ಹೋಗಿತ್ತು. ಪತ್ನಿಯ ಮನಮರುಕವನ್ನು ಕಂಡು ನಿನ್ನ ಮಗನು ಋಷಿಯಾಗಲಿ ಆದರೆ ಮೊಮ್ಮಗನು ಕ್ಷಾತ್ರಗುಣದವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸಂತೈಯಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯವತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಜಮದಗ್ನಿ ಅವನ ಮಗನೇ ಪರಶುರಾಮ. ಚರುವಿನ ಗುಣ ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಬಂತು. ಗಾಧಿಯ ಮಗ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ರಾಜನಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯಾದನು.[೧೪೨]

ಭೃಗು ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಭೂತದಯಾಪರರು. ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಿಪ್ಲಾವಿತರಾಗಿದ್ದರು ರಾಮನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನಾಗಿ ಪೂರೈಸಿ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳಿಗೊಪ್ಪುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಿ ಮಿಗಿಲೆನಿಸಿದ್ದನು. ಆದರ ಧುನುರ್ವಿದ್ಯಾಲಾಲಸೆ ಅವನ ಬೆನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಯುಮದಿಂದ ದೃಢ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ನೀನು ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿ ಧನುರ್ವೇದವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದಾಗ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಶೂಲಿಯು ಆಶ್ವಾಸನೆಯನ್ನಿತ್ತನು. ಒಮ್ಮೆ ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೆದೆಬಡಿದು, ತಮ್ಮ ದರ್ಪದಿಂದ ಮದೋನ್ಮತ್ತರಾದರು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಪರಶಿವನು ರಾಮನನ್ನು ಕರೆದು ದಾನವ ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನಿತ್ತನು. ಯುದ್ಧ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ತಾನು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಚಿಂತಿತನಾದ ರಾಮನಿಗೆ ಶಿವನು ಧೈರ್ಯ ತುಂಬಿದನು.

ಶಿವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೈತ್ಯರ ದಮನವಾಯಿತು. ಆದರೆ ರಾಮನ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷತವಿಕ್ಷತವಾಗಿತ್ತು. ಸ್ಥಾಣುವು ಮುಟ್ಟಿದಾಕ್ಷಣ ಗಾಯಗಳು ಮಾಸಿದವು. ರುಂಡಮಾಲವನ್ನು ರಾಮನ್ನು ಕರೆದು ನಿನ್ನ ಮೈಮೇಲೆ ಗಾಯಗಳಾಗುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ

ಕರ್ಮಲೇಸಗಳೆಲ್ಲ ತೊಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ನೀನು ಶುಚಿರ್ಭೂತನಾಗಿರುವೆ. ಕಾಲ ಕೂಡಿ ಬಂದರೆ ನಿನ್ನ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು ಎಂದನು. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮಹದೇವನು ಸರ್ವಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಶಕ್ತವಾದ ಪರಶುವೆಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಆಯುಧವನ್ನೂ ಕರುಣಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ರಾಮನು ಧನುರ್ವಿದಿಂದ ಸಾಕಾರ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಶೂಲಿಯಿಂದ ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಗಳ ಉದ್ದೇಶಪಡೆದು ಶಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾ ಪಾರಂಗತನೆನಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಅನೇಕ ವೀರರಿಗೆ ಪರಶುರಾಮನು ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾ ಗುರುವಾಗಿದ್ದನು.[೧೪೩]

ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೇ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪರಶುರಾಮಾವತಾರದ ಕಥೆ ಅನೇಕ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯು, ಮತ್ಸ್ಯ, ಪದ್ಮ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ದೇವಿಭಾಗವತ, ಭಾಗವತ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭಾಗಗಳು ಪರಶುರಾಮನ ಮಾನವೀಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿವೆ. ಮೊದಲು ಆಜ್ಞಾಪಾಲನೆ ಅನಂತರ ವಿಮರ್ಶೆ ಎಂಬ ಯೋಧನ ಶಿಸ್ತಿನಂತೆ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಶಿರಸಾವಹಿಸುವಲ್ಲಿ, ಪರಶುರಾಮನ ವಿಧೇಯತೆ ಮೆಚ್ಚತಕ್ಕ ನಡತೆಯಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರೇ ಭಕ್ಷಕರಾಗುವ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ ಕ್ಷಮಾ ಗುಣಶೀಲನೂ ಕೈಯನ್ನೆತ್ತಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[೧೪೪]

ಪರುಶುರಾಮನನ್ನು ವಿಷ್ಣು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಪರುಶುರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ತರುವಂತೆ ಆದೇಶಿಸಿದ ಕಥೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಪರುಶುರಾಮನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಿಲ್ಲು, ಬಾಣ, ಪರಶು ಮತ್ತು ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಎರಡು ಕೈಗಳಿರುವ ಪರುಶುರಾಮನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ.[೧೪೫] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಪರಶುರಾಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಪರುಶುರಾಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಪರುಶುರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರುಶು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ.	೧	ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ	-
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೨	"	-
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೧	"	-
೪	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಶುರಾಮನ ಶಿಲ್ಪ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೧	"	-
೫	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಸರಣಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಾಮನ	"	"	೧	"	-
೬	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರ)	"	"	೧	"	-

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೭	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೮	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೯	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
				ಪರುಶುರಾಮನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೦		

ಪರಶುರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೦

೮. ಬಲರಾಮ

ಪಂಚವೀರರ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ ಮತ್ತು ಸಂಕರ್ಷಣರು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಕೃಷ್ಣ(ವಾಸುದೇವ), ಸಂಕರ್ಷಣ(ಬಲರಾಮ) ಅವತಾರವಾದರು. ಚತುರ್ವ್ಯೂಹದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಬಲರಾಮನನ್ನು ಬಲದೇವ ಅಥವಾ ಬಲಭದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವಾಸುದೇವನು ಪಂಚವೀರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬಲರಾಮನನ್ನು ನಾಗನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದುರ್ಯೋಧನನ ಲಾಂಛನವು ಹಾವು ಆತನ ಧ್ವಜದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೩೯ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಬಲರಾಮ ಆರಾಧನೆಯು ನಾಗಾರಧನೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತ ದಲ್ಲಿಯು ಇದೇ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಬಲರಾಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಂಕರ್ಷಣನ್ನು ಹೋಲುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣವು ಬಲರಾಮನ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವ್ಯೂಹ ಮತ್ತು ವಿಭವರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಲರಾಮನ ಪ್ರತಿಮಾಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನೇಗಿಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೆಕು. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಒನಕೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಬಲರಾಮನು ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದ ಬಲರಾಮನಿಗೆ ಗದೆ ಮತ್ತು ನೇಗಿಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿರುವ ಬಲರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ನೆಗಿಲು, ಗದೆ, ಶಂಖ ಮತ್ತು ಒನಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಬಲರಾಮ ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ರೇವತಿಯ ಜೊತೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಲರಾಮನ ಬಲಗಡೆ ಇರಬೇಕು. ಪುಷ್ಪ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರಬೇಕು. ಎಡ ಹಸ್ತವು ಲೋಲಹಸ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಲಹಸ್ತವು ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತದೆ.

ಬಲರಾಮನನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವುದು ವಿರಳ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪದ ಫಲಕವು ಹಜಾರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಈ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನಂತರ ಬಲರಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ ಹಾರಗಳು ಕಂಕಣಗಳು ವನಮಾಲಾವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಕೊಟಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲರಾಮನನ್ನು ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ರಾಮ ಮಧ್ಯ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು

ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈ ಹಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಕಣ ಹೊಂದಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಹಾರ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದ ವಸ್ತ್ರವಿದೆ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಲಾಂಛನ ನಾಮವು ಹಣೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪ್ರಭಾವವು ಇಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಬಲರಾಮನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ರೇವತಿಯ ಜೊತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲರಾಮನು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಎಡಗೈಯು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಬಲ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯಾದ ರೇವತಿ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರಿನ ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಬಲರಾಮನನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲರಾಮನು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಎಡಗೈಯನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.

ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಲವನ್ನು ಎಡಗೈಯನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.[೨]

ಪಂಚವೀರರಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವ ಮತ್ತು ಸಂಕರ್ಷಣ ಇವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಬಲರಾಮ ಅವತಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬಲರಾಮನನ್ನು ನಾಗನ ಜೊತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣವು, ಹರಿವಂಶ, ಭಾಗವತ ಪುರಾಣಗಳು ಬಲರಾಮನ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಬಲರಾಮ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನೇಗಿಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.[೧೪೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಬಲರಾಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಬಲರಾಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ನರರೂಪ	೨	ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ	-
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೧	"	-
೩	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೨	"	-
೪	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	-
೫	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	"	"	೧	"	-
೬	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮ	"	"	೧	"	-
೭	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರ)	"	"	೧	"	-
೮	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	-
೯	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	-
				ಬಲರಾಮನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೧		

೯. ಕೃಷ್ಣಾವತಾರ

ಕೃಷ್ಣಾವತಾರದ ಘಟನಾವಳಿಗಳು ಚಕ್ರ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವಾದುದು. ಕೃಷ್ಣನೇ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಯಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಜನಜನಿತವಾದುದು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಅವತಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದರೂ ಸ್ವಯಂ ಭಗವಂತನಂತೆಯೇ ವರ್ತಿಸಿದ ಅತಿಮಾನುಷ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವುಳ್ಳವನು ಭಾಗವತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅವತಾರ ಭೇದಗಳ ಕುರಿತು ವಿವೇಚಿಸಿದಾಗ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇತರ ಅನೇಕ ಅವತಾರಗಳು ಪೂರ್ಣಾವತರಾಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೆ ವ್ಯಾಸರು ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರಗಳಿಗಿಂತ, ಕೃಷ್ಣಾವತಾರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನಿಗೂ ಭಾಗವತರಿಗೂ ಭಾಗವತ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಬಲ್ಲವರ ಮತ ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪರಮಾತ್ಮನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನಿಂದ ಎರಡು ಕಿರಣಗಳು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದವು. ಒಂದು ಭಕ್ತರನ್ನು ತಲುಪಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವತವನ್ನು ತಲುಪಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲೇ ಲಯ ಹೊಂದಿದವು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಚರಿತ್ರೆಯೇ ಭಾಗವತ, ಭಾಗವತ ವಾಚನವೆಂದರೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವತಾರದ ಕಥೆ ಮಾತ್ರ ಎಂಬ ನಂಬುಗೆ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಲೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕೃಷ್ಣನ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದವರು ಅನೇಕರಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಕಥೆ ಒಂದೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಮೂರು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿವೆ. ವರಾಹಾವತಾರ ಏಳು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ. ನರಸಿಂಹಾವತಾರ ಹತ್ತು ಸರ್ಗಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಪರಶುರಾಮನ ಮತ್ತು ರಾಮಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಎರಡೆರಡು ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರವು ಒಂದು ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿದೆ..

ಯದುವಂಶದ ಅಹುಕನಿಗೆ ದೇವಕ, ಉಗ್ರಸೇನರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ದೇವಕನ ಮಗಳು ದೇವಕಿ ಉಗ್ರಸೇನನ ಮಗ ಕಂಸ ಉಗ್ರಸೇನನು ಶೂರಸೇನ ಮಹಾಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಶೂರಸೇನನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಮಥುರಾ ಪಟ್ಟಣವು ವೈಭವೋಪೇತ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ದೇವಕಿಯ ವಿವಾಹ ಶೂರಪುತ್ರನಾದ ವಸುದೇವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ನೂತನ ವಧುವರರ ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಕಂಸನೇ ಸಾರಾಥ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಶರೀರವಾಣಿಯ ಮೊಳಗಿ ಮೂರ್ಖನೇ ನಿನ್ನ ತಂಗಿಯ ಎಂಟನೆಯ ಗರ್ಭದ ಶಿಶುವ ನಿನಗೆ "ಮೃತ್ಯು"[೧೪೭] ಎಂದಿತು.

ಮೊದಲೇ ಪಾಪಿಷ್ಠನೂ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಕಂಸ ಅಶರೀರವಾಣಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ತಂಗಿಯ ತಲೆ ಕಡಿಯಲು ಸಿದ್ಧನಾದನು. ವಸುದೇವನು ಸತಾರ್ಕಿಕವಾಗಿ ವಾದಿಸಿದನು.

ಜನನ ಮರಣ ಮೃತ್ಯುಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಸುದೇವನ ವಿವೇಚನಾತ್ಮಕ ಬೋಧೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಂತೆಯೇ ಇದೇ ಬೇರೆ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಕಿಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಲೆ ಕಂಸನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವ ಭಾಷೆಯನ್ನಿತ್ತು ವಸುದೇವನ ಪತ್ನಿ ಸಹಿತನಾಗಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದನು. ದೇವಕಿ ಹಡೆದ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ವಸುದೇವನು ಕಂಸನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಬಂದನು. ಅವನಿಗೆ ಸುಖ-ದುಃಖಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಭಾವವಿದ್ದಿತು.

ವೈಖಾನಸಾಗಮದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣ ಗಳಿರಬೇಕು. ಕಿರೀಟದ ಮೇಲೆ ದುಂಡಾದ ಜುಟ್ಟು ಇದೆ. ಈ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ಅಭಯ ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

ವೈಖಾನಸಾಗಮವು ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರಬೇಕು. ಕೃಷ್ಣನು ಧರಿಸಿರುವ ಕಿರೀಟದ ಮೇಲೆ ಜುಟ್ಟನ್ನು ದುಂಡಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.[೧೪೮] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ, ಬೆಣ್ಣೆ ಕೃಷ್ಣ ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨೩	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ	"	"	೬	"	–
೩	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೬೨	"	–
೪	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೫೨	"	–
೫	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೫	"	೧೦	"	–
೬	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೭೧		–
೭	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೩೯	"	–
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪೨	"	–
೯	"	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೮	"	–
೧೦	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೭೨	"	–
೧೧	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೩೦	"	–
				ಕೃಷ್ಣನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೪೧೫		

ಎರಡನೆಯ ಸರಣಿಯ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಮಲ ಮಹಲ್ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸರಣಿಯು ಇದೆ. ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ದಶಾವತಾರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಸರಣಿಯಾಗಿದೆ.

೧. **ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ** : ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧ ಭಾಗ ಮನುಷ್ಯ, ಅರ್ಧಭಾಗ ಕೆಳಗಿನ ಮೀನಿನ ದೇಹವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಹಾಗೂ ವನಮಾಲ ಇದೆ. ಮೀನಿನ ದೇಹದ ಭಾಗವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುವಿದೆ. ಮೀನಿನ ಕಿವಿರುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನ ಸರಣಿಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪುರಾಣಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.[೧೪೯]

೨. **ಕೂರ್ಮಾವತಾರ** : ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ, ಶಂಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಮನುಷ್ಯನದು ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗ ಕೂರ್ಮದ್ದು, ಕೂರ್ಮನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರವನ್ನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವನಮಾಲವು ಕೂರ್ಮನ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಇದೆ.[೧೫೦]

೩. **ವರಾಹ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖವು ವರಾಹನದ್ದಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ದೇಹದ ಭಾಗವು ಮನುಷ್ಯನದು. ವರಹಾ ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ವರದ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲ ಇದೆ. ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಉರುದಾಮವಿದೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯು ಇದೆ. ಉತ್ತರೀಯದ ಕುಚ್ಚುಗಳು ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿವೆ.[೧೫೧]

೪. **ನರಸಿಂಹ** : ನರಸಿಂಹನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಆಭಯ ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ನರಸಿಂಹನು ಸಿಂಹಮುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲವಿದೆ. ಕೀರಿಟಮಕುಟವಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೀಯದ ಕುಂಚುಗಳು ಇಳಿಬಿದ್ದಿವೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ನರಸಿಂಹನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣವು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದೆ.[೧೫೨]

೫. ವಾಮನ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಾಮನನ್ನು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾಮನನು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಮೊಳಕಾಲಿನವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ವನಮಾಲ ಇಲ್ಲ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೫೩]

೬. ಪರುಶುರಾಮ : ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರುಶುರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರುಶು ಮತ್ತು ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಉರುದಾಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೀಯವು ಇಳಿಬಿದಿದ್ದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟುವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮದಲ್ಲಿ ಪರುಶುರಾಮನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಪರುಶು ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.[೧೫೪]

೭. ರಾಮ : ರಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲವಿದೆ. ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕಟಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಉರುದಾಮವು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಕಟಿಯ ಭಾಗದ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.[೧೫೫]

೮. ಬಲರಾಮ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನೇಗಿಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯು ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಾರಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಮತ್ತು ವನಮಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಪಾದದವರೆಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೀಯವು ಇಳಿಬಿದ್ದಿದೆ.[೧೫೬]

೯. ಜಿನ : ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಜಿನನನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ, ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರನಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಜಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಸರಣಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಜಿನನನ್ನ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಿನ ಶಿಲ್ಪವು ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರನಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರಗಳ ಸರಣಿಯು ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಜಿನನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿನನು ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.[೧೫೭]

ಈ ಸರಣಿಯ ಶಿಲಾಫಲಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷ ಶಿಲ್ಪ ಜಿನನ ಶಿಲ್ಪವು. ಜಿನ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಗ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಜಿನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬುದ್ಧನ ಬದಲಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಿನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ನೀಳವಾದ ಕಾಯ, ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಕಿವಿಗಳು, ಭುಜದವರೆಗೆ ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳು ಸಮವಾಗಿ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.[೧೫೮] (ಕೋಷ್ಟಕವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ)

ಬುದ್ಧಾವತಾರ

ಗುಪ್ತರ ಕಾಲಾನಂತರ ಬುದ್ಧನನ್ನು ದಶಾವತಾರ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ವಿರಳ. ಆದರೆ ದಶಾವತಾರದ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಪುರಾಣಗಳು ಬುದ್ಧನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ದಶಾವತಾರದ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಪುರಾಣವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ಬುದ್ಧನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರದ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಸುರರು ಮತ್ತು ಸುರರಿಗೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸುರರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವು ಬುದ್ಧನಾಗಿ ಜನಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯು ಬುದ್ಧನ ವಿವರಣೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.[೧೫೯]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಗೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಬುದ್ಧನು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಕಣ್ಣುಗಳು ಅರ್ಧಮುಚ್ಚಿದಂತೆ ಇವೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಉಷ್ಣೀವಿದೆ. ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಇದೆ. ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವು ಧ್ಯಾನದ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಇವೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಲತಾ ಸುರಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯು ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಲತಾಸುರಳಿಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧ್ಯಾನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವುದು ವಿರಳ. ಆದರೆ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೬೦] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಜಿನನ, ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಜಿನನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	ಜಿನ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಗ್ನವಾಗಿದೆ.	೧	–	–
೨	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರನಲ್ಲಿದೆ)	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೧	–	–
೩	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	"	"	೧	–	–
				ಜಿನನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೩		

ಜಿನನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –		೩

ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ.	೨	–	–
೨	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	"	೧	–	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೧	–	–
೪	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	"	೧	–	–
೫	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
				ಬುದ್ಧನ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೭		

ಬುದ್ಧನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೭

೧೦. ಕಲ್ಕಿವತಾರ

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಪ್ರಕಾರ ಕಲ್ಕಿಯ ಅವತಾರವು ಭವಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿರುವ ಘಟನೆಯಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾವತಾರವು ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಭಗವಂತನು ಸ್ವಧಾಮಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದನು. ಅವನ ನಿರ್ಗಮನದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಸತ್ಯ, ಧರ್ಮ, ಧೃತಿ, ಕೀರ್ತಿ, ಶ್ರೀಗಳೂ ಕಣ್ಮರೆಯಾದವು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಖರ ತೇಜಸ್ಸು ಮರೆಯಾದುದೇ ತಡ ಕಲಿಯೆಂಬ ಕತ್ತಲೆ ಈ ವಸುಂಧರೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿತು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಸಮುದ್ರವು ದ್ವಾರಾವತಿಯನ್ನು ಕಬಳಿಸುತ್ತ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಆಲಯವೊಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಿತು. ಆ ದಿವ್ಯ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಆವಾಸಹೊಂದಿದ್ದಾನೆಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಲಿಯುಗದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ, ಜಗತ್ತಿನ ದುರ್ಭಾವಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅವಿರ್ಭಾವ ಕಾಲ, ಭಾಗವತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುಗದ ಅನ್ವರ್ಥಗಳ ವರ್ಣನೆ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ದ್ವಾದಶ ಸ್ಕಂದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುವ ನೈತಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧೋಗತಿಯನ್ನು ತ್ರಿಕಾಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಆಗಲೇ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ಪುರಾವೆ ಇದೆ.

ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಪರೀಕ್ಷಿತನಿಗೆ ಕಲಿಯುಗವನ್ನು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನೇ ಕಾಲವು ಬಲವತ್ತರವಾದುದು. ಕಲಿಯುಗವು ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಧರ್ಮ, ಸತ್ಯ, ಪಾವಿತ್ರ್ಯ, ಕ್ಷಮೆ, ದಯೆ, ಆಯುಸ್ಸು, ಬಲ ಸ್ಮರಣಶಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಹಣ ಮತ್ತು ಬಲಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ವಿಚಾರಗಳಿಗೂ ಮಾನದಂಡವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಣವಿದ್ದವನೇ ಕುಲೀನ ಆಚಾರಶೀಲ ಗುಣವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬಲಶಾಲಿಯೇ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೂ. ನ್ಯಾಯವಂತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಲ, ಶೀಲ, ರೂಪ, ವಯಸ್ಸು ವಿದ್ಯೆ, ವಿತ್ತಾದಿಗಳು ಗೌಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುವಕ ಯುವತಿಯರ ಕಾಮಾಭಿರುಚಿಯೇ ನಿಯಾಮಕ ವಾಗುತ್ತದೆ.[೯೧]

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರಗಳಿವೆ. ವನಮಾಲವಿದೆ. ಸೊಂಟದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರುದಾಮವಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ಕುದುರೆಯ ಮುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೆಕು. ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[೯೨](ಕೋಷ್ಟಕ: ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	"	೩	ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	ಕುದುರೆ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ವ್ಯಕ್ತಿ	೩	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಕುದುರೆ ಮುಖ	೧	"	–
೪	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ಕುದುರೆಮುಖ ಮನುಷ್ಯ ದೇಹ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೫	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕಿ	"	"	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೬	"	ಕುದುರೆಗೊಂಬೆ ಮಂಟಪ (ವಿಠ್ಠಲ ಬಜಾರನಲ್ಲಿದೆ)	"	"	೧	"	–
೭	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ಕುಳಿತ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ–ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.	೧	–	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೧		

ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೧೧

ಎಲ್ಲರಿಂದ ಒಪ್ಪಿತ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳು ಹತ್ತು. ಅವುಗಳನ್ನು ದಶಾವತಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅಸುರರುಗಳಿಂದ ಆಪತ್ತು ಒದಗಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ವಿವಿಧ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ತಾಳಿ ಅಸುರರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ತಪ್ಪು ದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದವರನ್ನು ಸರಿ ದಾರಿಗೆ ತಂದನು. ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಇಂತಹ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ತಾಳಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳು ಇಂತಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯ ಮೀನು, ಕೂರ್ಮ ಆಮೆ, ವರಾಹ ಹಂದಿ, ನರಸಿಂಹ ಮನುಷ್ಯ ಸಿಂಹ, ವಾಮನ ಕುಬ್ಜ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಪರುಶುರಾಮ, ರಘುರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ, ಕೆಲವು ಹಿಂದೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದಿಗಳು ಬುದ್ಧನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರ ಅಲ್ಲವೆಂದು ವಾದಿಸಿ ಅವನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಕೃಷ್ಣನ ಅಣ್ಣ.[೧೬೩]

ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವು ಕೂರ್ಮ ಅಥವಾ ಆಮೆಯ ಅವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿದನು. ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡನೆಯ ಅವತಾರವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಮೂಲದಂತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಅವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿದನೆಂದು ಸಹ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೩೩] ಹಾಲ್ಗಡಲನ್ನು(ಕ್ಷೀರಸಾಗರ) ಮಂದರ ಪರ್ವತದಿಂದ ಮಂಥಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಆಮೆಯ ಅವತಾರ ತಾಳಿ ಮಂದರ ಪರ್ವತವನ್ನು ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಆಸರೆ ನೀಡಿದನು. ಹಾಲಿನ ಕಡಲನ್ನು ಮಂಥಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಕಡಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಂದಿತು ಎಂದು ಪುರಾಣಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತಗಳು ಸಹ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೊದಲ ಎರಡು ಅವತಾರಗಳಾದ ಮತ್ಸ್ಯ ಮತ್ತು ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಇದ್ದರೂ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳು ದೊರಕದೆ ಅತ್ಯಲ್ಪ ವಿವರಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಅವತಾರಗಳು ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅವತಾರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಗೌಣವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರಿಲ್ಲ. ಕೂರ್ಮ ಅವತಾರದ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆರಳೆಣಿಕೆಯಷ್ಟು ದೊರಕಿದ್ದು, ಅವುಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಪೂಜೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಮೃಗ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹದ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಆಮೆಯದಾಗಿದ್ದು ಕೂರ್ಮ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ಹಿಂಬದಿಯ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಆಮೆಯ ಹೊರ ಕವಚದ ತುದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು,

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರ ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು.[೧೬೪]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಬಿಡಿ ಮತ್ತು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಹಂಪಿಯ ಕೇಂದ್ರವಲಯದಲ್ಲಿ ನರಮೃಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿರೂಪದ ಸುಮಾರು ೭೫ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ೭೫ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ನರಮೃಗ ರೂಪದ ೨೯ ಮತ್ತು ಮೃಗರೂಪದ ೪೫ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲತಾ ಸುರಳಿ ಅಲಂಕರಣೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತೋರುವಾಗ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಕಿರು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೋಟಿಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಕಮಲ ಮಹಲ್‌ದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು, ಕೂರ್ಮಾವತಾರವನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಅವತಾರವಾಗಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ.[೧೬೫] ವಿಷ್ಣುವು ದಶಾವತಾರ ತಾಳಿದ ಅನುಕ್ರಮದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕೂರ್ಮನು ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಶಿಲಾಫಲಕಗಳು ಕಡಿದಾದ ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಲುಪಲಾಗದ ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಒರಟಾಗಿ ಮೂಡಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವಿದ್ದು ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವತೆಯು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿರೀಟ ಮಕುಟಧಾರಿಯಾಗಿ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಒರಟಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಯ ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ, ನೂರು ಕಂಬಗಳ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ರಂಗಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಆರು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬಹುತೇಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ

ಸಣ್ಣಮಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂಲತಃ ಕೂರ್ಮವತಾರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ಮುದ್ರೆಗಳು, ವಸ್ತ್ರವಿನ್ಯಾಸ, ಮುಖಭಾವ ಮತ್ತು ಭಂಗಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಮೆಯ ಕವಚದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮಧ್ಯದ ಉಬ್ಬುಭಾಗದ ಗೆರೆಯು ದುಂಡಗೆ ಅಥವಾ ಕೋನಾಕಾರ ಅಥವಾ ಮೊಟ್ಟೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅದರ ತುದಿಯ ಭಾಗವು ಮೊನಚಾಗಿ ಅಥವಾ ದುಂಡಗೆ ಇರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆಮೆಯ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಕವಚದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿಂದ ಹೊರಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ನರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ಮೃಗರೂಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತೋರಲಾಗಿದೆ. ನರ ರೂಪದಲ್ಲಿನ ಕೂರ್ಮನು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಯು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮಕರಕುಂಡಲ, ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಕುಚ್ಚುಗಳಿರುವ ಕಟಿಬಂಧ, ಉಂಗುರಗಳು, ಕೈಗಡಗ ಮತ್ತು ಬಾಹುವಳಯಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಂತ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕವಚದ ಮಧ್ಯೆಯಿರುವ ರೇಖೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ವೀರತಿಲಕವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವೀರತಿಲಕವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೧೬೫]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೪೫ ಮೃಗರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕೂರ್ಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನೈಜವಾಗಿರುವ ಆಮೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ ಹಾಗೂ ಕೂರ್ಮದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೂರ್ಮದ ಕೆಳಭಾಗವನ್ನು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮೆಯ ಮೇಲಿನ ಹೊರಕವಚ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಹೊರಬಂದಿರುವ ಮುಖ ಹಾಗೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳು ಹೊರಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕವಚದ ಮಧ್ಯರೇಖೆಯನ್ನು ತೋರಿದರೆ ಬಹುಪಾಲು ಮೃಗರೂಪದ ಆಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೆರೆಯನ್ನು ತೋರಿಲ್ಲ. ಹೊರಕವಚವು ಅಂಡಾಕಾರ ಅಥವಾ ದುಂಡಗೆ ತೋರಿ ಅಲಂಕರಣೆಗಳು ಇಲ್ಲದಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚೌಕಾಕಾರದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಮೆಯನ್ನು ಕೋನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ತಲೆಯ ಚೌಕಾಕಾರ ಭಾಗದ ಒಂದು ಮೂಲೆಯತ್ತ ಇರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಹಜಾರರಾಮಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ಒಂದು ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಂಬದ ಮೆಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ತಲೆ ಮತ್ತು ಕಾಲು ಭಾಗಗಳನ್ನು ತೋರಲಾಗಿದೆ. ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ೬ ಮೃಗರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಆಮೆಯ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನರಮೃಗ ಮತ್ತು ಮೃಗರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಗೆರೆಯನ್ನು ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕೂರ್ಮ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆಮೆಯ ಶಿಲ್ಪವು ತನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಎತ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುತ್ತಿರು ವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ಕವಚ ಭಾಗದ ಮಧ್ಯೆ ರೇಖೆಯನ್ನು ತೋರಿಲ್ಲ. ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೬ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮೃಗರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಅಥವಾ ಆಮೆಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ.

ಆನೆಗೊಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಠದ ಬಳಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪ ದೊರೆತಿದೆ. ಒರಟಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಇರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕಣಶಿಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಹಾಸುಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಕೊಠಡಿಯಂತಹ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಬಿಡಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಇದನ್ನು ಯಾವುದೋ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿ ದೇವಾಲಯ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಇರುವ ಜಾಗಕ್ಕೆ ತಂದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಮೂಲ ದೇವಾಲಯದ ಕುರಿತು ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರ

ಮತ್ತು ಮೂರು ಅಡಿ ಅಗಲವಿದೆ. ಇದು ನರಮೃಗರೂಪದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗ ನರರೂಪವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು ಇದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ದೇವತೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಮೃಗರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು, ಆಮೆಯ ಕವಚ ಭಾಗದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಆಯತಾಕಾರದ ಪೀಠದಂತೆ ಇರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ನಿಂತಂತೆ ತೋರಿರುವುದ ರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಏಕೈಕ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದ್ದು, ಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬-೧೭ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ.[೧೬೬]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ೨೫ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲವೂ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ. ೨೯ ನರಮೃಗರೂಪದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರದ ಆರಂಭಿಕ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವು ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ತಲಾ ಒಂದು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಹಜಾರರಾಮಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೃಗರೂಪದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಮಗೆ ಕಾಣಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೃಗರೂಪದ ಕೂರ್ಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೦ರ ನಂತರವೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ನಂತರ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಧಿಕಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ ೧೩, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ ೧೮, ಮಾಲ್ಯವಂತ ದೇವಾಲಯ ೧೭ ಮತ್ತು ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ೧೭, ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನರಮೃಗ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.[೧೬೭]

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪ್ರಭಾವ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.[೧೬೮]

ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿವಿಧ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡಬಹುದು. ಶಿಲ್ಪಿಯ ವಿವಿಧ ಶೈಲಿಯನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ನರಮೃಗ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಮುಂಬದಿ ನರರೂಪವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮೃಗರೂಪವಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಮೃಗದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು

ಹಿಂಬದಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಇದು ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವಂತಹ ನಿರೂಪಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನರ ಮತ್ತು ಮೃಗರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ದೇಹರಚನಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ತೋರುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು(ದೇವಿ) ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರದೆ ಕೇವಲ ಕೂರ್ಮರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ವಿಷ್ಣುವು ವರಾಹ ಅವತಾರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ.[೧೯]

ಆಗಮಗಳಂತೆ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗಿವೆ.

೧. ಭೂವರಾಹ ಅಥವಾ ಆದಿ ವರಾಹ ಅಥವಾ ನೃವರಾಹ

೨. ಯಜ್ಞ ವರಾಹ

೩. ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ

ವೈಖಾನಸ ಆಗಮದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ವರಾಹನ ಮುಖವು ಹಂದಿಯದ್ದಾಗಿದ್ದು ದೇಹವು ಮನುಷ್ಯನದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ಬಲಗಾಲು ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಗಿದಂತೆ ಇದ್ದು, ನಾಗದೇವತೆಯಾದ ಆಭರಣ ಖಚಿತ ಆದಿಶೇಷನ ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಆತನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಇರಬೇಕು. ವರಾಹನ ಉಳಿದ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಎಡಗೈ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ, ದೇವಿಯು ವರಾಹದ ಬಾಗಿದ ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಂತೆ ಇದ್ದು. ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ವರಾಹದ ಬಲಗೈ ದೇವಿಯ ನಡುವನ್ನು ಬಳಸಿರಬೇಕು. ವರಾಹದ ಮುಖವು ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತಿದಂತೆ ಇದ್ದು ಅದರ ಮೂರ್ತಿಯು ದೇವಿಯ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ವರಾಹದ ಬಣ್ಣವು ಸಂಜೆಯ ನಸುಗತ್ತಲೆಯಂತಿರಬೇಕು ಹಾಗೂ ದೇವಿಯು ಸೂಕ್ತ ಆಭರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಆಕೆಯ ಮುಖವು ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತಿದ್ದು ದೇವರನ್ನು ನಾಚಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಆಕೆಯ ತಲೆಯು ವರಾಹದ ವಕ್ಷಸ್ಥಲದವರೆಗೆ ಇರಬೇಕು. ಈಕೆಯನ್ನು ಪಂಚತಾಲ ಅಳತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ.[೨೦]

ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವರಾಹನ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಹಂಪಿಯ ಕೇಂದ್ರ ವಲಯದಲ್ಲಿ ನರಮೃಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿರೂಪದ ಸುಮಾರು ೧೮

ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದದಲ್ಲಿರುವ ಅಪರೂಪದ ಪ್ರಳಯ ವರಾಹನ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದೇ ಊರಿನ ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಯವರ ಮಠದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ಯಜ್ಞವರಾಹನ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಕೋಟಿಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಕಮಲ ಮಹಲಿನ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವರಾಹನನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಅವತಾರವಾಗಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ದಶಾವತಾರ ತಾಳಿದ ಅನುಕ್ರಮದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವರಾಹನು ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಶಿಲಾಫಲಕಗಳು ಕಡಿದಾದ ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಲುಪಲಾಗದ ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಒರಟಾಗಿ ಮೂಡಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ದೇವತೆಯು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿರೀಟ ಮಕುಟಧಾರಿಯಾಗಿ ಕಂಠಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಒರಟಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಯ ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.[೧೮]

ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪ

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಭೂವರಾಹ ಅಥವಾ ನೃವರಾಹನ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವರಾಹನು ಒಂದು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವನು. ಕುಳಿತ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಮಡಚಿ ಇರಿಸಿದ್ದು ಅವನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಭೂದೇವಿಯು ಕುಳಿತಿರುವಳು. ದೇವಿಗೆ ಎಡತೊಡೆಯನ್ನು ಆಸನವಾಗಿ ನೀಡಿರುವನು. ವರಾಹನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖಗಳಿದ್ದರೆ, ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈ ಭೂದೇವಿಯ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಹಾಳಾಗಿದೆ. ವರಾಹನ ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು ನೈಜವಾಗಿದ್ದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ವರಾಹವು ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಹಾರ, ಚೆನ್ನವೀರ, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸಡಿಲವಾದ ಕಾಲ್ಗಡಗ ಮತ್ತು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭೂದೇವಿಗೆ ಎರಡು ಕೈಗಳಿವೆ. ದೇವಿಯು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟಿರುವ ಹೂವಿನ ಮೊಗ್ಗು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಬಲಗೈ ದೇವರ ಬೆನ್ನ ಹಿಂದಿದ್ದು, ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ದೇವಿಯು ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಹಾರ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು

ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಮಕರತೋರಣಗಳಿರುವ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ನಡುವೆ ಕುಳಿತಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಕೀರ್ತಿಮುಖವು ತೋರಣದ ಮಧ್ಯೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಎದ್ದುಬರುವಂತೆ ಪ್ರಧಾನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಕೆತ್ತುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡುಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಂತೆ ಇವೆ.[೧೭೨]

ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪ

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ವರಾಹ ಮತ್ತು ಭೂವರಾಹ ಭೂದೇವಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವರಾಹನು ತನ್ನ ತುಸುಬಾಗಿದ ಬಲಗಾಲ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು, ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಲನ್ನು ಮಡಚಿರುವನು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಭೂದೇವಿಯು ಕುಳಿತಿರುವಳು. ವರಾಹನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈ ಭೂದೇವಿಯ ನಡುವನ್ನು ಬಳಸಿದಂತೆ ಹಿಂಬದಿಯಿಂದ ಬಂದು ವರದ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆತನು ಉದ್ದನೆಯ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಂಠಹಾರ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ ಎದೆಗೆ ಪಟ್ಟಿ, ಕಟಿಬಂಧ, ಉದ್ದನೆಯ ವನಮಾಲ, ಬಾಹುವಳಯ, ಮಣಿಕಟ್ಟಿನ ಆಭರಣ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಗಡಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ವರಾಹನ ಎಡಬದಿಗೆ ತಿರುಗಿದ್ದು ಭೂದೇವಿಯ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ವರಾಹನ ಕಿವಿಯು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಮಿರಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ನೈಜವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವರಾಹನ ಮುಖವನ್ನು ನಿಜವಾದ ವರಾಹದ ಹಂದಿಯ ಮುಖದಂತೆ ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ವರಾಹದ ಮಡಿಚಿದ ಎಡಭಾಗದ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಭೂದೇವಿಯು ಕುಳಿತಿರುವಳು. ಅವಳಿಗೆ ಎರಡು ಕೈಗಳಿವೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟಿನೊಂದಿಗಿರುವ ತಾವರೆ ಮೊಗ್ಗು ಹಿಡಿದಂತಿದೆ ಮತ್ತು ಬಲಗೈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬೆನ್ನನ್ನು ಬಳಸಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅವಳು ಸೀರೆಯುಟ್ಟು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕಂಠಹಾರ, ಹಾರ ಮತ್ತು ಕಟಿಬಂಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಳು.[೧೭೩]

ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಜಾರರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೋಲುವ ಒಂದು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವು ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ಬಟ್ಟೆ, ಮುದ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರೆ ವಿವರಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾಮ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ವರಾಹನ ಮೂರ್ತಿಯು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ದಪ್ಪ ಮತ್ತು ಉದ್ದ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ಇವೆರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪಾರ್ಶ್ವಮುಖಿಯಾಗಿದ್ದು, ದೇವರ ಮುಖವು ಒಂದು ಕಡೆ ತಿರುಗಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ತೋರಲಾಗಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಮಕರತೋರಣ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಿಯ ಅಲಂಕರಣಗಳಿರುವ ಕೋಷ್ಟಕರಚನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವಿದ್ದರೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ.ದೇವತೆಯ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು. ದೇವತೆಯು ನೆರಿಗೆಗಳಿರುವ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಮುಖದ ಭಾಗವು ಸವೆದಿದ್ದು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.[೧೭೪]

ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞವರಾಹನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಡಿಚಿದ್ದು ಪೀಠದಿಂದ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಭಾಗದ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಿರೀಟಮಕುಟಧಾರಿಯಾಗಿರುವ ದೇವತೆಯ ದೇವಿಯರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಳಯವರಾಹ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇಂತಹದೇ ಯಜ್ಞವರಾಹ ಅಥವಾ ಪ್ರಳಯ ವರಾಹದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ದೇವತೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಮಕರತೋರಣದ ಮಧ್ಯೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಪೀಠದಿಂದ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಗೈಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಶಿಲ್ಪ ಪಠ್ಯಗಳಂತೆ ಯಜ್ಞವರಾಹ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅವರುಗಳ ಪತ್ನಿಯರೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶಿಲ್ಪರತ್ನವು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯನ್ನು ತೋರಿಲ್ಲ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿಲ್ಪ ಪಠ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ದೇವತೆಯ ಪತ್ನಿಯರು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿರುವನು.[೧೭೫]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವರಾಹನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ವರಾಹನು ಸಿಂಹಾಸನ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಎಡಗಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ದೇವತೆಯ ಬಲಗೈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗೈ ದೇವತೆಯ ಭುಜದವರೆಗೆ ಎತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವರಾಹನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳಾದ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ತೋರಲಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಯನ್ನು ಪಾರ್ಶ್ವಮುಖಿಯಾಗಿ ತೋರಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಪಠ್ಯಗಳು ಇಂತಹ ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ.[೧೭೬]

ಕಮಲಾಪುರದ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಸ್ವತಂತ್ರ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊಸಪೇಟೆ ಸಮೀಪದ ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವರಾಹನು ಪಂಚರಥ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದರೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಯ ಹಾರ, ಉಪವೀತ, ವಕ್ಷಪಟ್ಟಿಕೆ, ಬಾಹುವಳಯ, ಕಂಕಣ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಗಡಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೂದೇವಿ ಇಲ್ಲದೆ ಈ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೧೭೭]

ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪ

ಕಮಲಾಪುರದ ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿರುವ ಯಜ್ಞವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ದೇವತೆಯು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಮತ್ತು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಇತರೆ ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ದೇವತೆಯ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ತೋರಿಲ್ಲ. ಈ ವರಾಹ ದೇವರಿಗೆ ನಿತ್ಯಪೂಜೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.[೧೭೮]

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು (ವಾಮನ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು)

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗೀತ ಕಂಬದ ಫಲಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯು ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ದಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ವಾಮನನ ಬಲಗಡೆ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ವಾಮನನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಬಲಿಯು ರಾಜನಂತೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಮನ ಮತ್ತು ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಇದೇ ಕಂಬದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಹತ್ತು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಬಾಣ, ತರ್ಜನಿಮುದ್ರೆ, ಚಕ್ರ ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈ ವರದ ಹಸ್ತ ಉಳಿದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿ, ಬಾಣ ತರ್ಜನಿಹಸ್ತ ಶಂಖವಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಹಾರಗಳು, ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಚನ್ನವೀರ ಕಂಕಣಗಳು, ಧೋತಿ, ಬೆರಳುಂಗರಗಳು, ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ಚಿಹ್ನೆಯು ಹಣೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪದ ಮುಖವು ಉಗ್ರರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಇದೇ ಕಂಬದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು, ಎಡಗಾಲು ಪೀಠದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಬಲಗಾಲು ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಬಲಿಯನ್ನು ತುಳಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ಬಲಿಯ ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ಎಂಟು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯಹಸ್ತ ಉಳಿದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ ಬಾಣ ಚಕ್ರ ಧನಸ್ಸು, ಶಂಖವಿದೆ, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕಂಠಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಂಕಣಗಳು, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ಚಿಹ್ನೆ ಹಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಡಗಡೆ ವಾಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಂಧರ್ವ ದಂಪತಿಗಳು ಹಾರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಗಾಲು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾಲು ತುಸು ಬಾಗಿದಂತೆ ತೋರಲಾಗಿದೆ. ಎಡಗಾಲು ಭುಜದವರೆಗೆ ಎತ್ತಿದೆ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ,

ಶಂಖಗಳಿವೆ. ಎಡಗೈಯು ಮೇಲೆತ್ತಿದೆ. ಈ ಕೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟವನ್ನು, ಕುಂಡಲಗಳು, ಕಂಠಹಾರ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲಾದಲ್ಲಿ ಪದಕವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಹಾರಗಳು, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಕಾಲನ್ನು ಬಲಿಯು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಮಾಣ ಬದ್ಧತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪವು ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ೭ನೇ ರೂಪವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಗದ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಆದರೆ ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಶ್ರೀದೇವಿ-ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಾಮನನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿರಳವಾಗಿವೆ.[೧೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	ನರರೂಪ – ೪–ಕೈಗಳು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ವರದ ಅಭಯ, ಬಲಿಯ ಜೊತೆ ಇದ್ದಾನೆ.	೧	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	"	ನರರೂಪ – ಕುಳಿತ ಭಂಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	–
೩	"	ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨	ನರರೂಪ – ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ೪–ಕೈಗಳು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ವರದ ಅಭಯ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	೧ ೨	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೪	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಎದುರಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ನರರೂಪ – ನಿಂತಭಂಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು	೧	"	–
				ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೬		

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಗುಣ ಸ್ವರೂಪ

ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವ ಶಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳವನೇ ಕೇಶವನು. ಕ-ಬ್ರಹ್ಮ, ಅ-ವಿಷ್ಣು, ಈಶ-ಈಶ್ವರ. ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನರು ಈ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಸತ್ವ, ರಜ, ತಮೋಗುಣಗಳೆಂದೇ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರ ಎಂದರೆ ಸತ್ವ, ಕೃ ಎಂದರೆ ರಜೋಗುಣ ತ ಎಂದರೆ ತಮೋಗುಣ. ಈ ಮೂರು ಗುಣಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ. ಇದನ್ನು ತ್ರಿಗುಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಭಜಿಸುತ್ತಾ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನ್, ನ್ಯೂಟ್ರಾನ್ ಪ್ರೋಟಾನುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದರು. ಈ ಮೂರು ಇಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತು ಆಗಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೂರರ ಗುಣ ಧರ್ಮಗಳು ಸತ್ವ, ರಜ, ತಮೋಗುಣಧರ್ಮಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಮೂರು ಏನು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತವೋ ಅದೇ ಶಕ್ತಿಯ ಕೆಲವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಪರಮೇಶ್ವರರು ತ್ರಿಗುಣಾತೀತರಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳ ನಿಯಾಮಕನು ಕೇಶವನು. ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೇ ಆಗಿವೆ. ತಮಸಂ ಎಂದರೆ ಗುರತ್ವಾಕರ್ಷಣೆ, ತಡೆಯುವ ಶಕ್ತಿ. ಅದು ಚಲನೆಗೆ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಮ್ಮೆಯೇ ವಿಸ್ಫೋಟವಾಗಬಹುದು. ರಜಸ್ ಚಲನೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಶಕ್ತಿ. ಗತಿಯೇ ಜೀವನಶಕ್ತಿ ಮೂರನೆಯದ್ದು ಸತ್ವ ಈ ಗುಣವು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತೆ, ಪಕ್ವತೆ, ಸಂತೋಷವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವನು ಕೇಶವನೆಂಬ ವಿಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[೧೮೦]

ಕೇಶವ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ ಕೇಶವನದು. ಕೇಶವನ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ.

ಭಗವದ್ರೂಪ- ಕೇಶವ

ಪತ್ನಿ- ಶ್ರೀ

ತತ್ವಭೀಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಕೇಶವ - ಲಕ್ಷ್ಮಿ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಅವ್ಯಕ್ತ

ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಎರಡು ಸಲ ಬಂದಿವೆ. ಕಂಸನ ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೇಶಿ ಎಂಬ ದುಷ್ಟ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಕೇಶವ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಂದಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೇಶಗಳೇ(ತಲೆಗೂದಲು) ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು. ಸುಂದರವಾದ ನೀಲಕೇಶಪಾಶಗಳುಳ್ಳವನೇ ಕೇಶವನು.

ನಾರಾಯಣ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು ನಾರಾಯಣದು. ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ನರ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ರೂಪ ನಾರಾಯಣ ಎಂದರೆ ಸಮಾಜರೂಪ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ಹೃದಯದಲ್ಲೂ ಭಗವಂತನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಆತನೇ ಪರಲೋಕಕ್ಕೂ 'ನಯತಿ' ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಾಜ ದೇವತೆ. ಅವನ ಸೇವೆಯೂ ಅವನ ಪೂಜೆ. ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳು ತತ್ವಗಳು ಪರತತ್ವಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಬಂದಿವೆ. ಆರಾ ಎಂದರೆ ದೋಷಗಳು. ನರಾ ಎಂದರೆ ದೋಷ ಗಳಿಲ್ಲದವನ್ನು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನು. ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಾರಾಯಣನು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನರಾ ಎಂದರೆ ನೀರು ಆಯನ ಎಂದರೆ ಆಶ್ರಯ. ನೀರೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ನಾರಾಯಣನು ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜೀವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು. ಸಕಲ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನು.[೧೮೧]

ಜೀವಿಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನು. ಅವರ ಹೃದಯ ನಿವಾಸಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮ ಮಂಗಲಕಾರಕನು ನಾರಾಯಣನು. ಓಂ ನಮೋ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬುದು ದಿವ್ಯ ಮಂತ್ರ, ಸಂಸಾರದ ಭಯಾನಕ ವಿಷಯವನ್ನು ಭಸ್ಮ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಸ್ವಾಯಂಭು ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಮುನಿಯ ಮಗನಾಗಿ ನಾರಾಯಣನು ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ತಮ್ಮನೇ ನದನು. ನರಸಿಂಹಾವಾತಾರದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು ಸಿಂಹ ಮುಖದಲ್ಲೂ ನರನು ದೇಹ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಇದ್ದರೂ ಇವರೇ ಸಹಸ್ರ ಕವಚನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಕವಚವನ್ನು ಕಳಚಿಹಾಕಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರು. ಇವರೇ ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು ಕೃಷ್ಣನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನರನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರು.

ನರನೆಂದರೆ ಆತ್ಮನು, ಅವನಿಂದ ಆಕಾಶ, ಅಗ್ನಿ, ಜಲ, ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅವನೇ ಆಶ್ರಯನು ಅವರವರ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವನು. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಫಲವನ್ನು ನೀಡುವವನೇ ನಾರಾಯಣನು. ಅವನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಅವನೇ ಜೇಷ್ಠನು. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನು. ಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಗುಣಾಶ್ರಯನು ಗುಣದರ್ಶನು. ಗುಣಗ್ರಹಣ, ಗುಣ ವಿಕಾಸ, ನಾರಾಯಣನ ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ನಿರಂತರ ನರ ನಾರಾಯಣರಂತೆ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿ ಸಹಸ್ರಕವಚವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದಂತೆ ನಮ್ಮ ದೋಷ ರಾಶಿಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಓಂ ನಮೋ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಗುರಿ.[೧೮೨]

ನಾರಾಯಣನು ನವನೀರದ ಸದೃಶನು. ಕಲಿ ಕಲ್ಮಶನಾಶಕನು. ಕರುಣಾ ಸಮುದ್ರನು. ಭಗವಂತನ ಅಣುರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೆ ಸುಪರ್ಣನಾದ ಗರುಡನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ, ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು ಹೇಳಿದುದೇನೆಂದರೆ ಯಾರು ನನ್ನ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರರು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ನನ್ನ ರೂಪಗಳೆಂದು ತಿಳಿ. ಆದಿ, ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ ರಹಿತನಾಗಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನರನಾಗಿ ಪುರುಷನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವೆನು ಜಗತ್ ವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೇನೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನನ್ನನ್ನು ವಿಶ್ವಮೂರ್ತಿ, ಜಗದ್ರಕ್ಷಕ, ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯ ಎಂದು ಧ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.[೧೮೩]

ಭಗವದ್ರೂಪ- ನಾರಾಯಣ

ಪತ್ನಿ- ಲಕ್ಷ್ಮಿ

ತತ್ವಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯು

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಮಹತ್

ಶರಣು ಹೊಕ್ಕೆನಯ್ಯ ಎನ್ನ ಮರಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಚರಣ ಸ್ಮರಣೆ ಕರುಣಿಸಯ್ಯ ನಾರಾಯಣ.

ಮಾಧವ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ರೂಪ ಮಾಧವನಾಗಿದೆ. ಮಾಧವ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಅಮ್ಮಾ 'ಮಾ' ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, 'ಧವ' ಎಂದರೆ ಪತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯೇ ಮಾಧವನು. ಅವನೇ ಪರಮ ಪ್ರಭು. ಮ-ಮೌನ, ಧಾ-ಧ್ಯಾನ, ವ-ಯೋಗ, ಮೌನ. ಯೋಗ, ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು ಮಾಧವನು.

"ಮೌನಾತ ಧ್ಯಾನಾತ ಯೋಗಾಚ್ಚ ವಿದ್ದಿ ಭಾರತ, ಮಾಧವ
ಮೌನವೃತಿಗಳು, ಧ್ಯಾನಿಗಳು, ಯೋಗನಿರತರು.
ಮಾಧವನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲರು.

ಮಧು ವಿದ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದವನು 'ಮಾ' ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯೆ ಅದಕ್ಕೆ ಒಡೆಯ ಮಾಧವ ಆದಿತ್ಯಾಂತಗತ 'ಮಧು' ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಕುರಿತು ತಿಳಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ.

ಮಧು ದೈತ್ಯನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದವನು ಮಾಧವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನು ಮಾಧವನು.

ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ ಆನಂದವೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪಿಯು ಮಾಧವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸರ್ವಂ ಮಧು ಮಧುರಿತಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ಸೌಂದರ್ಯವಿದೆ. ಬಗೆ ಬಗೆಯ ಚಲುವುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿ ಮಾತ್ರ ಬೇಕು. ನಿರ್ಮಲ ಆಗಸ ಹರಿಯುವ ತೊರೆ ಹೊಳೆಯುವ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರು, ಮಂದ ಮಾರುತ, ತಂಗಾಳಿ ಉಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯರು ಎಲ್ಲವೂ ಮಧುರ ಮಧುರ ಮಧು ವಿದ್ಯೆಗಳಾದ ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆ ಇವುಗಳಿಂದ ರಸ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಮಾಧವನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನವರಿಗೆ ಮಾಧವನು ಕೊಟ್ಟ ಮಹಾದಾನ ಮಾನ, ತಾನು ಯಾರಿಗೂ ತಲೆತಗ್ಗಿಸುವದಿರುವ ಗುಣ ಮಾಧವನಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಅರ್ಜುನನ ಮಾನ ಸದಾಭಿಮಾನ, ದುರ್ಯೋಧನನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದು. ದುರಾಭಿಮಾನ, ಉಚಿತವರಿತು ಬೆಳಸಿದರೆ ಮಾನ ಅಭಿಮಾನ, ಮಾನವನಿಗೆ ಮಾನ ಹಾನಿ, ದೊಡ್ಡ ಅವಮಾನ ಮಾನ ಇದ್ದವರು ಮಾನವರು ಅದು ಇಲ್ಲದವರು ದಾನವರು. ಮಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಧವನನ್ನು ನಿರಂತರ ಸ್ಮರಿಸಬೇಕು.[೮೪]

ಗೋವಿಂದ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪ ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ.

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದವನು.

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಆಕಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಮಾತು ಅದಕ್ಕೆ ಪತಿಯು

ಗೋ – ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

ಗೋ – ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಿರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಆಕಾಶ ಕಕ್ಷೆಯಿಂದ ಉರಳಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭಗವಂತನು ವರಾಹ ರೂಪದಿಂದ ಆಕಾಶ ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಗೋವಿಂದ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದರು.

ಜೀವನಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಹಾಲು, ಬೆಣ್ಣೆ, ತುಪ್ಪಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ತ್ಯಾಗಮಯಿ ಗೋಮಾತೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಗೋವಿಂದನು, ಕೃಷ್ಣಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲಕನಾಗಿ

ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಬೃಂದಾವನದಲ್ಲಿ ಗೊಲ್ಲರ ಮನೆ-ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಬೆಣ್ಣೆ ಮೆದ್ದವನು.

ಕೃಷ್ಣನು ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯನ್ನು ಕಿರುಬೆರಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ ಕೊಡೆಯಂತೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಗೊಲ್ಲರನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದನು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನಲ್ಲಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಗೆ ಸುರಭಿಯೂ ಬಂದಿದ್ದರು. ಇಂದ್ರನು ಸುರಭಿಯ ಹಾಲಿನಿಂದ ಶ್ರೀಕಷ್ಣನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಗೋವಿಂದ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು.

ಗೋ ಎಂದರೆ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ವೇದವಾಣಿಗೆ ನೀನು ಇಂದ್ರನಾಗಿರುವಿ ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಗೋವಿಂದ ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡುವರು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಯಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು ಗೋವಿಂದನು.

ಆರೋಗ್ಯ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾನಸಿಕ ಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಗೋ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಆಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ದೈಹಿಕ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವನು.

ಗೋಹಿತ, ಗೋಪತಿ, ಗೋವಿಂದಾಪತಿ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಪದವು ಬ್ರಹ್ಮ ಬೀಜವಿದ್ದಂತೆ ವಿಶಾಲ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಒಂದು ಬೀಜದಿಂದ ಒಂದು ಗಿಡ. ಆ ಗಿಡದಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಬೀಜಗಳು ಆ ಬೀಜಗಳಿಂದ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಗಿಡಗಳು ಹೀಗೆ ಅಪರಿಮಿತ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಬೀಜದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವೆ. ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೀಜ, ಅದೇ ಜ್ಞಾನಬೀಜ. ಅದೇ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಮನಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಅನಂತ ಮಧುರ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿವೆ.[೧೮೫]

ಭಗವದ್ರೂಪ - ಗೋವಿಂದ

ಪತ್ನಿ - ಪದ್ಮಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ - ಇಂದ್ರ, ಕಾಮ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಮನಸ್

ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣು

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಲ್ಲರನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನು. ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪನು. ಎಲ್ಲರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ. ಎಲ್ಲವನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವನು.

ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇಶಕಾಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಕತೆಗೆ ಭಂಗವಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರವಿಷ್ಣುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಸರ್ವಭೂತಸ್ಥಿತಂ ನಾರಾಯಣಂ, ಕಾರಣ ಪುರುಷಂ' ಶೋಕ ಮೋಹ ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ (ಆತ್ಮ ಬೋಧೋಪ ನಿಷತ್ತು) ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸರ್ವರ ಮೋಹ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಳೆಯುವವನು. ವಿಷ್ಣುವ ತನ್ನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಅವನ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆಗೆ ಸಮ ವಿಷ್ಣೋರ್ನೂಕಂ ವಿರ್ಯಾತೆ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯದೇವತೆ, ಅವನ ರೇತಸ್ಸು ಸೋಮರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ಇದು ದೋಷರಹಿತವಾದುದು. ಈ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಮಾದುಷಃ ಅಥವಾ ಮಾನುಷಃ ಎಂದರು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀರ್ಯದಿಂದಾ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳು ನಿರ್ದೋಷಇಗಳಾಗಿ ಭಗವಂತನೊಬ್ಬನೇ ಅನಂತರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತಿರುವನು. ಅವನಿಲ್ಲದ ವಸ್ತು ಎಂಬುದು ಎಂದಿಗೂ ಇರಲಾರದು. ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ವಿಷ್ಣುವು, ಭುವನಗಳು ವಿಷ್ಣು, ಬೆಟ್ಟಗಳು ವಿಷ್ಣು, ದಿಕ್ಕುಗಳು ವಿಷ್ಣು, ಸಮುದ್ರಗಳು ವಿಷ್ಣು, ನದಿಗಳು ವಿಷ್ಣು, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏನೇನು ಇವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವೇ. ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಉದ್ಧರಿಸಲು ಅನಂತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನಂತರೂಪ ಅನಂತ ಗುಣಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬಹುದು. ಏಕತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧತೆ ಇದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗಣುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕತೆ ಇದೆ. ಏಕ ಅನಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತ ಏಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದು ಗಣಿತರೂಪ, ಪೂರ್ಣರಿಂದ ಪೂರ್ಣತೆಗೆದರೂ ಪೂರ್ಣವೇ. ಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಕೂಡಿದರೂ ಪೂರ್ಣವೇ. ಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಗುಣಿಸಿದರೂ ಭಾಗಿಸಿದರೂ ಪೂರ್ಣವೇ. ಭಗವಂತನು ಪೂರ್ಣ, ಅಗಣಿತ ಅಸಂಖ್ಯೆಯ, ಅಪ್ರಮೇಯ.[೧೮೬]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ವಿಷ್ಣು

ಪತ್ನಿ – ಪದ್ಮಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಚಂದ್ರ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು – ಕಿವಿ

ಭ್ರಷ್ಟನೆನಿಸಬೇಡ – ಕೃಷ್ಣ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಬೇಡಿಕೊಂಬೆ

ಶಿಷ್ಟರೊಳಗೆ ಇಟ್ಟು ಕಷ್ಟ ಬಿಡಿಸೊ ವಿಷ್ಣುವೇ

ಭೂಃ ಭುವಃ ಸುವಃ ಮಹಃ ಜನಃ

ತಪಃ ಸತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಂದಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಕನು, ಸರ್ವಸಂರಕ್ಷಕನು ಆದ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಧುಸೂದನ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಮಧುಸೂದನ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಮಧುಸೂದನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಕಲ್ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ವಟಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಮಧು ಕೈಟಧರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸಹೋದರರು ಜನಿಸಿದರು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೀಡಿಸಿದರು. ಅವರ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಕೂಡಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಯುದ್ಧೋನ್ಮುಖನಾದನು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯುದ್ಧ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡಲು ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ನೀವು ನನ್ನಿಂದ ವೈದ್ಯರಾಗಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ದೈತ್ಯರು ಒಪ್ಪಿ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಮಧು ಕೈಟಭರನ್ನು ತನ್ನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆಡವಿ ಕೊಂದನು. ಮಧು ಸಹೋದರರನ್ನು ಕೊಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಂದಿನಿಂದ ಮಧುಸೂದನನೆಂದು ಕರೆದರು. ಮಧುಸೂದನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಆಳವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ರುಚಿಯಾದದ್ದು, ಅಹಂ ವಿಷ್ಣುವು ಮಧುವಿನಂತೆ ಜೇನಿನಂತೆ ಸಿಹಿಯಾದ ಅಹಂ ಅನ್ನು ಸೂದನ ಎಂದರೆ ನಾಶ ಮಾಡುವನು. ಇದರಿಂದಾ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಧುಸೂದನ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅವನ ನಾಮಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ಅಹಂಕಾರದ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುವನು.

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸುಖ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಶರೀರ ಬೇಕು ಬೇಕು ಎಂದು ಬೊಬ್ಬಿಡುತ್ತಲಿಹುದು. ಈ ಬಯಕೆಗೆ ತಡೆ ಹಾಕುವವರು ಯಾರು? ಮಧುಸೂದನನೇ ನೀನೆ ಆಗಿದ್ದಿ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಬಯಕೆಗಳಿಂದಾ ಬಿಡುಗಡೆ. ನಾವು ಅಹಂಕಾರದಿಂದಾ ಯೋಗ್ಯತೆ ಮೀರಿ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆಗ ಮಧುಸೂದನನು ನಮ್ಮ ಅನಗತ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಮ್ಮ ಅರ್ಹತೆ, ಕರ್ಮ, ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸದ್ಗುಣಗಳೆಂಬ ಬೇರು ಬೆಳೆಯಲು ಅಹಂಕಾರದ ಬಂಡೆಗಳು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಒಡೆಯುವವನೇ ಮಧೂಸೂದನನು.[೧೮೭]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಮಧೂಸೂದನನ

ಪತ್ನಿ – ಕಮಲಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಸೂರ್ಯ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಕಣ್ಣು

ಮೊದಲು ನಿನ್ನ ಪಾದ ಪೂಜೆ ಮುದದಿ ಮಾಡುವೆನು ನಾನು ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಒದಗಿಸಯ್ಯ ಮಧುಸೂದನ॥೮॥

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಃ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ತ್ರಿ - ಮೂರನ್ನು ವಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕ್ರಮ ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವನು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ, ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ವತ್ರ ಬೆಳಗುವನು.

೧. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ವ್ಯಕ್ತದಲೂ ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲೂ ಕ್ರಮ (ನಿಯಮ) ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ತನ್ನ ಗುಣಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವನು. ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇರುವನು.

೨. ಪ್ರಾತಃ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಮೀರಿ ಮುಂದುವರಿಯುವನು.

೩. ಸತ್ಯ, ರಜಸ್ಸು, ತಪಸ್ಸುಗಳನ್ನು, ದಾಟಿ ಗುಣಾತೀತನಾಗಿರುವನು.

೪. ಭೂ, ಸ್ವಂ, ಮಹದಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ವಿಶ್ವರೂಪಿಯಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತ, ಅವ್ಯಕ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಒಂದು ಕಾಲು ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲು ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

೫. ದೇವ, ದಾನವ, ಮನುಷ್ಯ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿದ್ದೂ ದೇಹಾತೀತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

೬. ಮೂರು ಪಾದಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಉಳ್ಳವನು.

೭. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಎಂದಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

೮. ವೈಕುಂಠ, ಅನಂತಾಸನ, ಶ್ವೇತ ದ್ವೀಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು.

೯. ಎಲ್ಲಾ ವಿಕಾರಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನು - ಮುಕ್ತ

೧೦. ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ವರ್ಜಿತನು - ಶುದ್ಧ

೧೧. ಸರ್ವಜ್ಞಾನ ಪರಿಪೂರ್ಣ - ಬುದ್ಧ

೧೨. ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳವನು ಓಂ, ಶತ್, ಸತ್

೧೩. ಜಾಗ್ರತ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ತ್ರಿದಶನು (ತ್ರಿದಶಾತೀತನು)

೧೪. ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿ, ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ - ಶಕ್ತಿ ತ್ರಯ ಸ್ವರೂಪನು

೧೫. ಕರ್ಮ, ಜ್ಞಾನ, ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ

೧೬. ಲೋಕಾಧ್ಯಕ್ಷನು, ಸುರಾಧ್ಯಕ್ಷನು, ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷನು, ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗದೆ ಶಾಂತನಾಗಿರುವನು. ನಿತ್ಯ ನಿರ್ಮಲನು ಮೇಲೆ, ಕೆಳಗೆ, ಹೊರಗೆ, ಒಳಗೆ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ತುಂಬಿರುವನು. ಅದ್ವೀತಿಯನು, ಆನಂದ ನಿಧಿಯು ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಗವದ್ರೂಪ - ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಪತ್ನಿ - ಉಮಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಅಹಂಕಾರಿಕ ಪ್ರಾಣದೇವರು

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಚರ್ಮಾ

ಕವಿದುಕೊಂಡು ಇರುವ ಪಾಪ ಸವೆದು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಜವನ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸೋ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ.

ವಾಮನ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ದಶಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಐದನೇ ಅವತಾರ ವಾಮನ. ಅವನದ್ದು ಚಿಕ್ಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ, ಭಗವಂತನ ದೊಡ್ಡ ರೂಪವೇ ಪ್ರಾಂಶುರೂಪ, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಉಪೇಂದ್ರ, ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ತಮ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪೇಂದ್ರನು ಒಬ್ಬನು. ಅದಿತಿ ಕಶ್ಯಪರಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಚತುರ್ಭುಜ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದ, ಅವರು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ವಾಮನನಾಗಿ ಕಂಡನು. ವಿವೇಕ, ಜ್ಞಾನ, ಕ್ಷಮೆ, ಸತ್ಯ, ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹ, ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳು ವಾಮನನಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ (ಸೊನೆಗಾರನು) ಅಗ್ಗಿಷ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಅಪರಂಜಿ ಚಿನ್ನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಭಗವಂತನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮ, ಕ್ರೋದಾಧಿಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಿಯ ಮೂಲಕ ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಮನುಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು.

ಆತ ಸುಂದರಿಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ವಾಮನ ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮನನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ತ' ವಾಮನ ದಿವ್ಯ ಶರೀರ 'ದ್ರಕ್' ವಾಮನನು ದಿವ್ಯ ದೇಹವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ವಾಮನಂ ತಂ ಭಜನೀಯಂ', ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವ ಚೈತನ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ವಾಮನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಜಿಸಿ ಧನ್ಯರಾಗಬೇಕು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವಾಮನನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ತನ್ಮಯರಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಮನನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಾ ದರ್ಶನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿರೋಚನನ ಮಗ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿ. ಈತನಿಗೆ ಮಹಾಬಲಿ ಇಂದ್ರಸೇನ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇವನ ಮಗ ಬಾಣಸುರ. ಪತ್ನಿಯರು ವಿಂದ್ಯಾವಳಿ ಕೋಟಿಕೆಯರು. ತಾತನಾದ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೆ ಗುರು. ಮುತ್ತಾತ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಲಿಗೆ ಮುತ್ತಾತನ ರಕ್ತಗತ ಗುಣಗಳು ತಪಸ್ಸು, ಏಕಾಗ್ರತೆ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಇದ್ದವು. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಅವನ ಅಧಿಕಾರದಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರು ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಅವರನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ಅವನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾಗಿ ವಾಮನಾಗಿ ಜನಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ದುಃಖವನ್ನು ಕಳೆಯುವೆಂದನು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶದಿಂದ ವಾಮನಾಗಿ ಜನಿಸಿ ರಾಕ್ಷಸರ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೆ ಆಕರ್ಷಿಸಿದನು.

ಬಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಅಣತಿಯಂತೆ ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ವಾಮನನು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ನೀಡುವುದಾಗಿ ಮಾತು ಕೊಟ್ಟನು. ವಾಮನನು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಗೆ ಬಲಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮೂರನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಗೆ ಬಲಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಬಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಪಾತಳಕ್ಕೆ ತುಳಿದನು.[೮೯]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ವಾಮನ

ಪತ್ನಿ – ವೃಷಾಕಪಿ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ವರುಣದೇವರು

ತತ್ವದ ಹೆಸರು – ನಾಲಿಗೆ

ಕಾಮಜನಕ ನಿನ್ನ ನಾಮ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಸುಡುವಂತ ನೇಮ ಎನಗೆ ಪಾಲಿಸಯ್ಯ ಸ್ವಾಮಿ ವಾಮನ.

ಶ್ರೀಧರ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ವಕ್ಷಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಸರ್ವಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜನನಿಯಾದವಳು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯೂ ಶ್ರೀಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ, ಶ್ರಮದಿಂದ ಶ್ರೀಯು ಜನಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರಮವೇ ದೇವರು, ಶ್ರಮವೇ ಯೋಗ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಶ್ರಮರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರಮದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಶ್ರಮದಿಂದಲೇ ಆಶ್ರಮ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಭಕ್ತಿ

ಜ್ಞಾನ, ಕರ್ಮಯೋಗಗಳಿಂದ ಶ್ರಮವು ಶಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಮ ಎಂದರೆ ಶಾಂತಿ ಶಾಂತಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಡೆಬಿಡದೆ ನಿರಂತರ ಶ್ರೀಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಧರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಸಲ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬಂದಿದೆ. ಕೃತಜ್ಞ ಕೃತಿಃ ಆತ್ಮವಾನ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯೇ ದೇವರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಶ್ರೀಗೆ ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಐದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷದ ಹಿಂದೆಯೇ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಗೌರವ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿದ್ದ

ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದ ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ

ಶ್ರೀದಃ – ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವವನು

ಶ್ರೀಶ – ಸಿರಿಯ ಒಡೆಯ

ಶ್ರೀನಿಧಿ – ಸಿರಿಗೆ ನೆಲೆ

ಶ್ರಮ, ಶ್ರೀಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು. ರಕ್ಷಿಸುವವನು.

ಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭೂತಿರೂಪದಿಂದ್ದು ಅವು ಆಯಾಯ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವನು.

ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವಿಧ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು.

ಶ್ರಮದಿಂದ ಬಳಲಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವನು.

ಶ್ರೀಕರ – ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನೀಡುವನು

ಶ್ರೀಮಾನ್ – ಶ್ರಮಿಕನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ನಿಯಾಮಕನು.

ಲೋಕತ್ರಯಗಳು ಶ್ರಮದಿಂದ ನಿಂತಿವೆ. ಶ್ರಮವೇ ಲೋಕತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಶ್ರೀದ, ಶ್ರೀಶ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶ್ರೀನಿಧಿ, ಶ್ರೀ ವಿಭಾವನ, ಶ್ರೀಧರ ಶ್ರೀಕರ ಶ್ರೇಯ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಲೋಕತ್ರಯಾಶ್ರಯಃ

ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಅಂತಃ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಅಂತಃ ಸಮೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಹಿಃ ಸಮೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸರ್ವರೋಗ ಭಯ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಹಲವು ಸಲ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರಿ.[೯೦]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಶ್ರೀಧರ

ಪತ್ನಿ – ಪ್ರಕೃತಿ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳು

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ಮೂಗು

ಮದನನಯ್ಯ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆ ವದನದಿಂದ ನುಡಿಯುವಂತೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸದನ ಮಾಡು ಮುದದಿ ಶ್ರೀಧರ.

ಹೃಷೀಕೇಶಾಯ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹೃಷೀಕೆಗಳು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು ಹೃಷೀಕೇಶನು. ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ಬಾಯಿ, ಚರ್ಮ, ಕೈ ಕಾಲು, ನಾಲಿಗೆ, ಮಲಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜಿಸುವ ದ್ವಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಮನಸ್ಸು ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಹೃಷೀಕ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲೈದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ನಂತರದ ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಮನಸ್ಸೂ ಒಂದು ಇಂದ್ರೀಯವೇ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಹರ್ಷಯಂತಿ ಇತಿ ಹೃಷಿಕಾಣಿ ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನಮಗೆ ಸಂತೋಷ ಕೊಡುವವು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವವನು ಭಗವಂತ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನೂ ಭಗವಂತನೇ ಇಂದ್ರೀಯಗಳೆಂಬ ಸಾಧನಗಳ ಮೂಲಕ ಭೋಗಿಸುವವನು ಹೃಷೀಕೇಷನೇ ನಾವು ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಆ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದವನು. ಅವನೇ. ನಾವು ಶರೀರಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೋದಾಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಂಶುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವನು ಅವನೇ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಪ್ರೇರಣೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ, ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಭಗವಂತನು. ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಉತ್ಕಮಂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ವಾಪಿ ಭುಂಜಾನಂವಾಗು
ಣಾನ್ವಿತಂ ವಿಮೂಢಾಃ ನಾನುಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶ್ಯಂತಿ
ಜ್ಞಾನ ಚಕ್ಷುಷಿ.

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಹೃಷಿಕೇಶನು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದನ್ನು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದನ್ನು ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲಾರರು. ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನರೂಪಿ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವರು ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಹೃಷೀಕೇಶನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಹರ್ಷಪಡಿಸುವ ಕಿರಣಗಳಂತಿರುವ

ಕೇಶವುಳ್ಳವನು ಹೃಷಿಕೇಶನು. ಅರ್ಜುನನು ವಿಶ್ವರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೃಷಿಕೇಶ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವನು ಲೋಕದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಹೃಷಿಕೇಶನಿಗೆ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕಪ್ಪು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ಕಿರಣಗಳು ಕೆಳಗಾಗಿದ್ದವು.

ಭಯ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೃಷಿಕೇಶನೆಂಬ ನಾಮವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ಹೃಷಿಕೇಶಃ ಭಯೇಷು ಚ.[೯೧]

ಆನಂದವರ್ಧನ, ಭಯನಿವಾರಕ ಹೃಷಿಕೇಶ

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಹೃಷಿಕೇಶ, ಪತ್ನಿ – ಬುದ್ಧಿ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ – ಅಗ್ನಿ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು – ಬಾಯಿ

ಹುಸಿಯನಾಡಿ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಸಿಕನೆಂಬ ಹುಸಿಗೆ ಹಾಕದಿರಯ್ಯ ಹೃಷಿಕೇಶನೆ.

ಪದ್ಮನಾಭ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹುಟ್ಟುಸಾವಿಲ್ಲದ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವೊಂದಿರುವುದೆಂದು ತೈತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಶಾರೀರಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿವೆ. ಹೊಕ್ಕಳು ಲಕ್ಷಣ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಳವಾಗಿರುವುದೊಂದು, ಪದ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಲೋಕನಾಥನು ತನ್ನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಪದ್ಮನಾಭ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಭಕ್ತರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ವೈವಿದ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಭಿಯ ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚು ಚಿಂತನೆ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕರುಳಬಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಶಬ್ದ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ. ಪದ್ಮನಾಭ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದ ಆಳ, ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಗುಣಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಬರುವವು. ಪದ್ಮವೆಂದರೆ ನಿರ್ಲಿಪ್ತತೆ. ನಿರ್ಲಿಪ್ತತೆಯೇ ನಿವೃತ್ತಿ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನಿವೃತ್ತೀಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಹೆಚ್ಚಿದೆ.

ಭಗವಂತನು ವೃಷಭಾವತಾರದಲ್ಲಿ ನಾಭಿಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕಮಲಗಳು ಅರಳುವಂತೆ ಪದ್ಮನಾಭನ ಅರಿವಿನಿಂದ ಅನಂತ ತತ್ವಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಭಗವಂತನ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳೂ ಕಮಲಗಳೇ ಮುಖಕಮಲ, ನೇತ್ರಕಮಲ, ಕದಕಮಲ, ಹೃದಯ ಕಮಲ, ನಾಭಿ ಕಮಲ, ಪಾದಕಮಲ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು

ಎಲ್ಲೊಲ್ಲೋ ಕಾಣಬಹುದು. ಭಕ್ತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವನು. ಹಾಗೂ ದುಷ್ಟರನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಕುಂತೀ ದೇವಿಯು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಮಃ ಪಂಕಜಮಾಲಿನೆ

ನಮಃ ಪಂಕಜನೇತ್ರಾಯ

ನಮಃ ಪಂಕಜಾಂಘ್ರಯೆ(ಪಂಕಜ ಕಮಲ)

ಪದ್ಮನಾಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ಇದೆ. ಪದ್ಮನ ಆಭ, ಪದ್ಮ ಎಂದರೆ ಕಮಲ. ನ– ಅಂದರೆ ನಯನ, ಪದ್ಮನೇತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು. ಆಭ– ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶ. ಸೂರ್ಯ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಣ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮನು ಲೋಕಗಳ ಕಣ್ಣು, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನು.

ಪದ್ಮೀ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಪದ್ ಮ ಇ – ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಮ– ತಿಳುವಳಿಕೆ, ಈ– ಉಳ್ಳವನು. ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಅರಿತವನು ಸ್ವಯಂಭೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಪದ್ಮ ನಿಭೇಕ್ಷಣಃ ಎಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಹೆಸರು ಪದ್ಮದಂತ ಸುಂದರವಾದ ಅರಳಿದ ತೇಜೋಮಯವಾದ ಕೃಪಾದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು.

ಅರವಿಂದಾಕ್ಷಃ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕರುಣಿಸುವ ಕರುಣೆಯ ಕಣ್ಣುಗಳು ಪದ್ಮಗರ್ಭಃ ಹೃದಯ ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನ ಜ್ಯೋತಿ, ಸತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನು.[೯೨]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಪದ್ಮನಾಭ

ಪತ್ನಿ – ಯಜ್ಞಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು – ಕೈ

ಬಿದ್ದು ಭವದನೇಕ ಜನುಮ ಬದ್ಧನಾಗಿ ಕಲುಷದಿಂದ ಗೆದ್ದುಪೋಪ ಬುದ್ಧಿತೋರೋ ಪದ್ಮನಾಭನೆ.

ದಾಮೋದರಾಯ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ದಾಮ ಉದರ, ದಾಮ ಲೋಕಗಳು ಉದರ – ಹೊಟ್ಟೆ. ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದಾಮೋದರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ದಾಮೋದರನು ದುಷ್ಟಗತಿ, ದುಷ್ಟಮತಿ, ದುಷ್ಟ ಕ್ರತಿಯುಳ್ಳ ಎಲ್ಲ ಭಿನ್ನತೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು ದಾಮೋದರನು.

ಅಖಿಲ ದೋಷ ರಹಿತನೂ, ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪಿಯು, ದಾಮೋದರನು. ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹ ಉಳ್ಳ ದೂರದರ್ಶಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವವನು. ಭೋಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖ ನಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವನು.

ದಮದಿಂದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವವನು. ದಮಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿ ಎಂದು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಕೃಷ್ಣನು ಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದಮ ಶಬ್ದ ವಿಪರೀತವಾದರೆ ಮದ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮದಗಳು ಎಂಟು – ಧನ, ಕುಲ, ವಿದ್ಯಾ, ರೂಪ, ಯೌವನ, ಬಲ, ಅಧಿಕಾರ ಎಂದು ಅಷ್ಟಮ ಪದಗಳು ದೇವ, ದಾನವ, ಮನುಷ್ಯರು, ಈ ಮದಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ಸಂಕಟಪಡುವವರು. ಸಂಕಟ ಪಟ್ಟು ಸುಖ, ಶಾಂತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಭಗವಂತನು ದಮ ಅದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಮನ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ದಯೆ, ಮನುಜರಿಗೆ ದಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳ, ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಹತ್ವದ ದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಹಿಡಿತದಿಂದ ದೇವತೆಗಳೇ ದಮನ ಮಾಡಿರಿ, ರಾಕ್ಷಸರೇ ದಯೆ ತೋರಿಸಿರಿ. ಮನುಜರೇ ದಾನ ಮಾಡಿರಿ ಎನ್ನುವುದೇ ದ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ದಮನ, ದಯೆ, ದಾನ, ಮೂರು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮಹತ್ವದ ಶಬ್ದಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೋಗಾಸಕ್ತಿ ರೋಗ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಕಠಿಣತೆಯೇ ರೋಗ. ಮನುಜರಿಗೆ ಆಸೆಯೇ ರೋಗ. ಇವುಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಿ ದಿವ್ಯ ಔಷಧಿ ದ ಮಂತ್ರದಿಂದಾ.

ಕೃಷ್ಣನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಯ ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಒಡೆದು ಹಾಕಲು ಸಿಟ್ಟುಗೊಂಡ ಯಶೋಧೆಯು ಅವನನ್ನು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಬಂಧಿಸಿದಳು. ಹಲವು ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಿದರೂ. ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಲಿಲ್ಲಾ. ಕೊನೆಗೆ ಭಕ್ತವತ್ಸಲನಾದ ಹರಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ತಾಯಿಯ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವನು. ಆಗ ಯಶೋಧೆಯು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕೃಷ್ಣನ ಉದರಕ್ಕೂ ಕಂಬಕ್ಕೂ ಕಟ್ಟುತ್ತಾಳೆ. ದಾಮ–ಉದರ, ದಾಮದಿಂದ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಉದರ–ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದ್ದರಿಂದ ದಾಮೋದರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.[೧೯೩]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ದಾಮೋದರ

ಪತ್ನಿ – ಇಂದಿರಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಜಯಂತ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು – ಕಾಲು

ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ ಬಿಡಿಸಿ ನಾಮ ಜಿಹ್ವೆಯೊಳಗೆ ನಿಲಿಸಿ ಶ್ರೀ ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ದಾಮೋದರ.

ಸಂಕರ್ಷಣ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸಂಕರ್ಷಣನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ನಿಯಮಿಸುವವನು. ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣ ಶಬ್ದದ ಹಿಂದೆ ಕೃಷ್ಣ ಧೃಡ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ. ಮುಂದೆ ಅಚ್ಯುತವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣ ದೃಡ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಮಗಳು, ಅಚ್ಯುತ ಎಂಬ ನಾಮವನ್ನು ಸಂಕರ್ಷಣ ನಾಮದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಚ್ಯುತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವದೇನೆಂದರೆ ಒಂದು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಶಬ್ಧದ ಅರ್ಥವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಸಾವಿರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಒಂದರಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ವಿವಿಧತೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತೆ, ಏಕತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧತೆ ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಸಂಕರ್ಷಣ ನಾಮದ ಜೊತೆಗೆ ಕೃಷ್ಣ ಧೃಡ, ಅಚ್ಯುತ ಎಂಬ ನಾಮಗಳು ನಮ್ಮ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾ ವಿಕಾಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನಸಿನ ಚಾಂಚಲ್ಯವನ್ನು ದೂರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ದೃಢತೆಯ ಹಾಗೂ ಸರ್ವಾಕರ್ಷಣೆಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುವಾದ ಕೃಷ್ಣನ ಸ್ಮರಣೆಯೂ ಬೇಕು. ಸ್ಥಾನ, ಗುಣ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಚ್ಯುತಿಯಾಗದಂತೆ ಅಚ್ಯುನನ್ನು ಭಜಿಸಬೇಕು. ಸಂಕರ್ಷಣನ ಜಪದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳು ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಸಂಕರ್ಷಣ ನಾಮದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಅನಂತ. ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನಂತ ಶಕ್ತಿ ಅಡಗಿದೆ.

ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನಡೆಗೆ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅತ್ಯದ್ಭುತ ಸೂಜಿಗಲ್ಲು ಎಂದರೆ ಆಯಸ್ಕಾಂತವು. ಅದರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತುಕ್ಕು ಹಿಡಿಯದ ಸೂಜಿಗಳು ಸ್ಪಂದಿಸುವಂತೆ ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಭಕ್ತಿ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಜೀವಿಗಳು ಸಂಕರ್ಷಣನೆಡೆಗೆ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುವವರು ವಿಷೆಯ ವಿಷಯಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಆಕರ್ಷಣೆ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರ– ಸಮುದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯ – ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವನು ಸಂಕರ್ಷಣನು.

ಶೇಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊರಲು ಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದವನು ಸಂಕರ್ಷಣನನು. ಶೇಷನನ್ನು ದೇವಕಿಯ ಗರ್ಭದಿಂದ ರೋಹಿಣಿಯ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಿಗೂ ಗುರುತ್ವಾಕರ್ಷಣೆಗೂ

ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ನಿಯಾಮಕನು ಸಂಕರ್ಷಣನು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ತನ್ನೆಡೆಗೆ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಸಂಕರ್ಷಣ.[೯೪]

ಭಗವದ್ರೂಪ - ಸಂಕರ್ಷಣ ಪತ್ನಿ - ಹಿರಣ್ಯಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ - ಮಿತ್ರ ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯ

ತತ್ವದ ಹೆಸರು - ವಾಯು

ಪಂಕಜಾಕ್ಷ ನೀನು ಎನ್ನ ಮಂಕು ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ನಿನ್ನ ಕಿಂಕರನ್ನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೊ ಸಂಕರ್ಷಣಾ!

ವಾಸುದೇವಾ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವಭೂತಾದಿ ವಾಸಶ್ಚ ವಾಸುದೇವಸ್ತತಃ ಸ್ಮೃತಃ ॥

ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವವದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ವಾಸನಾತ ವಾಸುದೇವಯ್ಯ ವಾಸಿತಂತೇ ಜಗತ್ತ್ರಯಂ॥

ಭೂ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುವವನು ವಾಸುದೇವನು.

ವಸುದೇವನ ಮಗನೇ ವಾಸುದೇವನು

"ವಾಸುದೇವ ಸರ್ವಂ"

'ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ವಾಸುದೇವಾಯ' ಎಂಬ ದಿವ್ಯ ಮಂತ್ರ ಜಪದಿಂದ ಐತರೇಯ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಿ ಮಂತ್ರವು ಸರ್ವಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರದಾಯಕವು. ಸರ್ವಜ್ಞಾನ ಪ್ರದಾಯಕವು. ಸಮಸ್ತ ಜೀವಿಗಳ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅವರವರ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲ ಕೊಡತಕ್ಕವನು ವಾಸುದೇವ.

ವಾ+ಸು+ದೇವ

ವಾಸುದೇವನು ಕ್ರೀಡಾರೂಪದಿಂದ ಜ್ಞಾನದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವಾಸುದೇವನು ಒಳಗಿನಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವನು. ಒಳಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚಲ್ಲವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವನು, ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಠಿ ಮಾಡುವವನು. ಎಲ್ಲರೊಳಗೂ

ಆನಂದದಿಂದ ಇರುವವನು ವಾಸುದೇವನು. ಓಜಸ್ಸು, ತೇಜಸ್ಸು ಜ್ಞಾನದ್ಯುಮನ್ನುತಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು.

ಬಲ ಸ್ವರೂಪಿಯು, ಪ್ರಾಣ ಸ್ವರೂಪಿಯೂ, ದಾನಿಯು, ವಾಸುದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಧೃವನಿಗೆ ದೃವಪದವಿ ಹಾಗೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ ಭಗವಂತನೇ ವಾಸುದೇವನು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರೂಪದಿಂದ ವಾಸಿಸುವವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನದ್ಯುತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಸುದೇವನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ಆವರಿಸುವನು. ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವನು.

ವಾಸುದೇವ ಪರಾವೇದಾ : ವಾಸುದೇವ ಪರಾ ಮುಖಃ

ವಾಸುದೇವ ಪರಾ ಯೋಗಾ : ವಾಸುದೇವ ಪರಾ ಕ್ರಿಯಾಃ

ವಾಸುದೇವ ಪರಂ ಜ್ಞಾನಂ ವಾಸುದೇವ ಪರಾ ತಪಃ

ವಾಸುದೇವ ಪರೋ ಧರ್ಮೋ ವಾಸುದೇವ ಪರಾಗತಿ

ವೇದ, ಯಜ್ಞ, ಯೋಗಕ್ರಿಯೆ, ಜ್ಞಾನ, ತಪಸ್ಸು ಧರ್ಮ, ಗತಿ – ಎಲ್ಲವೂ ವಾಸುದೇವನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ಅವನನ್ನೆ ಸ್ತುತಿಸುವವು, ಪೂಜಿಸುವವು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅವನೇ ಗತಿಯು.[೧೯೫]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ವಾಸುದೇವ

ಪತ್ನಿ – ಹರಣಿ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು

ತತ್ವ – ಉಪಸ್ಥ

ಏಸು ಜನ್ಮ ಬಂದರೇನು ದಾಸನಲ್ಲವೇನು ನಾನು । ಘಾಸಿ ಮಾಡದಿರೊ ಎನ್ನ ವಾಸುದೇವನೇ ।

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಯ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ದ್ಯುಮ್ನ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಪ್ರ ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಪ್ರಕಾಶ, ಸತ್ವಗುಣ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ದ್ಯುಮ್ನ – ಪದಕ್ಕೂ ಹಲವು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಹಲವು ವಿಧದ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿವೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಸಿಗುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಸಿಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಪತ್ತುಗಳು.

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ದೇವತೆಯ ಅರ್ಥಗಳು

೧. ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನು

೨. ವಿಶೇಷವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು

೩. ಅಪರಿಮಿತ ಧನವುಳ್ಳವನು

೪. ಅನನ್ಯ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು

೫. ಅಧಿಕ ಬಲವುಳ್ಳವನು

೬. ಅಮಿತ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನು

೭. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವನು

೮. ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇಹರೂಪ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವವನು

ಭಗವಂತನ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ರೂಪಗಳು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತರಾಗಿ ಉಣ್ಣುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮನಸ್ತತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಧನಪತಿ ಭಗವಂತನ ಚತಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಶರೀರ, ಮನಸ್ಸು, ಆತ್ಮವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಬಲ್ಲನು.

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ। ಅಧಿಷ್ಠಾಯ ಸ್ಥಿತ್ಯ

ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಕ್ತಾನಾಂ ಸುಗತಿಃ ಪ್ರದಃ

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನು. ದೇಹಚಿತ್ತಗಳ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸ್ಥೂಲ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ದೇಹದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪೋಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ನೆಲೆಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಪತ್ತು ನೀಡುವನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅವನ ನೆನೆದರೆ ಸಂಪತ್ತು ಅವನ ನೆನೆಯದಿದರೆ ವಿಪತ್ತು.[೧೯೬]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ

ಪತ್ನಿ – ಸತ್ಯಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಪ್ರಾಣದೇವರು

ತತ್ವ – ಶಬ್ದ

ಬುದ್ಧಿಶೂನ್ಯನಾಗಿ ಎನ್ನಪದ್ಧ ಕಾರ್ಯಕುಹಕ ಮನವ ತಿದ್ದಿ ಹೃದಯ ಶುದ್ಧ ಮಾಡೋ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ.

ಅನಿರುದ್ಧ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅನಿರುದ್ಧ – ತಡೆಯಿರದವನು ಎಂದಿಗೂ ಯಾವ ಶತ್ರುವಿನಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲ್ಪಡದವನು. ಅಹಂಕಾರ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆ ಚತುರ್ವ್ಯೂಹಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯವನು. ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಗುಣಪೂರ್ಣನು ವೇದ ವಿರುದ್ಧ ಆಚಾರ ನಿರತರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವವನು. ಸ್ಪರ್ಷ, ತತ್ವಕ್ಕೂ ಅನ್ನಮಯಕೋಶಕ್ಕೂ ಭೋಜ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು.

ಈ ದೇಹದೊಳಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರು ಕೂಡಿದಂತೆ ಮಾಡಿರುವನು. ಜೀವಾತ್ಮರ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ರೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವವನು ಅನಿರುದ್ಧನು ಜೀವವು ಅನಿರುದ್ಧ ಸ್ವರೂಪಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಜೀವಾತ್ಮರು ಆಯಾಯ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಜೀವರ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನವು ತಡೆಹಿಡಿಯಲ್ಪಡದಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಅನಿರುದ್ಧನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪನಾಗಿ ಜೀವಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವದರಿಂದಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಜೀವಾತ್ಮರ ಜ್ಞಾನವು ಯಾವುದೇ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಿಘ್ನಗಳಿಂದ ಒಳಗಾಗದೆ ಜೀವಾತ್ಮರು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಗರ್ಭಸ್ರಾವವಾಗದಂತೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ಉದರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪವು ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಉಣ್ಣುವವರಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳು ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಅನಿರುದ್ಧನು ಅತ್ಯಂತ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲನೂ, ತಡೆರಹಿತನು. ಮುಕ್ತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಎಲ್ಲರ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಪೋಷಕನು. ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ನಾಶಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದವನು. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೂ, ಹೊರಗೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಅನಿರುದ್ಧನು.

ಅಸ್ವಾದ ವೃತಕ್ಕಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿರಿ. ನಾಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಜಪಿಸಿರಿ.

ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ವಿಘ್ನಗಳು ಬಾರದಂತೆ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಭಜಿಸಿರಿ.[೧೯೭]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಅನಿರುದ್ಧ

ಪತ್ನಿ – ನಿತ್ಯಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಅಪಾನವಾಯು

ತತ್ವ – ಸ್ಪರ್ಶ

ಜನನಿ ಜನಕ ನೀನೆ ಎಂದು ನೆನೆವೆನಯ್ಯಾ ದೀನಬಂಧು । ಎನಗೆ ಮುಕ್ತಿ ಪಾಲಿಸೆಂದು ಅನಿರುದ್ಧನೆ।

ಪುರೋಷೋತ್ತಮ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷರುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನು. ಅವನು ಭೌತಿಕರೂಪದಿಂದ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಕ್ಷೀರ ಪುರುಷ, ನಾಶಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವನು, ನಾಶವಾಗದ ಬೀಜರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವಾಗ ಅಕ್ಷರ ಪುರುಷ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿ, ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗಿ, ಸ್ವ-ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು.

ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಅವಿನಾಶಿಯು ಶುದ್ಧ ಪ್ರಜ್ಞಾರೂಪನು, ಅದ್ವಯನು ಆಗಿರುವನು. ಅವನ ದೃಷ್ಟಾರ, ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾದಾಗ ನಾವೆಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯೆಲ್ಲಾ ಬಂದಿರುವವೊ, ಅದು ಅನಂತಪೂರ್ಣ, ಅವ್ಯಯ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರ ಹಾಗೂ ಅಕ್ಷರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಚೇತನರು ಶರೀರ ನಾಶ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ಷರ ಚೇತನರು ಕೆಲವರು ನಾಶವಾಗದೆ ಬೀಜರೂಪದಲ್ಲಿರುವರು ಅಕ್ಷರ ಚೇತನರು ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಚೇತನರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸಿರುವವನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನು.

ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವನು ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸನಾತನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ, ಸುಗುಣನು ನಿರ್ಗುಣನೂ ಹೌದು. ಭಕ್ತನ ದೇವನು ಜ್ಞಾನಿಯು ದೇವನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆ ಒಂದೇ ಸತ್ಯ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾ ಪ್ರಪಂಚವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಲೋಕಾತೀತವಾಗಿ ತಾನೇ ತಾನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಗೊಂಡಿರುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮವು ತಾನೇ ತಾನಾಗಿರುವ ನಿತ್ಯರೂಪ, ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾಗಿರುವಾಗ ಲೀಲಾಸ್ವರೂಪ, ಆದಿತ್ಯ ಪುರುಷನು ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪನೂ ಹೌದು ಸಮಾಜರೂಪನೂ ಹೌದು. ಈ ಎರಡರ ಐಕ್ಯ ಕಲ್ಪನೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮೀರಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನ ದಿವ್ಯತೆಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬೆಳಕೇ ನಮಗೆ

ಬೆಳಕು. ಅವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗವೇ ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗ. ಅವನ ಬೆಳಕು ಅವನ ಮಾರ್ಗವೇ ನಮ್ಮ ಮಾರ್ಗ.

ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ಅರ್ಜುನನೇ ಸಮ್ಮೋಹವಿಲ್ಲದವನಾಗು. ನನ್ನನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿ ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ಎಲ್ಲರ ಆತ್ಮನಾಗಿರುವೆನು ಸರ್ವಜ್ಞನೆನಿಸಿರುವೆನು ಸರ್ವಭಾವದಿಂದ ಸರ್ವಾತ್ಮ ರೂಪದಿಂದ ಭಜಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು?

ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಾರಾಯಣನು, ಪುರುಷೋತ್ತಮನು.[೧೯೮]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಪುರುಷೋತ್ತಮ

ಪತ್ನಿ – ಆನಂದಿನೀ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ – ವ್ಯಾನವಾಯು

ತತ್ವ – ರೂಪ

ಹರುಷದಿಂದ ನಿನ್ನ ನಾಮ ಸ್ಮರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ಕ್ಷೇಮ, ಇರಿಸು ನಿನ್ನ ಚರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮ ಪುರುಷೋತ್ತಮ.

ಅಧೋಕ್ಷಜ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಭಗವಂತನು ಸರ್ವದಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗಿರುವನು. ಯಾವುದೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಚ್ಯುತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತನು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗುಣಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿನಾಗುವವನು. ಸಂಸಾರದಿಂದ ನಿರ್ಲಿಪ್ತನು, ಗುಣಪೂರ್ಣನು ದೋಷವಿದೂರನು, ಆಕಾಶ ಪೃಥ್ವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವನು. ಅವನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂತರ್ಮುಖವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಧೋಕ್ಷಜನು ಇಂದ್ರಿಯ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ಆತ್ಮಾರಾಮನಾಗಿರುವನು. ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಅವುಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನ ಅಕ್ಷಜ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಸೀಮಿತವಾದವು. ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಸೀಮಿತ ಅವನು. ಅಸೀಮನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನದ ಮಹತ್ವ ಅಧೋಕ್ಷಜನಿಗಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಆದ ಮೇಲೆ ಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಯಾವುದು ಹುಟ್ಟುವುದೋ ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧೋಕ್ಷಜನು ನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪವನು ಅನಿತ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಅವನು ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು. ಅವಿನಾಶ, ಅಕ್ಷಯನು ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಭಗವಂತನ ಅನುಕೂಲನು. ಶತಾವರ್ತಃ ನೂರಾರು ಬಾರಿ ನಮಗಾಗಿ ಅವತರಿಸಿ ಬರುವನು. ವಿಶ್ವದ ರಕ್ಷಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕುಗ್ಗದ ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳವನು. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಕುಂದದವನು. ಅಕ್ಷಯನು ಅಮೃತನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ನಮ್ಮ ಹೃದಯ ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುವನು.

ಅಧೋಕ್ಷಜನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದ ಶುದ್ಧ ಜ್ಞಾನ ಬೆಳಕನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ.[೧೯೯]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಅಧೋಕ್ಷಜ

ಪತ್ನಿ – ಅಸೌಜ್ಞಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ – ಉದಾನವಾಯು

ತತ್ವ – ರಸ

ಸಾಧುಸಂಗ ಕೊಟ್ಟು ನಿನ್ನ ಪಾದ ಭಜನೆ ಇತ್ತ ಎನ್ನ ಭೇದ ಮಾಡಿ ನೋಡದಿರು ಹೇ ಅಧೋಕ್ಷಜ.

ನಾರಸಿಂಹ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾರಸಿಂಹವಪುಃ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಿಂಹದ ಶಿರಸ್ಸು ನರನ ದೇಹ. ನಿಶಿತ ನಖಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅದ್ಭುತ ರೂಪದ ಅವತಾರ ನರಸಿಂಹನದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ ಅವತಾರಗಳು ಪಶು ರೂಪಗಳು(ಪ್ರಾಣಿರೂಪ) ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪ) ನರಸಿಂಹ ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪ ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯರೂಪ ಸಿಂಹ ಪಶುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ, ದೋಷದೂರ, ಸಿಂಹದಲ್ಲೂ ಗುಣಗಳೇ ತುಂಬಿದ್ದು ರೂಪ ಮಾತ್ರ ಸಿಂಹ. ಸಿಂಹದಲ್ಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಗುಣಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದವು. ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೂ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ, ದೋಷದೂರ ದೇವತಾ ರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಸಿಂಹದಂತೆ ಸರ್ವಚೇತನದಲ್ಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ನರಸಿಂಹ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತರ ಅಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ, ಸಂದೇಹಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ದೇಹವುಳ್ಳವನು ನಾರಸಿಂಹನು.[೨೦೦]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ನರಸಿಂಹ

ಪತ್ನಿ – ಸುಖಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ – ಸಮಾನವಾಯು

ತತ್ವ – ಗಂಧ

ಚಾರುಚರಣ ತೋರಿ ಎನಗೆ ಪಾರುಣಿಸಯ್ಯ ಕೊನೆಗೆ ಭಾರ ಹಾಕಿರುವೆ ನಿನಗೆ ನಾರಸಿಂಹನೆ.

ಅಚ್ಯುತ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಶಾಶ್ವತನು. ಮಂಗಳ ಸ್ವರೂಪನು ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು. ಆಶ್ರಿತಾನಾಂ ಚ್ಯುತಿರ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಸ್ತಿ ಸೋಚ್ಯುತ ಈರಿತ.

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಎಂದೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ(ಗೀತಾ) ನಮೇ ಭಕ್ತಃ ಪುಣಶ್ಯತಿ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮದ ಪ್ರಕಾರ ದೇವರು ಬಣ್ಣ, ಗುಣ, ರೂಪು, ರೇಖೆ, ವಾಸನೆ, ಶುಚಿ, ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ, ಹುಟ್ಟು, ಸಾವು, ಆದಿ, ಅಂತ್ಯ, ಪರಿವರ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದ ಪ್ರಜ್ಞಾಸ್ಥಿತಿ. ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿ, ಅಜನು ಅನ್ಯಯನು ಶಾಶ್ವತನು, ಪೂರ್ಣನು, ನಾರಾಯಣನು ನಿಗುಣನೂ, ಸಗುಣನೂ, ಚ್ಯುತಿ ಇಲ್ಲದವನೂ ಕಲಾತೀತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತನೆಂಬ ನಾಮವು ಮೂರು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇಶ, ಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತಿ ಇಲ್ಲದವನು. ನ್ಯೂನ್ಯತೆಯಿಲ್ಲದವನು. ಸರ್ವವಿಧ ಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. ಅವನ ಗುಣಗಳು ಅನಂತ ಅವನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಭ್ರಷ್ಟತೆ ಎಂದೂ ಹಿಂದೆ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಇಲ್ಲ ಮುಂದೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಎಂದೂ ಭ್ರಷ್ಟನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣಗಳ ಚ್ಯುತಿ, ಪತ್ನಿಯ ಚ್ಯುತಿ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಚ್ಯುತಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ಯುತನೆನಿಸುವನು.

ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅವನಿಗೆ ಚ್ಯುತಿ ಇಲ್ಲ. ದೋಷಗಳ ಲೇಪಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದವನು. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಯಶಸ್ಸು ಅರ್ಹತೆ, ಬಲ, ಸಂತೋಷ, ತೃಪ್ತಿ, ಶುಚಿತ್ವ, ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳ ಚ್ಯುತಿ ಬಾರದಿರಲು ಭಗವಂತನಾದ ಅಚ್ಯುತನನ್ನ ಸ್ಮರಿಸಬೇಕು.[೨೦೧]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಅಚ್ಯುತ

ಪತ್ನಿ – ಸುಗಂಧಿ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಗಣಪತಿ

ತತ್ವ – ಆಕಾಶ

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಿಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲೂ ಅವನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಇರುವನು. ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಲು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರ ಎಂದರೆ ದೈವಿ ಮನಸ್ಸು.

ನಂದನ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸಕಲವಸ್ತು ನೀರು, ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುವ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯನ್ನು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಪರ್ವತವನ್ನೇ ಕೊಡೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಿದನು. ಸೋಲಿನ ರುಚಿಯನ್ನು ಕಾಣದ ಇಂದ್ರನು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಶರಣಾದನು. ಇಂದ್ರನ ತಾಯಿ ಅದಿತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯವನ್ನಾಗಿ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಧಿಕನಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪೇಂದ್ರನೆಂದು ಕರೆದರು. ಇಂದ್ರನ ತಮ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕೃಷ್ಣನ ವಿನಯಶೀಲತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೦೩]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಉಪೇಂದ್ರ

ಪತ್ನಿ – ವಿದ್ಯಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆ

ತತ್ವ – ಅಗ್ನಿ

ಜಪತಪಾನುಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕುಪಥಗಾಮಿಯಾದ ಎನ್ನ ಕೃಪೆಯ ಮಾಡಿ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು ಹೇ ಉಪೇಂದ್ರನೆ.

ಹರಿ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ಮೂರನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರ, ಸಮಾಜದ ಲೋಕದ ಪಾಪ ದುಃಖ ಸಂಕಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವನು ಹರಿ.

ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವನು. ಅವಿದ್ಯೆ ಅಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನು, ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಕಳೆಯುವನು. ಹರಿಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುವವರ ದುರಿತಗಳು ತಾನಾಗಿ ಪರಿಹಾರ ವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹರಿ ಓಂ ಎಂದು ಜಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹರಯೇ ನಮಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಠಿಸುವವರು, ಹರಿಹರರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ನೀಲ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನು. ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು.

ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ಯಮ, ವರುಣ, ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಹರಿ ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು. ಸಂಸಾರ ಪರಿಹಾರಕನು ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು. ಪಾಪಾ ಪರಿಹಾರಕನು ಹರಿ.[೨೦೪]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಹರಿ

ಪತ್ನಿ – ಸುಶೀಲಾ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ – ವರುಣ

ತತ್ವ – ನೀರು

ಮೊರೆಯ ಇಡುವೆನಯ್ಯ ನಿನಗೆ ಶರಧಿಶಯನ ಶುಭಮತಿಯ ಇರಿಸೊ ಭಕ್ತರೊಳು ಪರಮ ಪುರುಷ ಶ್ರೀಹರಿ.

ಕೃಷ್ಣ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಇದು ಕೊನೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಶತಿ ಇತಿ ಕೃಷ್ಣ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸುವನು. ಆಕರ್ಷಣೆ, ವಿಕರ್ಷಣೆ, ಉತ್ಕರ್ಷಣೆ, ಪ್ರಕರ್ಶಣೆಗಳುಳ್ಳವನು ಕೃಷ್ಣ ಸಮಾಜಗಳಲ್ಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು ಕೃಷ್ಣನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಎಲ್ಲದರೊಳಗೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು.

ಇದು ಒಂದು ಕೃಷ್ಣನ ಕುರಿತಾದ ಮಹತ್ವದ ಮಂತ್ರ 'ಓಂ ನಮೋ ತಪಸ್ಸಿನೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾಯ ಕೃಷ್ಣಾಯ ನಮಃ' ತಪಸ್ಸುಗಳು ಮಹತ್ವದ ಶಬ್ದಗಳು ತ ವರ್ಗ, ತಥದದನ.

ಪ ವರ್ಗ ಪಫಬಭಮ

ತ ವರ್ಗ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರ – ತ

ಪ ವರ್ಗ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರ – ಪ

ಎರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿದಾಗ – ತಪ

ಪ ವರ್ಗದ ಕೊನೆ ಅಕ್ಷರ – ಮ

ತ ವರ್ಗದ ಕೊನೆ ಎಕ್ಷರ – ನ

ಎರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿದಾಗ – ಮನ

ಕೈಮುಗಿದಾಗ ಎರಡು ಹೆಬ್ಬೆರಳುಗಳು ನಾವು ತಪ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಕಿರು ಬೆರಳುಗಳು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಇರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ತರಲು ತಪಸ್ಸು ವಿನಯಗಳು ಅವಶ್ಯಕ, ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ದೃಢತೆ, ವಿನಯದಿಂದ ಆಕರ್ಷಣೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗುರುತ್ವಾಕರ್ಷಣೆ ಅಂತರಂಗದೊಳಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದ ಆಕರ್ಷಣೆ.

ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ಶರೀರದ ಆಕರ್ಷಣೆ, ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳ ವಿವಿಧತೆಗಳ ಆಕರ್ಷಣೆ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಭಗವಂತನ ಆಕರ್ಷಣೆ ಇದೆ. ಭಗವಂತ ನನಗೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಉನ್ನತ ಗುಣಗಳ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕೃಷಂ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವನು. ಣ ಎಂಬುದು ಆನಂದ ವಾಚಕವು. ಸದಾ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕೃಷ್ಣ ಎಂದರು ಕೃಷ್ಣನು ವಿಶ್ವರೂಪ ದರ್ಶನದ ಮೂಲಕ ತಾನು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣನಿಗೂ ೮ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಗೂ ಮಹತ್ವದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನದು ಎಂಟನೆಯ ಅವತಾರ. ಅವನದು ಜನಿಸಿದ್ದು ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷದ ಎಂಟನೆಯ ದಿನ. ದೇವಕಿ ಹೆತ್ತ ಎಂಟನೆಯ ಮಗ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಅನನ್ಯ ಕೊಡುಗೆ ಕೃಷ್ಣನ ಭಗವದ್ಗೀತೆ.[೨೦೫]

ಭಗವದ್ರೂಪ – ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ

ಪತ್ನಿ – ಸುಲಕ್ಷಣ

ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ – ಧರಾ, ಶನಿ

ತತ್ವ – ಪೃಥ್ವಿ

ಪುಟ್ಟಿಸಲೇ ಬೇಡ ಇನ್ನು ಪುಟ್ಟಸಿದಕ್ಕೆ ಪಾಲಿಸಿನ್ನು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಬೇಡಿಕೊಂಬೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೇ ಸತ್ಯವಾದ ನಾಮಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವವರಿಗೆ ಆರ್ತಿಯಿಂದ ಸಲುಹುತಿಪ್ಪ ಕೃರ್ತ್ಯ ಕೇಶವ ಮರೆಯದಲೆ ನಿನ್ನ ನಾಮ ಬರೆದು ಓದಿ ಕೇಳುವರ್ಗೆ ಕರೆದು ಮುಕ್ತಿ ಕೊಡುವ ನೆಲೆಯಾದಿ ಕೇಶವ.

ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರ ನಾಮದಿಂದ ೨೪ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದೆ. ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸರಣಿಯ ವಿಷ್ಣುತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

೧. ಕೋಟಿ ತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಇರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ೨೪ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪತ್ನಿರಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ.

೨. ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ೨೪ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆಸೀನ ಮತ್ತು ಪತ್ನಿ ಸಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ.

ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಕೇಶವಾದಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಅನುಶಾಸನ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಅವಕ್ಕೆ ಮೂರ್ತಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪದ್ಮಪುರಾಣದ ಪಾತಾಳ ಖಂಡವು ರೂಪಮಂಡನವೆಂಬ ಪ್ರಕರಣ ಗ್ರಂಥವೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದವು. ಅರ್ಹಿಭುದ್ಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯೂಹಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪರವಾಸುದೇವನಿಂದ ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂಧನ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ, ಶ್ರೀಧರ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ ಹೃಷಿಕೇಶ, ಪದ್ಮನಾಭ, ದಾಮೋದರ ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ವ್ಯೂಹದಿಂದಲೂ ಮೂರು ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿವೆ.[೨೦೬]

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರವಿರುವ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಇದೆ.

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಹೆಸರು ರೂಪ	ಶಾಸನ (ಕನ್ನಡ)	ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈ	ಮೇಲಿನ ಎಡಗೈ	ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ	ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈ
೧.	ಕೇಶವ	ಕೇಶವ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಗದಾ	ಪದ್ಮ
೨.	ನಾರಾಯಣ	ನಾರಾಯಣ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ
೩.	ಮಾಧವ	ಮಾಧವ	ಗದಾ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ
೪.	ಗೋವಿಂದ	ಗೋವಿಂದ	ಗದಾ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ
೫.	ವಿಷ್ಣು	ವಿಷ್ಣು	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಗದಾ
೬.	ಮಧುಸೂದನ	ಮಧುಸೂದನ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ
೭.	ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ
೮.	ವಾಮನ	ವಾಮನ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ
೯.	ಶ್ರೀಧರ	ಶ್ರೀಧರ	ಚಕ್ರ	ಗದಾ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ
೧೦.	ಹೃಷಿಕೇಶ	ಹೃಷಿಕೇಶ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ
೧೧.	ಪದ್ಮನಾಭ	ಪದ್ಮನಾಭ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಗದಾ	ಶಂಖ

೧೨.	ದಾಮೋದರ	ದಾಮೋದರ	ಶಂಖ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ
೧೩.	ಸಂಕರ್ಷಣ	ಸಂಕರ್ಷಣ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಗದಾ
೧೪.	ವಾಸುದೇವ	ವಾಸುದೇವ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ
೧೫.	ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ಶಂಖ	ಗದಾ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ
೧೬.	ಅನಿರುದ್ಧ	ಅನಿರುದ್ಧ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ
೧೭.	ಪುರುಷೋತ್ತಮ	ಪುರುಷೋತ್ತಮ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ
೧೮.	ಅಧೋಕ್ಷಜ	ಅಧೋಕ್ಷಜ	ಗದಾ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ
೧೯.	ನರಸಿಂಹ	ನರಸಿಂಹ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ
೨೦.	ಅಚ್ಯುತ	ಅಚ್ಯುತ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಗದಾ
೨೧.	ಜನಾರ್ಧನ	ಜನಾರ್ಧನ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಗದಾ	ಪದ್ಮ
೨೨.	ಉಪೇಂದ್ರ	ಉಪೇಂದ್ರ	ಗದಾ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ
೨೩.	ಹರಿ	ಹರಿ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಗದಾ	ಶಂಖ
೨೪.	ಕೃಷ್ಣ	ಕೃಷ್ಣ	ಗದಾ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ

ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರೂಪಮಂಡನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಅನ್ವಯ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿಯು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ನಾಲ್ಕು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಅವುಗಳು ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯಿಂಡ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಹೀಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಾಗಿ ಆಯುಧಗಳು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗಳು ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪತ್ನಿರಹಿತವಾಗಿವೆ.

೧. **ಕೇಶವ** : ಆಯುಧಗಳು ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈವರೆಗೆ

ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಕೈಯೂರಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು

ಧರಿಸಿದೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಕಟಿಯ ಭಾಗದಿಂದ ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಪಾದದವರೆಗೆ ಇದೆ. ವನಮಾಲ ಇಲ್ಲಾ. ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹಾರ ಹಾಕಲು ಎರಡುಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂದುಗಳಿವೆ.

೨. **ನಾರಾಯಣ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ನಾರಾಯಣನು ಧರಿಸಿರುವ ಕಿರೀಟವು ಉದ್ದವಾಗಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿವೆ.

೩. **ಮಾಧವ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗದಾ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದುಂಡಾಗಿದೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳು, ಕೊರಳ ಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಇವೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೀಯ ಕುಂಚುಗಳಿವೆ.

೪. **ಗೋವಿಂದ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಂಠಹಾರವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ.

೫. **ವಿಷ್ಣು** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ದೇವತೆಯು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೬. **ಮಧುಸೂದನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೭. **ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ.

೮. **ವಾಮನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಉತ್ತರೀಯದ ಕುಂಚುಗಳು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿವೆ.

೯. **ಶ್ರೀಧರ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೧೦. **ಹೃಷಿಕೇಶ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ.

೧೧. **ಪದ್ಮನಾಭ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಯುಧಗಳು ಪದ್ಮ,ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೧೨. **ದಾಮೋದರ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶಂಖ, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೧೩. **ಸಂಕರ್ಷಣ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೧೪. **ವಾಸುದೇವ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೧೫. **ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

೧೬. **ಅನಿರುದ್ಧ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

೧೭. **ಪುರುಷೋತ್ತಮ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಗದಾ, ಚಕ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

೧೮. **ಅಧೋಕ್ಷಜ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗದಾ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮಗಳಿವೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

೧೯. **ನರಸಿಂಹ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು, ಕುಂಡಲ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೨೦. **ಅಚ್ಯುತ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಗದಾ ಹಿಡಿದಿದೆ.

೨೧. **ಜನಾರ್ಧನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವಿದೆ. ಕುಂಡಲಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೨೨. **ಉಪೇಂದ್ರ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು. ಕುಂಡಲ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಹಾರಗಳು ಇವೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೨೩. **ಹರಿ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಶಂಖವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕಿರೀಟವಿದೆ. ಕುಂಡಲಗಳ ಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

೨೪. **ಕೃಷ್ಣ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು. ಕುಂಡಲ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಇವೆ.

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾದ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಯುಧ ವಿನ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಶಾಸನವಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಆಯುಧ ಬದಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಪತ್ನಿ ಸಹಿತ ಮತ್ತು ಪತ್ನಿರಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಸರಣಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪಾಂಚರಾತ್ರಗಮದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಪದ್ಮಪುರಾಣದ ಪಾತಾಳಖಂಡದ ರೂಪಮಂಡನೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ನಿಯಮಗಳ ಅನ್ವಯ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಆರು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ೨೪ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಬಳಿಯಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರ ಸಮೇತ ಕುಳಿತಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಆಯುಧ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಎರಡು ಸರಣಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರೂಪಮಂಡನದ ಗ್ರಂಥದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗಳಿಲ್ಲಾ ಆಯುಧ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.[೨೦೭]

೧. **ಕೇಶವ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ರಚನೆಯ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕೇಶವನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವಿಷ್ಣುವ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪಪವೀತ ಕೈಗಡಗ ಕಾಲುಗಡಗ ಬಾಹುವಳಯ ಕೇಯೂರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯರಾದ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ದೇವಿಯರು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೀರೆಯನ್ನುಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದರೆ(ಎಡಗೈ) ಬಲಗೈಯನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೇಶವನು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಭೂದೇವಿ ನೀಲೋತ್ಪಲ ವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

೨. **ನಾರಾಯಣ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ದೇವತೆಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ ಗದಾ ಚಕ್ರ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳು ಇವೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಲಗೈಯನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಭೂದೇವಿ ನೀಲೋತ್ಪಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

೩. **ಮಾಧವ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ ಈ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳು ಇವೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯರು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೪. **ಗೋವಿಂದ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೫. **ವಿಷ್ಣು** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಿಯರು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

೬. **ಮಧುಸೂದನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲೀತಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ–ಭೂದೇವಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ದೇವಿಯರು ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೭. **ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಶ್ರೀದೇವಿ–ಭೂದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೮. **ವಾಮನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೯. **ಶ್ರೀಧರ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೧೦. **ಹೃಷಿಕೇಶ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಗದಾವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೧೧. **ಪದ್ಮನಾಭ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೧೨. **ದಾಮೋದರ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೧೩. **ಸಂಕರ್ಷಣ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಲಲೀತಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೧೪. **ವಾಸುದೇವ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಗದಾವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ.

೧೫. **ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಂಖ, ಗದಾ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ.

೧೬. **ಅನಿರುದ್ಧ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೧೭. **ಪುರುಷೋತ್ತಮ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೧೮. **ಅಧೋಕ್ಷಜ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೧೯. **ನರಸಿಂಹ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೨೦. **ಅಚ್ಯುತ** : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೨೧. ಜನಾರ್ಧನ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೨೨. ಉಪೇಂದ್ರ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೨೩. ಹರಿ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಗದಾ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

೨೪. ಕೃಷ್ಣ : ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗದಾ, ಪದ್ಮ ಚಕ್ರ, ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ದೇವಿಯರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಮೇತವಾಗಿವೆ. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬಳೇ ಪತ್ನಿಯಿರುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ವಿಶೇಷ.[೨೦೮] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ೨೪ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿ ನಿಂತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀದೇವಿ-ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨೪	"	–
೨	"	ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿ ನಿಂತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿರಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨೪	ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ	–
೩	"	ರಂಗ ದೇವಾಲಯ	"	ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೦	"	–
೪	"	ರಾಮಾನುಜ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೫	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ಗುಲಗಂಜಿ ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೬	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೭	ಆನೆಗುಂದಿ	ಮುಕ್ತಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೮	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೬	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೭೪		

ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳು

ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿರುವ ತಿರುವೇಂಗಳನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅಚ್ಯುತ ದೇವರಾಯನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದನು. ತುಳುವ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವೆಂಕಟೇಶನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶನೆಂದು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಾಲಾಜಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ತಮಿಳು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶೀಲಪ್ಪದಿಕಾರಂ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಮ ಯುಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಡಮ್ ಬೆಟ್ಟದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವೆಂಕಟೇಶನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶನ ಅವತಾರದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಅವತಾರವನ್ನೆತ್ತಿ ಭಕ್ತರ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆಯುವವನು ಎಂದು ಭಕ್ತರು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವರು.

ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈ ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.[೨೦೯]

ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಗ್ಯಾಲರಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪಂಚರಥ ಪೀಠದಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ(ಬಲ), ಚಕ್ರ (ಎಡ) ಶಂಖ ಕೆಳಗಿನ(ಬಲ), ವರದಹಸ್ತ (ಎಡ) ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ತೋಳ್ಬಂದಿ, ಕಂಕಣಗಳು ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲಾ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹಿಡಿದಿರುವ ಆಯುಧಗಳು, ಆಭರಣಗಳು, ವಸ್ತ್ರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೨೧೦]

ಮತ್ತೊಂದು ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. (ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಭಗ್ನವಾಗಿವೆ). ಆಭರಣಗಳಾದ ಮಕರ ಕುಂಡಲಗಳು

ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಾರಗಳು, ಚನ್ನವೀರ, ಕಂಕಣಗಳು ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ವೆಂಕಟೇಶನು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದಂತಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೨೧೧]

ಮತ್ತೊಂದು ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಛನ್ನವೀರ ಉದರಬಂಧ, ಉದ್ದವಾದ ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಎಡಕೈ ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತವಾಗಿದೆ, ವನಮಾಲ ಹಾರವಿದೆ.[೨೧೨]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈ ವರದಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕಂಠಹಾರ, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕೀರಿಟ ಮಕುಟವನ್ನು ಕಂಕಣಗಳು, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳು, ವಸ್ತ್ರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧೩]

ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಫಲಕದ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಭುಜಬಂಧ, ಬಾಹುವಳಯ, ಕಂಕಣ, ಕೇಯೂರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿನ ವಸ್ತ್ರವು ನೆರಿಗೆಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.[೨೧೪]

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಶಂಖವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವರದಮುದ್ರೆ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಾಲಂಬಿತ ಮುದ್ರೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಕಿರೀಟದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಮಣಿಗಳಿಂದ ರಚನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದಂತೆ ಇದೆ. ಕರಂಡ ಮಕುಟದಂತಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೧೫]

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಧತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವರದಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತದಲ್ಲಿವೆ. ವಸ್ತ್ರಗಳು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧೬]

ಅಚ್ಯುತದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣಗಳು, ದೇವತೆಯು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧೭]

ಮತ್ತೊಂದು ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವರದಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೈ ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖದಲ್ಲಿ ವೀರನ ಭಾವನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಿದೆ.[೨೧೮] ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವಂತೆ ಇದೆ.[೨೧೯]

ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ನೀಲಛಾಯೆಯ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಛನ್ನವೀರ, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಸ್ತ್ರವು ನೆರಿಗೆಯ್ಳು ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಉತ್ತರೀಯದ ಕುಂಚುಗಳು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ವರದ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಸ್ತ್ರದ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣಗಳು, ಚನ್ನವೀರ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೨೦]

ಅಚ್ಯುತರಾಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ತಿರುವೆಂಗಳ ವೆಂಕಟೇಶನೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ವರದಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿವೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ವನಮಾಲ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಚನ್ನವೀರ, ಕಂಕಣಗಳು ಇವೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೨೧]

ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಸ್ತ್ರದ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೨೨೨] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈ ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತವಾಗಿದೆ.	೨	ಆದಿತ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೨೪	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	៦	"	–

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೪	ಹಂಪಿ	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿಶ. ೧೫-೧೬		೧೦	"	-
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೨	"	-
೬	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	-
೭	"	ಮುಕ್ತಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	-
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	"	೧೦	"	-
೯	"	ರಾಜ್ಯ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	"	೬	"	-
೧೦	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ	"	"	೧೩	"	-
೧೧	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧೦	"	-
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೯೬		

ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು -	೯೬

ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವರದರಾಜನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ವರದರಾಜನು ಆನೆಗಳ ರಾಜ. ವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಮೊಸಳೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವರದರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆಳ್ವಾರರು ರಚಿಸಿದ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಲ್ಲಿ ವರದರಾಜನೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ಮರಿಲಾಗಿದೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಾಂಚಿಪುರದ ವರದರಾಜ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಭಾಗವತ ಪುರಾಣವು ವರದರಾಜನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಯ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಗರುಡನ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ದಿಯೋಘರ / ದೇವಗಢ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕಥಾನಿರೂಪಣಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಹೀಗೆ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಥಾನಕ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗರುಡ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು.[೨೨೩]

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಥಾನಕ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿವೆ ಮತ್ತು ಗರುಡನ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಂತೆ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಈ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಂಬದ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಥಾನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪವು ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಗರುಡನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತನ್ನ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕುಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಗರುಡನ ಎರಡು ಕೈಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವು ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.[೨೨೪]

ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವರದರಾಜಶಿಲ್ಪವು, ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತನ್ನ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಗರುಡನ ಎರಡು ಕೈಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವು ಪಾದವನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.[೨೨೫]

(ಕೋಷ್ಟಕ: ವರದರಾಜ / ಕರಿವರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು / ಕರಿವರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಆನೆಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡುವಂತಿದೆ.	೧	"	–
೨	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೧	"	–
೩	"	ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ.	೧	ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೪	"	ಹಳೇ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ಆನೆಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡುವಂತಿದೆ.	೧	"	-
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೨	"	-
೬	"	ರಾಜಪ್ರಾಂಗಣದ ಅರಮನೆಯ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗೆ	೧೫-೧೬	"	೧	"	-
೭	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ.	೧	"	-
೮	"	ಕೇಂದ್ರ ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.	೧	"	-
೯	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೧	"	-
೧೦	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ.	೧	"	-
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೧		

ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು -	೧೧

ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ. ಆಂಜನೇಯ ಜನಪರ ದೈವವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಂಜನೇಯನನ್ನು ಶಿವನ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅವತಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಮಿಳು ಕವಿಯಾದ ಕಂಬನ್ ಬರೆದ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೆಯನನ್ನು ರುದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನ ಅಂಶವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೨೨೫] ಆಂಜನೇಯನ ಸ್ಥಾನವು ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಂಜನೆಯನನ್ನು ವೈಷ್ಣವರು ಮಾತ್ರ ಪೂಜಿಸದೆ ಶೈವರು ಮತ್ತು ಶಾಕ್ತ ಪಂಥದವರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಂಜನೆಯನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವಾದ ರಾಮನ ಭಕ್ತವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೨೬]

ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೆಯನನ್ನು ಶ್ರೀ ಆಂಜನೆಯನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮಗನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. "ಲೌಕಿಕ ಸಮುದ್ರಾಪತಿಮಾ ಸಮರೇಧಾ ರಾಮ ಸೇವಕ"ನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಭಕ್ತರು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಂಜನೇಯನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೨೨೭]

ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ದಿಯೋಘರನಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೫-೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದೊಂದಿಗೆ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೨೮]

ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆವರಿಸಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ರಾಮನ ಸೇವಕನಾಗಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಲವು ಇವೆ. ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವು ತನ್ನ ಬಾಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತಾ, ಆಂಜನೇಯ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಆಂಜನೇಯನಿಗೆ ಜುಟ್ಟು ಇರುವ ಮತ್ತು ಬಾಲಕ್ಕೆ ಘಂಟೆ ಇರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಇಂಥಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ, ಅರ್ಧಭಾಗ ಪ್ರಾಣಿಯ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಬಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ.[೨೨೯]

ಚತುರ್ಭುಜ ಹನುಮಂತನ ಶಿಲ್ಪವು ರಘುನಂದನತೀರ್ಥರ ವೃಂದಾವನದ ಎದುರುಗಡೆ ಇರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಹನುಮ ಭೀಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ವ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಆಂಜನೇಯ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆಂಜನೇಯನು ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.[೨೫೦] ಮತ್ತೊಂದು ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪವು ರಂಗದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪ್ರಸನ್ನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವು ದೊಡ್ಡದಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಆಂಜನೇಯ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮುಖವನ್ನು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುವಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಬಾಲವು ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಿಂದ ಎಡಗಡೆಯ ತೋಳಿನ ಹತ್ತಿರ ಬಂದಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಆಭರಣಗಳಾದ ಪದಕವಿರುವ ಹಾರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜುಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿದೆ. ಕೊರಳ ಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಲ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ರತ್ನ ಕುಂಡಲವಿದೆ. ಉದರ ಬಂಧವಿದೆ. ಮುತ್ತಿನ ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳಿವೆ. ಕಂಕಣಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಎಳೆಯ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ಹೂವಿನ ಹಾರವನ್ನು ಹಾಕಲು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಂದುಗಳಿವೆ. ವನಮಾಲದಲ್ಲಿ ಪದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬೆರಳ ಉಂಗುರುಗಳಿವೆ. ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ನಾಮವಿದೆ. ಆಂಜನೆಯ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅಸುರನಾದ ಅಕ್ಷಯ ಕುಮಾರನನ್ನು ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ದುಂಡಾದ ಖೇಟಕವನ್ನು(ಎಡಗೈ) ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೫೧]

ಮತ್ತೊಂದು ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖವನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಎಡ, ಬಲ ಕೈಗಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಯ ಆಕಾರದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ ಇದೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜುಟ್ಟು ಇದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರಗಳಿವೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಚನ್ನವೀರವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.

ವನಮಾಲ, ಕಂಕಣಗಳು, ಸಡಿಲವಾದ ಪಾದಸರಗಳಿವೆ. ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಕಚ್ಚೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದಂತಿದೆ. ಆಂಜನೇಯನ ಬಾಲವು ತಲೆಯ ವರೆಗಿದ್ದು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಯ ಕುಮಾರನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪದ್ಮಾಸನ ದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯು ವಾಖ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜುಟ್ಟು ಇದೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು, ಕಂಕಣಗಳು, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ.[೨೩೨]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವು ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನೇ ಪೀಠವನ್ನಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಳಿತಿದೆ. ಬಲಗಾಲನ್ನು ಕತ್ತರಿಯಾಗಿ ಎಡಗಾಲಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿದೆ. ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು, ಕಂಕಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೩೩] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಎರಡು ಕೈಗಳು ಇವೆ. ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ	೨೨	ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೨೩	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೧೯	"	–
೪	"	ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವು ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆ ಯಲ್ಲಿದೆ.	೧	"	–
೫	"	ರಘುನಂದನರ ವೃಂದಾವನದ ಎದುರುಗಡೆ ಇರುವ ಆಂಜನೇಯ	"	ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆ, ಪುಸ್ತಕ ಇದೆ.	೧	"	–
೬	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	ಎರಡು ಕೈಗಳು ಇವೆ. ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ	೪	"	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೭	ಹಂಪಿ	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨೮	"	–
೮	ಆನೆಗುಂದಿ	ನವವೃಂಧಾವನದ ಎದುರಗಡೆ ಇರುವ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	ಕುಳಿತ ಆಂಜನೆಯ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಹಿಡಿದಿದೆ.	೧	"	–
೯	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	ಎರಡು ಕೈಗಳು ಇವೆ. ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ	೩೫	ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖ	–
೧೦	"	ಗಾಲಿಬಾವಿ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	ಎರಡು ಕೈಗಳು ಇವೆ. ಬಲಗೈ ಚಪಡಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಸೌಂಗಧಿಕ ಪುಷ್ಪ ಹೊಂದಿದೆ.	೧	"	–
೧೧	"	ಹೇಮಗಿರಿ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೨	"	ಕೆರೆಕಟ್ಟೆ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ.	"	"	೧	"	–
೧೩	"	ಕೋಟೆ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೪	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪೪	"	–
೧೫	"	ಮಧುಬನ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೮೩		

ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಗರುಡ ಪಕ್ಷಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಗರುಡನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ತಾರಕಶ್ಯ. ಈ ಹೆಸರು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಪಕ್ಷಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನ ಗರುಡ ಎಂಬುದನ್ನು ತಮಿಳು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಾಲವಾದ ಸಂಗಮ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಯಿತು.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಅವನ ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಈ ಗರುಡ ಲಾಂಛನವಿದೆ. ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಪ್ರಾಣಿಯಾದ ಗರುಡ ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹಕ್ಕೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿವೆ. ಹಾವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದು. ಹಾವು ಗರುಡನ ಶತೃವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ವಿದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗರುಡನ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಸಹಿತ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಯವನ ದೊರೆ ಹಿಲಿಯೋಡರಸನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಮಥುರಾ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕುಶಾನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗಿವೆ.[೨೩೪]

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಗರುಡನು ದುಂಡಾದ ಮುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕಣ್ಣುಗಳು ಅಗಲವಾಗಿರಬೇಕು ಮೂಗು ಕೌಶಿಕದಂತೆ ಇರಬೇಕು. ಕಾಲುಗಳು ಬಾಗಿದಂತೆ ಇರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತನ್ನ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ.[೨೩೫]

ಶಿಲ್ಪರತ್ನದ ಪ್ರಕಾರ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪ ವಿವರಣೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವು ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಈ ಬಣ್ಣವು ಪಾದದಿಂದ ಮೊಣಕಾಲಿನವರೆಗೆ ಇರಬೇಕು. ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣವು ಮೊಣಕಾಲಿನಿಂದ ನಾಭಿಯವರೆಗೆ ಇರಬೇಕು. ನಾಭಿಯಿಂದ ಕುತ್ತಿಗೆಯವರೆಗೆ ನೀಲಿ ಬಣ್ಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಬಲಗೈ ಅಭಯಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.[೨೩೬]

ಶಿಲ್ಪರತ್ನದ ಮತ್ತೊಂದು ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವು ಆರು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಮಡಿಕೆ, ಗದಾ, ಹಾವು, ಚಕ್ರ, ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣವು ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ವಿವಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೩೭]

ಶ್ರೀತತ್ವ ನಿಧಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವು ಮಂಡೆಯೂರಿ ಕುಳಿತಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಗರುಡನ ಕಿರೀಟದಲ್ಲಿ ಹಾವುಗಳಿರಬೇಕು. ಚೂಪಾದ ಮೂಗು ಇರಬೇಕು. ಗರುಡನಿಗಾಗಿ ಇರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರುಗಡೆ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ವಿಜಯನಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯವಾದ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರುಗಡೆ ಇರುವ ಗರುಡನ ದೇವಾಲಯ ಇದನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ರಥವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.[೨೩೮]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ದೊರೆತ ಗರುಡನ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಭರಣಗಳು ಗರುಡನ ಭುಜದಿಂದ ಪಾದದವರೆಗೆ ತುಂಬಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವು ಆರು ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿವೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿದೆ. ಎರಡು ಉದ್ದವಾದ ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಗನನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಂತೆ ಇದೆ. ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು, ಕಂಕಣಗಳು ಇವೆ. ಗರುಡನು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಗರುಡು ಶಿಲ್ಪವಿರುವ ಈ ಶಿಲಾಫಲಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೨೩೯]

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಪೀಠವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮಂಡೆಯೂರಿ ಕುಳಿತು ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವಿದೆ. ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೪೦]

ಮತ್ತೊಂದು ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವು ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿ, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಹರಡಿವೆ. ವಸ್ತ್ರವಿದೆ. ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೨೪೧] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಗರುಡ	೬	ಶಿಲ್ಪರತ್ನ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಗರುಡ	೪	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆ ಹೊಂದಿದೆ.	೧	"	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೬	"	–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಗರುಡ	೧೬	"	–
೬	"	ಹಳೇ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೬	"	–
೭	"	ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೪	"	–
೮	"	ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೪	"	–
೯	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತ ಗರುಡ	೪	"	–

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧೦	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೧೦	"	–
೧೧	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೯	"	–
೧೨	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೨	"	–
೧೩	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	೧೫-೧೬	"	೨೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೯೩		

ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೯೩

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಥವಾ ಶ್ರೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಿಂದೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯ ದೇವತೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೊದಲ ಪತ್ನಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಕಾರ್ತಿಕ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ.

ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕವುದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶ್ರೀ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಲಿ ಭಾಷೆಯ ಬೌದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈಕೆಗೆ ಪದ್ಮಸಂಬವವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಸಂತಾನದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ.[೨೪೨]

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಅಲಂಕಾರದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೂಗಳ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೨೪೩]

ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರತಿ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಚತುರವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ.[೨೪೪]

ಶಿಲ್ಪರತ್ನದ ಪ್ರಕಾರ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಎರಡು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ವ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು.

ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯು ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕಾರಗೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಬಂಧದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧರ ಬಾರ್ಹುತ್ ಸ್ತೂಪದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಬೋದಗಯಾ ಮತ್ತು ಸಾಂಚಿ ಸ್ತೂಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಬಲ ಕೈಯಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಮದ್ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಶಾಸನವಿದೆ.[೨೪೫]

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೨ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ದ್ವಾರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆನೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ದೇವಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ ಗುಹಾದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಆನೆಗಳನ್ನು ಸಂತಾನದ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಎರಡು ಆನೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಷೇಕಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಮುದ್ರಗುಪ್ತನ ಕಾಲದ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೨೪೬]

ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಕುಬೇರನ ನವನಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪದ್ಮ, ಮಹಾಪದ್ಮ, ಮಕರ, ಕಚ್ಚಪ, ಮುಕುಂದ, ನೀಲ, ಆನಂದ ಮತ್ತು ಶಂಖ, ಕುಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಸಂಪತ್ತಿನ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನವನಿಧಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆ ತೋರಿಸುವಾಗ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ, ಲಕ್ಷ್ಮೀವರಾಹ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಬಲಗೈಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸಿರುತ್ತದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತದೆ.[೨೪೭]

ವಿಜಯನಗರದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ಪಂಚರಥ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಕಿವಿಯೋಲೆ ಕಂಠಹಾರ ಕೊರಳಹಾರ ಕುಚಬಂಧವಿದೆ, ಭುಜಬಂಧ ಕೇಯೂರ ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲುಗಡಗ, ಉಂಗುರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೆರಿಗೆಯುಳ್ಳ ಸೀರೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ.[೨೪೮] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪	"	೩	ಶ್ರೀಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨–೧೪೪೨	"	೮	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೩	"	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬		೨		–
೫	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೬	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೭	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೮	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೯	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೦	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೧	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೩೦		

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೩೦

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವುಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಅಭಯ ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಕಿವಿಯೋಲೆಯನ್ನು, ಪದಕವಿರುವ ಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲುಗಡಗಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ನೆರಿಗೆ ಇರುವ ಸೀರೆಯು ಪಾದದವರೆಗೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.[೨೪೯]

ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಆರಾಧನೆಯು ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿತೃ, ಭಗ, ಪ್ರಶನ, ಮಿತ್ರ ಆರ್ಯಮನ್ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವತೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸವಿತೃ ಈ ದೇವತೆ ಎಲ್ಲವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಆರ್ಯಮನ್ ದೇವತೆಯರು ಇಂಡೊ ಇರಾನಿಯನ್ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯೆಂದು ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೂ ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅಂಶ, ದಕ್ಷ ಮರ್ತಾಂಡ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳೆಂದು ಭಾರತೀಯರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.[೨೫೦]

ಆರ್.ಜಿ. ಭಂಡಾರಕರ್‌ಅವರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪಂಗಡದವರನ್ನು (ಮಗ್ಗಾ) ಎಂದು ಇವರನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. (ಮಗಿ) ಎನ್ನುವುದು ಪರ್ಶಿಯಾದ ಪದವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ.[೨೫೧]

ಋಗ್ವೇದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದವನು ಮತ್ತು ಇವನು ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೆಕ್ಕೆಗಳಿರುವ ಗರಡುನ ಜೊತೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನ ವಾಹನಗಳು ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳಿರುವ ರಥವನ್ನು ಒಂದೇ ಕಾಲಿರುವ ಅರಣನು ಸಾರಥಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ನಂತರದ ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಹಲವಾರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೇವೇಶ್ವರ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ

ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಗುಪ್ತಾ ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ವಿವರಗಳು ಇವೆ.[೨೫೨]

ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯು ಆಗಮದಲ್ಲಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ನಕ್ಷತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ದುಂಡಾಗಿದ್ದು, ಕೆಂಪು ಹೂಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದ್ದು ಸೂರ್ಯನು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ರಥದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಧ್ವಜವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರಥವು ಒಂದು ಗಾಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯತ್ತಿರುವಂತೆ, ಸಾರಥಿಯಾದ ಅರುಣನು ಕಾಲಿಲ್ಲದವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಯೂರಭಟ್ಟ ಎಂಬ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಕವಿತೆಯಾದ ಸೂರ್ಯ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರು ವಿವಿಧ ಪಠ್ಯಗಳಿವೆ.[೨೫೩]

ಸೂರ್ಯನು ಉಷೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಷೆ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯ ದೇವತೆಯ ಸೇವಕರಾದ ಬಂಧಪಿಂಗಳ ಮತ್ತು ಅತಿಪಿಂಗಳ ಎಂಬ ಸೇವಕರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಚಿದಂಬರನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ಜೊತೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು ಒಂದೇ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವು ಆಯುಧಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಏಳು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಅರುಣನು ಕಾಲಿಲ್ಲದ ಸಾರಥಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.[೨೫೪]

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ಪ್ರಾರಂಭ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಆರಾಧನೆಯು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವದ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಸಾಂಬನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಬನಿಗೆ ಕುಷ್ಠರೋಗವಿದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ರೋಗವು ನಿವಾರಣೆಯಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಪುರಾಣಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯ, ವರಾಹ, ಸಾಂಬ ಪುರಾಣಗಳಿವೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮೂಲಸ್ಥಾನಪುರಂನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.(ಇಂದಿನ ಮುಲ್ತಾನ) ಪಶ್ಚಿಮ ಪಂಜಾಬದ ಚಂದ್ರಭಾಗ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದೆ. ಚೀನಾದ ಪ್ರವಾಸಿ ಹ್ಯೂಯೆನ್‌ತ್ಸಾಂಗನು ಈ ದೇವಾಲಯದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸಿ ಕಥನದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವು ಪುರಾಣಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮಥುರಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಸೂರ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸಾಂಬಾದಿತ್ಯನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.[೨೫೫]

ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು **ಮಗಾಸ್** ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ **ಮಗಿಕ್** ಎನ್ನುವ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು

ಇರಾನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖರು, ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಂತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಬೆರೋನಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರ್ಶಿಯಾ ದೇಶದ ಪುರೋಹಿತರು ಪೂಜಿಸುವ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.[೨೫೬]

ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಶೇಷಗಳಾಗಿ ಉಳಿದ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತನ ಮೋದೆರನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಒರಿಸ್ಸಾ ಕೋನಾರ್ಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಆರಾಧನೆ ಪ್ರಬಲಗೊಂಡಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ಇವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸೂರ್ಯದೇವಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ತಂಜಾವೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಕೊಯಿಲ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಡೆದಿದೆ.

ಅಂಶುಮದ್ಭೆದಾಗಮ ಮತ್ತು ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳಿರಬೇಕು. ಕಮಲಗಳು ಭುಜದವರೆಗೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗವು ಕಂಠಿಮಂಡಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕರಂಡಮ ಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರಬೇಕು. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕಂಠಿಹಾರಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಿರಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಲ್ಲದ ಅರುಣನು ಸಾರಥಿಯಾಗಿರಬೇಕು, ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಉಷಾ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯುಷಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ.[೨೫೭]

ಶಿಲ್ಪರತ್ನದ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸೇವಕರಾದ (ದ್ವಾರಪಾಲಕರಾದ) ಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಪಿಂಗಳ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪವು ಸುಂದರವಾದ (ಮೀಸೆಗಳು) ಹೊಂದಿರಬೇಕು ವಸ್ತ್ರವು ಉತ್ತರಭಾರತದ ಪುರುಷರು ಧರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ದೇಹವು Lustrous ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಕೋಟನ್ನು ಮತ್ತು ಬೂಟನ್ನು ಧರಿಸಿರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿರಳ.[೨೫೮]

ಕೋನಾರ್ಕದ ಸೂರ್ಯ ದೇವಾಲಯವು ಓರಿಸ್ಸಾ ರಾಜ್ಯದ ಪುರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಮಾಪಾಡ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೂರ್ಯದೇವಾಲಯವಿರುವ ಸ್ಥಳ ಪುರಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೩೫ ಕಿ.ಮೀ. ಭುವನೇಶ್ವರದಿಂದ ೬೬ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಬೃಹದಾಕಾರದ

ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸದ ಜೊತೆಗೆ ಅದರ ಅನುಪಾತ ಮತ್ತು ಅನುರೂಪಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತಿರುವ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದನ್ನು ಐರೋಪ್ಯ ನಾವಿಕರಿಂದ ಕಪ್ಪು ಪಗೋಡಾ ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಬ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒರಿಸ್ಸಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಕಪಿಲ ಸಂಹಿತೆ, ಮಾದಲಪಾಂಜಿ ಈ ಹಸ್ತಲಿಪಿ ಗ್ರಂಥದ (ಅಪ್ರಕಟಿದ) ಪ್ರಕಾರ ಕೇಸರಿ ವಂಶದ ಪುರಂದರಕೇಸರಿ ಅರ್ಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ (ಕೊನಾರಕ್) ಕೋನಾರ್ಕ (ಸೂರ್ಯ) ದೇವನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನಂತರ ಗಂಗಮನೆತನದ ಅನಂಗಭೀಮನು ಈ ಸೂರ್ಯದೇವನಿಗೆ ದಾನ-ದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಅನಂಗಭೀಮ ಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸದೆ. ನಿಧನ ಹೊಂದಿದನು. ಇವನ ಮಗನಾದ ನರಸಿಂಹದೇವನು ೧೨೩೮–೬೪ರಲ್ಲಿ ಕೇಸರಿ ವಂಶದ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದ ಸೂರ್ಯನ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪುನರ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಈ ದೇವಾಲಯ ಕಳಿಂಗ ರೇಖಾನಗರ ಪ್ರಸಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ೨೪ ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭವ್ಯರಥವನ್ನು ಏಳು ಬಲಶಾಲಿ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು ಮತ್ತು ಉಷೆ ಪ್ರತ್ಯುಷೆಯದೊಡನೆ ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ದಿವ್ಯ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೯]

ಮೊದೇರ ಗುಜರಾತದ ರಾಜ್ಯದ ಮೆಹಸಾನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ೨೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುಟ್ಟಗ್ರಾಮ. ಇದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸೂರ್ಯದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ವನ್ನು ೧೦೨೬ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕುಂಡ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗೂಢಮಂಟಪ ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಂಚಾಯತನದ ಸೂಚಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು, ಗಣೇಶ, ಶಿವ, ದುರ್ಗಿ, ಸೂರ್ಯ ಈ ದೇವರುಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಗೂಢಮಂಟಪ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸೂರ್ಯದೇವರ ವಿಗ್ರಹವಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಗ ಬೇರೆಯ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೦]

ಹಂಪಿಯ ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು. ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ

ಇದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗುಗಳು ಎರಡು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿವೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳು ಭುಜದವರೆಗೆ ಎತ್ತಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಕಂಠಹಾರ ಕುಂಡಲಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಕಂಕಣಗಳು, ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪಾದಸರಗಳು ಇವೆ. ಕುದುರೆಗಳು ಮುಂಗಾಲುಗಳು ಓಡುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಾಲಿಲ್ಲದ ಅರುಣನು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವಿದೆ.[೨೮]

ಮತ್ತೊಂದು ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಿವೆ. ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕುಂಡಲಗಳು ಕಂಠಹಾರ ಚನ್ನವೀರ ವಕ್ಷಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣಗಳು ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪದ ವಸ್ತ್ರದ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಕೈಕಡಗಳು, ಕಾಲುಕಡಗಗಳು, ಸಡಿಲವಾದ ಪಾದಸರಗಳು, ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿರುವ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಮಕರದ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲಗಳಿವೆ. ಸೂರ್ಯನ ಬಲಗಡೆ ಸ್ತ್ರೀ ಸೇವಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ರಥದಲ್ಲಿ ಅಂಜಲಿ ಬದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪವು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಕುಂಡಲಗಳು ಹಾರಗಳು, ಮತ್ತೆ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವನಮಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಾವುದೊ ಸೂರ್ಯನ ದೇವಾಲಯದ ದೇವತೆಯ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ.[೨೯]

ಮತ್ತೊಂದು ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪವು ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿರಥ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದೆ. ಬಲಗಡೆಯ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು, ಕುಂಡಲಗಳನ್ನು, ಕಂಠಹಾರ, ಚೆನ್ನವೀರ ಕಂಕಣಗಳು, ವಸ್ತ್ರವು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವಿದೆ. ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ರಚನೆಯಿರುವ ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲು ಇದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಸೇವಕಿ ಶಿಲ್ಪವು ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಉಷಾ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯುಷಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಇಬ್ಬರು ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕುಂಡಲಗಳು ಹಾರಗಳು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳು, ಸೀರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಉಷೆಯು ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈಯು ಲೋಲಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯುಷಾ ಶಿಲ್ಪವು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯು ಲೋಲಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ

ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಾವುದೇ ಸೂರ್ಯದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೮೩]

ಮತ್ತೊಂದು ಸೂರ್ಯನ ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪ ಹಂಪಿಯ ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದ ಗೋಡೆಗೆ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಏಳು ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾದ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕೈಗಳಿದ್ದು, ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಭುಜದವರೆಗೆ ಇರುವಂತೆ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಹಾರ, ಚನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ. ಕಂಕಣಗಳು ಧೂತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ನೆರಿಗೆಗಳು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಉದ್ದವಾದ ವನಮಾಲವನ್ನು ತೋಳ್ಬಂದಿಗಳು, ಸಡಿಲವಾದ ಸರಗಳು, ಕಾಲುಕಡಗ, ಕೈಗಡಗಳು, ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವಿದೆ.[೨೮೪]

ಸಾರಥಿಯಾದ ಅರುಣನು ಕತ್ತರಿ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗಲು ಅರಣನು ಕುಂಟನಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಿಂದ ಕುದುರೆಗಳ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ, ಬಲಗೈ ಮೇಲೆತ್ತಿರಂತೆ ಚಾಟಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಾದ ಕಂಠಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವನಮಾಲ, ಭಜಬಂಧಗಳು, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣಗಳು, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲುಗಡಗ, ಪಾದಸರಗಳು ಇವೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕುದುರೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಾರಥಿ ಸೂರ್ಯನ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವೀಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ, ಸೂರ್ಯನ ಮುಖವು ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆ ಇದೆ. ರಥ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.[೨೮೫]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಸೂರ್ಯನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು, ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೨೮೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪವು ರಥದಲ್ಲಿ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಸಾರಥಿ ಅರುಣ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ವಿಶೇಷ	೨	ಅಂಶುಮದ್ಭೇದಾಗಮ ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೮	"	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೪	"	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೮	"	–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೮	"	–
೬	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	"	೩	"	–
೭	"	ಕೋಟಿಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರದ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ	"	"	೧	"	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೮	ಹಂಪಿ	ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫–೧೬	"	೨	"	–
೯	"	ವೇಣುಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೦	"	ಪಟ್ಟಣದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೧	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೧೨	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೬	"	–
೧೩	"	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೧೪	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೬	"	–
೧೫	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೮	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೬೧		

ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೬೧

ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಬಲಗಡೆ ಇರುವ ಹದಿನೇಳು ಕಂಬದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕೆಳಭಾಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳ ಅಭಯ ಮತ್ತು ವರದ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವೈಖಾನಾಸಾಗಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವೈಖಾನಸಾಗಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೨೬೭]

ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ೧೨ನೇ ಕಂಬದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಿವೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಾದಾ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ, ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.[೨೬೮]

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅನೆಗುಂದಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.

ಆನೆಗುಂದಿಯ ಮುಕ್ತಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೨೬೯]

ಕಮಲಾಪುರದ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.

ಹೊಸಪೇಟೆಯ ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೨೭೦]

ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿಯ ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ೩ನೇ ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎಂದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಮತ್ತು ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೨೭೧] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ, ಅಭಯ ಹಸ್ತ ಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿ ರುತ್ತದೆ.	೬	ವೈಖಾನಸಾಗಮ	–
೨	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೨	"	–
೩	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬		೨	"	–
೪	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೫	"	ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೬	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೭	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೮	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೯	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	"	–
೧೦	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೫	"	–
೧೧	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
				ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೩೬		

ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೩೮

ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ್ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಠ್ಠಲಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳೇ ಶಿವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಭಗ್ನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ರೂಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ತ್ರಿಪತಾಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿರಥ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯು ತ್ರಿಪತಾಕ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ್ ವೈಕುಂಠದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನಂತೆ ಕಾದು ಕುಳಿತಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೨೭೨]

ಕಮಲಾಪುರದ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ್ ಶಿಲ್ಪವು ಪೀಠದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದೆ.[೨೭೩] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವಿಶ್ವಕ್‌ಸೇನ್ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ತ್ರಿಪತಾರ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯ ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ.	೬	–	–
೨	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೨	–	–
೩	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೨	–	–
೪	"	ಎ.ಎಸ್.ಐ. ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೫	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
				ವಿಶ್ವವಕ್ಸೇನ್ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೪		

ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಶಿಲ್ಪ

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸ್ವಯಂವರ ಜರುಗಿದ ಬಳಿಕ ಕಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವಾರುಣಿಯನ್ನು ರಾಕ್ಷಸರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ವಕ್ಷಸ್ಥಳದಿಂದಲೂ ಅಜಾನುಬಾಹುಗಳಿಂದಲೂ ಮೃಗರಾಜನ ನಡಿಗೆಯಿಂದಲೂ ಶ್ಯಾಮಲ ವರ್ಣದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಯುವಕನೊಬ್ಬನು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದು ಬಂದನು. ಅವನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಲಶವಿದ್ದಿತು. ಅವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶಾವಾತಾರಿಯೂ, ಆಯುರ್ವೇದ ದ್ರಷ್ಟಾರನೂ ಆದ ಧ್ವಂತರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ ಹವಿರ್ಭಾಗವಿದೆ.

ಅಮೃತ ಕಲಶವನ್ನು ಕಂಡಾಕ್ಷಣ ದಾನವರು ಎಲ್ಲಾ ಒಪ್ಪಂದ ನಿಬಂದನೆಗಳನ್ನು ಮರೆತು ಧನ್ವಂತರಿ ಕೈಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.[೨೭೪]

ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಶಿಲ್ಪದ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಧನ್ವಂತರಿಯ ಕಥೆಯು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಧನ್ವಂತರಿ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಅವನು ಕುಂಭವನ್ನು ಹಿಡಿದು ತನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಿಂದ ತನ್ನ ತಲೆಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇರಬೇಕು ಎದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನ ಶ್ಲೋಕದ ಪ್ರಕಾರ ಅವನು ಜಿಗಣೆಹುಳು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು.

ಅಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ, ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗ್ರಂಥಗಳು ಕುಂಭವನ್ನು ಧನ್ವಂತರಿಗೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ್ದಿರುವ ಧನ್ವಂತ್ರಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನವರಂಗದ ಎರಡನೇ ಕಂಬದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಧನ್ವಂತ್ರಿಯು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಲಶವಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಿವೆ. ಧೋತಿಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.[೨೭೫] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಲಶವಿದೆ.	೧	ಶಿವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ	–
				ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧		

ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಹಂಪಿಯ ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಬಳಿಯಿರುವ ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವೃತ್ತಾಕಾರ ಜ್ವಾಲೆನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎಂಟು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಭಾಗದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಕ್ರ ಬಾಣ ಗದೆ, ಶಂಖ ಎಡಭಾಗದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಬಿಲ್ಲು, ಗುರಾಣಿ, ಖಡ್ಗವಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯು ಕಿರೀಟದಂತೆ ಇದೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಗಳಿವೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಡಗಗಳು ಇವೆ. ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಕಾಲಲ್ಲಿ ಕಡಗಗಳು ಇವೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪವು ಆನೆಗುಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದು ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಜ್ವಾಲಾ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಆರು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲ ಭಾಗದ ಮೂರು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಬಾಣ, ಖಡ್ಗವಿದೆ. ಎಡಭಾಗದ ಮೂರು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಬಿಲ್ಲು, ಗುರಾಣಿ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಜ್ವಾಲೆಯ ಕಿರಿಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೊರಳ ಆಭರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೬] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ)

ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಶಿಲ್ಪ ೮ ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.	೧	–	–
೨	ಆನೆಗುಂದಿ	ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧		
				ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨		

ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಎರಡು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ನಗ್ನ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಮೋಹಿನಿ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರಬೇಕು. ಸರ್ಪವು ಅವಳ ತೊಡೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಅವಳ ಬಲಗೈಯು ಅಮೃತ ಕಲಶವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಬೇಕು. ಎಡಗೈಯು ಅವಳ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಬೇಕು. ಭಸ್ಮಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮಾಡಿರುವ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವಳು ನಿರತವಾಗಿರಬೇಕು. ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮೋಹಿನಿ ಅವತಾರವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ತಳೆದನೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಮೃತವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮುದ್ರ ಮಂಥನದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಮೋಹಿನಿ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಅಸುರರಿಗೆ ಅಮೃತವನ್ನು ಬಡಿಸುವಂತೆ ನಟಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕೆಲವು ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಕ್ಕ-ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರ ತರುಣಿಯ ಮೈಮಾಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಉದ್ದವಾದ ಜಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ನಿರಾಭರಣವಾಗಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು ಈ ಶಿಲ್ಪವು ತೊಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಋಷಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. (ಭಸ್ಮಾಸುರನ ಶಿಲ್ಪದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ) ಸುಂದರವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪವು ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೭೭]

ಪಾನ್‌ಸುಪಾರಿ ಬಜಾರನಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ನಿರಾಭರಣವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೊಣಕಾಲಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪ ಇದೆ. ಸುಂದರ ತರುಣಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ.[೨೭೮]

(ಕೋಷ್ಟಕ: ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರ ತರುಣಿಯ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪವಾಗಿದೆ.	೧	ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ	–
೨	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೨	"	–
೩	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೪	"	ಪಾನಸುಪಾರಿ ಬಜಾರನಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೫	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
೬	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ.	"	"	೧	"	–
೭	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	"	–
೮	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	"	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೧೨		

ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಚೆಂಚು ಬುಡಕಟ್ಟು ಮಹಿಳೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಹಂಪಿಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಭುಜಕ್ಕೆ ಉದ್ದವಾದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾಳೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಗಡೆ ಅಂದರೆ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪಾದದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನು ಕುಳಿತು ಅವಳ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಮುಳ್ಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಗರಿಕೆಗಳಂತಹ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊಳಕಾಲ ಮೇಲಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಎಲೆಯಾಕಾರದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಬುಡಕಟ್ಟು ಮಹಿಳೆಯರು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿರಲಾಗುತ್ತದೆ.[೨೭೯]

ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಉದ್ದವಾದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತೇತು ಹಾಕಿದೆ. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದರ ಕಾಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ್ನು ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಮುಳ್ಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷ ವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎಡಗಡೆ ಭುಜಕ್ಕೆ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ನೇತು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ. ನರಸಿಂಹನು ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪಾದದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಎಡಗಾಲಲ್ಲಿರುವ ಮುಳ್ಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೮೦]

ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಶಿಲ್ಪವು ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು

ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಧರಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಗೆ, ಮೊಣಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವಂತೆ ಎಲೆಯಕಾರದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಮಲಾಪುರದ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಎಲೆಯಾಕಾರದ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಲೆಯಾಕಾರದ ಅರ್ಧ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೮೧]

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಬುಡಕಟ್ಟು ಮಹಿಳೆಯರು ಧರಿಸಿರುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬದ ಎರಡನೆಯ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ.[೨೮೨] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಮಲ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸಾದಾ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದೆ.	೧	–	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೩	–	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೨	–	–
೪	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೫	"	೨	–	–
೫	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	"		೨	–	–
೬	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೭	"	ಹರಿಹರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೧	–	–
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೯	"	ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೧೦	"	ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೧೧	ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ	ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	–	–
				ಚೆಂಚುಲಕ್ಷ್ಮೀ ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೨೩		

ಆಳ್ವಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಕಾರ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾನುಜ ಶಿಲ್ಪವು ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಬಲಗಡೆಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ ಇದೆ. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಇದೇ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಭುಜದಬಳಿ(ಬಲ) ಉದ್ದವಾದ ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿದೆ.

ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾನುಜರ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೈಗಳು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಬಲಕೈಯಲ್ಲಿ ಭುಜದ ಬಳಿ ದಂಡವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮಾನುಜ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಕೈಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[೨೮೩]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾನುಜ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಕೈಯ ಬಳಿ ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾನುಜನ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಕೈಗಳು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೈಗಳು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತತೆಯ ಭಾವವು ತುಂಬಿದೆ.

ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮಾನುಜ ಶಿಲ್ಪವು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಭುಜದ ಕಡೆಗೆ ದಂಡವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೮೪]

ರಾಮಾನುಜ ಅಥವಾ ಹಳೆ ಶಿವದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ರಾಮಾನುಜ ಶಿಲ್ಪವು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಗ್ನ ಆಳ್ವಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಳಭಾಗದ ವೈಷ್ಣವ ಗ್ಯಾಲರಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ.[೨೮೫] (ಕೋಷ್ಟಕ: ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ರಾಮಾನುಜ	೪	–	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	ಅಳ್ವಾರು	೧೨	–	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	ರಾಮಾನುಜರು ಬೊದತ್ತ ಆಳ್ವಾರು	೪ ೩	–	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	ರಾಮಾನುಜ	೨	–	–
೫	"	ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ	"	ರಾಮಾನುಜರು ಪೊದತ್ತ ಆಳ್ವಾರು	೨ ೨	–	–
೬	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	ಎಲ್ಲಾ ಆಳ್ವಾರು	೨೩	–	–
೭	"	ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ ದೇವಾಲಯ	"	ರಾಮಾನುಜರು ಆಳ್ವಾರು	೨ ೪	–	–
೮	"	ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರ ದೇವಾಲಯ	"	ರಾಮಾನುಜರು ಆಳ್ವಾರು	೪ ೪	–	–
೯	"	ರಾಮಾನುಜಾ ದೇವಾಲಯ	"	ರಾಮಾನುಜರು ಆಳ್ವಾರು	೫ ೩	–	–
೧೦	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	"		೨೧	–	–
೧೧	"	ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ	"	ಆಳ್ವಾರ	೧		
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೯೬		

ಆಳ್ವಾರರು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೭೩
ರಾಮಾನುಜರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೨೩

ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿರಿಸಿದೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳ ಹಾರ ಮತ್ತು ಕಂಠಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕೊರಳ ಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಧೋತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೮೬]

ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಎಡಗೈಯು ಗದೆ ಮೇಲೆ ಇದೆ.[೨೮೭]

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಕೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಎತ್ತರಿಸಿ ಬಲಗಾಲ ಬಳಿ ಇಟ್ಟಂತೆ ಇದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವು ಮನುಷ್ಯನ ಆಳೆತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೨೮೮]

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಬಲಗಾಲ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಠಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಭುಜಬಂಧಗಳು, ಕೈಕಡಗ ಕಾಲುಗಡಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಧೋತಿಯ ನೆರಿಗೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.[೨೮೯]

ಕಮಲಾಪುರದ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಕೈಯು ಅಭಯಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೊರಳ ಆಭರಣ ಮತ್ತು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೯೦]

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಕೈಯು ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ.

ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿಯ ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೇಲಿನ ಬಲಕೈ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯೂ ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗಾಲನ್ನು ಎತ್ತಿ ಬಲಗಾಲಿನ ಹತ್ತಿರ ಇಟ್ಟಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣವಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ.[೨೯೧]

ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಬಲಕ್ಕೆ ಅಭಯ ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಗದೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.

ಆನೆಗೊಂದಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ಬಲಕೈ ಅಭಯ ಎಡಗೈ ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳಿವೆ. ವಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.[೨೯೨] (ಕೋಷ್ಟಕ: ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಿಸಿ)

ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೧	ಹಂಪಿ	ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩-೧೪	ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳು ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೈ ಅಭಯಹಸ್ತ, ಎಡಗೈಯು ಗದೆಯ ಮೇಲೆಯೂರಿದೆ.	೮	–	–
೨	"	ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೨-೧೪೪೨	"	೮	–	–
೩	"	ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೩	"	೩	–	–
೪	"	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೬	–	–
೫	"	ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯ	"	"	೫	–	–
೬	"	ವರಾಹ ದೇವಾಲಯ	"	"	೨	–	–
೭	ಆನೆಗುಂದಿ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	–	–

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಸ್ಥಳ/ಗ್ರಾಮ	ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನ	ಕಾಲಮಾನ ಶತಮಾನ	ಇತರ ವಿವರಗಳು	ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಆಗಮ ಸಹಿತ	ಆಗಮ ರಹಿತ
೮	ಕಮಲಾಪುರ	ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬	"	೮	–	–
೯	ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ	ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೬	–	–
೧೦	ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ	ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	–	–
೧೧	ಹೊಸಪೇಟೆ	ವಡಕರಾಯನ ದೇವಾಲಯ	"	"	೪	–	–
				ಒಟ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು	೫೮		

ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟು –	೫೮

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ಮ್ಯಾಕ್‌ಡೊನೆಲ್ ಎ.ಎ., ವೇದಿಕ್ ಮೈಥಾಲಾಜಿ, ಪು. ೩೬-೩೮

೨. ಕೈಯಿತ ಎ.ಬಿ., ಇಂಡಿಯನ್ ಮೈಥಾಲಾಜಿ, ಪು. ೨೯

೩. ಹಾಪಕಿನ್ಸ್ ಇ.ಕ್ಯೂ., ದಿ ರೀಲಿಜನ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪು. ೫೬

೪. ಗೊಂಡಾ ಜೆ., ಆ್ಯಸಪೆಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಅರ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್, ಪು. ೧೦

೫. ವೆಬರ್ಸ್, ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪು. ೯೦-೯೨

೬. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿ, ಸಂ-೧, ಭಾಗ-೧, ಪು.೭೩

೭. ಸುಥಾಂಕರ್, ವಿ.ಎಸ್., ಭಂಡಾಂಕರ್ (ಸಂ) ಮಹಾಭಾರತ, ಪು. ೫೪

೮. ಅದೇ ಪು. ೪೭

೯. ಅದೇ ಪು. ೩೩೫

೧೦. ಅದೇ ಪು. ೨೭

೧೧. ಅದೇ ಪು. ೨೪

೧೨. ಅದೇ ಪು. ೬೯

೧೩. ಅದೇ ಪು. ೧೦೩

೧೪. ಹಜಾರ್ ಆರ್.ಸಿ., ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಉಪಪುರಾಣಾಸ್, ಪು. ೬೯-೭೧

೧೫. ಅದೇ ಪು. ೭೨-೭೫

೧೬. ಅದೇ ಪು. ೮೦-೮೨

೧೭. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೭

೧೮. ಅದೇ ಪು. ೮

೧೯. ಅದೇ ಪು. ೯-೧೦

೨೦. ಅದೇ ಪು. ೧೧-೧೨

೨೧. ಅದೇ ಪು. ೧೩

೨೨. ಅದೇ ಪು. ೧೪

೨೩. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೭೮

೨೪. ಮಿಶ್ರಾ ಹೆಚ್.ಸಿ.(ಸಂ), ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ, ಪು. ೩೧-೩೫

೨೫. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಗಾಯಕವಾಡ, ಓರಿಯಂಟಲ್ ಸೀರಿಸ್, ಸಂ.೩, ಪು. ೮೧-೮೫

೨೬. ಮಿಶ್ರಾ ಹೆಚ್.ಸಿ.(ಸಂ), ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ, ಪು. ೩೧-೩೫

೨೭. ಅದೇ ಪು. ೩೭-೩೯

೨೮. ಅದೇ ಪು. ೪೦-೪೨

೨೯. ಮಾನುಷಕ್ ಪೈಮೊರೆ (ಸಂ), ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ಪು. ೪೦

೩೦. ದಲೆಯ್ಯಾರ ಜಿ.ಎ., ದ ಕಲ್ಟ ಆಫ್ ವಿಠೋಬಾ, ಪು. ೨೬೫-೭೦

೩೧. ದೆಲೆಯಾರ‍್ಯ ಜಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೭೧-೨೭೨

೩೨. ರೋನಾಲ್ಡ್ ಎಮ್., ಹಂಟಿಂಗ್ಟನ್ ಅವತಾರ ಆ್ಯಂಡ್ ಯುಗಾಸ್, ಆ್ಯನ್ ಎಸ್ಸೇ ಇನ್ ಪುರಾಣಿಕ ಕಾಸ್ಮೋಲಾಜಿ, ಪು. ೧೮

೩೩. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಸಂ.೧, ಭಾಗ ೧, ಪು. ೧೨೦

೩೪. ಅದೇ ಪು. ೧೨೧-೧೨೩

೩೫. ಅದೇ ಪು. ೧೨೫-೧೨೭

೩೬. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಸಿ., ದಶಾವತಾರ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು, ಪು. ೭೭-೭೮

೩೭. ಅದೇ ಪು. ೭೯-೮೦

೩೮. ಅದೇ ಪು. ೮೧-೮೨

೩೯. ಅದೇ ಪು. ೮೩-೮೫

೪೦. ಅದೇ ಪು. ೮೭-೮೮

೪೧. ಅದೇ ಪು. ೮೯-೯೦

೪೨. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೩೧-೧೩೨

೪೩. ಅದೇ ಪು. ೧೩೩-೧೩೫

೪೪. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೋಲ್ಲಾ, ಸ್ಕಲ್ಪಚರ್ಸ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಸ್ಟೈಲ್, ಪು. ೫೪-೫೫

೪೫. ಅದೇ ಪು. ೫೬-೫೮

೪೬. ಅದೇ ಪು. ೬೦-೬೨

೪೭. ಸಿ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೬೦-೬೨

೪೮. ಅದೇ ಪು. ೬೫–೬೬

೪೯. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೦–೪೧

೫೦. ಅದೇ ಪು. ೪೩–೪೫

೫೧. ಅದೇ ಪು. ೪೬–೪೭

೫೨. ಅದೇ ಪು. ೪೮–೪೯

೫೩. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೦೦–೨೦೧

೫೪. ಅದೇ ಪು. ೨೦೩–೨೦೫

೫೫. ಅದೇ ಪು. ೨೦೬–೨೦೭

೫೬. ಅದೇ ಪು. ೨೦೮–೨೧೧

೫೭. ಅದೇ ಪು. ೨೧೩

೫೮. ಸಿ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯೨–೯೩

೫೯. ಅದೇ ಪು. ೯೫–೯೯

೬೦. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೬

೬೧. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯೦

೬೨. ಅದೇ ಪು. ೯೨–೯೫

೬೩. ಮಿಶ್ರಾ ಹೆಚ್.ಪಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೭–೩೯

೬೪. ಸುಧಾಂಕರ್ ವಿ.ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೪

೬೫. ಅದೇ ಪು. ೫೬–೫೮

೬೬. ಹರಿವಂಶ ಫಫ, ೯೯

೬೭. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೮೮

೬೮. ಅದೇ ಪು. ೮೯–೯೨

೬೯. ಅದೇ ಪು. ೯೫–೯೭

೭೦. ಅದೇ ಪು. ೯೮–೯೯

೭೧. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೩–೪೪

೭೨. ಅದೇ ಪು. ೪೭–೪೯

೭೩. ಅದೇ ಪು. ೫೦–೫೩

೭೪. ಅದೇ ಪು. ೫೫–೫೭

೭೫. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೧೩–೧೧೪

೭೬. ಅದೇ ಪು. ೧೧೭–೧೧೮

೭೭. ಅದೇ ಪು. ೯೧

೭೮. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೨

೭೯. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೪೫–೧೫೬

೮೦. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯೨–೯೩

೮೧. ಅದೇ ಪು. ೯೪

೮೨. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೩೬

೮೩. ಅದೇ ಪು. ೧೪೯

೮೪. ಅದೇ ಪು. ೧೫೦–೧೫೨

೮೫. ಅದೇ ಪು. ೧೫೩–೧೫೫

೮೬. ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಚತುರವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಪು. ೩೫–೩೮

೮೭. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ ವೈಷ್ಣವಾ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಪು. ೬೫–೬೮

೮೮. ಅದೇ ಪು. ೬೯–೭೦

೮೯. ದೇವಕುಂಜರಿ, ಹಂಪಿ ಪು. ೬೯

೯೦. ಮಹಾಭಾರತ III, ಪು. ೧೯೪

೯೧. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, III, ಪು. ೮೧

೯೨. ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ಬಿ.ಐ.ಎನ್.ಐ. ಪು. ೬೪

೯೩. ಅದೇ ಪು. ೬೫–೬೭

೯೪. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ ವೈಷ್ಣವಾ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಪು. ೩೭–೩೯

೯೫. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೦೯

೯೬. ಅದೇ ಪು. ೧೧೧

೯೭. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಪ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪು. ೧೬೮–೧೬೯

೯೮. ಅದೇ ಪು. ೧೭೦–೧೭೨

೯೯. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹೆಚ್., ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇಮೇಜಸ್, ಪು. ೫೨–೫೪

೧೦೦. ಅದೇ ಪು. ೫೪–೫೭

೧೦೧. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೪

೧೦೨. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೧೩-೧೧೫

೧೦೩. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯೮-೧೦೩

೧೦೪. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೬೨

೧೦೫. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹೆಚ್., ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇಮೇಜಸ್, ಪು. ೫೮-೬೦

೧೦೬. ಅದೇ ಪು. ೬೨-೬೫೩

೧೦೭. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೭೦

೧೦೮. ಅದೇ ಪು. ೧೭೧

೧೦೯. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೬-೨೭

೧೧೦. ಅದೇ ಪು. ೨೮-೩೦

೧೧೧. ಅದೇ ಪು. ೩೩-೩೫

೧೧೨. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಸಿ., ದಶಾವತಾರ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು, ಪು.೧೦-೧೧

೧೧೩. ಅದೇ ಪು. ೧೨

೧೧೪. ಅದೇ ಪು. ೧೩-೧೫

೧೧೫. ಅದೇ ಪು. ೧೬-೧೭

೧೧೬. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಅನು), ಇಗ್ಗೇಲಿಂಗ ಜೆ., ಪು. ೧೦೨

೧೧೭. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ (ಸಂ), ಮಾನುಷಕ ಪೊಯಮೋರೆ, ಪು. ೪೦

೧೧೮. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೫-೧೫

೧೧೯. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, ೧, ೩-೧೬, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ಪೂವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೭೫

೧೨೦. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ೪೯, ೧ ಭಾಗ-೧, ಪು. ೧೨೭-೧೨೮

೧೨೧. ರೋನಾಲ್ಡ ಎಂ., ಹಂಟಿಂಗಟನ್ ಅವತಾರ ಆ್ಯಂಡ್ ಯುಗಾಸ್ ಆ್ಯನ್ ಎಸ್ಸೇ ಇನ್ ಪುರಾಣಿಕ ಕಾಸ್ಮೋಲಾಜಿ ರೂಪನಮ್, ಪು. ೧೮

೧೨೨. ಪಾಡಿಗಾರ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ದ ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಪ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪು. ೩೪೪-೩೪೫

೧೨೩. ಅದೇ ಪು. ೩೪೬-೩೪೮

೧೨೪. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, ಪು.೧೭

೧೨೫. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಡೆವೆಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ, ಪು. ೨೨-೨೪

೧೨೬. ಅದೇ ಪು. ೨೮-೨೯

೧೨೭. ಅದೇ ಪು. ೩೦-೩೫

೧೨೮. ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ, ಪು.೪೮

೧೨೯. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, ಪು. ೮-೧೦

೧೩೦. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಪು. ೮೫-೮೮

೧೩೧. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ೫

೧೩೨. ಹರಿವಂಶ, ೩೪, ೩೦-೪೩

೧೩೩. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ೬, ಪು.೧೧೬

೧೩೪. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, ೩, ೨೬

೧೩೫. ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ೮೫, ೮೮

೧೩೬. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩, ೧, ೧೨,೬

೧೩೭. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ೬

೧೩೮. ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ಪು. ೫೩-೫೬

೧೩೯. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪು. ೧೫-೨೦

೧೪೦. ಅದೇ ಪು. ೨೭-೨೯

೧೪೧. ಪಾಡಿಗಾರ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೦೮-೨೧೦

೧೪೨. ಅದೇ ಪು. ೨೧೧-೨೧೫

೧೪೩. ಅದೇ ಪು. ೨೨೦-೨೨೧

೧೪೪. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೧೭-೧೧೮

೧೪೫. ಅದೇ ಪು. ೧೧೯-೧೨೦

೧೪೬. ಅದೇ ಪು. ೧೨೧-೧೨೨

೧೪೭. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೪೯

೧೪೮. ಅದೇ ಪು. ೩೪೦-೩೪೧

೧೪೯. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೫೪-೧೫೬

೧೫೦. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೫-೪೬

೧೫೧. ಅದೇ ಪು. ೪೭

೧೫೨. ಅದೇ ಪು. ೪೮-೪೯

೧೫೩. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೦೫

೧೫೪. ಅದೇ ಪು. ೨೦೬-೨೦೮

೧೫೫. ಅದೇ ಪು. ೨೧೫

೧೫೬. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೫೬-೧೫೭

೧೫೭. ಅನೀಲಾವರ್ಗೀಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೫೬-೧೫೭

೧೫೮. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೧೩

೧೫೯. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಸಂ-೧, ಭಾಗ-೧, ಪು. ೧೨೦-೧೨೪

೧೬೦. ಅದೇ ಪು. ೧೨೭-೧೨೮

೧೬೧. ಅದೇ ಪು. ೪೨-೪೩

೧೬೨. ಅದೇ ಪು. ೨೬೪-೨೬೮

೧೬೩. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ್, ಪು. ೮೧-೧೦೦

೧೬೪. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೮-೧೩೯

೧೬೫. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೯, ಪು. ೧೫೨-೧೫೭

೧೬೬. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೨೦-೧೨೪೩

೧೬೭. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೮೮-೯೦

೧೬೮. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೨೫-೧೨೬

೧೬೯. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೮೭-೮೮

೧೭೦. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೮, ಪು. ೧೨೬-೧೨೭

೧೭೧. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೨೭-೧೩೧

೧೭೨. ಸಿನ್ಹಾ ಡಿ.ಕೆ., ಎ ರೇರ್ ವರಾಹ ಇಮೇಜ್ ಆಟ್ಯ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಮ್ಯುಜಿಯಂ, ಹಂಪಿ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ, ಸಂ.೫೩, ಭಾಗ-೩, ಪು.೩೫೩-೩೫೯

೧೭೩. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೨೭-೨೨೯

೧೭೪. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೪೦

೧೭೫. ಸಿನ್ಹಾ ಡಿ.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ಎ ರೇರ್ ವರಾಹ ಇಮೇಜ್ ಆಟ್ಯ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಮ್ಯುಜಿಯಂ, ಹಂಪಿ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ, ಸಂ.೫೩, ಭಾಗ-೩, ಪು.೩೫೩-೩೫೯

೧೭೬. ಅದೇ ಪು. ೧೪೨

೧೭೭. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೨೭-೨೨೯

೧೭೮. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೧೯

೧೭೯. ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯೨–೯೪

೧೮೦. ಅಹಿರ್ಯಬುಧ್ಯ ಸಂಹಿತೆ, VIII, ೪೭, ಪು. ೧೩೮

೧೮೧. ಪದ್ಮ ಪುರಾಣ, VI, ಅಧ್ಯಾಯ ೨–೪

೧೮೨. ಅದೇ ಪು. ೬–೯

೧೮೩. ಪದ್ಮ ತಂತ್ರ, I, ೨೨೬

೧೮೪. ಮಹಾಸಂತಿ ಕುಮಾರ ಸಂಹಿತೆ, III, ೬ ೩೪

೧೮೫. ವಿಜೇಂದ್ರ ಸಂಹಿತೆ, II, ೧೮

೧೮೬. ಚಂಪಕಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವೈಷ್ಣವಿಸಮ್ ಇನ್ ತಮಿಳ ಕಂಟ್ರಿ, ಪು. ೨೦೦

೧೮೭. ಕಹರೆ ಜೆ.ಹೆಚ್., ದಿ ಟ್ವೆಂಟಿಫೋರ್ ವೆರ್ರಾಟೀಸ್ ಆಫ್ ವಿಷ್ಣು ಇಮೇಜಸ್, ಸಿದ್ಧಭಾರತಿ, ಸಂ.I, ಭಾಗ ೨, ಪು. ೫೧

೧೮೮. ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೮, ಸಂ. ೧

೧೮೯. ಬಿದಾಬಿನೊಡ್ ಬಿ.ಬಿ., ವೆರೈಟೀಸ್ ಆಫ್ ವಿಷ್ಣು ಇಮೇಜಸ್, ಎಂ.ಎ.ಎಸ್.ಐ. ನಂ.೨, ಪು. ೨೪–೨೫

೧೯೦. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಕ್ರಫಿ, ಸಂ. ೧, ಭಾಗ ೧, ಪು. ೨೨೮

೧೯೧. ಅದೇ ಪು. ೨೩೦

೧೯೨. ಅದೇ ಪು. ೨೩೨

೧೯೩. ಅದೇ ಪು. ೨೩೫

೧೯೪. ಅದೇ ಪು. ೨೩೭

೧೯೫. ದೇಸಾಯಿ ಕಲ್ಪನಾ, ವೈಷ್ಣವಾ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಪು. ೧–೫

೧೯೬. ಅದೇ ಪು. ೭–೧೧

೧೯೭. ಅದೇ ಪು. ೧೨–೧೫

೧೯೮. ಅದೇ ಪು. ೧೬–೨೦

೧೯೯. ಮಹಾಭಾರತ III, ೧೧೬

೨೦೦. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, IX, ೧೫–೧೬

೨೦೧. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೨–೨೩

೨೦೨. ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ಪು. ೬೪

೨೦೩. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ, IX, ೧೬–೧೭

೨೦೪. ಕಲ್ಪನಾ ದೇಸಾಯಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೩–೨೫

೨೦೫. ಅದೇ ಪು. ೨೬–೨೭

೨೦೬. ಅದೇ ಪು. ೨೯–೩೦

೨೦೭. ಅದೇ ಪು. ೩೨–೩೪

೨೦೮. ಅದೇ ಪು. ೩೫–೩೬

೨೦೯. ಶೀಲಪ್ಪದಿಕಾರಂ, ಪು. ೪೧–೪೫

೨೧೦. ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎನ್., ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ, ತಿರುಮಲೈ, ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ, ಸಂ.೧, ಪು. ೧೧

೨೧೧. ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೯

೨೧೨. ಅದೇ., ಪು. ೧೫

೨೧೩. ಅದೇ., ಪು. ೧೫–೧೭

೨೧೪. ಅದೇ., ಪು. ೧೮–೨೨

೨೧೫. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ, ಸಂ.೧ ಭಾಗ–೨, ಪು. ೨೦–೨೩

೨೧೬. ಅದೇ., ಪು. ೨೬–೩೦

೨೧೭. ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೩, ೨೭

೨೧೮. ಚಂಪಕಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆರ್., ವೈಷ್ಣವ ಐಕಾನ್ಸ್ ಇನ್ ತಮಿಳು ಕಾಂಟ್ರಿ, ಪು. ೧೯೧

೨೧೯. ಅದೇ., ಪು. ೨೦೧–೨೦೨

೨೨೦. ಅದೇ., ಪು. ೨೦೩–೨೦೫

೨೨೧. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೨೦

೨೨೨. ಅದೇ., ಪು. ೧೨೨

೨೨೩. ಅದೇ., ಪು. ೧೨೪–೧೨೫

೨೨೪. ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೦, ೩೨

೨೨೫. ಅದೇ., ಪು. ೩೫–೩೬

೨೨೬. ಪೆರಿಯ ತಿರುಮೋಲಿ, I, I, ಪು. ೩–೯ (ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥ)

೨೨೭. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೬೮–೨೬೯

೨೨೮. ಅದೇ., ಪು. ೨೭೦–೨೭೨

೨೨೯. ಕಂಬ ರಾಮಾಯಣ, ತಿರುವವೆವತಾರಪುರಾಮ್, ಪು. ೨೭

೨೩೦. ಆರ್ಯನ್ ಕೆ.ಸಿ., ಹನುಮಾನ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಟ್ ಆ್ಯಂಡ್, ಮೈಥಾಲಾಜಿ, ಪು. ೧೯

೨೩೧. ಆರ್ಯನ್ ಕೆ.ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೩

೨೩೨. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಸಂ.೧, ಭಾಗ–೧, ಪು. ೧೯೨

೨೩೩. ಅದೇ., ಪು. ೧೯೩

೨೩೪. ಮ್ಯಾಕ್‌ಡೊನೆಲ್ ಎ.ಎ., ವೇದಿಕ್ ಮೈಥಾಲಾಜಿ, ಪು. ೪೯

೨೩೫. ಪಾಲಮೋಲಿ, ೨೦೮, ಪರಿಪದಲ್, (ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥಗಳು) ಪು. ೧೫–೧೭

೨೩೬. ಶೀಲಪ್ಪದಿಕಾರಂ, ಪು. ೧೮

೨೩೭. ಅದೇ., ಪು. ೨೦–೨೨

೨೩೮. ಗ್ಯಾಂಗೋಲಿ ಓ.ಸಿ., ಎ ಚೈನಿಸ್ ಬ್ರಾಂಜ್ ಫಿಗರ್ ಆಫ್ ಗರುಡ, ಪು. ೬೫

೨೩೯. ಗ್ರೆಂಡೆವೆಡಾಲ್, ಬುದ್ಧಿಸ್ಟ್ ಆರ್ಟ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪು. ೫೦–೫೧

೨೪೦. ಮೈತ್ರಾ ಎ. ಗರುಡಾ, ದ ಕ್ಯಾರಿಯರ್ ಆಫ್ ವಿಷ್ಣು ಇನ್ ಬೆಂಗಾಲ್, ಪು. ೨–೩

೨೪೧. ಅದೇ., ಪು. ೪–೫

೨೪೨. ತೈತ್ತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ, X, ಪು. ೪೬

೨೪೩. ವಿಜಯಸ್ನೇಯಿ, ಪು. ೧

೨೪೪. ಜಾತ್ರೇಯ ಉಪನಿಷತ್ ಪು. ೧–೪

೨೪೫. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಎ.ಕೆ., ಇಸ್ಟರ್ನ್ ಆರ್ಟ್ ಪು. ೧೭೮

೨೪೬. ಮಹಾಭಾರತ, I, ಪು. ೧೧೦–೧೧೧

೨೪೭. ಅದೇ., ಪು. ೬೧–೬೪

೨೪೮. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹೆಚ್.ಕೆ., ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಗಾಡ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಗಾಡೆಸೆಸ್, ಪು. ೧೬೫–೧೬೬

೨೪೯. ಶ್ರೀಸೂಕ್ತ, X, ii, ಪು. ೧೪

೨೫೦. ಋಗ್ವೇದ, VII, ೭೭, ೩

೨೫೧. ಅದೇ ಪು. I, ೧೧೫, ೩–೪

೨೫೨. ಮಹಾಭಾರತ, II, ೫೦–೧೬

೨೫೩. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯಾ ಜೆ.ಎನ್., ಪು. ೪೩೦

೨೫೪. ಅದೇ ಪು. ೪೩೩-೪೩೫

೨೫೫. ಅದೇ ಪು. ೪೪೦-೪೪೨

೨೫೬. ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ ಅಧ್ಯಾಯ ೫೯, ಪು. ೧೯-೨೦

೨೫೭. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.೩೦೬-೩೦೭

೨೫೮. ಅದೇ ಪು. ೩೦೮-೩೧೦

೨೫೯. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು. ೨೨೫-೨೨೮

೨೬೦. ಅದೇ ಪು. ೮೩೩-೮೩೪

೨೬೧. ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., ಸ್ಕಲ್ಪಚರಲ್ ಆರ್ಟ್ ಆಫ್ ಹಂಪಿ, ಪು. ೧೫೫

೨೬೨. ದುರ್ಗಾಪ್ರಸಾದ ಪಾಂಡ್ಯೆ, ಐಕೊನೋಗ್ರಫಿಕಲ್ ಸ್ಟಡಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಸನ್ ಗಾಡ್, ಪು. ೬೬-೬೮೮

೨೬೩. ಅದೇ ಪು. ೧೫೭

೨೬೪. ಅದೇ ಪು. ೧೫೮

೨೬೫. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯಾ ಜೆ.ಎನ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೪೩-೪೪೪

೨೬೬. ಅದೇ ಪು. ೪೪೫-೪೪೭

೨೬೭. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೮೮-೮೯

೨೬೮. ಅದೇ ಪು. ೮೮-೮೯

೨೬೯. ಅದೇ ಪು. ೯೦-೯೨

೨೭೦. ಅದೇ ಪು. ೯೩-೯೫

೨೭೧. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ದಿ ಐಕಾನ್ಸ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಇಮೇಜಸ್ಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಂಪಲ್, ಪು. ೧೦೭-೧೦೮

೨೭೨. ಅದೇ ಪು. ೧೦೯-೧೧೦

೨೭೩. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೫೧-೨೫೨

೨೭೪. ಅದೇ ಪು. ೨೫೩-೨೫೪

೨೭೫. ಅದೇ ಪು. ೨೮೮-೨೮೯

೨೭೬. ಅದೇ ಪು. ೨೮೯-೨೯೦

೨೭೭. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೧೩-೧೧೪

೨೭೮. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಪ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪು. ೬೮-೭೦

೨೭೯. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೦-೩೫

೨೮೦. ಅದೇ ಪು. ೩೬-೩೮

೨೮೧. ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ್, ಅನ್ನಾಡೆಲ್ಲಾಪಿಕ್ಕೊಲ್ಲಾ, ಸ್ಕಲ್ಪಚರ್ಸ್ ಆ್ಯಟ್ ವಿಜಯನಗರ, ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಸ್ಟೈಲ್, ಪು. ೬೮-೭೦

೨೮೨. ಅದೇ ಪು. ೭೧-೭೨

೨೮೩. ಅದೇ ಪು. ೪೭-೪೮

೨೮೪. ಅದೇ ಪು. ೫೦-೫೨

೨೮೫. ಅದೇ ಪು. ೫೫-೫೬

೨೮೬. ಅದೇ ಪು. ೫೭-೫೮

೨೮೭. ಅದೇ ಪು. ೫೯-೬೦

೨೮೮. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಚ್.ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೬೮-೧೭೦

೨೮೯. ಅದೇ ಪು. ೧೭೦-೧೭೨

೨೯೦. ಅದೇ ಪು. ೧೭೩-೧೭೫

೨೯೧. ಅದೇ ಪು. ೧೭೬-೧೭೭

೨೯೨. ಅದೇ ಪು. ೧೭೮-೧೮೦

ಅಧ್ಯಾಯ ೬

ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ ಆರು

ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಮೂಲತಃ ಮುಸ್ಮಾನರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಹಿಂದೂಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಭಿನ್ನ, ಭಿನ್ನ ಧರ್ಮ ಮತಗಳ ಮಹಾಸಮ್ಮೇಳನವೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಾದ ಹಿಂದೂ, ಮಹಮ್ಮದೀಯ, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ, ವೀರಶೈವ, ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಜಾತಿ-ಮತಗಳ ಮೈನಸ್ಸು ಬೆಳೆದಂತೆ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಧರ್ಮ ಜಾತಿ–ಮತಗಳ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ಹೊಣೆ ರಾಜ್ಯದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ವಧರ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಉತ್ಕಟವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಮತ–ಪಂಗಡಗಳ ಅಭಿಮಾನ ಪೂರ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪರಂಪರೆಗಳ ಗೌರವ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬೆಳೆದವು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿಂಸೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[೧] ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಮೊದಲ ದೊರೆಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಯ ಮಠಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಮೊದಲನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಶಾಸನ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಮನಾದ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಡುವ ಭರವಸೆ ನೀಡಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಶಾಸನವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೨]

ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚೆನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲೂಕನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಈ ಶಾಸನದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೬೮, ಭವ್ಯವರೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾದ ಜೈನರಿಗೂ ಭಕ್ತರೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರ ನಡುವೆ ಕಲಹ ಉಂಟಾದಾಗ ಆನೆಗೊಂದಿ, ಹೊಸಪಟ್ಟಣ, ಪೆನುಗೊಂಡ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ಜೈನರು

ತಮಗೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿಂದ ಆಗುತ್ತಿದ್ದ ಅನ್ಯಾಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಬುಕ್ಕರಾಯನಿಗೆ ದೂರಿತ್ತಾಗ ಅರಸು ಜೈನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ತನ್ನ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಕರೆಸಿ ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಮತಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವ ಭೇದವು ಇಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅವರೆಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಅವರ ನಡುವೆ ಶಾಂತಿ ಸೌಹಾರ್ದತೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿ, ವೈಷ್ಣವರು ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಬಸದಿಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ, ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಅರಸನು ಕೇವಲ-ವೈಷ್ಣವರ ಸಮಕ್ಷಮ ಮಾಡದೆ, ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮುಖಂಡರುಗಳ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದುದು ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿ. ಈ ಶಾಸನ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಇದು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.[೩]

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರೇ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಹೊತ್ತಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಈ ಶಾಸನದ ಮೂಲಪಾಠ ಕಲ್ಯಾದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ್ದು ಯಾವ ರೀತಿಯ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ಜೈನರು ಅನುಭವಿಸಿದರು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನ ತಿದ್ದುಪಡಿ ಮಾಡಿದ ಶಾಸನವೆಂದು ಇದನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿಜವಾದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.[೪]

ಸಂಗಮ ವಂಶದ ನಂತರ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಸಾಳ್ವ ಮತ್ತು ತುಳುವ ವಂಶದವರು ಅದರ ಪೋಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಉತ್ತರದ ವಡಗಲೆ ಮತ್ತು ತೆಂಗಲೆ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣದವರು ಎಂಬ ಎರಡು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಗಡಗಳು ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿದ್ದವು. ಹದಿಮೂರನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಿಂದ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಕುಂದಿತು. ದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಲಕ್ಕಣ್ಣ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಹಚರರು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪುನರುದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.[೫]

ಇದರಿಂದ ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಸಂಪದ್ಭರಿತವನ್ನಾಗಿಸಿತು. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಯಿಸಿದರು. ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ವೈಷ್ಣಧರ್ಮ ಅಥವಾ ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ನರಹರಿತೀರ್ಥರು ಮತ್ತು ಅಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥರು ಮುಂತಾದವರಿಂದ ಪ್ರಚಾರ ಪಡೆಯಿತು. ಜಯತೀರ್ಥರು, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಮಧ್ವ ತರ್ಕದ ಮೇಲೆ ಅವರು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ನೀತಿಗಿಂತ ಜಾತಿಗೆ, ಗುಣಕ್ಕಿಂತ ಕುಲಕ್ಕೆ ಸದಚಾರಕ್ಕಿಂತ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಮಾನ್ಯತೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ದೊರೆಯಿತು. ಸಮಾಜದ ತೂಕ ತಪ್ಪಿದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕನಕ, ಪುರಂದರರು ಮುಂತಾದ ದಾಸರು ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಮುಂತಾದ ಶರಣರು ತಮ್ಮ ಬಿಚ್ಚು ನುಡಿಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೬]

ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಭಕ್ತಿಪಂಥ ಬೆಳೆಯಲು ಸಹಾಯಕರಾದರಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಗಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಮಾನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೨ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಶಾಹನನ್ನು ಪುನ ಬೀದರನ್ ಸುಲ್ತಾನನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದು ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದನಲ್ಲದೆ ಅದರ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಚಿದಂಬರು, ಶ್ರೀಶೈಲ, ಕಾಳಹಸ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಅಪಾರ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದನಲ್ಲದೆ, ತಿರುಪತಿ, ಕಂಚಿ ಅಹೋಬಲಗಳಲ್ಲಿನ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಗತಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದನು. ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್, ಬಾರ್ಬೋಸ್, ನ್ಯೂನಿಜ್ ಮುಂತಾದವರು ರಾಜ್ಯದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. "ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಮತ್ತು ಸಮಾನತೆಯಿತ್ತು. ಅದು ಮತೀಯ ರಾಜ್ಯವಾಗಿರದೆ ಜಾತ್ಯಾತೀತವಾಗಿತ್ತು".[೭]

ವಿಜಯನಗರ ತುಳುವ ವಂಶದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೦-೧೫೨೯), ಅಚ್ಯುತದೇವರಾಯ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೯-೧೫೪೨) ಮತ್ತು ಸದಾಶಿವರಾಯರ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೨-೧೫೬೫)ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ದೊರೆತುದು ಸಹಜ. ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಾದನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಈತ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೭-೧೮ರಲ್ಲಿ ಚೋಳಮಂಡಳದ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ೧೦,೦೦೦ ವರಹಗಳಷ್ಟು ಮೊತ್ತದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೭ರಲ್ಲಿ ಚಿದಂಬರಂನ ಪೊನ್ನಂಬಳನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಪುರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಕಾಳಹಸ್ತಿ ಮತ್ತು ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೈಗಳ ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯತ್ತಲೂ ಗಮನಹರಿಸಿದ. ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದನಲ್ಲದೆ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವರಿಗೆ ಈತ ಕೊಡ ಮಾಡಿದ ಅಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ.[೮]

ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೫ರಲ್ಲಿ ಉದಗಿರಿಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕೃಷ್ಣನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಿ ತಂದು ಬಾಲಕೃಷ್ಣನಿಗಾಗಿಯೇ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಈತ ಕಾರಣನೆಸಿದ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಈತ ತೋರಿದ ಆಸಕ್ತಿ ಮೆಚ್ಚುವಂತಹದ್ದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೪ರಲ್ಲಿ ರಾಯನು ತಿರುಪತಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನಿಗೆ ೩೦,೦೦೦ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ಮಜ್ಜನ ಮಾಡಿಸಿದನು.[6] ಹಾಗೆಯೇ ವಜ್ರ-ವೈಢೂರ್ಯ ಮತ್ತು ರತ್ನ-ಹವಳಗಳು ದಾನವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥನಾದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೫ರಲ್ಲಿ ಅಹೋಬಿಲಂನ ನರಸಿಂಹದೇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಮೊತ್ತದ ವಜ್ರದ ಮತ್ತಿತರ ಅಮೂಲ್ಯ ಮಣಿಗಳ ಒಡವೆ-ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಡುವುದು ಸಹ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ನಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಕಾಂಚಿಪುರಂನ ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಸುಧಾರಣೆಯತ್ತಲೂ ಗಮನಹರಿಸಿದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದ ವಿಠೋಬ ಪಂಥದ ಪ್ರಭಾವವು ಸಂಗಮ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವನಾಗಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮೇಲೆ ಉಂಟಾದುದು ಸಹಜ. ವಿಜಯನಗರದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂಥವು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರು ಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆಗೆ ಹೆಸರಾದಂತೆಯೇ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ, ಅದರಲ್ಲೂ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಉದ್ಧಾರಗಳಿಗೆ, ಕಟ್ಟಾಳುಗಳಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದುದು ಕಂಡತೆಯೇ ಇದೆ. ಶ್ರೀ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಅಂಕಿತದೊಡನೆ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವರು. ಸಂಗಮ ಅರಸರಾದರೆ, ಅನಂತದವರು ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಅಂಕಿತದೊಡನೆ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶನ ಅಂಕಿತವನ್ನು ಹಾಕಿಸುವುದರೊಡನೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದರು. ಸಂಗಮ ಅರಸರು ಕಾಳಾಮುಖ-ಪಾಶುತದ ಪಂಥಾನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕುಲಗುರು ಕಾಶಿವಿಲಾಸ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠದ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬-೧೩೫೬) ಮತ್ತು ಒಂದನೇ ಬುಕ್ಕ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೫೬-೧೩೭೭) ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನೂ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೭-೧೪೦೪), ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಆತನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಒಂದನೇ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೂ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೦೪-೧೪೦೫) ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಕೃಪೆಗಾಗಿ ಹಾತೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಈತ ತನ್ನ ಬಾಹುಬಲದಿಂದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ವಿಜಯನಗರದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ತೋರಲಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೪-೧೪೪೬) ಮತ್ತು ಆ ನಂತರದ ಅರಸರು ಶೈವಪಂಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪರಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಅವರ ಕಾರ್ಯ ನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ

ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಿಂದೀಚೆಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಕ್ರಮೇಣ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದತ್ತ ಒಲವು ತೋರಿದರು.[೧೦]

ಸಾಳ್ವ ವಂಶದ ಅರಸರು ಸಂಪೂರ್ಣ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದಾನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅಹೋಬಲಂನ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ತಿರುಪತಿಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೈವಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಶೈವಪಂಥಕ್ಕೆ ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೇನೂ ಕಡಿಮೆಯದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ನೀಡಿದ "ಮಹಾದಾನ"ಗಳು ಶೈವ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥೀಯರಿಗೆ ಸಮನಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಪೋಷಿಸಿದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಂಪಿಯ ಶ್ರೀ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನು ಸಾಳುವ ಅರಸರಿಗೂ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದ.[೧೧]

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ನಾನಾ ಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದಂತೆಯೇ ಈ ಪಂಥದ ಗುರುಗಳನ್ನು ಅಪಾರವಾಗಿ ಮನ್ನಿಸಿದ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಇಂಥ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದವರು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟತಾತಾಚಾರ್ಯರು. ರಾಮಾನುಜರ ಈ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಗುರುಗಳೆಂದು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದ. ರಾಯನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೩ರಲ್ಲಿ ರಾಜಶಾಸನವೊಂದನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿ. ಈ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕಂಚಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರತೀರ್ಥ-ಪ್ರಸಾದ ಸಿಗುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಣೆಗೊಳಪಡಿಸಿ ನ್ಯಾಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ಹಾಗೂ ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡುವ ದಂಡಾನಾಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಈ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಇಂತಹ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಇನ್ನೋರ್ವ ಗುರುಗಳೆಂದರೆ ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥಯತೀಂದ್ರರು. ಇವರು ಮಹಾನ್‌ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದು, ರಾಯನಿಂದ ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು.[೧೨]

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದವನೆಂದರೆ ಅಚ್ಯುತದೇವರಾಯ. ಈತ ಸ್ವಯಂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದನುಯಾಯಿಗಿದ್ದರೂ ಇತರ ಪಂಥಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸುವಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ತೋರಿದ. ತನ್ನ ಹದಿಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಆರಂಭದ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳನ್ನು ಸಮಾನವಾಗಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಚ್ಯುತದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಉಳಿದಾರ್ಧ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೪ರಲ್ಲಿ ಏಕಾಂಬರನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ. ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡುವುದರೊಡನೆ ತನ್ನ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ನಿಷ್ಠೆನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು.

ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತ-ರತ್ನಗಳಿಂದ ತುಲಾಭಾರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡ ಅಚ್ಯುತದೇವರಾಯ, ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿಗೆ ಹೇರಳ ದಾನ ದಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹ. ವಿಜಯನಗರದ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಈತನಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ದಾನದತ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾದವು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೪ರಲ್ಲಿಯೇ ವಿಠಲದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಮನೆಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿತ್ತನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೫ರಲ್ಲಿ "ಆನಂದನಿಧಿ" ಎಂಬ ದಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುದುದ್ದು ವಿಶೇಷ. ಭಾಸ್ಕರ ಕ್ಷೇತ್ರದ ತುಂಗಭದ್ರಾ ತೀರದ ವಿಠಲೇಶ್ವರನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ (ವಿಷ್ಣುವಿನ) ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಲು ಅಚ್ಯುತದೇವರಾನು ಸಮಸ್ತ ಭೂಸುರರಿಗೆ ಈ ಆನಂದ ನಿಧಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರಮುಖ ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು. ಈ ರಾಯನು ತನ್ನ ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಆನಂದನಿಧಿ ದಾನವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೫ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ವೈಖಾನಸ ಸೂತ್ರದನ್ವಯ ಚಿದರಂಬರಂನಲ್ಲಿ ತಿಲ್ಲೈಗೋವಿಂದರಾಜು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವರ ನಿತ್ಯಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಂದು ೫೦೦ ಹೊನ್ನಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ.[೧೩]

ಅರವೀಡು ಸಂತತಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಂತರವೂ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮನ್ನಣೆಗಳು ಮುಂದುವರೆದವು. ತುಳುವ ವಂಶದ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಮತ್ತು ಅರವೀಡು ವಂಶದ ರಾಮರಾಜರು ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಆನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪೋಷಣೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳು ದೊರೆತವು ತಿರುಮಲೈ ಮತ್ತು ತಿರುಪತಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ. ಶ್ರೀ ಪೆರಂಪಬದೂರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಗಳಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ದಾನಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರರಲ್ಲಿ ತಾಳ್ಳಪಾಕಂ. ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನ್ನಮಾಚಾರ್ಯ, ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯ, ತಾಳ್ಳಪಾಂಕ, ತಿರುವೇಂಗಳನಾಥರಂಥವರು ರಾಮರಾಜನಿಂದ ಬಹುವಾಗಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದ ದೇಶಿಕರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯ ತಾತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸ್ಥನಾಂತರಗೊಂಡರು. ಇದೇ ಅವಧಿಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಾಚಾರ್ಯರು ಚಿದಂಬರು(ಚಿತ್ರಕೂಟ)ನಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟ ವಾದದಲ್ಲಿ ಶೈವ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಜಯಿಸುವುದರೊಡನೆ ತಾತಾರ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಮರಾಜರ ನೆರವಿನೊಡನೆ ಅದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದರಾಜದೇವರ ಆರಾಧನೆ ಆರಂಭಗೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣಕರ್ತರೆನಿಸಿದರು. ಕಂಚಾಲ ಶ್ರೀರಂಗಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಇನ್ನೋರ್ವ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀ ಪೆರಂಬದೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು.[೧೪]

ಒಂದನೇ ತಿರುಮಲನು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೫-೧೫೭೭) ಕಂಚಿ, ಶ್ರೀರಂಗ, ತಿರುಪತಿ(ಶೇಷಾಚಲ), ಚಿದಂಬರಂ(ಕನಕಸಭಾ) ಮತ್ತು ಅಹೋಬಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದಾನು

ಯಾಗಿದ್ದು, ಅಹೋಬಲಂನ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆ ನಡೆಯಲು ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ.

ಇದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಖುತ್ಬಾಷಾಹ ಮತ್ತು ಅನಂತಪುರದ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಲಕಪ್ಪ ಇವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು, ದಿನನಿತ್ಯದ ಪೂಜೆಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸ್ಥಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗನು ಇವರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದರೊಡನೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿದ್ದ ಜೈಂಗಾರರಿಗೆ ಇವುಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲುಕೋಟೆ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀ ಪೆರಂಬದೂರು ಶ್ರೀಮುಷ್ಣಮ ಮತ್ತು ತಿರುವಳ್ಳಿಕೇಣಿಗಳ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸ ಎಟ್ಟಿಯರು ಕುವಾರ ತಿರುಮಲಾರ್ಚಾರು ಈತನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀರಂಗನು ಕಂಚಿಯ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ್ದನಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ತಿರುಪ್ಪಾಣಿ ಶಿಂಗಾರೈಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಂಬುವವರನ್ನು ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಶ್ರೀರಂಗನಲ್ಲಿಯೂ ವಾಷನ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ಮಹಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಈತನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಇನ್ನಷ್ಟು ಚಾಲನೆ ದೊರೆಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೫ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈತನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ತಾತಾರ್ಯ ಮತ್ತಿತರು. ಮೇಲುಕೋಟೆಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರನ್ನು ಕೀರ್ತಿಸುವ ವೇದಾಂತದೇಶಿಕರ "ಯತಿರಾಜಸಪ್ತತಿ"ಯನ್ನು ವಾಚಿಸರಲೆನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಅರಸರಂತೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗನು ಶಿವನನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ತನ್ನ ಶಾಸನಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಿವ-ವಿಷ್ಣು ಗಣೇಶರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೫]

ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ಒಂದನೇ ಶ್ರೀರಂಗರ ಕಾಲದವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರು ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇವರ ಕೃಪಾಕಟಾಕ್ಷವನ್ನೇ ನಂಬಿಕೊಂಡು ಬಂದುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟ ಅಥವಾ ಪೆದ್ದವೆಂಕಟನ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೬-೧೬೧೪)ರ ಕಾಲದಿಂದ ವಿಜಯಗರದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ಕಂಡುಬರಲಾರಂಭಿಸಿತು.[೧೬]

ಶ್ರೀವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ' ಅಂಕಿತ ಕಾಣಿಸತೊಡಗಿತು. ಈ ಅರಸನ ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳ ಆರಂಭದ ಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಥವಾ ಶ್ರೀರಾಮ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬಂದವು. ತಿರುಪತಿಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದಾನಗಳು ನೀಡಲಾರಂಭವಾದವು. ಹೀಗೆ ವಿಜಯನಗರದವರು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮೊದಲಿಗೆ ವಿದ್ಯಾನಗರದಿಂದ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯತ್ತಲೂ ಆನಂತರ ಚಂದ್ರಗಿರಿತ್ತಲೂ ಸೆಳೆದೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅಂದರೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಸನ್ನಿಧಿಯಿಂದ ಶೈವ ಪಂಥದಿಂದ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದತ್ತ ವಾಲಿಕೊಂಡರು

ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ತಾತಾಚಾರ್ಯರು ಆಸ್ಥಾನ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಅಪಾರ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದರು. ತಿರುಮಲ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ ಕಂದಾಡೆ ಅಪ್ಪಳಾಚಾರ್ಯ, ತಾಳ್ಳಪಾಕಂ, ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವ

ಶಾಲಿಯಾದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರು ತಿರುಪತಿ ಅಹೋಬಿಲಂ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಹ ಆತನದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕ ಉದಾಹರಣೆ. ಈತ 'ವೆಂಕಟ ವರಾಹ'ವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ವೃತ್ತದೊಳಗೆ ನಿಂತಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ-ಭೂದೇವಿಯರು; ಆತ ತನ್ನ ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ-ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರಾಯ ನಮಃ' ಎಂಬ ನಾಗರಿಲಿಪಿಯ ಬರಹವೂ ಇದೆ. ಈ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದವನು ಮುಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯನೆಂತಲೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ವಡಿ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇಂಥವೇ ಚಿಹ್ನೆ ಮತ್ತು ಬರಹಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.[೧೭]

ವಿಜಯನಗರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಆನಂತರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಇತರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಮದೇವ ಮುಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀರಂಗರೂ ಶ್ರದ್ಧಾವಂತ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥೀಯರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ ಇತರ ಪಂಥಗಳ ಬಗೆಗೆ ಈ ಅರಸರು ಅನುಸರಿಸಿದ ಸಹಿಷ್ಣುತಾ ನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀರಂಗನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಸಮಯಾಚಾರ್ಯವರನ್ನು ಅಂದರೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೧ರಲ್ಲಿ ಈ ಅರಸರು "ಸ್ವಯಮಾಚಾರ್ಯ ಪುರುಷ'ರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ನಲ್ಲಾನ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಭೂದತ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಚಿದಂಬರಂನ ಗೋವಿಂದರಾಜ ದೇವಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯತ್ತಲೂ ಈತ ಗಮನಹರಿಸಿದ. ಏನೇ ಇದ್ದರೂ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಶೈವರ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ರಾಜಪೋಷಣೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರೊಡನೆ ಜನಪ್ರಿಯ ಪಂಥವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.[೧೮]

ವಿಜಯನಗರ ತುಳುವ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಮತದ ಪ್ರಚಾರಕರು, ಆಚಾರ್ಯರು, ದಾಸರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾದ ಗೌರವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆಂಬುದು ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪಂಥಗಳು ಅವುಗಳ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದ್ದು, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದವು. ಧರ್ಮ, ದರ್ಶನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತುಳುವ ಮನೆತನವು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಅಮೋಘವಾದುದು. ದರ್ಶನ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವ್ಯಾಸರಾಯರಂತಹ ಭಾರತೀಯ ಚಿಂತನೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮರಿಗೆ ತುಳುವ ಮನೆತನದವರು ಆಶ್ರಯದಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ನವಚೈತನ್ಯ ತುಂಬಿದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಭಕ್ತಿಪಂಥದ ಚಳುವಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಇದರಲ್ಲಿ ದಾಸರಕೂಟ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ಕೀರ್ತನಕಾರರ ಮತ್ತು ಸಂತವರ್ಗದವರು ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ದರ್ಶನದ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡರು. ಈ ಪಂಥವು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇರೆಗಳಾಚೆಗೆ ಹರಡಿತು.[೧೯]

ಭಾಗವತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಮುಖರೆಂದರೆ ವ್ಯಾಸರಾರು. ಇವರು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿ, ರಾಯನಿಗೆ ನಿಕಟವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರವು ಉಚ್ಛ್ರಾ ಸ್ಥಿತಿಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವೈತ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪರಿವರ್ತನೆಗಳು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆ ಉದಾರತೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದವು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತ ಪಂಥದ ಪ್ರಚಾರಕಾರರಾದ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸುವುದು ಉಚಿತ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರ ಶಿಷ್ಯ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ದಾರ್ಶನಿಕರೆಂದೂ, ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ತಾರ್ಕಿಕರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರು(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೭-೧೫೩೯) ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕಾಲ ಹಾಗೂ ನಂತರದ ಅಚ್ಯುತರಾಯನಿಗೆ ರಾಜ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ವ್ಯಾಸಯೋಗಿ ಚರಿತೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೦]

ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಶೈವ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅರಸನ ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿ ವಿಶಾಲವಾಗಿತ್ತು. ಜೈನರಿಗೂ ಸಮನಾದ ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದನು. ಅಲ್ಲದೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಭಕ್ತರಿಗಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಸಿಂಹಾಸನದ ಬಳಿಯ ಪವಿತ್ರ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕುರಾನ್ ಪ್ರತಿಯನ್ನಿರಿಸಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಭಕ್ತರ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೂ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಆಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಮಾತ್ರ ವಿಶಾಲವಾದ ತಳಹದಿ ಮೇಲೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಭಾವೈಕ್ಯವನ್ನು ಧರ್ಮಐಕ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಈ ಪರಮತ, ಪರಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಮತ್ತು ಗೌರವದ ಉದಾತ್ತ ಮನೋಭಾವನೆ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಪಾಲಿಸಿದರು.[೨೧]

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ವಿಭಿನ್ನ ಧರ್ಮಗಳು ವಿಭಿನ್ನ ಆಲೋಚನೆಗಳ ಸಂತರ ನಾಡಾಗಿತ್ತು. ಒಂದು ಶಾಸನವು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು “ಸರ್ವಧರ್ಮದೇನುವ ಹಕ್ಕಾಡುಂಬೊಲಂ” ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಷಿಕರಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಮತಸ್ಥರಿಗೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನೆಂದು ಬಾರ್ಬೋಸ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಮತಧರ್ಮದವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತಾದರೂ ಈ ಪಂಥಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಹಾಗೂ ಮುಸ್ಲಿಂ ಧರ್ಮೀಯರು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರಸರು ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವು

ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪರಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದ ಮೂಲಮಂತ್ರವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಈ ಅಂಶಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೨]

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಂದಿನಿಂದ ಮತೀಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದದ್ದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರದ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮತಧರ್ಮ ಪಂಥ-ಉಪ ಪಂಥಗಳು ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಬಾಳ್ವೆ ನಡೆಯಿಸುವ ಸೌಹಾರ್ದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇವರ ಉದಾರವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಧೋರಣೆಗಳು ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಜೈನ, ಇಸ್ಲಾಂ, ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪಂಥಗಳು ಸಮಾನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬದಕಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮತವಿಚಾರಗಳು ಏನೇ ಇದ್ದರೂ ಅವರು ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮ ಪರಿಪಾಲಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಸಹಿಷ್ಣುತೆ ತುಂಬಾ ವಿರಳ. ಇಲ್ಲಿಯ ನಿಯಮವೆಂದರೆ ಸಹನೆ ಕೆಲವು ತಿಕ್ಕಾಟಗಳು ನಡೆದಿರಬಹುದು ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ.[೨೩]

ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಆಳರಸರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವರ್ತಕರು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಸ್ವಧರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪರಧರ್ಮಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಮನ್ವಯತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತ ಬಂದಿರುವರು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಅವನ ಒಲವಿನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯ ಇದ್ದಿತು.[೨೪]

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದೊದಗಿದ ಘೋರ ವಿಪತ್ತಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ದೇಶೀಯ ಸಭ್ಯತೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ ಹಾಗೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮೌಲ್ಯಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತು. ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಅರಸರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರ ಅವರು ಜನರ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಧರ್ಮಸಮನ್ವಯತೆ. ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಏಕರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಅವುಗಳ ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರಗತಿ ಹೊಂದಿದವು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಯಾವುದೊಂದು ಮತ ಧರ್ಮದ ಪರವಾಗಿ ಭೇದಭಾವ, ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಲಿಲ್ಲ.[೨೫]

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಬಲಗುಂದಿತ್ತು. ಉತ್ತರದ ಸುಲ್ತಾನರ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯಗಳು ಅವರ ವಶವಾದವು. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಇದರ ಬಿಸಿ ತಾಗಿತು. ೧೪ನೇ ಶತಕದ ಮೊದಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಮಧುರೆಯವರೆಗೆ ಈ ದಾಳಿ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯಿತು. ಇದರ ಫಲ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟು ಸ್ಥಾಪನೆ. ಇದನ್ನು ಸಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಮೂರನೇ ಬಲ್ಲಾಳನು ಕಳಾಹೀನ ಚಕ್ರೇಶನಾಗಿದ್ದನು. ಈ ಸಂದಿಗ್ಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಡಿನ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಬಲ ಶಕ್ತಿಯೊಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ

ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಜನ್ಮ ತಾಳಿತು.[೨೬] ಪಂಪಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಕ್ತಿಗೆ ಚೈತನ್ಯ ನೀಡಿದವರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಜಕೀಯ ಆರ್ಶೀವಾದ ನೀಡಿದವರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಮುಂದೆ ಅತಿ ಶ್ರೀಘ್ರದಲ್ಲೇ ಒಂದು ಮಹಾನ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದವರು ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು. ಇವರು ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದವರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಗಮ ವಂಶವು ಶೃಂಗೇರಿಯ ಮಠಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞನಾಪೂರ್ವಕ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ನಾನಾ ರೀತಿಯ ದಾನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಈ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಇದು ಮಠದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಮತ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಮನವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನರುತ್ಥಾನದ ಕಾಲ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದ ದೇವಾಲಯ, ಜಿನಾಲಯಗಳ ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಾಣ ಭರದಿಂದ ಸಾಗಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಉತ್ಸವಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಪುಲ ದಾನ-ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ದೊರೆತಿರುವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಮತಸಂಬಂಧೀ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳು ತಳ ಕಟ್ಟಿದರೂ ಅಪರೂಪಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಅವು ಹೊರಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯವಾದುದೆಂದರೆ ಒಂದನೇ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಘಟಿಸಿದ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ತಿಕ್ಕಾಟ, ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಬುಕ್ಕರಾಯನು ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಬಗೆಹರಿದ ವಿಚಾರ. ಅವನ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೨೭]

ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ತಮಗಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಇಡೀ ಜೈನ ಸಮುದಾಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿನ್ನಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಮತಗಳು ಸಮನಾದವು ಹಾಗೂ ಯಾವ ಭೇದವಿಲ್ಲದವು ಎಂದು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಘೋಷಿಸಿದ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದಂಡೆತ್ತಿರಬೇಕಾಗಿ ಬಂದುದು. ಅದು ಪ್ರತಿ ಜೈನ ಮನೆಗೆ ಒಂದು ಹಣದಂತೆ ನಿರಂತರವಾಗಿರುವಂತಹದ್ದು. ದುರದೃಷ್ಟಕರ ಈ ವ್ಯವಹಾರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ತಿರುಮಲ ತಾತ್ಯಾಯನೆಂಬುವವನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ನಿಯುಕ್ತನಾದುದು. ಜೈನರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ವೇಳೆಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪ್ರಭಾವ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ರಾಜರುಗಳು ಈ ಪಂಥಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು, ನಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.[೨೮]

ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಬಹುವರ್ಣೀಯ ಮತ್ತು ಬಹುಮತಿಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಹಲವು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜಧಾನಿಗಳು ಮತ್ತೆ ವ್ಯಾಪಾರ

ಕೇಂದ್ರಗಳು ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದವು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳೊಳಗೆ ಇದ್ದರೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಇವು ಅವುಗಳ ಸಮೀಪ ಬೆಳೆದುದು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆಗನುಣವಾಗಿ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು.[೨೯]

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳು ಆಡಳಿತ ಮೇಲೆ ಬೃಹತ್ತಾದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊರೆಯಿಸಿತು. ಆಡಳಿತ ಎಷ್ಟೇ ಕಟ್ಟೆಚ್ಚರದಿಂದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸುವಂತಹವುಗಳಾಗಿದ್ದವು.[೩೦] ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೇ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿ, ಸರಿಯಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ತ ನಿರ್ಣಯದ ನೇರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉದಾ: ಬಾರಕೂರು ರಾಜ್ಯ ಎಂಟು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.[೩೧]

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಪ್ರೌಢ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಣ್ಣ ವೊಡೆಯನು ಬಾರಕೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೪-೧೪೩೫). ಆಗ ರಾಜ್ಯಪಾಲನು ಶಿವಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ (ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿಗೆ) ದಾಳಿಯಿಟ್ಟಿ ಅದನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡೆವಿದನು. ಕ್ರಮೇಣ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮಾರ್ಚನೆಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪೂಜಾದಿಗಳು ನಿಂತು ಹೋದವು. ಆಗ ಶಿವಳ್ಳಿಯವನ್ನು ಸಂತೈಯಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕಟ್ಟಳಿಯವರು ಮತ್ತು ಬಾರಕೂರಿನ ಹತ್ತು ಕೇರಿಯವರು ಇಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದರು. ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಗೊಳಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದಾನಗಳನ್ನು ಸಿಂಗರನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಮಾಡಿದ ಎಂದು ಉಡುಪಿ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೩೨]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೯೯ ಜುಲೈ ೮, ಶಾಸನ ದಾನಶಾಸನ.[೩೩] ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನ ಕೊಡುವ ಮಾಹಿತಿ ಮಾತ್ರ ಆಘಾತಕಾರಿಯಾದುದು. ಮದ್ದೂರು ನಾಗರ‍್ಯನು ಬಾರಕೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಯೊಂದು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಗಮನ ಸೆಳೆದು ನೇರಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿತು. ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀಮಹದೇವರ ಸ್ಥಾನವಳಿದು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಂಗಪ್ಪ ಡಂಣಾಯಕರೂ ಸರ್ವ್ವದಳ ಸಹಿತ ಬಂದಲ್ಲಿ[೩೪] ಎಂದು ಶಾಸನ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಮಹಾದೇವರ ಸ್ಥಾನಗಳು ಎಂದರೆ ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗಿರುವ ಅನಂತೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ.[೩೫]

ಇಂತಹ ಘಟನೆಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ಥಳೀಯ ಘಟನೆಗಳಾಗಿದ್ದುವೇ ಹೊರತು ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಹರಡುವ ಚೈತನ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದವುಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾರಣಗಳು ಸಹ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿದ್ದುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾನ ಧರ್ಮಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಗಳ ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಾಣ ಅಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ಆಹಾರ

ದಾನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಅಗ್ರಹಾರ, ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರತಿಭಾ ಪುರಸ್ಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಯಂತಹ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಉದಾ: ನಮಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಯಾವುದೇ ದಾನಶಾಸನ ಸಂಪುಟವನ್ನು ತೆರೆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವ ಬಹು ಶಾಸನಗಳು ಒಂದಲ್ಲಾ ಒಂದು ರೀತಿಯ ದಾನಶಾಸನಗಳೇ ಇದು ಜನರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.[೩೬]

ಕಾರಣ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಕೇವಲ ರಾಜರ, ಅವರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಾರ್ಯವನ್ನಷ್ಟೇ ಬಿಂಬಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಜದ ನಾನಾ ವರ್ಗದ ಜನ ಮಾಡಿದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಸಮಾಜ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಬಲಗೊಂಡಿದ್ದು ಬಹುಮುಖೀ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ದಾರಿಯಾಯಿತು. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದು. ಕೆಲವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ವಿಷಯವಾದರೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಹೊಂದುವ ಮಾರ್ಗೋಪಾಯ, ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಸಮಾಜದ ಓರೆಕೋರೆಗಳನ್ನು ನೇರಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ತಿದ್ದುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದೆ.[೩೭]

ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಶಿವಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಕಂಡರೆ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಪಾರಮ್ಯ ಸಹಜವಾಗಿ ಮೂಡಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಎರಡು ಸಮಾಜದ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯ ಕೈಗನ್ನಡಿಯಾಗಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆ ಆಚರಣೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮಾನವನ ಸಹಜ ಗುಣಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು. ಇದು ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಈ ಜ್ಞಾನದ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ತಾವು ಮಾಡಿದ ಧರ್ಮ ಹೇಗೆ ಸರ್ವಕಾಲೀಕವಾಗಿ ಉಳಿಯಬೇಕೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆಯು ಚಿಂತನೆ ನಡೆಯಿಸಿದ್ದರು. ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಪಾಶಯವಿರುವ ವಕ್ಕಣೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.[೩೮]

ಶಾಸನದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದವರಿಗೆ ಗಂಗೆ ವಾರಣಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಕವಿಲೆಯ ಕೊಂದ ದೋಷ. "ತಾಯಿ-ತಂದೆಯರ ಕೊಂದ ದೋಷ", "ವಾರಾಣಾಸಿಯ ನಳಿರಕಾಪ" ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಮೂಲಧ್ವನಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. "ಸ್ವದತ್ತಾಂ ದ್ವಿಗುಣಂ ಪರದತ್ತಾನು ಪಾಲನಂ".[೩೯]

"ದಾನಪಾಲನ ಯೋರ್ಯಧ್ಯೆ ದಾನಾತ್ ಶ್ರೇಯೋನು ಪಾಲಿನಂ ದಾನಾತ್ ಸ್ವರ್ಗಮ ವಾಪ್ನೋತಿ ಪಾಲನಾದಚ್ಚತಂ ಪದಂ" ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಾನ ಮಾಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾರ್ಯ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಎಂಬ ವಿಚಾರವಿದೆ. ಪರರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರೆ ದ್ವಿಗುಣ ಪುಣ್ಯ ಪಡೆದರೆ ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸಿರುವ ಅಚ್ಯುತ ಪದವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಜನರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪಾಪ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥದ ಧರ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಇದ್ದರೆ

ಸಾಲದು. ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವ ಬುದ್ಧಿ ಮನೋಭಾವವೂ ಇರಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.[೪೦] ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ನೈತಿಕ ಅಧಃಪತನವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ತೆರನಾದ ಸದ್ಭಾವನಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪-೫ನೆಯ ಶತಕದ ವೇಳೆಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಬೆಳೆದಂತೆ ಮತಧರ್ಮಗಳು ಬೆಳೆದವು. ಅದರೊಂದಿಗೆ ನೈತಿಕತೆ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬದಲಿಸುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ನೈತಿಕತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮೌಲ್ಯಾಂಕನದ ಗತಿಯನ್ನೇ ಬದಲಿಸಿದವು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರಂತಹ ಸಂಘಟನಾ ಚತುರ ಯತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗಾಗಲಿ ಮತ್ತು ಸಮಾಜವನ್ನು ತಿದ್ದುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಶರಣ ವಚನಕಾರರು ಮತ್ತು ಹರಿದಾಸರಿಗಾಗಲಿ ಯಾವ ಅವಕಾಶಗಳೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ನೈತಿಕತೆ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಜಯನಗರದಂತಹ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[೪೧]

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಮತ, ಪಂಥ, ಪರಿವರ್ತನೆ, ಹಿಂದೆ ಶೈವ, ಭಾಗವತ, ಜೈನ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಚರಣೆಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಒಂದೇ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ದರ್ಶನವಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯು ಇತ್ತು. ಅಳುಪರಾಜ ಚಿತ್ರವಾಹನ ಶೈವ ಈತನ ರಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಕುಂಕುಮದೇವಿ ಪರಮ ಜಿನೆ. ಈಕೆಯ ಅಣ್ಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಚರಿತ್ರೇಶ್ವರ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಪರಮ ಭಾಗವತ. ತಂಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ ಅಣ್ಣ ದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಾರೆ.(ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೦೭)

ಆದರೆ ಸೌಹಾರ್ದತೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ನಾನಾ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮತ ಸಂಬಂಧೀ ವಲಯಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಸ್ವರಕ್ಷಣೆಯ ವಿಚಾರದೊಂದಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾಬಲವು ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸ್ವಹಿತ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗಳಾದವು. ಹೀಗೆ ಪರಿವರ್ತಿತರಾದವರು ಮೂಲಮತದ ಬೇರನ್ನು ಕಳಚಿಕೊಂಡು ಹೊಸದರಲ್ಲಿ ಬೇರಿಲ್ಲದವರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಅತಂತ್ರ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸೇರಿದ ಮತ ರಕ್ಷಣೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಬಲಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ನೂತನ ರಕ್ಷಕರು ನಡೆಯಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮತೀಯ ಕ್ಷೋಭೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಶೈವರು ವೀರಶೈವರಾದರು. ಅದ್ವೈತಗಳು ದ್ವೈತಗಳಾದರು. ಜೈನರು ಶೈವರಾದರು. ಹಿಂದೂಗಳು ಮುಸ್ಲಿಂರಾದರು. ಕೆಲವರು ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತೆಯಿಂದ ಅನ್ಯಮತವನ್ನು ಅದು ಇವರ ಮೂಲದ್ದೂ ಇರಬಹುದು. ಖಂಡನೆಗೆ, ತೇಜೋವಧೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸಿದರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅದರ ಅವನತಿಗೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿದರು.[೪೨]

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ದಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಇಂತಹ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ವಿಧಾನಗಳೇ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅವರುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಾನ ನೀಡುವ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆದಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸಂಶಯಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ ದಾನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸದೆ ದಿನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಿಸಬಹುದು. ಅರಸರು ನೀಡಿದ ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮಧೇನು, ಕಲ್ಪಕ್ಷಿತಿರುಹತಿಲಕ, ಕಾಂಚನೀ, ಕಾಂಚನಮೇರು, ತುಲಾಪುರುಷ ಪಂಚಲಾಂಗಂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ರತ್ನಧೇನು, ವಿಶ್ವಚಕ್ರ, ಸುವರ್ಣಮೇರು ಹೇಮಾಶ್ವ, ಹೇಮಗರ್ಭ ಮುಂತಾದ ದಾನಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೩]

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಾನು ಪಟ್ಟವೇರಿದ ಮೇಲೆ ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹರಂಗಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗೋಪುರದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನು. ದಾನ ನೀಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಿಂಗೇನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ರತ್ನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿನ್ನದ ಕಮಲ ಒಂದು ನಾಗಾಭರಣ ಚಿನ್ನದ ಪಾತ್ರೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ದೀಪಗಳನ್ನು ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಏಕಶಿಲಾ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಉದಯಗಿರಿಯಿಂದ ತಂದ ಕೃಷ್ಣನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಮಣಿಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದರು.[೪೪]

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟರು. ತಾವು ನಡೆಸುವ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದವರಿಗೆ ಸಮಾನ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಪ್ರೌಢದೇವ ರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಧರ್ಮದ ಶಾಖೆಗಳು ಧರ್ಮ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಬಾಳುವ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತಿದ್ದವು.

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಮತ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮತವು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಭೋದಿಸಿದವು. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮದ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ವೈಷ್ಣವ ಮತಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೈತಮತವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಮೂಲ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತು ವೇದಾಂತ, ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮತದ ಮೂಲ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಶಂಬಾಮತದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿಮಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು.

ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಮತವು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಸರಿಸಿತು. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಶಿಲ್ಪಸಾಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯು ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣ ವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸಾಮರಸ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಮಾಹಿತಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿತು.[೪೫]

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಧರ್ಮದವರಿಗೆ ಸಮಾನ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಧರ್ಮದ ಸಂಕೇತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಅಹಮ್ಮದ್‌ಬಾದನ ಧರ್ಮಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾದ ಗೋಮ್ಮಟಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ಮೀನಾರಗಳು, ರಚನೆಯಾದವು. ಅಂದರೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯವು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೪೬]

ವಿಜಯನಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಮಾನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಹಮ್ಮದ್‌ಖಾನನ ಧರ್ಮಶಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಅರಸನ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ವಾಣಿಯು ನುಡಿಯಿತಂತೆ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸ ಲಾಯಿತು.[೪೭]

ಮಾಧ್ವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೈಷ್ಣವರು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಶೈವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಧರ್ಮಸಮನ್ವಯ ಈ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿತ್ತು.[೪೮]

ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳು ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಾಗಲಾಪುರಂನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ೨ ಶಾಸನಗಳು ಶೈವ-ವೈಷ್ಣವರ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವರ ಪಂಥ ಇಂತಹ ಸಂಘರ್ಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಹಾಗೂ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಈ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೯]

ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂದರೆ ತ್ರೈಪುರುಷರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರನ್ನು ಒಂದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವ ಆರಾಧಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಘರ್ಷಗಳು ದಮನಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಈ ಶಿಲ್ಪರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು.[೩೦]

ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಲವಾದ ಧರ್ಮ ಶೈವ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಪ್ರಭಲಗೊಂಡಿತು. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ, ೧೨ ಜನ ಆಳ್ವಾರರ ಪ್ರಭಾವವು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವರಿಗಾಗಿಯೇ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಚನೆಯಾದವು ಎಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ.[೩೧]

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಶೈವಸಂಬಂಧಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು ಈ ಲಿಂಗಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಸಿಂಧೂ ಸರಸ್ವತಿ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಲಿಂಗಗಳು ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು ಹಂಪಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಂಪಿಯನ್ನು ಪಂಚಕ್ರೋಶವೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. ಆ ಐದು ಮುಖಗಳು ಈಗಿನ ತತ್ಪುರುಷ, ಅಘೋರ, ವಾಮದೇವ, ಸದ್ಯೋಜಾತ ಇವು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಥಮ ಮುಖವು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿದ್ದಿರುವ ಲಿಂಗಗಳು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮದ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.[೩೨]

ವಿಜಯನಗರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮವು ಪ್ರಭಲವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಗಾತ್ರದ ಲಿಂಗಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಬಡವಿಲಿಂಗ, ಕೋಟಿಲಿಂಗ, ಯೋಗಾಂಗಲಿಂಗ ಈ ರೀತಿಯ ಲಿಂಗಗಳು ಶೈವಧರ್ಮದ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳು ಪಂಚಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳು ದೊರೆತಿರುವುದು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪಸರಿಸಿದ ಶೈವಪಂಥದ ಶಾಖೆಗಳು, ಈ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಲಿಂಗಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.[೩೩]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವಪಂಥದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೩೪]

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಯುವಂತೆ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವು ವಿಜಯನಗರ ಲಾಂಛನವಾಗಿದೆ. ವರಾಹವು ಭೂಮಿಯನ್ನು

ರಕ್ಷಿಸಿದಂತೆ ಎಂಬುದು ಅಂದಿನ ಅರಸರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಲವಾರು ಅರಸರು ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವರಾಹವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ೩ನೇ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹಂಪಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂಥಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಅಂದಿನ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೫೫]

ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೂರ್ಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕೂರ್ಮಾವತಾರವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿನ ಜೀವಿಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವನ್ನು ತಾಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರತೀಕಗಳು ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಧರ್ಮದ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ದುಷ್ಟರ ಶಿಕ್ಷೆ ಶಿಷ್ಟರ ರಕ್ಷಣೆ ಎನ್ನುವ ಸಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ.[೫೬]

ಧರ್ಮ ವಿಶ್ವಕೋಶದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ, ಶೈವ ಧರ್ಮ, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಜೈನ ಹಲವು ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆಯಾ ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.[೫೭]

ಶಾಸನಗಳು ಅಪರೂಪಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಅಚಾನಕ್ಕಾದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಘಟನೆಗೆ ಮೂಲ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮತೀಯ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಕೆಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವಿನಾಕಾರಣ ಅಥವಾ ಕ್ಷುಲ್ಲಕ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಗಲಭೆ ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಈ ನೂತನ ರಕ್ಷಕರ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ವವಾದುದು. ಪ್ರಭಾವೀ ಪುರುಷರ ಪರೋಕ್ಷ ನೇತಾರಿಕೆ ಇದಕ್ಕಿದ್ದರೆ ಘಟನೆಯ ಸುದ್ಧಿ ಹರಡುವುದು ದುಸ್ತರವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಘಟನೆಗಳ ವಿವರ ದೊರಕಿರುವುದು ಅಮೂಲ್ಯ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಯಶಃ ಮುಂದೆ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯಬದ್ಧತೆ ಬೆಳೆಯಲು ಕಾರಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ ಕುಂಠಿತಗೊಂಡಿತು. ಇದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಗತಿಯನ್ನೇ ಬದಲಿಸಿತು.

ಮಧ್ಯಯುಗಿನ ಮತ್ತು ನಂತರದ ಕಾಲಗಳ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಎಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗದಿದ್ದರೂ, ನಿಖರತೆಗೆ ಆಧಾರಗಳ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು ಸಹಜ. ಹೊಸ ಶಾಸನಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಶೋಧ ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಸತ್ವಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ಪರಾಮರ್ಶೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದಾಗ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ವದ ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿವೆ.

ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಶಾಸನಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಧರ್ಮದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿಡುತ್ತವೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ವಾತಾತ್ವಿಕತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಹಂಪಿ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರ ಆದರೆ ಮಧ್ವಾಪರಂಪರೆಗೂ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರ ರಾಮಾಯಣದ ಕಿಷ್ಕೆಂದೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹನುಮಂತನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಹನುಮಂತ ಮಾಧ್ವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರ ಅವನೇ ಶ್ರೀ ಭಾರತಿರಮಣನು ಹೌದು ಈ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದಲೇ ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮಾಧ್ವರು ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಯಾವುದೇ ದೇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಲಿ ಶ್ರೀ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹನುಮ ಭೀಮ ಮಧ್ವ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಜಾಗೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕ ಸಂವೇದನೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ: ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು.

ಹಂಪಿಗೂ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವಪರಂಪರೆಗೂ ಸಂಬಂಧ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಶ್ರೀ ನರಹರಿತೀರ್ಥರ ಕಾಲದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೦ರಲ್ಲಿ ಹಂಪಿಯ ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಮಠದಲ್ಲಿದ್ದವರೆಂದು ದಾಖಲೆಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವಪಂಥಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲ ಸುವರ್ಣಯುಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರ ಮಾಧ್ವಮತ, ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿವೆ. ನಾಡಿನ ಧಾರ್ಮಿಕತೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿವೆ.[೫೮]

ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೂಡಾ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಪಾರತಮ್ಯವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅ. ಸುಂದರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೆ.[೫೯] ಅದರ ಜೊತೆಗೆ, ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿರೇಜಂತಕಲ್ಲಿನ ಅಪೂರ್ವ ಭಾರತೀಯರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೬೦]

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಾಮಾನುಜ ಕೂಟಗಳು, ಪು. ೪–೮.

೨. ಅದೇ ಪು. ೯–೧೩

೩. ಗುರುರಾಜ ಎಸ್. ನವಲಗುಂದ: ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಗಳು, ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ(ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಪು. ೪೦–೪೩

೪. ನಂದಿಮಠ ಎಸ್.ಸಿ., ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ ಭಾಗ–೨, ಕರ್ನಾಟಕದ ಧರ್ಮಗಳು, ಪು. ೪೦–೪೨.

೫. ಮಹೇಶ ಕೆ., ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು. ೩೪–೩೮

೬. ನಂದಿಮಠ ಎಸ್.ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೬೫–೭೦.

೭. ನಿರೂಪಮಾ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದ, ಪು. ೧೮

೮. ಎದುರ್ಕಳ ಕೆ., ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಭಟ್, ಹಿಂದೂಧರ್ಮದ ಪರಿಚಯ, ಪು. ೩೨

೯. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೧೬–೧೮

೧೦. ಅನಿಲಾ ವರ್ಗೀಸ್ ರಿಲೀಜಸ್ ಟ್ರೆಡಿಷನ್ ಅಟ್ ವಿಜಯನಗರ, ಆ್ಯಜ್ ರೀವಿಲ್ಡ್ ಥ್ರೋ ಇಟ್ಸ್ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್, ಪು. ೧–೩

೧೧. ಅದೇ ಪು. ೫

೧೨. ಅದೇ ಪು. ೬–೭

೧೩. ಅದೇ ಪು. ೮–೧೦

೧೪. ಅದೇ ಪು. ೧೧–೧೩

೧೫. ಗೋಪಾಲ ಬಾ.ರ., ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ, ಪು. ೨೦–೨೪

೧೬. ಅದೇ ಪು. ೨೫–೨೮

೧೭. ಮಹಾಲಿಂಗಮ್ ಟಿ.ವಿ., ಅಡ್ಮಿನಿಷ್ಟ್ರೇಷನ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಶೋಷಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ, ಪು. ೨೭–೨೯

೧೮. ಅದೇ ಪು. ೩೦–೩೪

೧೯. ಮಹೇಶ ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೧–೫೩

೨೦. ಅದೇ ಪು. ೫೬–೫೮

೨೧. ಸರೋಜಿನಿದೇವಿ ಕುಂದುರಿ, ರಿಲೀಜನ್ ಇನ್ ವಿಜಯನಗರ, ಪು. ೩೭–೩೯

೨೨. ಅದೇ ಪು. ೪೨–೪೫

೨೩. ಅದೇ ಪು. ೪೯–೫೨

೨೪. ಅನಿಲಾವರ್ಗೀಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೭೪–೭೫

೨೫. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಜೀವನ ಚಿತ್ರ, ಪು. ೮೦–೮೫

೨೬. ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ ಡಿ.ವಿ., ೧ನೇ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೦, ಪು. ೧೬–೨೯

೨೭. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ, ಸಂ–೨, ೧೯೭೩, ಪು. ೪೭೫

೨೮. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು. ೨೦೪

೨೯. ರಮೇಶ ಕೆ.ವಿ., ಎ ಹಿಸ್ಟ್ರಿ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಕರ್ನಾಟಕ (AHSK), ಪು. ೨೬೦–೨೬೨

೩೦. ಅದೇ ಪು. ೨೬೬–೬೭

೩೧. ಅದೇ ಪು. ೧೭೨

೩೨. ಎಸ್.ಐ.ಐ. Vol. VII ಪು. ೨೯೬

೩೩. ಗುರುರಾಜ ಎಸ್. ನವಲಗುಂದ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೪೪–೪೫

೩೪. ಅದೇ ಪು. ೪೬–೪೮

೩೫. ಅದೇ ಪು. ೪೯–೫೦

೩೬. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೩೪೦–೩೫೭

೩೭. ಅದೇ ಪು. ೩೫೭–೩೭೮

೩೮. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ.ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೫೪–೫೯

೩೯. ಅದೇ ಪು. ೬೦–೬೨

೪೦. ಅದೇ ಪು. ೬೩–೬೫

೪೧. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. ೨೬೬-೬೭

೪೨. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ಎನ್., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೩, ಸಂಚಿಕೆ-೨, ೨೦೦೬, ಪು. ೨೭

೪೩. ರಮೇಶ ನಾಯಕ, ಆನಂದನಿಧಿದಾನ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೮, ಪು ೧೩೬-೧೪೩

೪೪. ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೦, ಪು ೨೩೫-೨೪೧

೪೫. ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಾಸಕ್ತಿ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೪, ಪು ೩೨೨-೩೨೬

೪೬. ಅಕ್ತರ್‌ಖಾನಂ, ವಿಜಯನಗರದ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಎಂ.ಫಿಲ್. ಸಂಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ಪು. ೩೯-೪೩

೪೭. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನಗಳು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೨, ಪು. ೧೮-೨೨

೪೮. ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೮, ಪು ೧೩೮-೧೪೦

೪೯. ಹೇಮಾವತಿ ಮೆಣಸಗಿ, ಹಂಪಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹರಿಹರಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೬, ಪು ೨೦೪-೨೦೬ ಹಾಗೂ ಸುರೇಶ್ ಕೆ.ಎಂ., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೧, ಪು ೨೦೦-೨೦೧

೫೦. ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಅನಂತಶಯ ದೇವಾಲಯದ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೮, ಪು.

೫೧. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೫, ಪು. ೧೭೮-೧೮೫

೫೨. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೨, ಪು. ೨೩೧-೨೪೨

೫೩. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಅಪರೂಪದ ಪಂಚಮುಖಲಿಂಗ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೫, ಪು. ೧೫೧-೧೭೭

೫೪. ಸತೀಶ ಕೆ., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು. ೬೬-೬೮

೫೫. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೮, ಪು. ೧೨೬-೧೩೭

೫೬. ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕುರ್ಮವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೯, ಪು. ೧೫೨-೧೬೦

೫೭. ರಹಮತ್ ತರಿಕೇರಿ, ಧರ್ಮ, ವಿಶ್ವಕೋಶ-೩, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ಪು ೧೧೦-೧೧೨

೫೮. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಮತ್ತು ಎನ್.ವಿ. ಜೋಷಿ, ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೨, ಪು. ೫೩೨-೫೪೯

೫೯. ಸುಂದರ ಅ., ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೦, ಪು. ೧೦೯-೧೧೬

೬೦. ಸುಂದರ ಅ., ಹಿರೇಜಂತಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ(ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ) ದೇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ-೧೧, ಪು. ೪೭೯-೪೮೨

ಅಧ್ಯಾಯ ೭

ಸಮಾರೋಪ

ಅಧ್ಯಾಯ ಏಳು

ಸಮಾರೋಪ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾರೋಪವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದವರೆಗೆ ನಡೆಸಿರುವ ಅಧ್ಯಯನ, ಚರ್ಚೆ, ವಿಮರ್ಶೆ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಮಗ್ರ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಿಲೆಯ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಲೋಹದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪ, ಉಬ್ಬಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಭಗ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಅಧ್ಯಯನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊಸ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಹಂಪಿಯು ಮೂಲತಃ ಶೈವ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ರಚನೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಇದ್ದು, ಅವುಗಳು ವಿವಿಧ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಧರ್ಮಸಮನ್ವತೆಯ ಸಾಧಕರಾದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬಂದಿರುವ ಸಂಗತಿ. ಆದರೆ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುವುದು ವಿರಳ.

ಹರಿಹರ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿಯನ್ನು ಪಂಚಕ್ರೋಶವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯು ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗಳಾದ ಪಂಪಾ

ದೇವಿಯು ಶಿವನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ಹೇಮಕೂಟದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಅರ್ಧಕೋಶ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಪ್ರಕೂಟ ಪರ್ವತದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಸರೋವರದ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ(ಪಂಪಾ ಸರೋವರ) ಕಠೋರ ತಪಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಶಿವನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ವಿವಾಹವಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಅದರಿಂದ ಶಿವನು ಪಂಪಾಪತಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪಂಪಾಸರೋವರ ಎಂಬ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಹಂಪಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರ ಪಂಪಾತೀರ್ಥ, ಪಂಪಾಪುರ, ಪಂಪಾಪಟ್ಟಣ ಎಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಸ್ಕರ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪಂಪಾಮಹಾತ್ಮೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಪಾಸರೋವರದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪-೧೫ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮವು ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ವಿಠಲ, ಮಾಲ್ಯವಂತ, ಕೃಷ್ಣ, ಅಚ್ಚುತರಾಯ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ಮತ್ತು ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಎರಡು ಪಂಥಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಮಾಧ್ವಪಂಥ ಈ ಎರಡು ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ವಿಜಯನಗದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಈ ಎರಡು ಪಂಥಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ವಿಜಯನಗರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಆಯಿತು. ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಡೆದವು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಂದ ಮಠದ ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಒದಗಿದ್ದ, ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ದಾಸವರೇಣ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ಪುರಂದರದಾಸರು ಈ ಕಾಲದವರೇ ಇವರ ಕಾಲದಿಂದ ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆನೆಗುಂದಿಯ ತುಂಗಭದ್ರ ನದಿಯ ನಡುಗಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧ್ವಯತಿಗಳ ೯ ಬೃಂದಾವನಗಳು ಹಂಪಿಯ ಶ್ರೀ ಸೀತಾರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಶ್ರೀಹನುಮಂತ ದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಈ ಕಾಲವಧಿಗೆ ಸೇರಿದವು.

ಹೀಗೆ ಮಾಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಹೊಸ ಮೂರ್ತಿ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳಿಗೆ ಎಡೆಯಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆರಾಧನೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದ ಆಂಜನೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಧ್ವ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಂತ್ರೋದ್ಧರಕ ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ರಾಘುನಂದನ ತೀರ್ಥರ ಬೃಂದಾವನ ಎದುರಿಗಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ. ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಹಂಪಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವತತ್ವದ ಪ್ರಭಾವವು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕ್ಷವಾಗಿ ಸೀಮಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದ ಕಡೆಗೆಲ್ಲಾ ಆಕೃತಿಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಸಾಕಷ್ಟು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಮಾಧ್ವರು ಕೂಡಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧಕರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಚಲಿತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹನುಮಂತನ ಕಲ್ಪನೆಯ ಪರಿಪಕ್ವತೆಯೊಡನೆ ಹನುಮಂತನ ರೂಪದ ಜನತೆಗೆ ಮಾಧ್ವ ಧರ್ಮವೇ ರೂಪವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸರಾಜರು ಪರಿಕಲ್ಪಿಸಿದ ಹನುಮಂತನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರೂಪಪಡೆದು ಅಗಣಿತ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ವ್ಯಾಸಕೂಟ, ದಾಸಕೂಟಗಳು ಈ ನಾಡಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರದ ಲಾಂಛನವಾದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ನರಸಿಂಹ, ರೂಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡಬರುತ್ತವೆ. ವೆಂಕಟೇಶ, ವಿಠಲ, ವರದರಾಜ, ರಂಗನಾಥ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಯಾವ ನಿಯಮದನ್ವಯ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪ, ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು, ಕೊಳಲನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ೬ ಜೊತೆ ಕಾಲುಗಳು ದೇಹಕ್ಕೆ ಅಂಟಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯ ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಹಜಾರರಾಮ

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಆದಿಮೂರ್ತಿಯ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಕೀರ್ತಿ ಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಶ್ರೀದೇವಿ-ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ನಾಗನ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳು ನೆರಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆ ವೈಖಾನಸಾಗಮದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಆಗಮಗಳ ನಿಯಮದನ್ವಯ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕುಳಿತಿರುವ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳು ವರದ ಅಭಯ ಹಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಭಗ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ನೋಡುಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಕಮಲಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ದಲ್ಲಿರುವ ಕುಳಿತ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂದಿನ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ ಎಂಬುದು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇತರ ರೂಪಗಳಾದ ಮೋಹಿನಿ ರೂಪ, ಗರುಡ ಹನುಮಾನ್ ಇವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೇವಕರು. ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ವಿಷ್ಣವಕಸೇನ್ ಶಿಲ್ಪ, ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರ, ಎರಡು ಪ್ರಮುಖವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಲಾಂಛನಗಳು ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶಂಖ, ವಡಗಲೈ ಮತ್ತು ತೆಂಗಲೈ ನಾಮಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ, ಆಸೀನ, ಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೆ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಆಯುಧಗಳಾದ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆ, ಪದ್ಮ ಇವುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆಯುಧಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಭಂಗಿ ಮುದ್ರೆ ಆಯುಧಗಳು ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಇಂತಹ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಜಾಣ್ಮೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರ್ಧಭಾಗ ಹರಿ, ಅರ್ಧಭಾಗ ಹರ, ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ

ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮಾರಸ್ಯಯಿದೆ ಎಂಬ ಅಂಶಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವನ ಪಾರಮ್ಯವು ಸಮವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಆಶಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪವು ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ ಕಂಬದಲ್ಲಿದೆ. ಅಚ್ಚುತ ದೇವಾಲಯದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಹರಿಹರ ಯಾವುದೇ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಎಂಬುದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪಾಲನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಲೋಕ ಕಂಟಕರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿರುವನೆಂದು ಪುರಾಣಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ ಪರುಶುರಾಮ, ರಘುರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ(ಬುದ್ಧನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಬಲರಾಮ) ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ಭಾಗವತ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು ೨೨ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯುಹರಚನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ೨೪ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂದನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ, ಶ್ರೀಧರ, ಹೃಷಿಕೇಶ, ಪದ್ಮನಾಭ, ದಾಮೋದರ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಅಚ್ಯುತ, ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಪಾಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ, ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಕೂರ್ಮಪುರಾಣ, ಸಮರಾಂಗಣಸೂತ್ರದಾರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮಾನಸಾರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿದ್ದು, ಕಿರೀಟವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಮತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರ, ಗದಾ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು ಮೊಣಕಾಲಿನವರೆಗೆ ವನಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. ಆಗಮಗಳಾದ ಪಾಂಚಾರಾತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಖಾನಸಾಗಮಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂಲ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಈ ಆಗಮಗಳು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪ ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ನರಸಿಂಹ, ವಿಠ್ಠಲ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಎರಡು ಪೂರ್ಣ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಉಳಿದವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೇವಲ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಈ ಎರಡು ವಿಧಗಳ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಯನ ಭಂಗಿಯ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಂಗಿಯ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಗಿಂತ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ಮತ್ತು ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣಗಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಮಾಧ್ಯಮವು ಕಣಶಿಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಅಲಂಕರಣೆಯ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣೆಯ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರದ ಆರಂಭಿಕ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಡಿಮೆ ಅಲಂಕರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರ ಆಭರಣಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆಯ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಬಳಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಂದರಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರದೇಶ ಅಂಜನಾದ್ರಿ ಪರ್ವತವಿದೆ. ರಾಮ ಕಿಷ್ಕಿಂದೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಹನುಮಂತನ ಭೇಟಿಯಾಗಿದ್ದು, ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣದ ವಿವರಣೆಯಿಲ್ಲ. ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ, ಶಾಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಈ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಆರಾಧನೆಯು ಮಾಧ್ವಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ. ಈವರೆಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯನವು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಎಂಬುದಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಾಯನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯು ಭಾರತ, ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲ ಆಕರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ, ಗುಡ್ಡ, ನದಿ, ಖನಿಜ, ವಾತಾವರಣ ಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜವಂಶಗಳಾದ ಸಂಗಮ, ಸಾಳ್ವ ತುಳು ಮತ್ತು ಅರವೀಡು ರಾಜವಂಶಗಳಾದ ಸಂಗಮ ಸಾಳ್ವ ಮತ್ತು ಅರವೀಡು ರಾಜವಂಶಗಳ ರಾಜರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವೈಖರಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳು. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವ ಆಗಮಗಳಾದ ವೈಖಾನಸ ಮತ್ತು ಪಾಂಚರಾತ್ರ ಗಮಗಳು, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ೧೮ ಪುರಾಣಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ ಪುರಾಣ, ವಾಯು ಪುರಾಣ, ಬ್ರಹ್ಮಂಡ ಪುರಾಣ, ಗರುಡ ಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯನವು ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯ ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಶಿಲೆ, ಲೋಹ, ಗಾರೆ ಕಂಚು, ಈ ಮಾಧ್ಯಮಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡುಶಿಲ್ಪ, ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ವರ್ಣಚಿತ್ರ ಕಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿಧಗಳಾದ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣು, ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಯನ ರೂಪ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾವ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯನವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಧರ್ಮಗಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಏಳಿಗೆಗೆ ಅರಸರು ಶ್ರಮಿಸಿದ ಹೋರಾಟಗಳು, ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ, ಧರ್ಮಗಳ ನಡುವೆ ಉಂಟಾದ ಸಂಘರ್ಷಗಳು

ಶಾಸನ, ದೇವಾಲಯ, ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾಣ್ಯಗಳು ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾರೋಪ ಈ ಅಧ್ಯಾಯನವು ಕೊನೆಯದಾಗಿತ್ತು. ಮೇಲಿನ ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಈ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಹೊಸ ಫಲಿತಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡಂತಹ ಫಲಿತಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

೧. ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಅವುಗಳ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಿತ್ರಣಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ರೂಪವನ್ನಿತ್ತು, ನಾಡಿನ ಕಲಾ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ.

೨. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಜನರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ರೂಪಿಸಿದ ಕಲಾಭಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ.

೩. ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದ ಹರಿಹರನ ಸಂಯುಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಅಚ್ಯುತ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಹರಿಹರ ದೇವಾಲಯವು ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಕಮಲಮಹಲ್ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ರಂಗದೇವಾಲದ (ಹಂಪಿ) ಎದುರುಗಡೆ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಹರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

೪. ವಿಜಯನಗರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

೫. ವಿಜಯನಗರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದಶವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ಕೆಲವು ದಶವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಉದಾ: ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಭೂವರಾಹ,

ಯಜ್ಞವರಾಹ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈಖಾನಸಾಗಮದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

೬. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪರತ್ನಗಳ ಮೂಲಕ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೭. ದಶವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪುರಾಣಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗುವುದರೊಂದಿಗೆ ಆಗಮಗಳ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

೮. ವಿಜಯನಗರದ ಸುಮಾರು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕಾಣಿಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯಾಗಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಗಮದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಗಮರಹಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪೂಜೆಗೆ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಆಗಮದ ವಿಧಿಯಾಗಿದೆ. ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದರೆ ಈ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು.

೯. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಯೋಗ, ಭೋಗ, ವೀರ, ಅಭಿಚಾರಿಕಾ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅಧಮ ಎಂದು ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧೦. ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮದ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದೇ ಕೇಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೆ, ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಗಮದ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

೧೧. ತ್ರೈಪುರುಷರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಷ್ಟೊಂದು ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರದಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

೧೨. ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆಯ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳು ಪೂಜೆಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮದ ವಿಧಿ ಇದೆ. ಅಲಂಕಾರಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ, ವೈಷ್ಣವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ, ಆಸೀನ, ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

೧೩. ಅರಸರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣ ದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿವಾರಾಲಾಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದ್ವಾರಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಕ್ತಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ನಡೆವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

೧೪. ರಾಜನಿಗೆ ಆಡಳಿತ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ರಾಜ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ, ಧರ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸುವ ದೇವತಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂದಿನ ಅರಸರ ಶ್ರದ್ಧಾ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾಗಿದ್ದವು.

೧೫. ಅರಸರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನರ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರತೀಕಗಳಾದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೧೬. ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಧರ್ಮದ ಸಂಕೇತಗಳಾದ ಶಂಖ, ಚಕ್ರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧೭. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಲಾಂಛನಗಳಾದ ವಡಗಲೈ ಮತ್ತು ತೆಂಗಲೈ ನಾಮಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ತೆಂಗಲೈ ನಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

೧೮. ವಿಜಯನಗರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಾರ, ಕೀರಿಟ ಮಕುಟ, ಆಭರಣಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿರುವುದು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿರುವ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಂಗಾರದ ಪೂಜಾ ಪರಿಕರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ೨೪ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂದನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ, ಶ್ರೀಧರ, ಹೃಷಿಕೇಶ, ಪದ್ಮನಾಭ, ದಾಮೋದರ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಅಚ್ಯುತ, ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ, ಕೃಷ್ಣ, ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಕೇಶವಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ, ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಕೂರ್ಮಪುರಾಣ, ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮಾನಸಾರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿದ್ದು, ಕಿರೀಟಮಕುಟವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರಧರಿಸಿ, ಎದೆಯ

ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಮೊಣಕಾಲಿನವರೆಗೆ ವನಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ, ಆಸೀನ, ಶಯನ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಇವೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿದ ಸಂಗತಿ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ನರಸಿಂಹ, ವಿಠ್ಠಲ, ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಆಸೀನ, ಆದಿಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಪತ್ನಿಸಹಿತ ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಈ ಎರಡು ವಿಧಗಳ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಂಗಿಯ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ದುಂಡುಶಿಲ್ಪ ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ.

ಸ್ಥಾನಿಕ ಮತ್ತು ಆಸೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿವೆ. ಅಲಂಕರಣಗಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಮಾಧ್ಯಮವು ಕಣಶಿಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಅಲಂಕರಣೆಯು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದ ಅಲಂಕರಣೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ. ಅಲಂಕರಣೆಯಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಆರಂಭಿಕ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಡಿಮೆ ಅಲಂಕರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನಂತರ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರಾಲಂಕರಣೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಬಹು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದಿರುವ ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ.

ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಕೈಗೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಇತರೆಡೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವತಂತ್ರತೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಮಾಧ್ಯಮವಾದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.ಶಿಲ್ಪಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯ ಸ್ವತಂತ್ರತೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೇಲೆ ಕೈಗೊಂಡ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಸೀಮಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನಿಗದಿತ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹಲವು ವಿಭಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಅಂತರ್‌ಶಿಸ್ತೀಯ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಸಹ ಕೈಗೊಂಡು ಹಲವು ಹತ್ತು ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತರಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಅನುಬಂಧಗಳು

೧. ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

I. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆಕರಗಳು

II. ಆನುಷಂಗಿಕ ಆಕರಗಳು

೨. ಪದಕೋಶ

೩. ನಕ್ಷೆಗಳು

೪. ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

I. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆಕರಗಳು

ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೧೨

ಅಚ್ಯುತಾಭ್ಯುದಯಂ, ಡಿಂಡಿಮ ರಾಜನಾಥನ, ಶ್ರೀರಂಗ, ೧೯೦೭

ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥಚಿಂತಾಮಣಿ (ಮುದ್ರಣ) ಆರ್. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀ (ಸಂ), ಒರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಿರಿಯಸ್, ನಂ.೬೯, ಮೈಸೂರು, ೧೯೨೬

ಉಪಪುರಾಣಸ್, ಹಜಾರ ಆರ್.ಸಿ. (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೫೬

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕವಿ ಚರಿತ್ರೆ, ನರಸಿಂಹ ಆಚಾರ್ಯ ಆರ್. (ಸಂ), ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೬

ಕಲ್ಕಿಪುರಾಣ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ., ೧೩೧೬

ಕೂರ್ಮಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೧೨

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದ, ವಾವಿಲ್ಲ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ (ಸಂ), ಮದ್ರಾಸ್, ೧೦೯೭

ಗಂಗಾಧರ ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಎಚ್. (ಅನು), ಶ್ರೀ ಸೌರ ಪುರಾಣ ಪ್ರಥಮ ಸಂಪುಟ, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೪೩

ಗಲಗಲಿ ಪಂಢರೀನಾಥಾಚಾರ್ಯ (ಅನು), ಶ್ರೀಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ, ಭಾಗ-೨, ವೇದ ಪುರಾಣ, ಸಾಹಿತ್ಯಾಮಾಲಾ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ೧೯೭೩

ಗಲಗಲಿ ಪಂಢರೀನಾಥಚಾರ್ಯ, (ಕನ್ನಡ), ವಾಮನ ಪುರಾಣಂ ವೇದ ಪುರಾಣ ಸಾಹಿತ್ಯಾಮಾಲ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಗದಗ, ೧೯೭೨

ಗರುಡಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೧೨

ಪಂಡಿತ ವೆಂಕಟರಮಣ ಶಾಸ್ತ್ರೀ (ಅನು), ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣಂ, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು.

ಪಂಡಿತ ವೆಂಕಟರಾವ್ (ಅನು), ಬ್ರಹ್ಮಮಹಾಪುರಾಣಂ, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೪೩

ಪದ್ಮಪುರಾಣ, ಭಂಗವಾಸಿ ಎಡಿಷನ್, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೩೧೩-೧೩೨೬

ಪದ್ಮನಾಭಾಚಾರ್ಯರು ದಾ.ಮೊ. (ಅನು), ನರಸಿಂಹ ಪುರಾಣ, ಸಂ–೨, ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್‌ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೪೬

ಬ್ರಹ್ಮವೈವೃತ ಪುರಾಣ, ಜೀವನಂದ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೮೮

ಬೃಹತ್‌ಸಂಹಿತೆ, ಸಂ–೧, ಶಾಸ್ತ್ರೀ ವಿ.ಎಸ್. (ಅನು), ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೪೭

ಭಾಗವತಪುರಾಣ, ಗೋರಖಪುರ, ವಿಕ್ರಮ ಶಕೆ, ೨೦೨೫

ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೩೧೬

ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ಜುಮ್ನಾದಾಸ್, ಅಕ್ತರ್ (ಅನು), ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೨

ಮಹಾಭಾರತ, ಸುಥಾಂಕರ್ ಎ.ಎಸ್. ಭಂಡಾರಕರ, (ಸಂ), ಒರಿಂಗುಂಟಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಪೂನಾ

ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಬಾಬಣಿ ಪೈ., ಕನ್ನಡ ಅಥರ್ವಣವೇದ, ಭಾಗ–೧, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಬಾಬಣಿ ಪೈ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ೧೯೫೮

ಲಿಂಗಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೮೨

ವಾಮನಪುರಾಣ, ಮಹೇಶಚಂದ್ರ ಪೌಲ್ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೫೦

ವರಾಹಪುರಾಣ, ಪಂಡರೀನಾಥಾಚಾರ್ಯ, ಗಲಗಲಿ, (ಕನ್ನಡ ಅನು), ಗದಗ

ವರಾಹಪುರಾಣ, ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಬೆಂಗಾಲ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೮೯೩

ವಾಯುಪುರಾಣ, ಭಂಗವಾಸಿ ಆವೃತ್ತಿ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೩೧೭

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ, ಭಂಗವಾಸಿ ಆವೃತ್ತಿ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೮೧೨

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಪ್ರಿಯಬಲಾ ಗಾಹ (ಸಂ), ಗಾಯಕವಾಡ ಒರಿಯಂಟಲ್ ಸಿರೀಸ್ ನಂ. ೧೩೭, ಸಂ–೨, ಬರೋಡಾ, ೧೯೬೧

ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ಗಾಯಕವಾಡ, ಒರಿಯಂಟಲ್ ಸಿಲೀಸ್ ಬರೋಡಾ, ೧೯೫೮

ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ಭಂಗವಾಸಿ ಆವೃತ್ತಿ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೨೭೬

ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ವಿಲ್‌ಸನ್ ಹೆಚ್.ಹೆಚ್., ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೭೨

ವೆಂಕಟರಾವ್ ಎಚ್.ಪಿ., ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ, ಸಂಪುಟಗಳು, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು.

ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವದ್ಗೀತ್ ಎ ಸ್ಟಡಿ, ಬುದ್ಧರಾಜ ಎಸ್.ಡಿ., ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೨೭

ಸಂಮೃತಿಚಂದ್ರಿಕ, ಅಹನಿಕಾಖಂಡ, ಗಘರಪುರೆ ಜೆ.ಆರ್. (ಅನು), ೧೯೪೬

ಸಂಗೀಘಟ್ಟಂ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯ, ಶ್ರೀ ವಾಮನ ಪುರಾಣಂ, ಭಾಗ-೩, ಶಾರದಾ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೪೬

ಸ್ಕಂದಪುರಾಣ, ಪಂಚಾನನ ತಾರಕಾರಂತನಾ (ಸಂ), ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಿ.ಇ. ೧೩೧೮

ಸೋಮನಾಥಾನಂದ, ಉಪನಿಷತ್ ಭಾವಧಾರೆ, ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಆಶ್ರಮ, ಮೈಸೂರು.

ಹರಿವಂಶ (ಮಹಾಭಾರತ-ಖಿಲಾಭಂಗ), ಪಂಡಿತ್ ಆರ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಪಾಂಡ್ಯರಾಮ (ಸಂಪಾದಕರು ಮತ್ತು ಹಿಂದಿ ಅನುವಾದಕರು), ಗೋರಖಪುರ.

೨. ಶಾಸನ ಆಕರಗಳು

ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳು

ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಇಂಡಿಕಾ ಸಂಪುಟಗಳು, ೫-೬-೮-೧೦-೧೨

ಎನ್ಯೂವಲ್ ರೀಪೋರ್ಟ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿ

ಎನ್ಯುವಲ್ ರೀಪೋರ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕ್ಯಾಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್, ೧೯೦೮

ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕ (ಹಳೆ), ಸಂಪುಟಗಳು, ೩, ೪, ೭, ೮, ೧೦

ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕ (ಹೊಸ), ಸಂಪುಟಗಳು, ೧೧, ೧೨, ೧೩, ೧೫

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳು ೧-೧೦, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಸಂಪುಟಗಳು-೯, ೧೦, ೧೧, ೧೨, ೧೪, ೧೮, ೨೦

ಗೋಪಾಲ ಬಾ.ರಾ. ವಿಜಯನಗರ ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಸಂಪುಟಗಳು-೪

ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಸೀರಿಸ್

ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿಕಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್, ೧೯೩೦, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪಿ.ಬಿ. ದೇಸಾಯಿ (ಸಂ), ೧೯೭೬, ಧಾರವಾಡ

೩. ನಿಘಂಟುಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕೋಶಗಳು

ಸರ್ಕಾರ್ ಡಿ.ಸಿ., ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಗ್ಲಾಸರಿ, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೨

ಗೋಸ್ವಾ ಲಿಬರ್ಟಿ, ಐಕೋನೋಗ್ರಫಿ ಡಿಕ್ಷನರಿ ಆಫ್ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ರಿಲಿಜಿಯನ್ಸ್ ಸತ್ನರು ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೬

ದಿ ನ್ಯೂ ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪಿಡೀಯಾ ಬ್ರಿಟಾನಿಕ್, ಯು.ಎಸ್.ಎ., ೧೯೯೮

ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಎಫ್ ರೆವರೆಂಡ, ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಡಿಕ್ಷನರಿ, ಬಾಸೆಲ್ ವಿಷನ್, ಮಂಗಳೂರು, ೧೮೯೪

ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ. (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೈಸೂರು, ೧೯೭೪

ಸುಂದರ ಅ. (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೨೦೦೯

೪. ಪತ್ರಿಕೆಗಳು

ಹೊಸತು, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂಪುಟ–೧, ಸಂಚಿಕೆ–೧, ಸಂಪುಟ–೧೦, ಸಂಚಿಕೆ–೨೫, ಸಂಚಿಕೆ–೨, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂಪುಟ–೧೬, ಸಂಚಿಕೆ–೪, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೮೬

5. English Journals

Quterery Journal of Mithic Society

Journal of the Karnataka University, Social Science

Indian Antiqury

Journal of Epigraphical Society of India

II. **ಆನುಷಂಗಿಕ ಆಕರಗಳು**

ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ ಎನ್., ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೭೨

ಅಪರ್ಣಾ ಕೂ.ಸ., ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪರಿಚಯ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೯

ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನದ ಸಂಪುಟಗಳು ೧-೨೭, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ ೩, ಧರ್ಮ (ಸಂ), ರಹಮತ್ ತರಿಕೇರಿ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

ಕಪಟರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೭೦

ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ. (ಸಂ), ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೪

ಕಾಕೋಳು ರಾಘವೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಮೇಶ ಚಿ.ಗೋ, ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಹಂಸಧ್ವನಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೯೪

ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಅ.ನ. (ಸಂ), ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ದರ್ಶನ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೬೨

ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್., ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳ : ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೩

ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ಪಿ.ಆರ್., ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೪

ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ಪಿ.ಆರ್., ಶಿಲ್ಪ ಸಂಕುಲ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೬

ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೦-೧೧೫೦) ಸ್ವಪ್ನಬುಕ್ ಹೌಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೨ (ದ್ವಿತಿಯ ಮುದ್ರಣ)

ಚೂಡಾಮಣಿ ನಂದಗೋಪಾಲ, ಶಿಲೆ ಕಲೆ, ಸುಂದರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೭

ದೇವರಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ (ಸಂ), ಹಂಪಿ ಸಂಪುಟ ಕಲೆ, ಕ್ರೀಡೆ, ಕೌಶಲ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೬

ದೇವರಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ ಹಂಪಿ ೩, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೮

ದೇಸಾಯಿ ಪಿ.ಬಿ., ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೬೧

ನಂಜುಂಡಪ್ಪ ವೈ.ಡಿ., ಪುರಾಣಗಳ ದೇವತೆಗಳ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮತ್ತು ದೇವರು, ಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ೨೦೦೫

ನರಸಿಂಹನ್ ಅ.ಲ., ವಿಜಯನಗರ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೮

ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಎ.ವಿ., ಚಾಳುಕ್ಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪರಿಚಯ, ಐಬಿಹೆಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೬

ಪ್ರಭಾಕರ ಎಂ.ಎನ್., ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಳತೆ ಪದ್ಧತಿ, ಆಸ್ವಾದ ಎಂ.ವಿ.ಸೀ. ಅಭಿನಾಂದನ ಗ್ರಂಥ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೩

ಪ್ರಭಾಕರ್ ಎಮ್.ಎನ್., ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

ಪ್ರಭಾಕರ ಎಮ್.ಎನ್. ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೧

ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ ಡಿ.ವಿ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೯

ಮರಿಶಾಮಾಚಾರ ಎನ್., ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೦

ಮಹದೇವ ಸಿ., ವಿಜಯನಗರದ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕನ್ನಡ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

ಮೂರ್ತಿರಾವ್ ಎ.ಎನ್., ದೇವರು, ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಪುರಂ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೧

ರಘುನಾಥಭಟ್ ಹೆಚ್.ಆರ್., ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಕಲೆ, ಮೈಸೂರು ೧೯೭೭

ರಹಮತ್ ತರಿಕೇರಿ (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿಶ್ವಕೋಶ ೩, ಧರ್ಮ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

ರಾಬರ್ಟ್ ಸಿವೆಲ್, ಮರೆತುಹೋದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಜಯನಗರ, (ಅನು) ಸದಾನಂದ ಕನವಳ್ಳಿ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೬ (ದ್ವಿಮು)

ರಾಮನಾಥಯ್ಯ ಕೆ.ಪಿ., ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಎಚ್., ವಿವಿಧ ಮತಗಳ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿಮರ್ಶೆ ಸಮನ್ವಯ, ಕಾರೊನೇಷ್ಟ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು

ರಾಜಶೇಖರ ಸಿಂದಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ ಸುಜಾತಾ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೯೮

ರಾಜಶೇಖರ ಎಸ್., ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ, (ಕನ್ನಡ),ಸುಜಾತಾ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೯೮

ವಸುಂಧರಾ ಫಿಲಿಯೋಜಾ, ಅಳಿದುಳಿದ ಹಂಪೆ, ಸ್ಥಾನೀಕಂ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ೧೯೮೨

ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟಗಳು, ಸಂ. ೧-೧೭, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ವಿವೇಕ ರೈ (ಸಂ), ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ವಿಜಯನಗರ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೫

ವೀರರಾಘವ ಶರ್ಮಾ, ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಸಾರ ಸಮಿತಿ, ೧೯೯೯

ವೆಂಕಟರಾವ್ ಆಲೂರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗತವೈಭವ, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೬೮

ವೆಂಕಟರಾವ್ ಆಲೂರು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಗತವೈಭವ, ಧಾರವಾಡ, ೧೯೬೮

ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದಾಸರು ಟಿ.ಕೆ., ಮಾಧ್ವ ನಿಘಂಟು, ಗುರುರಾಜ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೭

ವೇದಾಂತಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀ ನಿ.ಪ್ರ. ಶ್ರೀ ಶಿವಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು (ಅನು), ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಭಾಗ-೧, ಶ್ರೀ ನಿರಂಜನ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೩

ಶಿವಣ್ಣ ಕೆ.ಎಸ್., (ಸಂ), ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂ-೩, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೭

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೫

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರಕಟಣೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸ ವಿಭಾಗ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೫

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಚಾಳುಕ್ಯ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೧

ಶ್ರೀಧರ ಬಿ.ಎಚ್., ಭಾರತೀಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ರಂಗಸಂಗ ಮತ್ತು ಕಲಾರಂಗ, ಶಿರಸಿ, ೧೯೮೮

ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ಎಂ.ವಿ., (ಸಂ), ೧೯೮೩, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ದಿನಚರಿ, ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀ ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೩

ಸುಂದರ ಅ. (ಸಂ) ಬಿ. ಷೇಕಅಲಿ (ಪ್ರ.ಸಂ.) ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂಪುಟ-೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೯೭

ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣರಾವ್ ಬಿ., ಮರೆಯಲಾಗದ ಮಹಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ, (ಅನು) ಬಾಲಸುಬ್ರಮಣ್ಯ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೦

ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ (ಸಂ), ಯುಗಯಾತ್ರೀ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಧರ್ಮಗಳು ಸಂ-೪, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೧೯೮೮

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಕನ್ನಡ ಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಿ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೫

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ರೂಪಲಕ್ಷಣ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂ-೧, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೧

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ ಸಂ-೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೧

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ ಸಂ-೩, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೪

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶ್ರೀ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಉತ್ತರಾರ್ಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೭

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶ್ರೀ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಸಂ–೧, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೪

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಶ್ರೀ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಸಂ–೨, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೬

ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಜಿ., ಸ್ವರ್ಣ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೦೭

English Books

Acharya P.K., dictionary of Hindu Architecture, New Delhi, 1981

Agarwal P.K., Studies in Indian Iconography, Publication Scheme, Jaipur, 1914

Agrawal V.S., Studies in Indian Art, Varanasi, 1965

Aiyanagar Krishnaswamy S., Sources of Vijayanagara, Madras, 1967

Anila Vergeshe Religious Traditions at Vijayanagar, Manohar Publication, New Delhi, 1995

Anna L. Dallapiccola, Johan F. Fritz, Gerorge michell and S. Rajashekara, the Ramachandra Temple at Vijayanagara, Mnhoar, Publication, New Delhi, 1992

Banerjea T.N., Religion in Art and Archeology, Lacknow, 1968

Bharatha Iyer, Indian Art: A Short Introduction, Bombay, 1958

Bhattacharayee, Indian Images the Brahmanic Icongraphy, Cosmo Publication, New Delhi, 1978

Desai P., Ritti Srinivas and Gopal B.R., A Hisotry of Karnataka, Dharawad, 1970

Devakunjari, Hampi, Published by the Director General Archaeological Survey of India, New Delhi, 1983

George Michell, Phillip B. Wagoner, Vijayanagara, Vol-I&II, Manohar Publishers, New Delhi, 2001

Gerard Foekema, Chalukya Architecture, Munshrian Manaharlad, Publishers, Pvt. Ltd., New Delhi, 2003

Gopinath Rao T.A., Elements of hindu Iconography, vol-I, Part I-II, Motilal Banarasidas Publishers, Delhi, 1993 (Re-print)

Gopinath Rao T.A., Second edition, Elements of hindu Iconography, vol-I&II, Motilal Banarasidas Publishers, Delhi, 1985

Goswami A., Indian Temple Sculptures, Calcutta, 1956

Guptha S.P. Shashi Prabha Asthana, Elements of Indian Art Indraprastha, Museum of Art and Archaeology, New Delhi, 2002

Ismail K., Karnataka Temples, Their Role in Socio-Economic life, Sundeep Prakashan, Delhi, 1984

Karal J. Khandalawala, Dance and Music in the temple Architecture, Aguma Kala Prakashan, Delhi, 1990

Longhurst, A.H., Hampi Ruins, Printed by the Superintendent, Govt. Press, 1917

Mahalingam T.V., Administration and Social Life under Vijayanagar, Vol-2, University of Madras, Madras, 1969

Nilakanta Sastri K.A., History of South India, Oxford University Press, Newyark, 2007

Rajasekhara S., Karnataka Architecture, Sujata Publications, Dharwad, 1985

Rajashekara S., Masterpices of Vijayanagar Art, Taraporevala Sons and Co.pvt. Ltd., Bombay, 1983

Ramachandra Rao S.K., the Icons and Images In Indian Temples, IBH Prakashana, Gandhinagara, Bangalore, 1981

Ramesh K.V., A History of South Kendra, Karnataka University, Dharwada, 1970

Reddeppa K., Material Culture Depicted in Vijayanagara Temples, Bharatiya Kala Prakashan, Delhi, 2000

Setter S., Hampi, Bangalore, 1990

Shiva Murthy, Vijayanagara Paintings, New Delhi, 2001

Shivarudraswamy, Vijayanagara Temples in Karnataka, Dectorate of Archaeology and Museums, Mysore, 2001

Soundara Rajan K.V., Early Temple Architecture in Karnataka And Its Ramifications, Kannada Research Institute, Karnataka Uiversity, Dharwad, 1969

Srinivas P.R., The Indian Temple Art and Architecture, Prasaranga, manasagangotri, Mysore, 1982

Suresh K.M., Sculptural Art of Hampi, Directorate of Archaeology and Museums, Mysore, 2003

Vijayanagara Progress of Research Vol. Directorate of Archaeology and Museumsm Mysore,

ಕನ್ನಡ ಲೇಖನಗಳು

ಅಪರ್ಣ ಕೂ.ಸ., ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಪರಿವಾರಾಲಯಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೨೪, ೨೦೦೯

ಅಭಿಶಂಕರ್ ಕೆ., ವಿಜಯನಗರ ಮಹಾರಾಜ್ಯದ ಸಾಫಲ್ಯ ವೈಫಲ್ಯ ಒಂದು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೧೨, ೧೯೯೨

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ವಿಜಯನಗರ ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದ ಮತ್ತಷ್ಟು ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೬, ೨೦೦೧

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಹಂಪಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗ ಮಂಟಪದ ಒಳಮಾಳಿಗೆಯ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೭, ೨೦೦೩

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಮೈಸೂರಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೨, ೧೯೯೭

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾರೆಕಲೆ ಒಂದು ಅವಲೋಕನ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೫, ಪು. ೧-೧೮, ೨೦೦೦

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಮತ್ತು ಜೋಷಿ ಎನ್.ವಿ., ಮಾಧ್ವತಾತ್ವಿಕತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ, ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೨, ೨೦೦೭

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ವಿಜಯನಗರದ ಚಿತ್ರ ಶೈಲಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೩, ೧೯೯೮

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕಲೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಕೆಲವು ವಿಚಾರಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ.

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾರಂಗಮಂಟಪದ ಒಳಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರದೆ ವ್ಯಾಸರಾಯರದೆ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೬, ೨೦೦೬

ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಎಚ್., ಚಾಳುಕ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಸುಡಾವೆ ಮಣ್ಣಿನ ದ್ವಿಬಾಹು ನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೩, ೧೯೯೮

ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಎಂ.ಎಸ್., ವಿಜಯನಗರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪರಂಪರೆ, ದಸಾರಬೊಂಬೆ ಹಬ್ಬ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೨, ೧೯೯೭

ಕೇಶವ ಟಿ.ಎಂ. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಎಂ.ವಿ., ವಿಜಯನಗರದ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕಲ್ಗಣಿಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೪, ೨೦೧೦

ಗಣಪತಿ ಗೌಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೮, ೨೦೦೩

ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಪೆಂಡಕೂರು, ರಾಬರ್ಟ್‌ಸಿವೆಲ್ಲರ ಎ ಫರ್ಗಾಟನ್ ಎಂಪೈರ್, ಹಯವದನಾರಾಯರ ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್‌ನ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಪುಟಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೮, ೨೦೦೪

ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಪೆಂಡಕೂರು, ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ವಿಠ್ಠಲ ಪಂಥ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೨೯, ೨೦೧೪

ಗೀತಾಚಾರ್ಯನಾ, ಆಧ್ಯ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕೀರ್ತನಕಾರರಾಗಿ ಬೇಲೂರು ವೆಂಕಟದಾಸರು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೫, ೨೦೦೦

ಗೀತಾಚಾರ್ಯನಾ, ಕೀರ್ತನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆ ಹೊಸ ಶೋಧ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೪, ೧೯೯೯

ಗೋಪಾಲ ಬಾ.ರಾ., ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರುಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೦, ಪು. ೧೨೯-೩೦, ೧೯೯೫

ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್., ಮಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಕ ಶ್ರೇಣಿ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೨೨, ೨೦೦೭

ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಹೆಚ್., ಹಂಪೆಯ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲೆಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೦, ೨೦೦೫

ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಹೆಚ್., ಕುಹಯೋಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಸಿಂಹಾಸರೋಹಣ ಒಂದು ಕಟ್ಟುಕಲೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೬, ೨೦೧೨

ಚನ್ನಕ್ಕಪಾವಟೆ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೦, ೨೦೦೫

ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಾಸಕ್ತಿ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೪, ೨೦೧೦

ಚೂಡಾಮಣಿ ನಂದಗೋಪಾಲ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಸಾಂಕೇತಿಕ ವಿನ್ಯಾಸ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೭, ೧೯೯೨

ಚೂಡಾಮಣಿ ನಂದಗೋಪಾಲ, ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೪, (ಕನ್ನಡ ಅನು. ವಿಕಾಸ), ೧೯೮೯

ಚೂಡಾಮಣಿ ನಂದಗೋಪಾಲ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೩, ೧೯೮೮

ಜಗದೀಶ, ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮ ಕಂಡರಿಸಿದ ಶ್ರೀಧರ ವಿಗ್ರಹ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೨.

ಜೋಶಿ ಎಸ್.ಕೆ., ಹಂಪಿಯ ಹರಿದಾಸರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರ ಒಂದು ಚಿಂತನೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೨, ೨೦೦೬

ತಳವಾರ ಹೆಚ್.ಟಿ., 'ಅಚ್ಯುತಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೨, ೧೯೯೭

ತಳವಾರ ಹೆಚ್.ಟಿ., 'ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೩, ೧೯೯೭

ತಳವಾರ ಹೆಚ್.ಟಿ., ಕೃಷ್ಣಾಪುರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೫, ೨೦೦೦

ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್., ಕಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿನ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೧, ೨೦೦೬

ದೇವರಾಜ ಡಿ.ವಿ. ಮತ್ತು ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್. ಪಾಟೀಲ, ವಿಜಯನಗರದ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧, ೧೯೯೬

ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ಎನ್., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೩, ಸಂಚಿಕೆ–೨, ೨೦೦೬

ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ಎನ್., ವಿಜಯನಗರ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೯, ೨೦೧೪

ನಾಗರಾಜು ಡಿ.ಎಮ್., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೫, ಸಂಚಿಕೆ–೧, ೨೦೦೮

ನಾಗರಾಜು ಡಿ.ಎಮ್., ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಾಸನಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ-೧೫, ೨೦೧೦

ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೮, ೨೦೧೦

ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೮, ೨೦೧೪

ಪಾಟೀಲ ಸಿ.ಬಿ., ಮತ್ತು ಸುನಂದಾ ಶ್ರೀವಾಸ್ತವ, ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಕಲ್ಪಚರ್ಸ್ ಇನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ ಕಲೆಕ್ಷನ್, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೨, ೨೦೦೭

ಪಾಟೀಲ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪೆಯ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೨, ೧೯೯೯

ಪಾಟೀಲ ಎಸ್.ಸಿ., ವಿಜಯನಗರ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಪರಂಪರೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೬, ೨೦೧೨

ಪ್ರಭಾಕರ ಎಂ.ಎನ್., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ವಿಷಯಾನುಪೂರ್ವಿ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೪, ೨೦೦೯

ಪ್ರಭಾಕರ ಎಂ.ಎನ್., ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೫, ೨೦೧೦

ಪುರುಷೋತ್ತಮ ರೆಡ್ಡಿ ಆರ್., ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ಶಿಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೬, ೨೦೦೧

ಬಸವರಾಜಪ್ಪ ಎಚ್., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವ, ಸಂ-೧೨, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ೨೦೦೭

ಬಾಲಸುಬ್ರಮಣ್ಯ, ವಿಜಯನಗರದ ಹನುಮಂತನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೫, ೨೦೦೦

ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, 'ವ್ಯಾಸರಾಜರು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೬, ೨೦೦೧

ಮನೋಜ ಜಿ., ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಗಮನಾರ್ಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೪, ೨೦೦೯

ಮಹೇಶ್ ಕೆ., ಕಲ್ಲಿನ ರಥಗಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೯, ೨೦೦೪

ರಘುನಾಥ ಭಟ್ ಹೆಚ್.ಆರ್., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಕಲೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೮, ೨೦೦೩

ರಮೇಶ ಸ.ಚಿ., ವರಹ ವಿಜಯನಗರದ ಲಾಂಛನದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೮, ೨೦೦೩

ರಾಜಗೋಪಾಲ ಕ.ವೆಂ., ಹಂಪಿ ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೮, ೧೯೯೩

ರಾಜಗೋಪಾಲ ಕ.ವೆಂ., ಆದಿತ್ಯರು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೧೧, ೧೯೯೬

ರಾಧಿಕಾ ರಂಜಿನಿ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ರಸಾಭಿನಯ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೨, ಪು.೭೩, ೨೦೦೭

ಲೋಕೇಶ್ ಸಿ.ಇ., ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿಯ ಕಥಾ ನಿರೂಪಣಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೨೫, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ೨೦೧೦

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಹಬ್ಬ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು, ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ ಸಂ–೨, ೨೦೦೪

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನಗಳು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೨, ೨೦೦೬

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೨, ೨೦೦೭

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಅಪರೂಪದ ಪಂಚಮುಖಲಿಂಗ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೫, ೨೦೧೦

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಪದ್ಮಜಾ ದೇಸಾಯಿ, ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರರು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೫, ೨೦೧೦

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೮, ೨೦೧೪

ವಾಸುದೇವನ್ ಸಿ.ಎಸ್., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಕುರ್ಮಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೯, ೨೦೧೪

ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ, ಋಶ್ಯಶೃಂಗಮುನಿ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೩, ೨೦೦೮

ಶಂಕರ ಎಂ.ಎಲ್., ಅಪೂರ್ವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಸಂ-೧೦, ೧೯೯೫

ಶಕುಂತಲಾ ಸಿಂಧೂರ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೪, ೨೦೧೦

ಶ್ಯಾಮಲಾ ರತ್ನಕುಮಾರಿ ಬೆಂ.ಶಾ. ಗಮನಸೆಳೆವ ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೨, ೧೯೯೭

ಶಿವಶಂಕರ ಎಂ.ಎಲ್., ಅಪೂರ್ವ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೦, ೧೯೯೫

ಶೆಲ್ಪಪಿಳ್ಳೈ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, 'ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿವಾಮನ ಮೂರ್ತಿಗಳು', ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ–೧೧, ೨೦೧೧

ಸುಂದರ ಅ., ಹಿರೇಜಂತಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆ (ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ) ದೇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೧, ೨೦೦೬

ಸುಂದರ ಅ., ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಅಪೂರ್ವ ಬಿಳಿಯ ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೪, ೧೯೮೯

ಸುಂದರ ಅ., ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೦, ೨೦೦೫

ಸುನಂದಾ ಶ್ರೀವಾಸ್ತವ, ಸಂ ಮೋರ್ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಕಲಚರ್ಸ್ ಇನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧೩, ೨೦೦೮

ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೪, ೧೯೯೯

ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., 'ಹಂಪೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಅಥವಾ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೮, ೨೦೦೩

ಸುರೇಶ ಕೆ.ಎಂ., 'ಹಂಪಿಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ–೧೦, ೨೦೦೬

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ದಿನಚರಿ ಮತ್ತು ರಾಮವಾಚಕಮು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೧, ೧೯೯೬

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಗೀತೋಪದೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ,ಸಂ-೨, ೧೯೯೭

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ, ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂ-೧, ೧೯೯೬

ಹವಳಯ್ಯ ಎನ್., 'ವಿಜಯನಗರ ನಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿ', ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–೫, ೨೦೦೦

ಹಳೆಮನಿ ಟಿ.ಎಸ್., ಮಠಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಮಾಜೋ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪದ್ಧತಿಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೧೩, ೧೯೯೮

ಹುಲಗಪ್ಪ ನಾಯಕರ, ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಸ್ಥಳ ಸಂಬಂಧಿ ಐತಿಹ್ಯಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂ-೧೫, ೨೦೧೦

ಹೇಮಾವತಿ ಮೆಣಸಗಿ, ಹಂಪಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹರಿಹರಶಿಲ್ಪ, ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಪುಟ–೧೬, ೨೦೧೨

English Articles

Anil Verghese, A rare image of Sudarsana-Cakra at Hampi, Sri Nagabhinandanam, Dr. M.S. Nagaraja Rao Festschrift, (Ed) L.K. Sriniavasan and S. Nagaraju Dr. M.S. Nagaraja Rao Felicitation Committee, Bangalore, 1995.

Anna L., Dallapiccola and Anila Verghese, Ramayana Panels on the Gopura of old shiva Temple Vittalapura (Ed.) D.V. evaraj and Channbasappa S. Patil, Directorate of Archaeology and Museums, Mysore, 1991

Anna L., Dallapiccola, Gods Patrons and Images, Stone Sculpture at Vijayanagara Paradigms of Indian Architecture, (Ed.) GHR Tilloston, London, Curzon, 1997

Anna L., Dallapiccola, The City of Vijayanagara, Kishkinda, The Monkey Kingdom, The legend of Rama, Artistic Visions Marg (Ed.) V. Deheji Mumbai, 1994

Gururatnababu Vijayanagarada Kale mattu Vastushilpa, Dakshina Bharatiya Kale mattu Vastushilpa (Kannada), Yuvavani Creations, Mysore, 1991

Jagadisa Aiyar P.V., South Indian Shrines (Hampi) Ed. P.V. Jagadisa Aiyar, New Delhi, rupa and Co. Publishers, 2000

John Mekin Malville, The Complete Devotte and the Cosmic City, Hanuman at Hampi, Art the Integral vision, A Volum of Essaya in Feliciation of Dr. Kapila Vastsyayan (Ed) B.N. Saraswati, S.C. Malik and Madhu Khanna, New Delhi, 1994

Joshi S.K., Hampiya Dasakreshtha Purandradasa hagu Vaishnava Daiva Vitthala- Ondu Hosa Belaku, Hampi Parampare (Kannada), (Ed) Parameshvarappa T. Srividya vijayanagara Hampi, Heritage Trust, Anegondi, Hospet, 1996

Krishna Vattam, Ugra narasimha re-joins his consort chenchu Lakshmi, March of Karnataka (Ed) B.M. Chandrashekaraiah, The Director of Information and Publicity, Bangalore, 1986

Madhusudhana Krishnarao Tavali, Hampi Parisarada Anjaneya Silpagalu, Hampi Parampare, (Kannada), (Ed) T. Parameshvarappa, Sri Vidya Vijayanagara hampi Heritage Trust, Anegondi, Hospet, 1996

Narayana Rao C., An Identification of the Idol of Vittala in The Vittala Temple at Hampi, Journal of the all India Oriental Conference, Vol-8, Madras, 1937

Patil S.C., Hampiya Bhitti Chitra Parampare -Etara kendragalu Kalavarte (kannada) Karnataka Lalitakala Academy, Bangalore, 2001

Salatore R.N., Some aspects of Aarduring the reign of Krishnadavaraya, Vijayanagara Sex Centenary Association Volume (Ed.) Karnataka Dharwar, 1936

Shama Rao P., The Art Heritage of the Vijayanagara Empire, Jouranl of Andra historical Research Society, Vol-17,

Shivanada bantanur, Lohashilpa, Kannada Vishvavidyalaya Vishvakosh, 2, Karakushala Kalegalu, (kannada) Ed. Karigouda Beechanahalli, Kannada Univeristy, Hampi, Vidyaranya, 2000

Silumati Shayama Rao, Vijayanagarada Kale Mattu Sahitya, (kannada) Mysore Samsthana Sahitya mattu Samskruti Abhiruddi, lake, Bangalore, 1956

Sinha D.K., A rare Varah Image at Archaeological Museum, Hampi Jorunal of Indian History, Vol-53, trivendrum, 1975

Suresh K.M., Hampi Pradeshada Surya Shilpagalu, Vijayanagara Adhyana, Vol-4, (kannada) directorate of Archaeology and Museums, Mysore, 1996

Swamy, N.N., Devalagala Shilpagalu, (Kannada) Vishvavidyalaya Vishvakosha,

2, Karakushala Kalegalu (Kannada) Kannada University, Hampi, Vidyaranya, 2000

Talawar H.T., Krishnapurada Shilpagalu, Vijayanagara Adhyana, Vol-5, (Kannada) directorate of archaeology and Museums, Mysore, 1996

Tippeswamy R.R., Bharatiya Chitrakaleya Parampare Savi Sanchaya (Kannada), Ed. Hirematha R.R., (Felicitation Valume brought on the occasion of the 50th Birthday of Sadashiva Odeyar), Sri Sadashiva Odeyar Felicitation Committe, Sri Shivadevashrama, Chaudadanapura, renebennur Taluk, Dharwar (Now Haveri Dist), 1974

Vasudeva badiger, Hampi Pradeshada Lohashastra Kala, Itihasa Darshana, Vol-14, (kannda) karnataka Itihasa Academy, Bangalore, 1999

Vasundra Filliozat, Iconography Religious and Civil Monuments, Vijayanagara City empire, New currents Research Vol-1, Pp.308-316

ಎಂ.ಫಿಲ್./ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧಗಳು

ಅಕ್ತರ್‌ಖಾನಂ, ವಿಜಯನಗರದ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಎಂ.ಫಿಲ್. ಸಂಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೨

ಅಯ್ಯಾಳಿ ಯರ್ರಿಸ್ವಾಮಿ, ಹಂಪಿ ಪರಿಸರದ ಐತಿಹ್ಯಗಳು; ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಎಂ.ಫಿಲ್. ಸಂಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೮

ಗುರುರಾಜ ಎಸ್. ನವಲಗುಂದ: ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಗಳು, ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ(ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೫

ನಾಯಕರ ಹುಲಗಪ್ಪ, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳ ಕಲ್ಪನೆ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೯

ಮಹೇಶ ಕೆ., ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪಿಎಚ್.ಡಿ., ಪ್ರಬಂಧ, (ಪ್ರಕಟಿತ) ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರ ಮಠ, ಮಂತ್ರಾಲಯ, ೨೦೦೮

ಶೆಲ್ಪಪಿಳ್ಳೈ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, 'ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು', (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೨೦೧೧

ಪದಕೋಶ

ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತ	-	ನಮಸ್ಕಾರ ಮುದ್ರೆ
ಅಕ್ಷಮಾಲೆ	-	ಜಪಮಣಿ
ಅರ್ಧ ಪದ್ಮ	-	ಅರ್ಧ ಕಮಲದ ಅಲಂಕರಣೆ
ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನ	-	ಧ್ಯಾನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮುದ್ರೆ
ಅಭಯಹಸ್ತ	-	ಬಲಗೈಯಿಂದ ಭಕ್ತನಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವ ಹಸ್ತ
ಅವತಾರ	-	ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳು
ಆಯುಧ ಪುರುಷ	-	ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಆಯುಧಗಳು ಮಾನವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವುದು
ಆಲಿಡಾಸನ	-	ಜಿಗಿಯುತ್ತಿರುವ ಭಂಗಿ
ಕಟ್ಯಾವಲಂಬಿತ	-	ಎಡಗೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸುವುದು
ಕಿರೀಟ	-	ತಲೆಯ ಆಭರಣ
ಕುಂಡಲ	-	ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ
ಕೌಸ್ತುಭ	-	ವಿಷ್ಣುಧರಿಸುವ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮಣಿ
ಚಕ್ರ	-	ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಆಯುಧ
ಚಾಮರ	-	ಚಾಮರ
ತ್ರಿಭಂಗಿ	-	ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ದೇಹವನ್ನು ಮೂರು ಕಡೆ ಬಾಗಿದಂತೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು
ದಶಾವತಾರ	-	ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳು
ದೇವಿ	-	ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ
ದ್ವಾರಪಾಲಕ	-	ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವರ ಶಿಲ್ಪ
ದ್ವಿಭಂಗಿ	-	ನಿಂತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಬಾಗಿದಂತೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು

ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆ	-	ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುವುದು
ಯಜ್ಞೋಪವೀತ	-	ಪವಿತ್ರ ದಾರ
ಯೋಗಪಟ್ಟ	-	ಯೋಗಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಇರುವ ಮೊಳಕಾಲಿನ ಮೇಲಿರುವ ಪಟ್ಟಿ
ವನಮಾಲಾ	-	ತುಳಸಿಹಾರ
ವರದ ಹಸ್ತ	-	ವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಹಸ್ತ
ಶ್ರೀವತ್ಸ	-	ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡಭಾಗದ ಎದೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚಿಹ್ನೆ
ಸಮಭಂಗಿ	-	ಬಾಗದೆ ನಿಂತ ಭಂಗಿ

ನಕ್ಷೆಗಳು

ಕರ್ನಾಟಕ

ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ

N
Sidaragadde
Raravi
Tekkalakote
Udegolam
Kuriganur
Sirigiri
Kampli
Emmiganuru
Kurugodu
Talur
Hampi
Vijayanagar
Yerragudi
HOSPET
63
Gadiganuru
Kudatini
Sidaragadda
Mariammanahalli
Gunda Road
Toranagallu
Komleli
Hakandi
Hampapatnam
SANDUR
Antapur
BELLARY
Hagari
HAGARI
BOMMANAHALLI
Chilakanahatti
Metriki
Rupanagudi
BELLARY
Narasingapur
Anekal
Ittigi
Malvi
Sivapura
Hirebadagalli
KUDLIGI
Sovenhalli
Choranuru
Holalu
Kotturu
13
Gudekote
Kalapura
Banvikal
Ujjini
Huralihalu
Hosahalli

ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ

N

KOPPAL
KUSHTAGI
YELBARGA
GANGAWATI
KOPPAL
Dotihal
Hanamsagar
Zhunchalkoppa
Gudadur
Mugnoor
Chattar
Tawargeri
Kardonalm
Biraldinni
Hulihaider
Nauli
Karmodi
Karatgi
Neljeri
Kanakgeri
Tondihal
Kuknur
Manglur
Irkalgud
Siddapur
Marli
Bannikoppa
Dhangaldoddi
Bhanapur
Ginigera
Munirabad
Horthatanhal
Alwandi
Tungabhadra
Tungabhadra
63
27
23
26
19
48
35
70
12
10
9
61

ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲೂಕು

ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪ
ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ,
ಕಮಲಾಪುರ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ,
ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ ,
ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ
ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ,
ಕಮಲಾಪುರ.

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ,
ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ ,
ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳು

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ,
ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿಮೂರ್ತಿ,
ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ,
ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ
ದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ಅಕ್ಕ-ತಂಗಿ ಗುಡ್ಡದ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪ.

ಅನಂತಶಯನನ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪ, ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಅಬಿಚಾರಿಕ ಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪ, ನವವೃಂದಾವನ ಗಡ್ಡೆ, ಆನೆಗುಂದಿ.

ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ದಶಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಫಲಕ, ಹಂಪಿ.

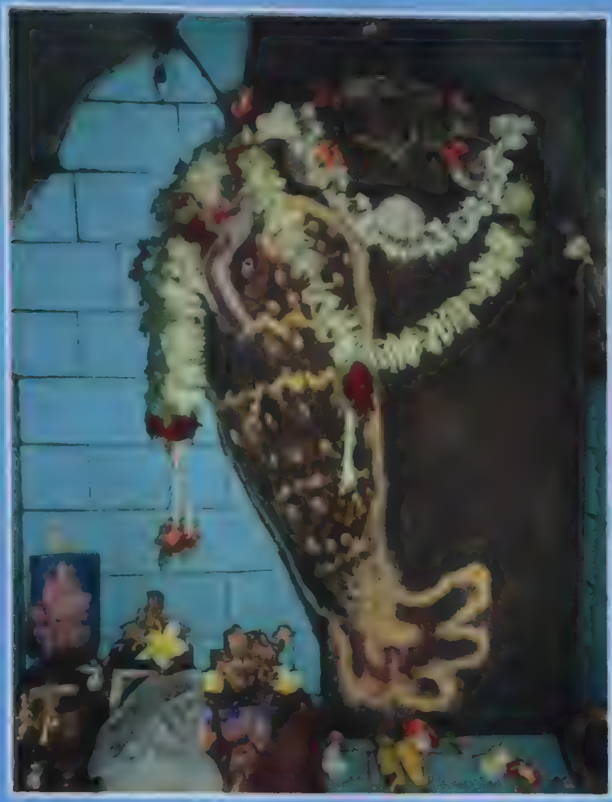

ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು, ಹಂಪಿ.

ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಫಲಕ, ಹಂಪಿ.

ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಗುಡ್ಡದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಾಣಿರೂಪದ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ
ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ-
ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ.
ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದ
ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ-
ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ-ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ
ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ- ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ- ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪ, ಆನೆಗುಂದಿ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದ, ದೇವಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿ-ಅರ್ಧ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪದ ಕೂರ್ಮಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪ. ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ, ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ.

ವರಾಹವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ
ಯಜ್ಞ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಳಯ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ / ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ
ಹಂಪಿ.

ಗಿರಿಜಾ ನರಸಿಂಹ, ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ,
ಅನಂತಶಯನಗುಡಿ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಆಸೀನ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಸ್ಥಾನಿಕ ನರಸಿಂಹ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

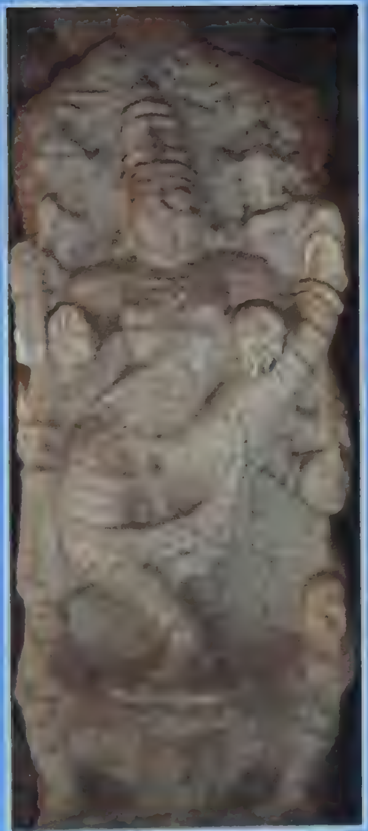
ವಾಮನ ಮತ್ತು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವಾಮನ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ ದಲ್ಲಿರುವ
ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಿರುಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆಸೀನ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿನ
ದೇವಿ ಆಲಯದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ ಶಿಲ್ಪ, ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ.

ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗದ
ದೇವಕೋಷ್ಠಕ ದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆಸೀನ ಕಲ್ಕಿ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಚಕ್ರತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ
ಪತ್ನಿ ರಹಿತ ಸ್ಥಾನಿಕ ಚತುರ್ವಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಗೋವಿಂದ
ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂಧನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ

ಶ್ರೀಧರ, ಹೃಶಿಕೇಶ, ಪದ್ಮನಾಭ, ದಾಮೋದರ,
ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ

ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಅಚ್ಯುತ
ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ, ಕೃಷ್ಣ

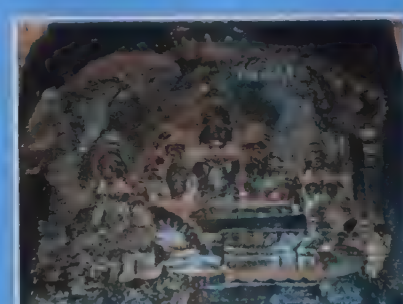
ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಪತ್ನಿ ಸಮೇತ ಆಸೀನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಶವ

ನಾರಾಯಣ

ಮಾಧವ

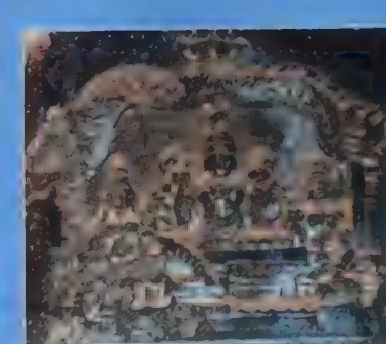

ಗೋವಿಂದ

ವಿಷ್ಣು

ಮಧುಸೂಧನ

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ

ವಾಮನ

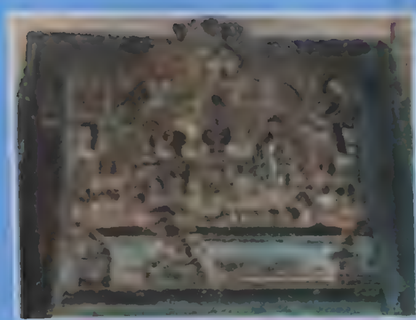

ಶ್ರೀಧರ

ಹೃಶಿಕೇಶ

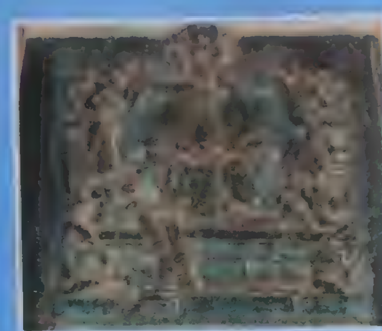

ಪದ್ಮನಾಭ

ದಾಮೋದರ

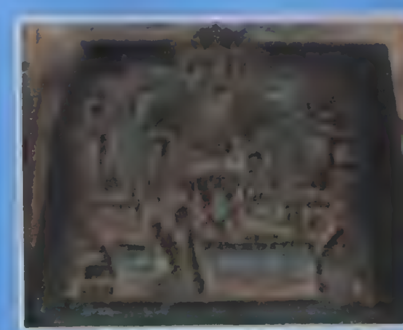
ಪಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ಪತ್ನಿಸಮೇತ ಆಸೀನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಸಂಕರ್ಷಣ

ವಾಸುದೇವ

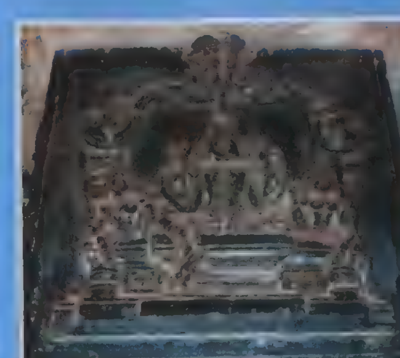
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ

ಅನಿರುದ್ಧ

ಪುರುಷೋತ್ತಮ

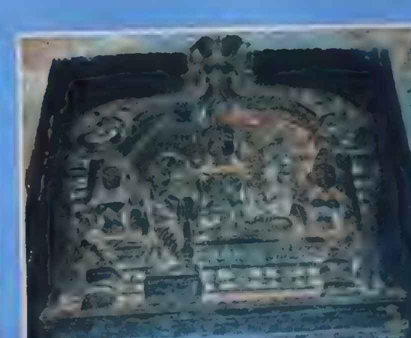
ಅಧೋಕ್ಷಜ

ನರಸಿಂಹ

ಅಚ್ಯುತ

ಜನಾರ್ದನ

ಉಪೇಂದ್ರ

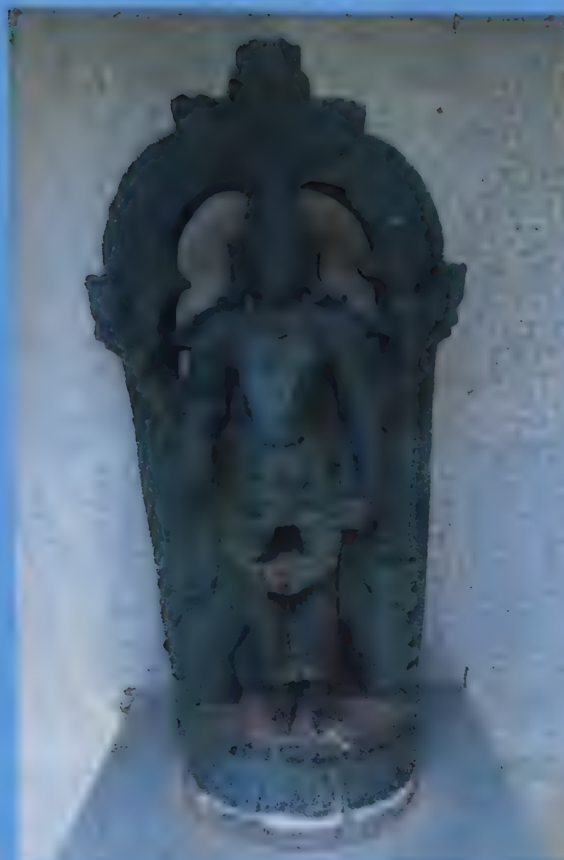

ಹರಿ

ಕೃಷ್ಣ

ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ
ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ವೆಂಕಟೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ.

ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಪತ್ನಿ ಸಮೇತ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ
ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ಪತ್ನಿ ಸಮೇತ ವರದರಾಜ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

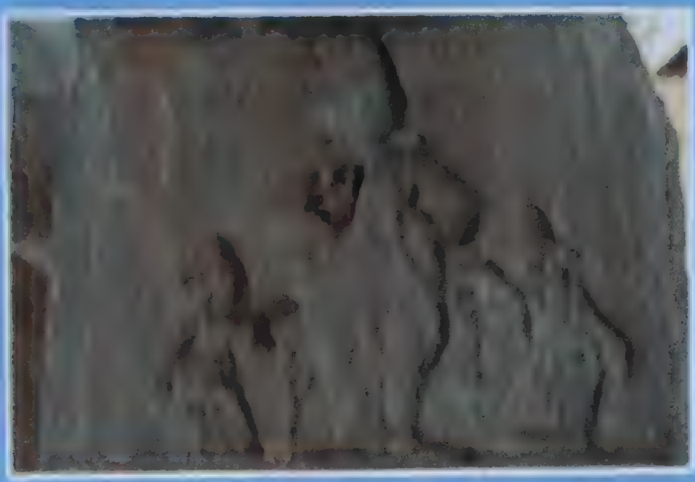
ವಿಠ್ಠಲ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಸಪೇಟೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಡಕರಾಯನ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಹೊಸಪೇಟೆ.

ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ನವವೃಂದಾವನ ಗಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿರುವ
ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ, ಆನೆಗುಂದಿ.

ಯಂತ್ರೋದ್ಧಾರಕ ಆಂಜನೇಯ, ಹಂಪಿ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ
ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ದೇವಿ ಆಲಯದ
ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪ

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಮೋಹಿನಿ ಶಿಲ್ಪ, ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ.

ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಜಂಬುನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಹೊಸಪೇಟೆ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದ
ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಯಾಣ
ಮಂಟಪದ ಕಂಬದಲ್ಲಿರುವ
ಆಸೀನ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ.

ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರ / ಆಯುಧ ಪುರುಷ ಶಿಲ್ಪ, ಹಂಪಿ.

ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲದಲ್ಲಿರುವ
ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ ಮಠದ ದ್ವಾರಬಾಗಿಲ್ಲಿರುವ
ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪ, ಕಮಲಾಪುರ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ